

**‘n Diskursiewe ondersoek van enkele
verteenwoordigende Afrikaanse en Nederlandse
historiese romans**

Nina-Marié Marais

Proefskrif voorgelê om te voldoen aan die vereistes vir die graad
Philosophiae Doctor in die Fakulteit Lettere en Wysbegeerte, Departement
Afrikaans en Nederlands, Duits en Frans, aan die Universiteit van die
Vrystaat

Studieleier : Prof. H.P. van Coller

November 2005

Ek verklaar dat die proefskrif wat hierby vir die graad Philosophiae Doctor aan die Universiteit van die Vrystaat deur my ingedien word, my selfstandige werk is en nie voorheen deur my vir 'n graad aan 'n ander universiteit/fakulteit ingedien is nie. Ek doen voorts afstand van die outeursreg in die proefskrif ten gunste van die Universiteit van die Vrystaat.

Nina-Marié Marais

Bedankings

Ek sou graag my dank wou betuig aan die volgende persone en instansies vir hul ondersteuning :

- Prof. H.P. van Coller vir die insiggewende kommentaar, raad en aanmoediging wat hy aan my verleen het
- Die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek, die Nederlandse Taalunie en die Universiteit van die Vrystaat vir finansiële steun
- My ouers, skoonouers en Riaan vir al hul bystand

Inhoudsopgawe

Inleiding	1
------------------	---

Hoofstuk 1

Ideologie, diskoers en geskiedenis in die werk van Michel Foucault

1.1 Inleiding	14
1.2 Foucault se “argeologiese” metode van diskoersanalise	16
1.3 Die histories-veranderlikheid van diskoerse : Foucault se analise van die episteme	21
1.4 Die episteme en die superstruktuur : ooreenkomste en verskille tussen Foucault en die strukturaliste	32
1.5 Epistemologiese breuke : die geskiedenis as ‘n diskontinue proses	35
1.6 Kritiek teenoor ‘n totaliserende perspektief op die geskiedenis	36
1.7 Diskoers as ‘n vorm van magsuitoefening : die genealogiese fase van Foucault se oeuvre	43
1.8 Die historiografie en ideologie	54
1.9 Foucault se invloed op die Nuwe Historisisme	56
1.10 Foucault, die letterkunde en die historiese roman	58

Hoofstuk 2

Die bevraagtekening van die Westerse metanarratief van die geskiedenis in die poststrukturalisme, die eietydse geskiedenisfilosofie en die postkoloniale teorie

2.1 Inleiding	72
2.2 Die problematisering van empirisisme in die poststrukturalisme en die eietydse geskiedenisfilosofie	73
2.3 Die metahistorici/ narrativiste se kritiek teenoor empiriese vorme	

van die historiografie	
2.3.1 Die narrativistiese benadering tot die geskiedskrywing	82
2.3.2. Hayden White	86
2.3.3 F.R. Ankersmit	92
2.3.4. Die historiografie en die historiese roman	96
2.4 Postkoloniale kritiek teenoor die Westerse historiografiese tradisie	99
2.5. Die “New Women’s History”	104
2.6 Gevolgtrekkings	106

Hoofstuk 3

Die “gesprek” tussen die geskiedenisfilosofie, die geskiedskrywing en die Klassieke en nuwe historiese roman

3.1 Inleiding	111
3.2 Die verwantskap tussen die historiografie en die letterkunde vanaf die Renaissance tot die negentiende eeu	112
3.2.1. Sir Walter Scott se benadering tot die historiese roman	117
3.2.2 Die Klassieke historiese roman en ideologie : Hegel se metanarratief van vooruitgang	120
3.3 Die Modernisme en die historiese roman	122
3.4 Die eietydse “dialoog” tussen die historiografie en die letterkunde	125
3.5 Drie “gekanoniseerde” benaderings tot die postmodernistiese historiese roman	
3.5.1 Elisabeth Wesseling	128
3.5.2 Brian McHale	135
3.5.3 Linda Hutcheon	143
3.5.3.1 Referensie (en representasie)	145
3.5.3.2 Intertekstualiteit/ Tekstualiteit	148
3.5.3.3. Subjektiviteit	150

3.5.3.4 Ideologie	153
3.6 Slotopmerkings	154

Hoofstuk 4

Perspektiewe op die geskiedenis in die eietydse literêre kritiek en die nuwe/postmodernistiese historiese roman in die Afrikaanse letterkunde

4.1 Inleiding	156
4.2. Die narrativiste/ metahistorici se invloed op die kritiek	161
4.3 Die Afrikaanse historiese roman en die poststrukuralistiese geskiedenis-kritiek	
4.3.1 Kritiek teenoor empiriese benaderings tot die historiografie	168
4.3.2 Kritiek in die nuwe historiese roman teenoor die gebruik van die historiografie as ‘n magsinstrument	171
4.4 Visies op die koloniale Suid-Afrikaanse geskiedenis in die postkoloniale diskoers en Afrikaanse literêre kritiek	
4.4.1 Die WVK-debat	175
4.4.2 Die Afrikaanse letterkunde en die postkoloniale diskoers	181

Hoofstuk 5

Die postkoloniale herskrywing van die geskiedenis in Dan Sleigh se *Eilande*

5.1 Inleiding	186
5.2 “Beeld van die Kaap, Die Eerste Halfeeu” : die geskiedskrywing as ‘n onvoltooide manuskrip	187
5.3 Apokriewe weergawes van die geskiedenis in <i>Eilande</i>	202
5.4 Sosiale geskiedskrywing en die historiese roman	206
5.5 Die ondergrawing van ‘n totaliserende geheelbeeld op die geskiedenis deur die mikro-storie	209

5.6 Die demitologisering van die ontstaansgeskiedenis van die Kaapkolonie	213
5.7 Nuwe definisies van marginaliteit in die koloniale konteks in <i>Eilande</i>	220
5.8 Stiltes in die argief : die problematiek rondom die representeerbaarheid van die Ander	227
5.9 ‘n Onvolledige mosaïekwerk uit die brokstukke van die argief : ‘n Vergelyking tussen <i>Armosyn van die Kaap</i> deur Karel Schoeman en <i>Eilande</i>	246
5.10 Gevolgtrekkings	248

Hoofstuk 6

Die evolusie van die Nederlandse historiese roman vanaf die negentiende tot die laat twintigste eeu

6.1 Inleiding	256
6.2 Die Klassieke benadering tot die Nederlandse historiese roman in die kritiek	257
6.3 Tendense in die Nederlandse en Vlaamse historiese roman in die twintigste eeu	265

Hoofstuk 7

‘n Soektog in die argiewe na vrouestemme : Hella Haasse se *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter, Heren van de Thee* en *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven*

7.1 Inleiding	258
7.2 Die skrywer as historikus : Haasse se dokumenteromans	287
7.3 Intertekstuele verbande met die briefroman en dagboekroman	292
7.4 <i>Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter</i> en <i>Heren</i>	

<i>van de Thee</i>	
7.4.1 Fragmentarisasie en poliperspektivisme in <i>Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter</i>	296
7.4.2 Die egodokument as bron van kleingeskiedenis	300
7.4.3 Gender, die historiografie en die historiese roman	308
7.4.4 <i>Heren van de Thee</i> : die ambivalente posisie van die vrou in die koloniale bestel	326
7.5 Die geskiedskrywing as ‘n verbeeldingsvlug : <i>Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven</i>	
7.5.1 <i>Een gevaarlijke verhouding</i> : ‘n “gevaarlike” spel met die grense tussen werklikheid en verbeelding, “historie” en storie	334
7.5.2 <i>Een gevaarlijke verhouding</i> as “skryfbare” teks	350
7.5.3 Fantasia as ‘n subversiewe instrument in die feministiese literatuur	355
Slotopmerkings	358
Bibliografie	367

Inleiding

Roland Barthes stel in die essay “From Work to Text” (1977a) ‘n vernuwende benadering tot die literatuurstudie voor waarin tradisionele benaderings tot die literêre werk as ‘n geslote geheel vervang word met ‘n benadering tot die roman/gedig/kortverhaal as ‘n grenslose Teks (Barthes gebruik ‘n hoofletter). Tradisioneel is betekenis in outonomistiese benaderings tot die literatuurstudie soos “close reading” gesoek binne die geslote literêre werk, maar in hierdie nuwe benadering tot die literatuur as Teks is daar sprake van ‘n “produksie” van betekenis wat strek vanaf een teks na die volgende en oor dissiplinêre grense heen. Hierdie voorstel vir die vervanging van die geslote literêre werk met die eindelose interpreteerbare Teks is ‘n uitvloeisel van poststrukuralistiese opvattinge oor betekenisgewing : “The Text [...] practices the infinite deferment of the signified [...] it is structured but off-centred, without closure” (Barthes, 1977a : 158, 159).

‘n Sodanige poststrukuralistiese benadering tot die literatuurstudie, waarin die roman benader word as ‘n Teks in plaas van ‘n geslote werk, het wat betref die interpretasie van die historiese roman sekere belangrike gevolge. In ‘n benadering tot die historiese roman as Teks sou die historiese roman nie op ‘n outonomistiese wyse ontleed kon word nie, maar sou die klem val op die intertekstuele en interdissiplinêre verbande tussen die roman, die diskoers van die geskiedskrywing en die geskiedenisfilosofie (Barthes (1977a : 155, 160) beweer dat die soeke na intertekstuele en interdissiplinêre verbande deel vorm van ‘n tekstuele benadering tot die literatuurstudie). Die tradisionele onderskeid tussen literêre en nie-literêre tekste word in die poststrukuralisme bevraagteken (Eagleton, 1983 : 134) wat lei tot ‘n besef dat “[there] is no longer any need to consider as valid the lines of demarcation between disciplines [...] one cannot accept either the distinction between the broad types of discourse, or that between forms of genres

(science, literature, philosophy, religion, *history*, *fiction* [my kursivering – N.M.] , and so on)” (Foucault, 1994c : 303).

Die prikkelende vraagstuk met betrekking tot die intertekstuele of interdisciplinêre “gesprek” tussen die historiografie, letterkunde, poststrukturalisme en die geskiedenisfilosofie was een van die aanvanklike motiverings vir hierdie studie. By nadere ondersoek het dit geblyk dat dit ‘n aktuele vraag is wat tans binne hierdie velde aandag geniet. Linda Hutcheon was met haar invloedryke studie *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction* (1988) een van die eerste literatoure wat ‘n interdisciplinêre benadering by die studie van die historiese roman gevolg het. Elizabeth Wesseling moedig later met haar *Writing History as a Prophet. Postmodern Innovations of the Historical Novel* (1991b) eweneens ‘n inter-diskursiewe benadering tot die historiese roman aan¹. Binne die geskiedenisfilosofie was dit hoofsaaklik die narrativiste (Hayden White en Frank Ankersmit) wat die verouderde opvatting ondergrawe het dat die letterkunde hiërargies ondergeskik aan die historiografie is. Hulle het aangetoon dat ‘n analogie getrek kan word tussen historici en skrywers se werkswyse omdat historici soos skrywers op ‘n subjektiewe wyse historiese feite selekteer en orden in ‘n narratiewe formaat. Die diskursiewe wisselwerking tussen die diskoerse van die letterkunde en die historiografie het dus nie net binne die literêre kritiek van die laat twintigste eeu aandag gekry nie, maar ook in die geskiedenisfilosofie.

‘n Analise van die historiese roman kan uit ‘n verskeidenheid van hoeke benader word. In die onlangse verlede was daar ‘n ondersoek soos dié van John (1998) waarin die historiese roman benut is as middel om momente van literêre verandering in die Afrikaanse letterkunde te ondersoek – en spesifiek die literêre verandering binne die negentigerjare in die Afrikaanse letterkunde. John sluit in

---

¹ John (1998 : 72) noem dat die wisselwerking tussen verskillende tipes diskoerse deur Wesseling ondersoek word ; Wesseling betrek veral die inter-diskursiewe gesprek tussen die geskiedenisfilosofie, filosofie en die historiese letterkunde in haar ondersoek.

hierdie studie sterk aan by die kritiek wat in die negentigerjare deur literatore soos Van Coller (vergelyk my bespreking in hoofstuk vier) gelewer is oor die wyse waarop die Afrikaanse letterkunde in die negentigerjare deur politieke veranderinge in die land beïnvloed is. Dorothea van Zyl (1995b) benader die historiese roman weer in haar studie oor die historiese letterkunde uit ‘n heeltemal ander oogpunt, naamlik die retorika. Hierdie ondersoek verteenwoordig ook ‘n belangrike bydrae tot die Afrikaanse literêre kritiek omdat die retorika baie sentraal staan in betoë van literatore en historici oor die nou verwantskap tussen die historiografie en die letterkunde – die retorika is as’t ware een van die sentrale aanknopingspunte tussen die historiografie en die letterkunde. Vir verdere ondersoekshoeke waaruit die analise van die historiese letterkunde in die Afrikaanse literêre kritiek onderneem word, sou ‘n mens John (1998) se waardevolle oorsig kon raadpleeg ; John beskryf onder andere die groot invloed van die poststrukturalisme op die kritiek, maar ook die vroeëre strukturalistiese en tradisionele benaderings tot die analise van die historiese letterkunde. ‘n Goeie voorbeeld van ‘n poststrukturalistiese analise van die historiese roman is Andries Visagie (1995b) se studie, waarin insigte uit die werk van Derrida en Foucault by die analise van die historiese roman betrek word. Benewens John se gebruik van die historiese roman as ondersoeksinstrument in sy analise van vernuwing in die Afrikaanse letterkunde, benader hy die historiese roman self uit ‘n nuwe hoek – naamlik as betrokke literatuur.

‘n Legio van benaderings tot die historiese roman kan derhalwe gevolg word. Die motivering van hierdie spesifieke studie se benadering tot die historiese roman was egter dat die kritiek op die Afrikaanse historiese roman na my gevoel nog nie in ‘n voldoende mate die interdisiplinêre gesprek tussen die geskiedenisfilosofie, filosofie en die historiese letterkunde betrek nie. Philip John (1998 : 48) se kommentaar dat die Afrikaanse literêre kritiek aanvanklik hoofsaaklik beïnvloed is deur literêr-teoretiese tekste (soos dié van Wesseling of Hutcheon) – d.w.s.

literêr-teoretiese tekste eerder as filosofiese of geskiedenisfilosofiese tekste – waarin hierdie interdisiplinêre gesprek aandag kry, dui op ‘n moontlike gaping in die literêre kritiek. Die narratiewiese geskiedenisfilosofie het wel ‘n groot invloed op die Afrikaanse literêre kritiek op die historiese roman gehad (vergelyk die bespreking in hoofstuk vier in hierdie verband), maar ontwikkelinge binne die geskiedenisfilosofie deur die verloop van die twintigste eeu word selde by analyses van die historiese roman in die Afrikaanse literêre kritiek betrek – soos wat wel die geval is in Wesseling en Hutcheon se kritiek. Dit sou veral ook belangrik wees om die narratiewiese geskiedenisfilosofie se benadering binne algemene ontwikkelinge in die geskiedenisfilosofie in die twintigste eeu te situeer. Hierdie studie betree derhalwe nie ‘n nuwe terrein in die Afrikaanse literêre kritiek in die sin dat daar reeds op hierdie stadium ‘n groot korpus kritiek gelewer is op die Afrikaanse historiese roman nie, maar verteenwoordig wel ‘n poging om sekere gapings in die bestaande kritiek op die Afrikaanse historiese roman in te vul. Sentrale vrae wat in hierdie studie gestel word, is dus : Hoe figureer die historiese roman as ‘n vorm van geskiedskrywing en hoe vorm dit deel van die historiografiese diskoers ? Hoe tree die Klassieke historiese roman en die nuwe historiese roman onderskeidelik in gesprek met die geskiedenisfilosofie en tendense in die historiografie ? Hoe ondergrawe die postmodernistiese historiese roman die geïnstansionaliseerde grens tussen die historiografie en die historiese roman ? Wat sou ‘n postmodernistiese en poststrukuralistiese benadering tot die historiografie behels en op watter wyses manifesteer ‘n sodanige benadering tot die historiografie in die nuwe historiese roman ?

Die diskoerse van die letterkunde en die geskiedskrywing, die historiese roman en die historiografie toon komplekse verwantskappe en insig in hierdie verwantskappe verbreed ‘n mens se perspektief op die historiese roman. Tydens die negentiende eeu is daar ‘n empiriese benadering in die historiografie gevolg (wat gekenmerk is deur ‘n ideaal om die verlede op ‘n objektiewe en

wetenskaplike wyse weer te gee en verwoord is in Ranke se stelling dat ons die verlede moet weergee (*wie es eigentlich gewesen*) en dit het 'n beslissende invloed gehad op die wyse waarop die geskiedenis verbeeld is in die Klassieke historiese roman, soos wat in hoofstuk drie van hierdie studie aangetoon sal word. Binne 'n dekonstruktivistiese benadering tot die geskiedskrywing en die nuwe/post-modernistiese historiese roman word die aanname dat die historiese werklikheid op 'n objektiewe wyse weergegee kan word egter ondergrawe. In beide die dekonstruktivistiese benadering tot die geskiedskrywing en die nuwe historiese roman word die korrespondensie van die teks en die historiese referent geïnterpreteer – 'n standpunt wat deur Hutcheon, Wesseling en McHale (1987) in hul studies oor die nuwe historiese roman gestel word.

In die teoretiese gedeelte van die studie is daar derhalwe 'n analise van die bogenoemde verbande, met die toespitsing op 'n poststruktureelste siening van die geskiedenis en die invloed van 'n poststruktureelste beskouing van die geskiedenis op onderskeidelik die eietydse geskiedenisfilosofie, vernuwende vorme van die historiografie en die nuwe historiese roman. Foucault se geskiedenisbeskouing word in die eerste hoofstuk bespreek. Kennisname van Foucault se denke oor die geskiedenis is essensieel vir 'n begrip van twintigste eeuse ontwikkelinge in die historiografie en geskiedenisfilosofie – soos wat 'n mens onder meer uit Ankersmit se belanghebbende studie *De navel van de geschiedenis. Over interpretatie en historische realiteit* (1990) kan aflei. Die postmodernistiese literatuur sluit hierbenedien ook nou aan by die uitgangspunte van die poststruktureelste filosofie, soos wat Visagie (1995b : 144) beweer. In beide diskoerse word tradisionele opvattinge oor die geskiedenis geïnterpreteer. In 'n diskursiewe benadering tot die historiese roman kan die wisselwerking tussen die poststruktureelste filosofie, die eietydse geskiedenisfilosofie en die historiese roman dus 'n mens se perspektief verbreed

op die wyses waarop ons begrip van die term “geskiedenis” in die laat twintigste eeu geherdefinieer word.

‘n Teleologiese beskouing van die geskiedenis word binne die poststrukuralisme ten sterkste veroordeel : “ ‘Teleology’, thinking of life, language and history in terms of its orientation to a *telos* or end, is a way of ordering and ranking meanings in a hierarchy of significance, creating a pecking order among them in the light of an ultimate purpose” (Eagleton, 1983 : 131, 132). Foucault beskou die geskiedenis nie as ‘n lineêre evolusieproses nie, maar beklemtoon eerder die diskontinuiteite tussen verskillende periodes in die geskiedenis. Die begrip teleologie word ook in Derrida se kritiek op die Westerse logosentrisme ondergrawe. Derrida vergelyk die geskiedenis met ‘n teks wat spore bevat van alle ander tekste en eindeloos verwys na hierdie tekste, met die gevolg dat daar geen mate van sluiting oor die geskiedenis moontlik is nie (Viljoen, 1993 : 4). So ‘n siening impliseer ‘n voortdurende proses van semiose. Die geskiedenis beskik in ‘n poststrukuralistiese opvatting daarvoor oor ‘n web-agtige kompleksiteit.

‘n Poststrukuralistiese benadering tot die geskiedenis word in die Suid-Afrikaanse kritiek dikwels gejuksstaponeer met ‘n Marxistiese benadering tot die geskiedenis². Terwyl ‘n poststrukuralistiese beskouing van die geskiedenis wel ‘n invloed gehad het op die Afrikaanse historiese roman, het ‘n etiese eis ten opsigte van die politieke betrokkenheid van die skrywer daartoe gelei dat ‘n Marxistiese benadering ‘n ewe belangrike rol gespeel het in die letterkunde. In romans soos Etienne van Heerden se *Casspirs en Campari’s* is daar selfs sprake van ‘n ambivalente onderskrywing van beide benaderings (vergelyk Viljoen (1993) en Visagie (1997) se artikels). In ‘n Marxistiese beskouing is die geskiedenis ‘n verhaal van die stryd wat tussen klasse en groepe woed (Visagie, 1997 : 110).

---

² Young (1990 : viii), Hutcheon (1988 : 201 – 221), Viljoen (1993 : 3 – 7) en Visagie (1997 : 109, 110) lewer kommentaar op die “teoretiese konflik” tussen die poststrukuralisme en die Marxisme.

Die Marxiste het 'n Utopiese toekomsvisie wat behels dat die “geschiedenis zich via teenstellingen tussen produksie-verhoudings en produksie-krachten voortbeweegt naar het uiteindelijke doel van de klassenlose maatschappij” (Wesseling, 1988a : 142). 'n Marxistiese benadering tot die geskiedenis word gekenmerk deur eties-politiese konsepte soos vooruitgang en vryheid (Young, 1990 : 22). Marxiste soos Lukács volg in die voetspore van die geskiedenisfilosoof Hegel wanneer hulle beweer dat die geskiedenis teleologies van aard is ; die geskiedenis is 'n betekenisvolle proses wat afstuur op 'n sekere doelwit, naamlik 'n klasselose samelewing (Hutcheon, 1988 : 214).

Die poststrukuralistiese beskouing van die geskiedenis word in die Marxistiese kritiek daarvan beskuldig dat dit a-polities van aard is (Viljoen, 1993 : 5). Dit kan geassosieer word met die kritiek wat gelewer word teenoor die postmodernisme dat die sosiale en historiese begroning van kuns nie daarin in ag geneem word nie (Hutcheon, 1988 : 212). Kritici soos J.M. Coetzee het in aansluiting hierby betoog dat Suid-Afrikaanse skrywers in plaas van 'n “spel met Derridiaanse betekenaar” op 'n betekenisvolle wyse moet ingryp in die geskiedenis (Viljoen, 1993 : 6). Hiermee word daar egter myns insiens nie heeltemal genoeg erkenning gegee aan die feit dat die poststrukuralis nie soos die Marxis geïnteresseerd is in die werking van ideologie en mag in 'n klassestryd nie, maar eerder in die *onsigbare* werking van mag en ideologie in *diskoers*. In Foucault se werk word die wyses waarop diskoerse onbewustelik aandadig is aan vorme van onderdrukking ontmasker. 'n Mens het dus in onderskeidelik 'n Marxistiese en 'n poststrukuralistiese benadering te doen met twee uiteenlopende beskouinge oor die aard van ideologie en mag. Politiek speel 'n ewe belangrike rol in die poststrukuralistiese kritiek as in die Marxistiese kritiek, maar die fokus is op diskoers eerder as op die klassestryd. Ankersmit beskryf juis die verskil tussen Foucault se benadering tot mag en 'n Marxistiese benadering tot mag as volg : “Foucaults analise van de macht is subtieler dan die van Marx. Waar Marx slechts

de ruwe contouren van de social machtsverhoudingen zien kan, daar laat Foucault de machtsverhoudingen zich reeds prolifereer in door iedereen aanvaarde manier van spreken over de werkelykheid” (1986 : 258). Viljoen verwys derhalwe na Hutcheon se tese dat “the political applications of poststructuralism and postmodernism are mostly sought on the terrain of denaturalisation rather than in an effective theory for action” (1993 : 6). Kritici wat hul uitsluitlik by ‘n Marxistiese uitgangspunt (in die debatvoering tussen ‘n Marxistiese en poststrukuralistiese benadering tot die geskiedenis) skaar, gee myns insiens nie genoeg krediet aan die waarde van hierdie denaturalisasieproses nie. ‘n Analise en ontmaskering van die ideologiese werking van diskoers behoort nie as minder belangrik geag te word as die eis dat die skrywer deur sy werk aktief moet ingryp in die geskiedenis nie. Een van die oogmerke van die studie sou derhalwe wees om die aantygung dat die poststrukuralisme ‘n a-politiese perspektief op die geskiedenis verteenwoordig, te weerlê deur ‘n bespreking en toepassing van Foucault se insigte.

Die politiese komponent van die poststrukuralisme tree veral na vore in die noue verwantskap wat dit het met diskoerse van marginaliteit soos die postkolonialisme en die feminisme. Dit is veral hierdie aspek van die poststrukuralistiese kritiek waaraan daar aandag geskenk sal word in die studie. Young beweer dat die politiese dimensie van die poststrukuralisme geleë is in die ondergrawing van eurosentrisme, rassisme, kolonialisme, seksisme en kapitalisme (1990 : 1, 2)³.

---

³ Die Marxiste se hoofsaaklike fokus op die werkersklas as marginale groep kan juis ook as ‘n tekortkoming in hul kritiek beskou word : “rather than the working class being the obvious universal subject-victim, many others are also oppressed : particularly women, black people, and all other so-called ethnic and minority groups” (Young, 1990 : 5). Daar is by die Marxiste ‘n neiging tot die vereniging van “all the individual stories of societies, groups and cultures into a single great story” (Byatt, 2001 : 11). Die geskiedenis word ‘n metanarratief van ‘n klassestryd wat voortstuur op ‘n doelwit van ‘n klasselose maatskappy, terwyl die narratiewe van diegene wat op grond van etnisiteit, geslag of dergelike faktore gemarginaliseer is, vergete bly : “the act of placing *one* struggle – that of class – in a foregrounded position is to totalize, at least in the sense of excluding other struggles which many see as equally basic (those of gender, sexual preference, and race, for instance)” (Hutcheon, 1988 : 214).

Foucault se kritiek op Westerse kennissisteme in sy werk is volgens Young eintlik ook 'n kritiek op eurosentrisme (1990 : 9). Dekonstruksie is deel van 'n poging om Europese vorme van kennis te dekoloniseer (Young, 1990 : 19). Ashcroft, Griffiths en Tiffin dui eweneens die toepaslikheid van die poststrukuraliste se belangstelling in die noue verbintenis tussen teks en ideologie op die postkoloniale diskoers aan : “The concern of postmodernist writers and post-structuralist critics to dismantle assumptions about language and textuality and to stress the importance of ideological construction in social-textual relations finds echoes in post-colonial texts” (1989 : 165). Dit is enersyds relevant dat Edward Said sekere van sy insigte in *Orientalism* (1979) met betrekking tot die dominansie van die Weste oor die Ooste bou op Foucault se verbintenis tussen diskoers en magsuitoefening.

Alhoewel die historiese roman in die eietydse Suid-Afrikaanse samelewing wel 'n belangrike funksie het om te vervul as betrokke literatuur, vervul historiese romans wat in die laat twintigste eeu en vandag in die Afrikaanse literatuur geskryf word ook 'n belangrike funksie in die samelewing as 'n postkoloniale vorm van historiografie. Die skrywer het 'n uiters belangrike funksie om te vervul as 'n postkoloniale “historiograaf” omdat “donker kolle” van die geskiedenis wat buite die bereik van die historikus is (omdat die historikus hom of haar meesal moet verlaat op argivale bronne wat min verklap oor die geskiedenis van gemarginaliseerdes), wél deur die skrywer met behulp van sy verbeelding ingevul kan word. Andersins het die skrywer ook die vryheid om onortodokse metodes aan te wend om die geskiedenis uit 'n postkoloniale oogpunt weer te gee. Die literatuur lewer ook dikwels in postkoloniale samelewings soos in Suid-Afrika 'n belangrike bydrae daartoe om 'n problematiese geskiedenis te verwerk. 'n Doelwit van die studie is dus om ondersoek in te stel op welke wyse die nuwe historiese roman aansluit by die “dekolonisasie” van Westerse kennissisteme en die ondergraving van Westerse mites oor die geskiedenis. Daar is in die nuwe

historiese roman 'n belangstelling in die narratiewe van diegene wat voorheen tot die randgebiede van die geskiedenis gedwing is : vrouens en gekoloniseerdes wat bewustelik uit die historiese rekord geskryf is of burgerlikes wat binne die tradisionele geskiedskrywing nie as belangrik genoeg geag is om in die historiese rekord ingesluit te word nie. Daar is hier sprake van 'n relevante ooreenkoms tussen die eietydse historiese roman en die mentaliteitsgeskiedenis oftewel sosiale geskiedskrywing wat in die twintigste eeu ontwikkel is en waarin daar gepoog is om buiten die narratief van politieke figure ook die ervaring van “Jan Alleman” in die geskiedenis weer te gee. Binne die Afrikaanse letterkunde is dit veral Dan Sleigh se historiese roman *Eilande* (2002) wat 'n belangrike bydrae gelewer het as 'n postkoloniale korrektief op die geskiedenis. Dié roman is daarom 'n relevante keuse om die wyses waarop die eietydse Afrikaanse historiese roman as 'n vorm van postkoloniale historiografie figureer, te ondersoek. In die analise van *Eilande* is daar, getrou aan die diskursiewe aard van hierdie studie, gesteun op insigte uit die literêre kritiek op die historiese roman, maar ook op insigte uit die geskiedenisfilosofie – sodat die roman nie slegs ondersoek is as historiese letterkunde nie, maar ook in terme van hoe dit in gesprek tree met eietydse en onlangse vernuwende vorme van historiografie.

Die bogenoemde ondersoek sou uitgebrei kon word na 'n analise van die rol van die historiese letterkunde in ander lande met 'n ewe problematiese koloniale verlede. Dit is in hierdie opsig dat Hella S. Haasse se *Heren van de Thee* (1992) relevant is omdat dit aantoon hoedat die problematiese Nederlandse koloniale verlede (in Indonesië) ook binne die Nederlandse letterkunde verwerk word. 'n Baie meer omvangryke vergelyking tussen die eietydse Afrikaanse postkoloniale roman en Nederlandse postkoloniale (en koloniale) roman sou natuurlik in verdere ondersoeke onderneem kon word.

Twee verdere historiese romans uit Haasse se groot oeuvre van historiese romans is betrek in die studie om ondersoek in te stel na die sterk feministiese oriëntasie van haar romans. Die feministiese perspektief op die geskiedenis wat deurlopend in verskeie historiese romans van Haasse aangetref word, kan met vrug vergelyk word met die postkoloniale korrektiewe op die geskiedenis in die Afrikaanse letterkunde omdat dit in beide gevalle hier gaan oor korrektiewe op 'n Westerse, maar ook manlik-georiënteerde historiografiese tradisie. Dit is myns insiens 'n belangrike vraag wat gevra moet word, naamlik op watter wyses 'n feministiese historiografie verband hou met 'n postkoloniale historiografie. Benewens *Heren van de Thee* sluit Haasse se *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* (1978) en *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* (1976) sterk aan by die feministiese historiografie, maar hierdie drie romans toon ook aan hoeveel uiteenlopende metodes die feministiese outeur kan volg in 'n feministiese herskrywing van die historiese rekord.

Daar sal in die bespreking van die bogenoemde romans veral aandag geskenk word aan die kwessie van die herskrywing van die geskiedenis van groepe of individue in die geskiedenis wat gemarginaliseer is. Is marginaliteit 'n konsep waarvoor daar verabsoluteer kan word of is dit 'n konsep wat die postmodernistiese outeur besonder versigtig moet gebruik in 'n poging om stereotipes te vermy ? Alhoewel die skryf van die geskiedenis van marginale groepe in beide die historiografie en die historiese roman vandag baie aandag geniet, is dit so dat daar maklik oorvereenvoudig kan word oor marginaliteit, soos wat in die analyses van die romans aangetoon sal word.

Verder het die ondersoek van die romans ook gesentreer rondom die poststruktureelste vraagstuk oor representasie en die probleme verbonde aan historiese representasie. Hier word daar baie gesteun op insigte uit die poststruktureelste filosofie, maar ook die problematisering van historiese

representasie binne die twintigste eeuse geskiedenisfilosofie. Die betoog steun dus nie slegs op literêr-teoretiese insigte oor representasie en historiese representasie nie. Verskeie eietydse geskiedenisfilosowe vra die vraag hoe 'n mens 'n verdwene werklikheid kan representeer. Daar is vandag net spore van die verlede in die vorm van bewaarde dokumente of artefakte oor en vervolgens het geen historikus direkte insae in die verlede nie. Die historikus word in sy of haar speurtog na die verlede gekonfronteer met “lae van diskoers”. Die historiografiese diskoers is dus eintlik 'n sisteem van betekenispraktyke waardeur daar besluit word hoe hierdie verdwene werklikheid weergegee moet word.

Dit blyk dat die bogenoemde poststrukuralistiese representasieproblematiek m.b.t. die verlede op uiteenlopende wyses in die postmodernistiese historiese roman gehanteer word. Sleigh se skeptiese “historikus”-karakter De Grevenbroek vervul 'n onmisbare rol in sy roman om kommentaar te lewer oor die (on)representeerbaarheid van die verlede. Representasievraagstukke word ook in Haasse se *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* betrek in die eksperimentele wyse waarop sy die konvensies van die historiese romangenre ondergrawe. Haasse se roman verteenwoordig 'n parodie op die realisme van die Klassieke historiese roman en die strewe na akkuraatheid in die wetenskaplike vorme van die historiografie omdat bykans haar hele historiese narratief gebaseer is op versinsels.

Representasie is verder by die weergawe van die geskiedenis van marginale figure in die verlede 'n kontensieuse vraagstuk omdat die historiese ondersoeker, hetsy historiograaf of skrywer, telkens gekonfronteer word met “donker kolle” of “stiltes” in die historiese rekord of die geboekstaafde geskiedenis oor vrouens, slawe, die werkersklas soos soldate en matrose, indigene, ens. van wie se lewens die argiewe selde getuig. Die verskillende maniere waarop outeurs van historiese romans hierdie probleem oplos, kom ook in dié studie aan bod. Party outeurs soos

André P. Brink gebruik hul verbeelding om donker kolle in die geskiedenis in te vul, terwyl Dan Sleigh sekere stiltes in die historiese rekord onaangeraak laat. Andersins staan Hella Haasse as historiese ondersoeker soms in haar romans in die skoene van 'n argivaris omdat sy ongeleesde of ongeagte egodokumente in haar alternatiewe, feministiese weergawes van die geskiedenis betrek om stiltes in die geboekstaafde geskiedenis in te vul.

Hoofstuk 1

Ideologie, diskoers en geskiedenis in die werk van Michel Foucault

1.1 Inleiding

Robert Young beweer in *White Mythologies. Writing History and the West* dat Michel Foucault 'n sentrale aandeel gehad het in 'n eietydse bevraagtekening van konvensionele vorme van die historiografie (1990 : 69 – 81). Hierdie hoofstuk is derhalwe 'n verkenning van Foucault se geskiedenisopvattinge en die moontlike implikasies wat dit mag inhou vir die interpretasie van die historiese roman. 'n Benadering tot die geskiedenis in terme van rasionaliteit, vooruitgang en teleologie, wat eie is aan 'n Marxistiese beskouing van die geskiedenis en Hegel se geskiedenisfilosofie, word deur Foucault ondergrawe. Die geskiedenis is volgens Foucault juis nie 'n lineêre evolusieproses waarin gebeure mekaar op chronologiese wyse opvolg en kontinuïteit tussen verskillende historiese periodes ontdek kan word nie.

Met die studie *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences* (1970) het Foucault gepoog om enkele diskontinue historiese periodes in Westerse kennissisteme sedert die Renaissance te ondersoek (1972 : 15). Met betrekking tot *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences* lewer Foucault juis die kommentaar dat “[my] book carried the subtitle An Archaeology of the Human Sciences. It implies a second one that would be An Analysis of Knowledge and of Historical Consciousness Since the Sixteenth Century” (1994d : 282). Die diskontinue historiese periodes wat Foucault in *The Order of Things* omskryf, kan volgens hom beskryf word as episteme, wat mekaar opvolg met epistemologiese breuke – waarmee 'n mens herinner word aan

Thomas Kuhn se opvattinge oor wetenskaplike revolusies soos uiteengesit in *The Structure of Scientific Revolutions*⁴.

Sekere basiese voorveronderstellings van die tradisionele historiografie is in *The Order of Things* en ook in 'n latere studie van Foucault, getiteld *The Archaeology of Knowledge* (1972), bevestig. Mites soos die idee dat die geskiedenis 'n kontinue proses is, is deur Foucault ondergrawe : “In order to come to terms with the past, the initial gesture must be to confront its strangeness, rather than to seek for similarities and continuities so that it can be equated with the present and thus, in effect, dehistoricized” (Young, 1990 : 75). 'n “Onversoenbaarheid” met die verlede is 'n sentrale tema van Foucault se werk, soos wat Young aantoon. Foucault se benadering tot die geskiedenis verteenwoordig 'n alternatief tot die historisisme, waarvan Leopold Ranke een van die grondleggers was : “[it] is in the work of Michel Foucault that we find the most unrelenting offensive against historicist theories of history” (Young, 1990 : 68). Ranke het geglo dat die geskiedenis op wetenskaplike en objektiewe wyse bestudeer kan word. In teenstelling tot Ranke moedig Foucault egter, soos Robert Young dit stel, 'n “defamiliarisasieproses” t.o.v. die verlede aan.

Foucault se skrywe oor die geskiedenis is 'n poging tot 'n herdefiniëring van hoe die historiografie benader behoort te word en hoe die verlede bestudeer behoort te word. Enkele vernuwende konsepte in sy werk m.b.t. die geskiedskrywing soos die episteme, “general history”, 'n argeologiese benadering tot die geskiedenis, asook die begrip “difference” sal in hierdie verband bespreek word. Tweedens sal daar ook aandag geskenk moet word aan die wending wat in Foucault se latere werk plaasgevind het, die sogenaamde “genealogiese” fase van sy oeuvre,

---

⁴ Alhoewel die begrip episteme herinner aan Kuhn se opvattinge oor wetenskaplike paradigmas moet daar in ag geneem word dat daar ook sekere verskille is tussen die twee begrippe. Young (1990 : 76, 77) beweer dat die episteme oor 'n kleiner mate van homogeniteit en uniformiteit beskik as die wetenskaplike paradigma. Die episteme is nie gebaseer op 'n “single overarching principle” nie, aldus Young.

waartydens diskursiewe strukture hom nie meer alleenlik geïnteresseer het nie, maar ook die verbandlegging tussen diskoers en mag. Foucault se assosiasie tussen diskoers en ideologie hou vervolgens ook 'n groot mate van potensiaal in m.b.t. 'n analise van die wyses waarop die historiografie aandadig kon/kan wees aan magsuitoefening of onderdrukking.

1.2 Foucault se “argeologiese” metode van diskoersanalise

Soos wat Marius Crous (2002b : 9 – 11) in sy bespreking van Foucault se opvattinge oor diskoers aandui, kan Foucault se oeuvre in vier fases van ontwikkeling verdeel word : die Heideggeriaanse fase, die strukturalistiese fase, die argeologies-genealogiese fase en die etiese fase. Foucault onderneem in die strukturalistiese fase van sy werk 'n studie van die psigiatriese diskoers in *Madness and Civilization* (1962, vertaal in Engels in 1967) en 'n studie van die diskoers van die mediese wetenskap getiteld *The Birth of the Clinic* (1963, vertaal in 1973), soos wat Crous aantoon. Die argeologiese fase van sy werk word ingelui deur *The Order of Things* (1966, vertaal in 1970), gevolg deur *The Archaeology of Knowledge* (1969, vertaal in 1972). *Discipline and Punish* (1975, vertaal in 1977) lui die genealogiese fase van sy werk in, terwyl die etiese fase van Foucault se werk bestaan het uit drie tekste oor die geskiedenis van seksualiteit : *The History of Sexuality* (1976, vertaal in 1978), *The Use of Pleasure* (1984, vertaal in 1986) en *The Care of the Self* (1984, vertaal in 1988).

Benewens enkele insiggewende essays wat Foucault oor die geskiedenis geskryf het, soos “Nietzsche, Genealogy, History”, “On the Ways of Writing History” en “Return to History”, is hy nie 'n historikus of geskiedenisfilosoof in die tradisionele sin van die woord nie en het hy selde direkte kommentaar gelewer oor die geskiedenisfilosofie en met tydgenootlike geskiedenisfilosowe in gesprek getree. Desnieteenstaande was Foucault se invloed op die twintigste eeuse

geskiedenisfilosofie baie groot – soos wat in hoofstuk twee aangedui sal word. F.R. Ankersmit, een van die mees prominente geskiedenisfilosowe van ons tyd, put byvoorbeeld inspirasie uit Foucault se werk. Die ondersoeker wat deur die bestudering van Foucault se oeuvre ‘n beeld wil vorm van Foucault se denke oor die geskiedenis sal egter geen direkte en maklike antwoorde in sy werk vind nie en sal in die eerste plek Foucault se denke oor diskoers en diskoersanalise moet ondersoek – wat onder andere begrippe eie aan Foucault se idiolek soos die diskursiewe formasie en die episteme insluit. Hy het diskoerse in verskillende historiese kontekste ondersoek deur sy sogenaamde argeologiese metode van diskoersanalise.

Foucault noem dat hy die histories-veranderlike “field of knowledge” ondersoek in sy werk. Marius Crous skryf dat Foucault beweer dat diskoers ‘n innerlike formasie of orde toon wat argeologies opgediep kan word (2002b : opsomming). Foucault se argeologiese metode van diskoersanalise behels dat hy hom toespits op die analise van diskoers “in its modality of archive” (Flynn, 1994 : 29). Hy benut die term “argief” nie in die konvensionele sin van die woord (dit wil sê as versameling of bewaarplek vir dokumente of geskrifte) nie, maar om te verwys na “the set [l’ensemble] of discourses actually pronounced” (Flynn, 1994 : 29). Foucault benadruk dat ‘n sogenaamde “argeologiese” ondersoek van diskoers nie net beperk is tot die analise van wetenskaplike boeke, filosofiese teorieë of religieuse opvattinge nie, maar veel wyer as dit strek. “Argeologie” is nie ‘n dissipline nie, maar ‘n domein van ondersoek waarin ‘n sekere samelewing en al die filosofiese idees, alledaagse opinies, institusies, opvoedingsinstansies, kommersiële praktyke, ens. eie aan hierdie samelewing ondersoek word. Hierdie idees, praktyke, instansies, ens. maak die voorkoms van sekere teorieë, opinies en praktyke op ‘n sekere moment in daardie samelewing moontlik (Foucault, 1994f : 262).

Die analise van die relasie tussen een uiting en 'n ander vorm deel van hierdie poging op diskoerse binne die “argief” te ontleed. Crous noem dat die “argief” in Foucault se idiolek verwys na “dit wat gesê mag word, na die sisteem waarvolgens uitsprake as unieke gebeurtenisse gereguleer word” (2002b : 43). Die uiting is 'n sentrale begrip in Foucault se skrywe oor diskoers en verwys na 'n basiese eenheid van diskoers. Foucault ondersoek die uiting “in the narrowness and singularity of its event” (1994c : 307). Dit behels dat die kondisies en die beperkinge waarbinne die uiting kan bestaan, ondersoek word. Korrelasies tussen uitings en stellings word nagespoor. Uiting vorm 'n eenheid indien dit na dieselfde objek verwys (Crous, 2002b : 20). Daar word nagevors op welke wyses 'n sekere uiting ander uitings uitsluit. Foucault ontleed dus die omstandighede waarbinne sekere uitings aanvaarbaar is, maar ook die onderlinge relasies tussen uitings binne die sogenaamde diskursiewe domein. Elke uiting vind plaas in 'n diskursiewe domein – 'n reuse versameling van geskrewe en verbale uitings ; Foucault beweer dat “[before] it is dealt with as a science, a novel, a political discourse, or the work of an author, or even a book, the material to be handled in its initial neutrality is a population of events in the space of discourse in general” (1994c : 306). Diskoers, in Foucault se benadering, is egter nie net 'n versameling geskrewe en verbale uitings nie, maar eweneens “dit wat visueel waarneembaar is”, asook die relasie tussen dit wat gesê word en dit wat visueel waarneembaar is, soos wat Crous aandui (2002b : 11, 12).

Enige uiting in die diskursiewe domein geskied geensins lukraak nie – die diskursiewe domein is gereguleer en bepaal op 'n deterministiese wyse watter uitings op 'n bepaalde moment toegelaat word. Foucault (1994c : 309) beskryf sy benadering tot die diskoersanalise vervolgens as 'n soeke na die versameling

kondisies⁵ wat op ‘n sekere moment binne ‘n sekere samelewing die verskyning van sekere uitings reguleer en ook ‘n invloed het op die rol wat hierdie uitings speel, die plek wat dit beklee in praktyke en denke, die behoud van sekere uitings en die onderdrukking, vernietiging of reaktivering van ander uitings. Foucault glo dat diskoers ‘n regulerende funksie het wat betekenis afbaken en betekenis op ‘n positiewe wyse produseer (vgl. Crous (2002b : opsomming)). Hy beweer dat die uiting na ‘n referent verwys wat volgens Visagie (1995b : 30) nie soseer uit “dinge” of “feite” bestaan nie, maar uit die moontlikheidsvoorwaardes van die objekte wat binne die uitinge benoem word. Dit gaan dus hier om ‘n analise van die institusionalisering van diskoers binne ‘n sisteem. Hierdie analise van diskoers sal noodwendig ook nie net ‘n ondersoek na die funksionering van die enkele uiting binne die diskursiewe domein behels nie, maar ook die onderlinge verwantskappe tussen uitings en die groepering van uitings in versamelings.

Die bogenoemde kondisies wat die bestaan en uitwissing van uitinge binne die diskursiewe domein reguleer word deur Foucault beskryf met die term diskursiewe formasie. Diskursiewe formasies bepaal hoe uitings binne die diskursiewe domein op ‘n sekere historiese moment verskyn, getransformeer word, vasgelê word of uitgewis word (Foucault, 1994c : 326). Linda Hutcheon definieer Foucault se begrip die “diskursiewe formasie” as die sisteem van norme of reëls wat ‘n denkwyse of skryfwyse op ‘n spesifieke tyd en plek reguleer (1988 : 185). Die diskursiewe formasie is volgens Foucault “the general enunctiative system that governs a group of verbal performances” (Visagie, 1995b : 30). Marius Crous beskryf ook die diskursiewe formasie as ‘n regulerende orde wat opgemerk kan word tussen ‘n “verstrooiing” van betekenis tussende tussen ‘n reeks objekte⁶, uitinge,

---

⁵ Crous (2002 : 22) verwys na vormingsreëls en transformasiereëls in diskoerse. Vormingsreëls is die voorwaardes wat die objekte en konsepte van diskoerse moontlik maak. Transformasiereëls is die nuwe voorwaardes wat ter sprake kom en wat die diskoers wysig.

⁶ Volgens Crous verwys objekte in Foucault se idiolek na dit wat deur ‘n diskoers bestudeer of geproduseer word (2002b : 22).

konsepte of tematiese keuses (2002b : 21). ‘n Diskursiewe formasie bestaan volgens Foucault uit drie aspekte, naamlik dieselfde objekte, styl en konseptuele raamwerke : “the first defines the unity of a discourse by the rule of formation of all its objects ; the next by the rule of all its syntactic types ; the third by the rule of formation of all its semantic elements”.

Vir die doeleinde van die ondersoek wat in hierdie hoofstuk beoog word – naamlik ‘n ondersoek na Foucault se denke oor die geskiedenis – is dit veral relevant dat Foucault diskoers beskou as ‘n historiese verskynsel. Deur die analise van diskoerse (binne historiese kontekste) het Foucault besef dat daar sekere reëls en voorwaardes is waaraan diskoerse binne sekere eras moet voldoen (Flynn, 1994 : 30). Soos wat Crous (2002b : 5) dit stel, ondersoek Foucault die kondisies waarbinne dit in ‘n sekere historiese periode moontlik is om oor ‘n spesifieke kennisobjek te besin. Andries Visagie noem dat diskoers in Foucault se opvatting daarvan ‘n fragment van die geskiedenis is, diskoers is ‘n historiese entiteit (1995b : 29).

Daar bestaan volgens Foucault tydgebonde epistemologiese kodes in die geskiedenis wat tesame ‘n epistemologiese veld vorm (1970 : ix). Foucault ondersoek volgens Ankersmit (1990 : 62, 63) die epistemologiese voorwaardes waarbinne diskoerse binne verskillende historiese tydperke tot stand kon kom. Visagie verwys in hierdie verband na Foucault se analise van die historiese a priori waaronder diskoerse binne sekere momente in die geskiedenis tot stand kom (1995b : 32). Die analise van die epistemologiese voorwaardes waaronder diskoerse binne verskillende historiese tydperke tot stand kom, lei onder andere in *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences* tot ‘n periodisering van ontwikkelinge in Westerse kennissisteme sedert die Renaissance en die identifisering van drie episteme wat in die Westerse kennissisteme

gemanifesteer het sedert die Renaissance – wat vervolgens in die hieropvolgende afdeling bespreek sal word.

1.3 Die histories-veranderlikheid van diskoerse : Foucault se analise van die episteme

In die inleiding van *The Order of Things. An Archaeology of Knowledge* (1970) beweer Foucault dat ‘n individu se denke nie willekeurig is nie, maar dat dit binne ‘n sekere episteme gereguleer word – ‘n bewering wat sterk herinner aan die strukturaliste se opvattinge oor die wyse waarop die superstruktuur ons denke op ‘n onbewuste wyse beïnvloed⁷. Ankersmit noem dat Foucault die standpunt huldig dat ons werklikheidservaring deur die norme van ‘n sekere episteme bepaal word (1986 : 255). Foucault glo dat betekenis nie geheel en al “ligt aan de kant van de interpretator” en nie “intrinsiek ligt in het handelen, denken of schrijven van de historische actors zelf” nie, maar dat diskoers tot stand kom binne sekere “historiese moegelykheidsvoorwaardes” (Ankersmit, 1990 : 62). Uit ‘n Foucauldiaanse oogpunt sou ‘n modernistiese roman soos Virginia Woolf se *To the Lighthouse* (1927) dus heel waarskynlik net geskryf kon word binne die modernistiese episteme. Uit ‘n sodanige oogpunt is die roman ook nie slegs die

---

⁷ Foucault se denke oor die episteme herinner eweneens aan Bakhtin se denke oor die chronotoop. Bakhtin het die begrip die chronotoop ontwikkel om veranderinge binne genres in die literatuur te verklaar n.a.v. sekere faktore, wat eie is aan ‘n historiese tydperk in die geskiedenis. Die begrip chronotoop word deur Bakhtin omskryf as ‘n “X-ray of a specific world view, a crystallization of the concepts particular to a given time and to a given social stratum in a specific society” (1982 : 275). Genres is volgens Bakhtin “a historically specific idea of what it means to be human”. Wanneer een chronotoop vervang word met ‘n volgende chronotoop sal veranderinge in ‘n genre plaasvind. So byvoorbeeld assosieer Bakhtin die ontwikkeling van die eksistensialisme in die Europese literatuur met die trauma van die Tweede Wêreldoorlog. Ontwikkelinge binne die letterkunde vind dus volgens Bakhtin nie op ‘n outonometiese wyse plaas nie. Ons ervaringe en ons beleving van die werklikheid binne ‘n sekere historiese tydperk het ‘n aantoonbare invloed op die letterkunde wat in daardie historiese tydperk geproduseer word. ‘n Ooglopende verskil tussen Bakhtin en Foucault se benaderings is wel dat Foucault fokus op die diskursiewe relasies tussen diverse diskoerse en dissiplines binne ‘n sekere historiese tydperk (oftewel episteme). Hierteenoor fokus Bakhtin slegs op die wisselwerking tussen ‘n spesifieke “world-view” oftewel chronotoop en die letterkunde. Foucault ondersoek verder, in teenstelling tot Bakhtin, hoe waarheid binne diskoers geproduseer word en hoe diskoers as sulks ons persepsie van die realiteit reguleer.

unieke produk van die outeur se vindingrykheid en haar verbeelding nie, maar ook die resultaat van die wyse waarop die outeur se werklikheidservaring binne die modernistiese episteme gereguleer is. Foucault sou ook byvoorbeeld redeneer dat Einstein, een van Woolf se tydgenote, sy relativiteitsteorie vroeg in die twintigste eeu nie heeltemal onafhanklik van die diskursiewe norme van die modernistiese episteme ontwikkel het nie.

Foucault se teorie oor episteme het dus 'n sterk deterministiese inslag. John (1994b : 100) noem dat Foucault die punt maak dat die subjek se uitinge ingebed is binne diskursiewe formasies wat sy uitinge “relatiewe ten opsigte van enige moontlike gewaande intensies, bedoelde betekenis of begeerde doelwitte wat die subjek mag gehad het”. Die individu is egter grootliks onbewus van die invloed van epistemiese diskursiewe norme op sy denke. Ankersmit maak i.v.m. Foucault se studie die stelling dat “de episteme van een bepaalde historische periode de mensen die in deze periode leefden noodzakelijkerwijs onbewust zal zijn” (1986 : 256). Hierdie siening dat diskursiewe norme die uitinge van die individu reguleer, hang natuurlik nou saam met die wyse waarop Foucault humanistiese opvattinge oor die subjek in *The Order of Things* ondergawe.

'n Episteme kan beskryf word as 'n web van diskursiewe patrone en netwerke wat binne 'n sekere tydperk in die geskiedenis geïdentifiseer kan word. Foucault gee die volgende definisie van hierdie begrip :

[the] episteme may be suspected of being something like a world-view, a slice of history common to all branches of knowledge, which imposes on each one the same norms and postulates, a general stage of reason, a certain structure of thought that the men of a particular period cannot escape – a great body of legislation written once and for all by some anonymous hand. By episteme, we mean, in fact, the total set of relations that unite, at a given period, the discursive practices that give rise to epistemological figures, sciences, and possibly formalized systems ; the way in which, in each of these discursive

formations, the transitions to epistemologization, scientificity, and formalization are situated and operate ; the distribution of these thresholds, which may coincide, be subordinated to one another, or be separated by shifts in time ; the lateral relations that may exist between epistemological figures or sciences in so far as they belong to neighbouring, but distinct, discursive practices. The episteme is not a form of knowledge (*connaissance*) or type of rationality which, crossing the boundaries of the most varied sciences, manifests the sovereign unity of a subject, a spirit, or a period ; it is the totality of relations that can be discovered, for a given period, between the sciences when one analyses them at the level of discursive regularities (1972 : 191).

‘n Episteam is dus ‘n baie komplekse versameling van diskursiewe relasies, ‘n diskursiewe netwerk, tussen uiteenlopende studieverde binne een historiese tydperk in die geskiedenis wat alle diskursiewe praktyke binne ‘n sodanige historiese tydperk verenig en diskursiewe formasies wat in daardie tydperk tot stand kom, reguleer. Onderliggend aan Foucault se kontroversiële teorie oor die bestaan van episteme in *The Order of Things* is die gedagte dat waarheid en kennis nie die resultaat van ‘n onafhanklike, denkende en rasonale subjek is nie, soos in humanistiese opvattinge oor die subjek nie, maar dat “waarheid” in die wetenskap en geesteswetenskappe die resultaat is van diskursiewe praktyke. Crous (2002b : 33) gee ook die volgende beskrywing van die episteam : “Wanneer ‘n reeks diskoerse op ‘n bepaalde tydstip die heersende diskoerse uitmaak, sluit die episteam daardie metodes in wat op ‘n bepaalde tydstip deur ‘n bepaalde kultuur aangewend word, om oor sekere onderwerpe te besin”. Die episteam is ‘n “kennisruimte wat ‘n houvas uitoefen op sprekers” (Crous, 2002b : 44). Andries Visagie gee ook die volgende definisie van die episteam : “Die episteam is die volledige stel verhoudings wat in ‘n bepaalde tydperk die diskursiewe praktyke saambind wat aanleiding gee tot epistemologiese konstruksies, wetenskappe en geformaliseerde sisteme” (1995b : 31, 32).

Foucault se teorie oor episteme sluit by die sogenaamde “rhetorical turn” in die moderne retorika, asook die sogenaamde anti-fundamentalisme in die twintigste

eeu aan wat Stanley Fish in sy studie *Doing What Comes Naturally. Change, Rhetoric, and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies* (1989) beskryf. Dorothea van Zyl noem dat Foucault die retoriese strategieë blootlê wat “die illusie van objektiewe representasie handhaaf” (1997 : 20). Foucault vorm volgens Van Zyl deel van ‘n groep denkers soos Jonathan Culler, Christopher Norris, Thomas Kuhn, Hayden White, ens. wat ‘n aandeel gehad het in die “rhetorical turn” wat in die sewentigerjare plaasgevind het. Hierdie “rhetorical turn” het behels dat daar ‘n “toenemende bewuswording van retoriese aspekte binne verskillende vakrigtings” was, aldus Van Zyl (1997 : 18). Nietzsche kan volgens Van Zyl beskou word as ‘n voorloper van hierdie “rhetorical turn” omdat hy getwyfel het in begrippe soos *objektiwiteit* en *feite* en andersins ook getwyfel het in die mens se vermoë om die werklikheid te deurgrond (1995 : 25). Nietzsche het ‘n groot aandeel gehad in die wyse waarop die sogenaamde literalisme in die moderne retorika bevraagteken word. Van Zyl haal Brown se definisie van die literalisme as volg aan : “Literalism is a view of representation that has forgotten its own dependence on a social, historical, and hence relative, *community of discourse* [my kursivering – N.M.]. Instead, it presupposes a copy theory of language in which word and object are supposed to correspond directly” (1995 : 23, 24). Van Zyl verwys ook na die kritikus Nelson se klem op die rol van kontekste en konvensies in die “sosiale konstruksie van die werklikheid” in hierdie verband (1997 : 19).

Stanley Fish (1989 : 471 - 502) sluit by Van Zyl aan deur sy skrywe oor die sogenaamde “interpretative turn” in die geesteswetenskappe. Taal is voorheen benader as ‘n neutrale instrument wat die realiteit getrou moet reflekteer. ‘n Retoriese benadering tot taal behels egter dat geen representasie objektief geskied nie. Diskoerse kan nie opgeweeg word teenoor “a stable and independent reality” nie. Die moderne mens beskou homself as ‘n *homo rhetoricus*, skrynend bewus van die gemedieerdheid van sy ervarings van die realiteit. In die moderne retorika

kom daar volgens Fish die sogenaamde anti-fundamentalisme voor : die fondamente van die mens se kennis word beskou as retoriese fabrikasies (1989 : 29). Fish assosieer Foucault met die anti-fundamentalisme. Fundamentalisme is 'n term vir enige denkwyse waarin die bestaan van 'n universele begroning van waarheid nog onderskryf word. Fish (1989 : 342 – 355) omskryf die term fundamentalisme as volg : “By foundationalism I mean any attempt to ground inquiry and communication in something more firm and stable than mere belief”. Die logosentrisme in die Westerse metafisika, wat so heftig deur Derrida gekritiseer is, is 'n goeie voorbeeld van fundamentalisme, aldus Fish. In plaas van die soeke na universele fondamente vir waarheid en kennis word daar in die anti-fundamentalisme geglo dat waarheid aan 'n sekere historiese konteks of paradigma verbonde is. Teenoor universele, a-kontekstuele opvattinge van kennis word die relativistiese, konteksgebonde aard daarvan nou ondersoek :

Anti-foundationalism teaches that questions of fact, truth, correctness, validity, and clarity can neither be posed nor answered in reference to some extracontextual, ahistorical, nonsituational reality, or rule, or law, or value ; rather, anti-foundationalism asserts, all of these matters are intelligible and debatable only within the precincts of the contexts or situations or paradigms or communities that give them their local and changeable shape.

Foucault se denke oor episteme kan dus geassosieer word met die retoriese wending in die geesteswetenskappe en die anti-fundamentalisme. Vervolgens sal Foucault se uiteensetting van die drie episteme beskryf word. Foucault identifiseer in *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences* op grond van sy argeologiese analise van diskursiewe patrone binne drie studieverde, naamlik die biologie, die ekonomie en die taalwetenskap, drie episteme wat sedertdien die Renaissance gemanifesteer het : 'n Renaissance episteme, die Klassieke episteme en die moderne episteme. Ihab Hassan (1987 : 52) beweer dat daar aan die einde van *Les Mots et les Choses* (1966), wat vertaal is as *The Order of Things*, ook die verdere suggestie is dat die moderne episteme besig is tot 'n einde te kom en dat

daar sprake is van die beginfasies van 'n postmodernistiese episteme. Daar moet egter ook in ag geneem word dat Hassan hierdie uitspraak ongeveer twee dekades gelede gemaak het met betrekking tot Foucault se studie wat byna 40 jaar gelede gepubliseer is en die vraag sou wees of ons ons tans aan die begin van die nuwe millenium nie al redelik ver gevorderd in die postmodernistiese episteme bevind nie en ook hoe lank die postmodernistiese episteme nog die huidige dominante episteme sal wees.

Een van die doelwitte van *The Order of Things* was om te illustreer dat waarheid die resultaat is van diskursiewe praktyke (Young, 1990 : 70). Florence noem m.b.t. Foucault se werk dat “the critical history of thought is neither a history of the acquisitions of truth nor a history of its occultations ; it is the history of the emergence of truth games” (1994 : 315). Foucault analiseer die wyse waarop sekere diskoerse in die verloop van die geskiedenis ontstaan en ander uitgewis is en noem in hierdie verband dat “[to] analyze discursive formations, positivities, and the knowledge which corresponds to them is [...] to run through a field of historical determination which must account for the appearance, retention, transformation, and, in the last analysis, the erasure of discourses” (Foucault, 1994c : 326). Binne 'n spesifieke tydperk in die geskiedenis kan die kondisies waarbinne sekere diskoerse ontstaan het, die beperkinge waaraan hierdie diskoerse onderhewig was en die korrelasie tussen verskillende diskoerse ondersoek word (Foucault, 1994c : 307).

Selfs op die basiese vlak van die verhouding tussen taal en die werklikheid of (soos Foucault dit stel) tussen woorde en dinge kan daar sekere diskursiewe norme binne die verskillende episteme geëien word. Gary Gutting omskryf Foucault se studie van episteme in *The Order of Things* as 'n studie van die diverse maniere waarop taal in die verloop van die geskiedenis benut is om na die werklikheid te verwys (1994 : 16). Harari beweer ook dat “[the] *épistémè*

explains in each instance a form of knowledge modelled on the structure of the sign, so that a change of *épistémè*, which is the appearance of a new mode of signifying, necessarily relates to the type of articulation existing within the sign itself, between what represents and what is represented, between signifier and signified” (1979 : 17 - 72). Gewoonlik word taal beskou as ‘n transparante medium om die realiteit te ondersoek en weer te gee. Dit is egter ‘n opvattinge wat deur Foucault weerlê word (Ankersmit, 1986 : 257). Foucault glo dat die verhouding tussen woorde en dinge nie deur ‘n “natuurlike” proses bewerkstellig word nie, maar dat dit gekondisioneer is (1970 : xix). Dit herinner myns insiens aan die bogenoemde skrywe van Stanley Fish oor die anti-fundamentalisme.

Tussen een epistēm en die volgende word die verhouding tussen taal en die werklikheid dus vernuwend ingeprent. Wat die Renaissance epistēm betref, word die verhouding tussen woorde en dinge benader in terme van ‘n ooreenkomstigheidsprinsipe (Foucault, 1970 : 17 - 42)⁸. Daar word in die Renaissance-epistēm geglo dat fenomene wat op ‘n klein skaal plaasvind gereflekteer word op ‘n groot skaal ; daar word geglo in die noue verbintenis tussen die sogenaamde mikrokosmos en die makrokosmos. Die ooreenkomstigheidsprinsipe was egter ook van toepassing op die Renaissance-mens se opvattinge oor taal. Gutting sê dat taal in die Renaissance bekou is as “a subsystem of resemblances ontologically on par with the nonlinguistic resemblances that constitute the overall system of reality” (1994 : 17). Foucault (1970 : 37) noem m.b.t. die Renaissance epistēm dat die verhouding tussen taal en die werklikheid gebaseer was op analogie en dat taal ‘n dupliserende funksie gehad het. Van Niekerk beskryf die superimponering van die grammatika van tekens en eksegesi in die Middeleeuse hermeneutiek soos volg : “om sin van ‘n ding te maak (m.a.w. om dit te interpreteer), hou in dat ‘n mens ooreenkomste van die ding met ander dinge aan die lig bring. Om die tekens

---

⁸ Van Niekerk (1991) gee ‘n samevatting van die verskeie konnotasies wat die ooreenkoms-begrip gehad het tydens die Renaissance.

waarmee die dinge beteken word in 'n sistematiese verhouding te plaas, hou weer eens in dat mens soek na ooreenkomste van dinge. Met ander woorde, die grammatika van tekens is terselfdertyd hul eksegeese" (1991 : 20).

Met die aanvang van die Klassieke episteme is die verhouding tussen taal en die werklikheid op 'n vernuwende wyse benader. In die Klassieke episteme is 'n ooreenkomstigheidsprinsipe nie sentraal nie, maar eerder die klassifikasie van objekte – “[knowledge] is no longer sought through resemblances but through distinction” (Miel, 1992 : 111). Foucault noem dat “in Classical terms, a knowledge of empirical individuals can be acquired only from the continuous, ordered, and universal tabulation of all possible differences” (1970 : 144). Entiteite word nou op grond van ooreenkomste en verskille georden en akkurasie word in die proses nagestreef deur volledige sensusopnames en die daaropvolgende kategorisering van entiteite. In teenstelling tot die Renaissance episteme is daar in die Klassieke episteme nie sprake van 'n superimponering van die grammatika van tekens en hul eksegeese nie, maar kry taal vir die eerste keer 'n representatiewe waarde m.b.t. die werklikheid. Foucault (1994f : 264) noem dat die “verbale orde” in hierdie episteme oor die mag beskik het om die “orde van dinge” te representeer. Hy noem ook dat daar in hierdie era afgewyk word van die *divinatio* van die Renaissance (die opvatting dat daar “natuurlike”, godgegewe tekens in die wêreld bestaan). Daar word geglo dat kennis nominalisties van aard is (Foucault, 1970 : 296). Taal word in die Klassieke episteme benader as 'n analitiese en representatiewe instrument waardeur objekte gekategoriseer kan word, soos wat Canguilhem aandui : “[it] becomes the instrument for manipulating, mobilizing, juxtaposing, and comparing things ; the organ allowing them to be composed in a universal tabulation of identities and differences ; a means not for revealing order, but for dispensing it” (1994 : 76, 77). Die klassifikasiesisteme van Linnaeus wat tydens hierdie era ontwerp is, is by uitstek 'n voorbeeld hiervan soos wat Foucault aandui.

Met die aanvang van die Romantiese/moderne episteme word die werklikheid egter nie meer benader as iets wat op 'n sistematiese wyse deur taal georden en beskryf kan word nie. Daar word geglo dat objekte en entiteite in die werklikheid, as organiese strukture, oor 'n eie mate van ordening beskik. 'n Nuwe konsep tree tot die moderne biologie toe, naamlik die biologiese organisme. Oorkoepelende beskrywings van die natuur word nie meer nagestreef nie ; die denker Buffon redeneer byvoorbeeld dat die natuur te kompleks en divers is om in enige sisteem volledig beskryf te word (Foucault, 1970 : 275). In die Romantiese episteme is tale ook nie meer soos tydens die Klassieke episteme net 'n medium vir kennis nie (Foucault, 1970 : 296). Die struktuur van tale word op sigself bestudeer. Foucault beskryf die oorgang vanaf die Klassieke episteme na die Romantiese/moderne episteme, wat gepaard gaan met 'n nuwe konseptualisering van die realiteit, soos volg :

The space of order, which served as a common place for representation and for things, for empirical visibility and for the essential rules, which united the regularities of nature and the resemblances of imagination in the grid of identities and differences, which displayed the empirical sequence of representations in a simultaneous table, and made it possible to scan step by step, in accordance with a logical sequence, the totality of nature's elements thus rendered contemporaneous with one another – this space of order is from now on shattered : there will be things, with their own organic structure, their hidden veins, the space that articulates them, the time that produces them ; and then representation, a purely temporal succession, in which those things address themselves (always partially) to a subjectivity, a consciousness, a singular effort of cognition, to the 'psychological' individual who from the depth of his own history, or in the basis of the tradition handed on to him, is trying to know. Representation is in the process of losing its power to define the mode of being common to things and to knowledge (1970 : 239, 240).

Soos dit blyk uit die bogenoemde stelling van Foucault word die vertroue in die kennende subjek se vermoë om die werklikheid te deurgrond of te representeer met die aanvang van die moderne/Romantiese episteme geïnterproblematiseer. Die vertroue in die Klassieke episteme in die waarde van taal as 'n representatiewe en

ordenende instrument word ondergrawe. Sentraal aan die moderne episteme is die ondergraving van die humanisme. Die kennende subjek se vermoë om die realiteit te deurgrond – wat saamgevat is in Descartes se leuse “I think therefore I am” (*Cogito ergo sum*) – word bevraagteken. Volgens Foucault is daar in die moderne episteme ‘n bewustheid van die limiete van empiriese kennis en is daar ‘n wete dat kennis ingebed is in ‘n sisteem van konvensies wat objektiewe waarneming belemmer. Foucault skryf in hierdie verband oor die aandeel wat die strukturalisme gehad het in die ondergraving van die humanisme (1972 : 13). Hassan (1987 : 52) beskryf die moderne episteme in terme van “a self-reflexive discourse, a radically intransitive language” waarin die “indeterminacy of knowledge” vooropgestel word.

Soos wat reeds genoem is, is daar in *The Order of Things* die suggestie dat die moderne episteme besig is om tot ‘n einde te loop en dat dit dalk vervang sal word met ‘n nuwe, postmodernistiese episteme. Hierdie gedagte wat in *The Order of Things* na vore kom, word deur Foucault op ‘n latere stadium in sy oeuvre in sy essay “Nietzsche, Freud, Marx” (1994a : 269 – 278) meer uitvoerig bespreek. In die postmodernistiese episteme is interpretasie ‘n oneindigende taak en vorm taalttekens deel van ‘n oneindigende netwerk, soos wat Foucault benadruk : “[there] is nothing absolutely primary to interpret, for after all everything is already interpretation, each sign is in itself not the thing that offers itself to interpretation but an interpretation of other signs” (hierdie stelling herinner natuurlik aan Derrida se konsep *différance*). Die verhouding tussen woorde en dinge word in die postmodernistiese episteme gekompliseer ; daar is ‘n besef van “the infinite and infinitely problematic character of the relationship of analyst to analyst”. Hassan beskryf ook die postmodernistiese episteme in terme van onbepaaldheid en fragmentasie (1987 : 52). Of hierdie postmodernistiese episteme vandag (2005) al redelik ver gevorderd is in sy impak en of daar al voorsiening gemaak kan word vir die moontlike koms van ‘n volgende episteme is

‘n vraag wat nie maklik beantwoord kan word nie. Dit is ook ‘n interessante vraag wat moontlik op ‘n postmodernistiese episteme kan volg – ‘n post-postmodernistiese episteme ?

Vervolgens sou ‘n mens jouself kon afvra wat Foucault se teorie oor episteme te make het met sy geskiedenisbeskouing en op hierdie vraag sal daar in die hieropvolgende onderafdelings verder uitgewei word. Die meerderheid van Foucault se werk het ‘n historiese inslag, soos wat afgelei kan word uit titels van sy studies soos *Folie et déraison : Histoire de la folie à l’âge classique* (1961) of *Histoire de la sexualité 1 : la Volonté de savoir* (1976). Hy sou egter nie getipeer kon word as ‘n historikus in die normale sin van die woord nie. Robert Flynn noem dat Foucault nie soos tradisionele historici fokus op ‘n “history of events” (d.w.s. op groot historiese gebeurtenisse) nie (1994 : 40). Foucault word nie gefassineer deur groot historiese figure of gebeurtenisse nie, maar deur diskoerse : “voor hem is het verleden in wezen een oneindige zee van pratende en sprekende mensen, van woorden en van taal die door mensen in de meest uiteenlopende omstandigheden gebruikt werden” (Ankersmit, 1986 : 255). Hy het juis ‘n leerstoel in die “history of the systems of thought” bekleed. *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences* verteenwoordig in ‘n sekere sin ‘n eksentrieke alternatief tot die tradisionele geskiedskrywing omdat Foucault nie ‘n konvensionele tipe onderwerpmateriaal in die geskiedenis kies om te bestudeer nie, maar aan die leser ‘n geskiedenis en periodisering bied van ontwikkeling in Westerse kennissisteme en diskursiewe norme. Foucault illustreer dat waarheid en kennis relatief en verbonde aan sekere historiese kontekste is.

‘n Belangrike implikasie van Foucault se studie van episteme is dat diegene wat hulself bevind in ‘n sekere episteme dit baie moeilik sou vind om hulself in vorige episteme in te dink. Foucault (1994a : 269 – 278) beskryf die episteme as sisteme van interpretasie in die geskiedenis. Vir diegene binne die huidige

interpretasiesisteen is dit byvoorbeeld baie moeilik om 'n sestiende eeuse perspektief op die werklikheid te verstaan ; van die Renaissance-episteen skryf Foucault dat “to twentieth-century eyes, this whole network of similitudes is rather confused and tangled”. Uit die oogpunt van die geskiedskrywing is hierdie insig van Foucault relevant omdat dit belangrike implikasies het vir die verhoue binne wetenskaplike vorme van die geskiedskrywing in die historikus se vermoë om die historiese werklikheid lewensgetrou en akkuraat te kan weergee. Die historikus is in die normatiewe perspektief op die werklikheid en die historiese konteks van sy eie tyd vasgevang en van ware insig in vorige historiese tydperke kan daar uit 'n Foucauldiaanse perspektief nie sprake wees nie. Foucault se skrywe oor die problematisering van representasie binne die postmodernistiese episteen, “the infinite and infinitely problematic character of the relationship of analysand to analyst”, is ook van toepassing op die eietydse problematisering van die representeerbaarheid van die historiese werklikheid binne dekonstruktiewe benaderings tot die historiografie.

1.4 Die episteen en die superstruktuur : ooreenkomste en verskille tussen Foucault en die strukturaliste

Soos reeds genoem is, herinner die begrip episteen en Foucault se idee dat die individu se denke op 'n onbewuste wyse gereguleer word binne 'n sekere episteen aan die strukturaliste se opvattinge oor superstrukture, wat Fredric Jameson (1972 : 101 – 216) in *The Prison-House of Language* definieer as “the unconscious value system or system of representations which orders social life at any of its levels, and against which the individual, conscious social acts and events take place and become comprehensible”. Die strukturaliste beskou die superstruktuur as 'n sisteem waardeur ons denke op 'n onbewuste vlak gereguleer word. Juis omdat die superstruktuur ons op 'n onbewuste wyse beïnvloed, kan dit nie volledig omskryf word nie. Hierdie geloof in 'n objektiewe sisteem agter die

sigbare of konkrete werklikheid wat dinge in die konkrete werklikheid reguleer word deur Jameson beskryf as “going beyond the surface of the given, as a deduction of the existence, behind the phenomenon, of phenomenon or forces of a wholly different nature altogether” (1972 : 141). Die superstruktuur kan wel op ‘n hipotetiese wyse gekonstrueer word. Die strukturalis konstrueer enkele “modelle” rondom die aard van die superstruktuur : Jameson beskryf dit as 'n dekodering en ontsyfering van die objektiewe sisteem agter filosofiese standpunte.

Dit was veral De Saussure wat ‘n invloed gehad het op die strukturaliste, soos wat Sturrock (1979 : 1 – 18) beweer. De Saussure het in sy strukturele linguistiek onderskei tussen die *langue* en die *parole* (die sisteem van kommunikasieëls en die individu se toepassing van hierdie sisteem in sy taalgebruik) – wat ‘n invloed gehad het op die strukturaliste se siening dat die superstruktuur gestruktureer is soos die taalsisteem. Al die studieverdele wat in die strukturalisme ondersoek word (die linguistiek, die etnologie, die psigoanalise en die poëtika) betrek volgens Harari (1979 : 17- 72) n.a.v. De Saussure se uitgangspunte tekensisteme. Die strukturalis Lacan het byvoorbeeld geglo dat die onderbewuste gestruktureer is soos ‘n taalsisteem.

Foucault se stelling dat die individu se uitinge in diskoers op die vlak van die onbewuste gereguleer word, herinner sterk aan die bogenoemde uitgangspunte van die strukturaliste oor superstrukture. Die poststrukturalistiese filosoof Jacques Derrida het die strukturalisme sterk veroordeel in sy essay “Structure, Sign and Play in the Discourse of Human Sciences” (1970). Neem Foucault egter net so sterk soos Derrida standpunt in teenoor die strukturalisme ? Die vraagstuk oor die presiese verwantskap tussen Foucault se begrip die episteem en die strukturaliste se uitgangspunte oor die superstruktuur behoort tot ‘n wyer debatvoering oor die kwessie of Foucault se werk ooreenkomste toon met die strukturalisme, al dan nie. Donald Bouchard (1977 : 16 – 18) beweer dat *The Order of Things. An*

Archaeology of the Human Sciences aanvanklik geïnterpreteer is as 'n manifest vir die strukturalisme. Ook *The Birth of the Clinic* en *Madness and Civilization* is geassosieer met die strukturalisme. Marius Crous (2002b : 34) beskryf Foucault se teorie oor die episteme as 'n strukturalistiese model. 'n Beswaar teenoor Foucault se teorie oor die episteme wat hiermee verband hou was dat hy op 'n oormatige wyse ooreenkomste identifiseer tussen diskoerse in 'n bepaalde episteme en te min let op die verskille tussen uiteenlopende denkers in 'n sekere tyd : “[een] [...] bezwaar teen Foucault is het overmatige accent dat hij legt op de eenheid tussen personen die ongeveer gelijktijdig leven. De verschillen tussen b.v. Cuvier, Lamarck en Darwin slechts oppervlakteverschijnselen te noemen van een gemeenschappelijk episteme dat aan alle drie ten grondslag ligt, sal velen te ver gaan” (Bril, 1986 : 17). Young (1981 : 8) sê egter dat Foucault een van die denkers was wat binne die parameters van die strukturalisme gewerk het om die tekortkominge daarvan uit te lig : “Foucault [...] [has] pushed structuralism to its limits and shown how its most radical premises open it up to its own deconstruction” (vergelyk ook Crous (2002b :15, 16) se kommentaar oor die wyses waarop Foucault die strukturalistiese kritiek verder ontwikkel het en ook daarvan verskil). In 'n poging om die vraag te beantwoord oor die aard van die verbande tussen Foucault se kritiek en die strukturalisme moet daar ag geslaan word op die feit dat die verhouding tussen die strukturalisme en die poststrukturalisme kompleks is. Harari (1979 : 17 - 72) skryf dat die poststrukturalisme afhanklik is van die strukturalistiese denkwys. Foucault (1994d : 289) ontken self enige verbintenis tussen sy werk en die strukturalisme : “Unlike those who are labeled ‘structuralists,’ I’m not really interested in the formal possibilities afforded by a system such as language. Personally, I am more intrigued by the existence of discourses, by the fact that words were spoken”. 'n Moontlike verskil tussen die strukturaliste en Foucault is dat die eersgenoemde fokus op die objektiewe sisteem wat ons denke reguleer, terwyl Foucault meer geïnteresseerd is in die wyse waarop diskursiewe netwerke die individu se denke

in 'n sekere historiese tydperk reguleer. Foucault analiseer nie 'n objektiewe sisteem *agter* diskoers wat ons persepsies reguleer nie, maar die strukture eie aan diskoerse self en die wyses waarop “waarheid” binne diskoers tot stand kom.

1.5 Epistemologiese breuke : die geskiedenis as 'n diskontinue proses

Beneath the great continuities of thought, beneath the solid, homogeneous manifestations of a single mind or of a collective mentality, beneath the stubborn development of a science striving to exist and to reach completion at the very outset [...] one is now trying to detect the incidence of interruptions – Foucault

Tussen een episteem en die daaropvolgende episteem is daar volgens Foucault geen mate van kontinuïteit te vinde nie. Foucault ontleen die begrip die epistemologiese breuk aan die werk van die Franse wetenskapsfilosoof Gaston Bachelard om die diskontinue oorgang tussen een episteem en die volgende te beskryf (Robert Young (1990 : 75) beweer dat Bachelard ongetwyfeld 'n invloed gehad het op Foucault se opvattinge oor epistemologiese breuke). Volgens Bachelard word ontwikkelinge in die wetenskap gekenmerk deur diskontinuïteit : “Science develops by a series of epistemological breaks that make it impossible to regard its history as a linear accumulation of truths within a single conceptual framework” (Gutting, 1989 : 21). 'n Epistemologiese breuk vind plaas wanneer die kontinue akkumulering van kennis opgehef word en die ontwikkelingsgang van 'n kennisveld gedwing word om 'n nuwe tydperk te betree (Visagie, 1995b : 47).

Kort ná die publikasie van *The Order of Things* is daar besef dat die studie sekere implikasies het vir die geskiedenisfilosofie. Foucault noem i.v.m. *The Order of Things* dat “professional historians recognized it as being a work of history, and many others, who have an antiquated and no doubt completely obsolete idea of history, clamored that history was being murdered” (1994d : 279). Die tradisionele historiografie is volgens Foucault gebaseer op 'n beskouing van die

geskiedenis as 'n narratief waarin gebeurtenisse mekaar op 'n gedetermineerde wyse opeenvolg (Foucault, 1994d : 280). Die geskiedenis word benader as 'n evolusieproses (Foucault, 1994e : 431). Foucault ondergrawe egter deur sy analise van epistemologiese breuke in *The Order of Things* die mite dat die geskiedenis deur enige mate van kontinuïteit gekenmerk word (Young, 1990 : 75)⁹. Diskontinuïteit word in Foucault se benadering tot die geskiedenis nie meer behandel as 'n deel van die historiograaf se diskoers wat gereduseer moet word nie (Visagie, 1995b : 50). Volgens Burke (1992 : 2) bevraagteken Foucault 'n benadering tot die geskiedenis in terme van vooruitgang en verligting. Paul Murray skryf ook die volgende in hierdie verband :

'Foucault and the Romantics hold in common a desire to defamiliarise the past', and so move away from the conventional history of ideas such as continuities, traditions, influences, causes, comparisons, typologies and so on, and instead take up their opposites, such as ruptures, discontinuities, disjunctions – 'the *differences* between the various epochs in the history of consciousness, rather than their similarities' [die aanhalings in Murray se stelling kom uit Hayden White se *Tropics of Discourse : Essays in Cultural Criticism* – N.M.] (2002 : 16).

1.6 Kritiek teenoor 'n totaliserende perspektief op die geskiedenis

Foucault maak in die vroeë sewentigerjare van die vorige eeu die bewering dat daar op daardie tydstip sprake is van 'n epistemologiese mutasie in die historiografie (1972 : 11). Binne tradisionele vorme van die geskiedskrywing is daar gepoog om enige diskontinuïteite in die geskiedenis te elimineer. 'n Sodanige benadering word egter binne vernuwende vorme van die geskiedskrywing bevraagteken, soos wat hy aandui :

---

⁹ Foucault is wel gekritiseer daarvoor dat hy in *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences* min verduidelikings gee waarom die geskiedenis benader behoort te word as 'n diskontinue proses waarin opvolgende historiese periodes of episteme byna geen verband hou met mekaar nie (Young, 1990 : 75). Sommige kritici beweer dat Foucault nie rekening hou met die moontlike kontinuïteit wat wel tussen verskillende historiese periodes mag bestaan nie (Gutting, 1989 : 177).

For history in its classical form, the discontinuous was both the given and the unthinkable : the raw material of history, which presented itself in the form of dispersed events – decisions, accidents, initiatives, discoveries ; the material, which, through analysis, had to be rearranged, reduced, effaced in order to reveal the continuity of events. Discontinuity was the stigma of temporal dislocation that it was the historian’s task to remove from history. It has now become one of the basic elements of historical analysis (Foucault, 1972 : 8).

Historici plaas gebeurtenisse in die tradisionele geskiedskrywing binne groot verklarende raamwerke, stel die geskiedenis voor as ‘n lineêre proses en poog om ‘n punt van oorsprong in die geskiedenis te dokumenteer (Sarup, 1988 : 64). Die geskiedenis is tradisioneel benader in terme van temas soos konvergensie, kulminasie en evolusie (Foucault, 1972 : 8). Die epistemologiese mutasie wat tans besig is om binne die historiografie plaas te vind, behels egter dat begrippe soos kontinuïteit, totalisasie, kousaliteit en teleologie, wat tiperend is van die tradisionele geskiedskrywing, bevraagteken word (Foucault, 1972 : 138, 203). Foucault stel voor dat ons eerder ‘n sogenaamde genealogiese analise van die verlede moet beoefen waarin gebeurtenisse in die geskiedenis nie benader word as deel van ‘n evolusieproses nie, maar waarin die uniekheid van elke gebeurtenis vooropgestel word :

genealogy [...] must record the singularity of events outside of any monotonous finality ; it must seek them in the most unpromising places, in what we tend to feel is without history [...] it must be sensitive to their recurrence, not in order to trace the gradual curve of their evolution but to isolate the different scenes where they engaged in different roles (Foucault, 1994b : 369).

Nietzsche se studie *The Use and Abuse of History* het ‘n groot invloed gehad op Foucault se beskouing van die geskiedenis. Sy benadering tot die geskiedenis kan soos volg omskryf word : “The world which he lays bare is not that of causal links between one event and another, or between an economic trend and a political tradition, not a world, that is, of continuities and progressions as in conventional

history, but rather one of discontinuity” (Brannigan, 1998 : 46). Nietzsche bevestigende die soeke na ‘n “oorsprong” in die geskiedenis, want dit verteenwoordig volgens hom ‘n vertroue in primordiale waarhede (Foucault, 1994b : 371). Die “hersenskim” van die oorsprong word deur Nietzsche ondergrawe. Die konsep “oorsprong” word in ‘n genealogiese benadering tot die geskiedenis bespotlik gemaak (Visagie, 1995b : 53, 54). Daar word ondersoek ingestel na die “detail en ongelukke wat elke begin begelei” en daar word geglo dat “[die] verhewe oorsprong [...] bloot ‘n metafisiese verlengstuk [is] wat uit die oortuiging voorspruit dat dinge tydens die ontstaansomblik in hulle kosbaarste en mees essensiële toestand verkeer”.

Nietzsche se kritiek op die “oorsprong” hou ook verband met sy opvattinge oor die aard van interpretasie. In sy essay “Nietzsche, Genealogy, History” skryf Foucault (1994b : 371) dat die begrip oorsprong (*Ursprung*) deur Nietzsche geassosieer word met ‘n poging om die essensie van dinge vas te vang – wat so kenmerkend is van die Westerse metafisika. Essensies en primordiale waarhede word egter deur Nietzsche ondergrawe, want hy het geglo dat “[there] is nothing absolutely primary to interpret, for after all everything is already interpretation, each sign is in itself not the thing that offers itself to interpretation but an interpretation of other signs” (Foucault, 1994a : 275). Interpretasie en betekenisgewing is vir Nietzsche ‘n proses wat nooit voltooi kan word nie : “[the] basis of interpretation is nothing but the interpreter”. Met betrekking tot die geskiedskrywing hou ‘n sodanige benadering tot interpretasie myns insiens die gevolg in dat finale waarhede en ‘n finale interpretasie van die geskiedenis nooit bereik kan word nie.

Foucault is verder veral krities teenoor ‘n strewe na ‘n geheelbeeld op die verlede in die tradisionele vorme van die historiografie, wat hy beskryf met die term “total history” : “The project of a total history is one that seeks to reconstitute the overall form of a civilization, the principle – material or spiritual – of a society, the

significance common to all the phenomena of a period, the law that accounts for their cohesion – what is called metaphorically the ‘face’ of a period” (1972 : 9)¹⁰. Foucault wil wegbeweeg van ‘n geskiedskrywing waarin daar gefokus word op groot “eenhede” in die geskiedenis soos eeue en periodes (Visagie, 1995b : 47). Historici maak volgens Foucault die fout om te glo dat alle fenomene of gebeure wat tot ‘n spesifieke “spatio-temporele” gebied in die geskiedenis behoort oor kousale verwantskappe beskik (1972 : 9). ‘n “Total history” behels dat daar geglo word dat die geskiedenis bestaan uit stadia of fases wat oor ‘n groot mate van samehang beskik (Foucault, 1972 : 10). Die geskiedenis word dus benader as ‘n koherente en betekenisvolle geheel waarin gebeurtenisse soos in ‘n legkaart in mekaar pas – ‘n beeld van die geskiedenis wat ‘n mens veral in die ou skoolgeskiedenis-handboeke wat uit ‘n Afrikanernasionalistiese perspektief geskryf is, gekry het.

Foucault stel hierteenoor ‘n alternatiewe benadering tot die geskiedenis voor wat hy beskryf as “general history” : “whereas a total history draws everything together according to a single principle, a general history analyses the space of dispersion and heterogeneous temporalities” (Young, 1990 : 78). Madan Sarup noem dat Foucault die geskiedenis benader as ‘n ongekontroleerde en rigtinglose proses (1988 : 64). Foucault bestudeer die geskiedenis in terme van die “randomness of events” (1994b : 381). Die idee dat die geskiedenis oor ‘n essensie beskik word deur Foucault ondergrawe (Sarup, 1988 : 64). Foucault sluit met sy kritiek teenoor ‘n totaliserende perspektief op die geskiedenis aan by Nietzsche se kritiek teenoor ‘n strewe na ‘n “suprahistorical perspective” op die

---

¹⁰ Foucault lewer eweneens die volgende kommentaar in hierdie verband : “For many years now historians have preferred to turn their attention to long periods, as if, beneath the shifts and changes of political events, they were trying to reveal the stable, almost indestructible system of checks and balances, the irreversible processes, the constant readjustments, the interlying tendencies that gather force, and are then suddenly reversed after centuries of continuity, the movements of accumulation and slow saturation, the great silent, motionless bases that traditional history has covered with a thick layer of events” (1972 : 3).

verlede in die tradisionele historiografie, waarna Foucault in sy essay “Nietzsche, Genealogy, History” verwys : “[an] entire historical tradition (theological or rationalistic) aims at dissolving the singular event into an ideal continuity – as a theological movement or a natural process” (1994b : 380, 381). Historici poog volgens Nietzsche om die diversiteit van die verlede te reduceer tot ‘n samehangende totaliteit (Foucault, 1994b : 379).

Visagie verduidelik dat differensie, naas diskontinuiteit, nie in Foucault se opinie iets is wat in ‘n negatiewe lig bejeën moet word nie en dit het ook betrekking op sy siening van differensie in die geskiedenis (1995b : 35). In die tradisionele geskiedskrywing word differensies as ‘n fout gehanteer en poog die historikus om differensies in die geskiedenis te reduceer. Foucault se argeologiese analise van diskoers is egter volgens Visagie ‘n anti-geskiedenis, geen sintetiese visie op die geskiedenis word nagestreef nie ; daar is eerder sprake van ‘n desentreerende visie op die geskiedenis. Dispersie, fragmentasie, diversiteit en heterogeniteit is terme wat Foucault (1994b : 374, 375) gebruik om ‘n genealogiese visie op die geskiedenis te beskryf. In ‘n sodanige desentreerende visie op die geskiedenis word daar veral aandag geskenk aan marginale elemente in die geskiedenis. Foucault beskryf dit as ‘n “dissociating view that is capable of decomposing itself, capable of shattering the unity of man’s being through which it was thought that he could extend his sovereignty to the events of his past” (1994b : 379).

‘n Belangrike implikasie van Foucault se benadering tot die geskiedenis is dat dit historici se vermoë om die verlede met begrip te analiseer in ‘n groot mate diskrediteer. Robert Young (1990 : 75) beweer dat die “otherness of history” ‘n sentrale tema is van Foucault se werk : “he produces an account of epistemic shifts, with prior *epistemes* presented as altogether estranged from the present” (vergelyk ook die opmerkings wat in hierdie verband gemaak is aan die einde van gedeelte 1.3). Foucault suggereer dat iedereen wat hom/haarself binne ‘n sekere

episteme bevind dit baie moeilik sal vind om hom/haar in ander episteme in te dink. Jy is gekondisioneer deur die norme van die episteme waarbinne jy jouself bevind wat jou vermoë om vorige episteme te begryp, belemmer. Dit is ewe waar vir die posisie waarin historici hul bevind ; Young (1990 : 80) maak juis met betrekking tot Foucault se werk die stelling dat “the historian will always be [...] historically located”. Die historikus kan nooit in ‘n posisie “buite” die geskiedenis staan om dit objektief te ontleed nie ; historici se denke is verbonde aan die episteme waarin hulle hul bevind. Poster (1984 : 74, 75) skryf dat Foucault “strives to alter the position of the historian from one who gives support to the present by collecting all the meanings of the past and tracing the line of inevitability through which they are resolved in the present, to one who breaks off the past from the present”. Die volgende kommentaar wat Linda Hutcheon lewer met betrekking tot die gebruik van historiografiese metafiksie in die postmodernistiese historiese roman sluit eweneens aan by Foucault se kritiek t.o.v. ‘n onversoenbaarheid met die verlede : “the postmodern [...] rejects projecting present beliefs and standards onto the past and asserts, in strong terms, the specificity and particularity of the individual past event [...] it also realizes that we are epistemologically limited in our ability to know that past, since we are both spectators of and actors in the historical process” (1988 : 122).

Sommige historici wend volgens Foucault baie moeite in hul werk aan om hul verbondenheid aan ‘n sekere plek en tyd in die geskiedenis te verberg (1994b : 382). Andersins maak historici dikwels die fout dat die verlede uit die perspektief van die hede ontleed word : “he [Foucault] distrusts the use of history as an encompassing framework because it works as a power structure that enables the expropriation and control of the past according to the perspective and truth of the present” (Young, 1990 : 80). Mark Poster (1984 : 74, 75) verwys ook na die “domestication” van die verlede in terme van die norme van die hede deur historici. Die historikus gee voor dat hy of sy die verlede op ‘n getroue wyse

herskep, maar skets dan die landskap van die verlede in die kleure van die hede, aldus Visagie (1995b : 45). Foucault se geskiedenis-kritiek sluit dus aan by die kritiek in die eietydse geskiedenisfilosofie (en veral die narrativisme) teenoor die vertroude wat in empiriese benaderings tot die historiografie gestel is in historici se vermoë om die verlede op 'n objektiewe wyse te dokumenteer (daar sal in die hieropvolgende hoofstuk oor die verwantskap tussen Foucault en die narrativiste uitgebrei word). Frank Ankersmit, 'n eksponent van die narrativistiese geskiedenisfilosofie, beweer dat Foucault soos die narrativiste 'n dekonstruksie van die verlede beoog ; “dat wil sê van dat verleden dat conform die naïëve opvattinge over het verleden als een object teenover ons zou liggen en dat zijn structuur in een volledige transparantie zou tonen, zodat wij die structuur in het vlak van de representatie van het verleden kunnen reconstitueren of kopiëren” (1990 : 63). Foucault benadruk dat die historiografiese diskoers perspektivisties van aard is ; die historikus se perspektief op die verlede is verbonde aan die tyd en plek waarin hy hom bevind. Tweedens bevraagteken hy ook begrippe soos objektiwiteit en akkuraatheid wat eie is aan die historiografiese diskoers (Foucault, 1994b : 382, 383). Foucault glo dat ons die geskiedenis moet beoefen as 'n tipe “countermemory” ; d.w.s. 'n geskiedskrywing waarin waarheid oor die verlede nie gesoek word nie en waarin die nostalgie verbonde aan tradisionele vorme van geskiedskrywing ondergrawe word.

Foucault se diskreditering van die rol van die historikus as 'n objektiewe dokumenteerder van die verlede sluit verder aan by sy eie kritiek teenoor die kontinue subjek¹¹. Philip John (1994b : 99) noem dat Foucault se werk deel vorm van 'n poststrukuralistiese projek wat gerig is op die bevraagtekening van die metafisiese begroning van bestaande konsepsies van onder meer geskiedenis en geskiedskrywing, die verhouding tussen die subjek en betekenis en die subjekrol.

---

¹¹ Van Coller se opmerking dat een van die sentrale aspekte van die historiese diskoers die “verhouding tussen die (kennende) subjek en die (te kenne) objek” is, sluit hierby aan (1988 : 166).

Foucault verwys na pogings wat sedert die negentiende eeu aangewend is om die soewereiniteit van die subjek te behou en 'n desentrering van die subjek te vermy (1972 : 12). Volgens Foucault kan tradisionele vorme van die historiografie geassosieer word met die behoud van die soewereiniteit van die subjek : “Continuous history is the indispensable correlative of the founding function of the subject : the guarantee that everything that has eluded him will be restored to him [...] Making historical analysis the discourse of the continuous and making human consciousness the original subject of all historical development and all action are the two sides of the same system of thought” (1972 : 12). Daardie vorme van geskiedskrywing wat geassosieer kan word met die kontinue subjek word egter sterk deur Foucault gekritiseer (1972 : 14). Hierdie bevraagtekening van die soewereiniteit van die subjek en die rol van die historikus as 'n objektiewe dokumenteerder van die geskiedenis is onder meer van toepassing op die twyfelende “historikus”-karakter De Grevenbroek in *Eilande* wat nie beskik oor die vermoë om 'n geheelbeeld van die geskiedenis te vorm nie of die geskiedenis uit 'n objektiewe posisie te ontleed nie.

1.7 Diskoers as 'n vorm van magsuitoefening : die genealogiese fase van Foucault se oeuvre

In die voorafgaande gedeeltes is daar aangedui dat Foucault tydens die sogenaamde argeologiese fase van sy werk die norme en strukture van diskoerse binne verskillende historiese kontekste ondersoek het. Tydens die daaropvolgende genealogiese fase van sy werk word die aandag verskuif na diskursiewe vorme van dominansie (Young, 1990 : 85). Alhoewel diskursiewe reëls en diskursiewe praktyke hom steeds interesseer, word diskoers nou geassosieer met 'n vorm van magsuitoefening. Kennis vorm deel van sosiale, institusionele en politiese praktyke (Young, 1990 : 77).

Foucault noem dat hy met die argeologiese studie van diskoerse nog nie genoeg gefokus het op die sentrale probleem van mag nie (1980 : 113). Diskursiewe reëls behoort verbind te word met ideologie en magsuitoefening : “[it] is a question of what *governs* statements, and the way in which they *govern* each other so as to constitute a set of propositions which are scientifically acceptable, and hence capable of being verified or falsified by scientific procedures. In short, there is a problem of the régime, the politics of the scientific statement” (Foucault, 1980 : 112). Foucault glo dat waarheid binne diskoerse geproduseer word as gevolg van magsverhoudinge.

Die magskonsep was reeds implisiet teenwoordig in die argeologiese fase van Foucault se werk (John, 1994b : 99). Foucault ondersoek reeds in *The Order of Things* die wyses waarop mense se denke gereguleer word en waarom sekere idees en onderwerpe binne ‘n intellektuele sisteem uitgesluit word (Burke, 1992 : 2). Thomas Flynn beskryf die verbintenis tussen die argeologiese en genealogiese fases van Foucault se werk dus soos volg :

[his] early works [...] were called ‘archaeologies’, the subsequent ones ‘genealogies’ [...] These approaches do not exclude each other. Rather, like successive waves breaking on the sand, each is discovered after the fact to have been an implicit interest of the earlier one, for which it served as the moving force. Thus Foucault insists that the question of power relations, which characterised his genealogies, was what his archaeologies were really about and, subsequently, that the issue of truth and subjectivity, the explicit focus of his final works, had been his basic concern all along (1994 : 28).

As ‘n illustrasie in die letterkunde van die noue verbintenis tussen mag en diskoers sou ‘n mens onder andere kan verwys na George Orwell se roman *1984* wat in 1950 gepubliseer is. Hierdie roman wat behoort tot die genre van wetenskapsfiksie verteenwoordig ‘n aanklag teenoor die outoritêre staat. Die wyse waarop die beheer van informasie en kennis ‘n groot aandeel het in die beheer die individu

deur die outoritêre staat kom egter ook in hierdie roman ter sprake. *1984* is 'n futuristiese skets (Orwell het die roman lank *voor* die jaar 1984 geskryf) van die nagmerrie waarin 'n outoritêre staatsisteem kan ontaard. Die noue verbintenis tussen die mag van die staat en diskoers word onder andere in die roman geïllustreer deur die sogenaamde “sentrum van informasie” in die stad waarin die manlike protagonis van die roman woon. Hierdie “sentrum van informasie” oefen beheer uit oor kennis en inligting.

Dit is natuurlik so dat Foucault se magskonsep veel wyer strek as die staat, die aristokrasie, die kommunisme of kapitalisme óf die wyse waarop informasie deur die staat beheer word (deur byvoorbeeld die beheer van die uitsaaiwese en koerantwese of die toepassing van sensuur). Soos wat vervolgens aangedui word, is dit in Foucault se opinie nie noodwendig slegs hierdie tipe instansies wat beperkinge op diskoers plaas nie. Oënskynlike onskuldige instansies soos die universiteit of uitgewer plaas beperkinge op diskoers. Sprekers binne diskoers lê beperkinge aan mekaar op m.b.t. die wyse waarop elkeen van diskoers gebruik kan maak – diskoerse is dus ook in 'n sosiale sin geïnstusionaliseer. Soms is dit egter nie noodwendig konkrete entiteite, persone of instansies wat beperkinge op diskoers oplê nie. 'n Onkonkrete entiteit soos die dissipline word byvoorbeeld deur Foucault beskryf as 'n wyse waarop diskoers gereguleer word.

Foucault het met sy toetrede tot 'n leerstoel in die “history of the systems of thought” 'n intreerede gelewer met die titel “The Order of Discourse” waarin hy die bogenoemde fokusverskuiwing in sy werk (vanaf die argeologiese tot genealogiese analise van diskoers) aankondig (1981 : 48 – 78). Met hierdie intreerede bied Foucault 'n goeie uiteensetting van die verskillende kulturele en diskursiewe sisteme waardeur die uitinge van die individu gereguleer of beheer word. Diskoers is volgens Foucault in sy “natuurlike” toestand 'n ongeordende fenomeen waarin daar 'n eindelose mate van semiose moontlik is. In Westerse

kennissisteme is daar egter verskeie beperkinge op diskoerse geplaas waardeur hierdie proses van eindelose semiose onderdruk word. Diskoerse is georden en gestruktureer binne sekere sisteme – vanwaar ook die titel “The Order of Discourse”. Een van die sentrale doelwitte binne Foucault se oeuvre is derhalwe om die diskursiewe norme en beperkinge waaraan die individu se uitinge op ‘n onbewuste wyse onderhewig is, te ontmasker sodat diskoers kan “terugkeer” na die oorspronklike ongeordende karakter daarvan : “In order to free discourse from [...] restraints and to open it up once more to the project of saying everything that can be said in as many ways as it can be said – in order, in a word, to preside over the dissolution of discourse by closing the gap opened up by the distinction between ‘words and things’ – Foucault undertakes to expose the dark underside of every discursive formation purporting to serve ‘the will to truth’” (White, 1979 : 90).

Die eerste groep beperkinge wat op diskoerse geplaas word, is interne beperkinge (wat Willie Burger (1995 : 29) beskryf as “faktore eie aan die diskoers”). Dit is ‘n inherente eienskap van die teks dat dit oor ‘n eindelose semiose van betekenis kan beskik. ‘n Diskursiewe patroon (waarvan die verhaalstruktuur ‘n voorbeeld is) kan byvoorbeeld ‘n eindelose hoeveelheid kombinasies en permutasies ondergaan. ‘n Teks hoef ook nooit voltooid te wees nie omdat ‘n eindelose aantal intertekste ‘n meervoudigheid van betekenis daaraan kan toevoeg. Interne beperkinge belemmer egter hierdie eindelose semiose van betekenis binne die teks.

Een tipe interne beperking op diskoers is kommentaar of kritiek waardeur daar gepoog word om die betekenis van ‘n teks te bepaal. Hierdeur onderskei Foucault tussen primêre en sekondêre tekste : kommentaar op die betekenis van die primêre teks in die sekondêre teks lei tot die skepping van ‘n nuwe diskoers (Crous, 2002b : 25, 26). Deur kommentaar word daar egter nie ‘n volkome nuwe diskoers geskep

nie omdat daar in 'n sekere sin herhaal word wat reeds in die primêre teks aanwesig was, aldus Crous.

Die outeursrol is volgens Foucault 'n verdere beperking op die semiose van eindelose betekenis (Young, 1981 : 12). Foucault beskryf die beperking op diskoers wat deur die outeursfunksie bewerkstellig word soos volg : “[the] author is asked to account for the unity of the texts which are placed under his name. He is asked to reveal or at least carry authentication of the hidden meaning which traverses them. He is asked to connect them to his lived experiences, to the real history which saw their birth. The author is what gives the disturbing language of fiction its unities, its nodes of coherence, its insertion in the real” (Crous, 2002b : 26). Die outeursfunksie is 'n produk van ons eietydse episteme en dit is veral binne die huidige episteme wat die outeursfunksie 'n groot rol in ons interpretasie van die teks speel. Die outeursfunksie speel byvoorbeeld vandag 'n groter rol as in die Middeleeue toe tekste meesal anoniem verskyn het (Foucault, 1994g : 212). Foucault beskryf in sy essay “What is an Author ?” die beperking op diskoers en die semiose van betekenis wat die outeursfunksie tot gevolg het in ons huidige episteme : “the author [...] is a certain functional principle by which, in our culture, one limits, excludes, and chooses ; in short, by which one impedes the free circulation, the free manipulation, the free composition, decomposition, and recomposition of fiction [...] [the] author is therefore the ideological figure by which one marks the manner in which we fear the proliferation of meaning” (1994g : 221, 222). Hierdie sogenaamde “beheer” van die outeur oor sy teks het te make met die instelling van outeursregte en “author-publisher relations” in die agtiende eeu, aldus Foucault. Die outeur is ook al hoe meer in die samelewing beskou as die geniale skepper van 'n literêre werk en oorsprong van die betekenis van die literêre teks. In 'n sekere sin bepaal ons opvattinge oor die outeur in ons eietydse episteme in 'n groot mate ons interpretasie van die literêre teks.

Foucault se opvattinge oor die wyse waarop die outeursfunksie dien as ‘n beperking op diskoers kan ook in verband gebring word met Barthes se skrywe oor die outeur in sy essay “The Death of the Author” : “To give a text an Author is to impose a limit on that text, to furnish it with a final signified, to close the writing” (1977b : 147). Barthes beskou soos Foucault die outeur as ‘n produk van ons eie tyd. Die outeur is volgens hom ‘n “modern figure” : “The *author* [...] reigns in histories of literature, biographies of writers, interviews, magazines [...] [the] image of literature to be found in ordinary culture is tyrannically centred on the author, his person, his life, his tastes”.

Benewens kritiek en die outeur, kan die dissipline beskou word as ‘n verdere interne beperking op diskoers omdat dit bepaal wat bestudeer moet word binne diskoerse (Burger, 1995 : 30). Foucault noem dat alle stellings of uitinge binne die dissipline onderhewig is aan sekere voorwaardes. Sekere konsepte, modelle en teoretiese uitgangspunte (die sogenaamde teoretiese horison) vorm deel van die norme wat deur die dissipline ingestel word. Daar is wel plek vir vernuwing binne die dissipline, maar slegs binne sekere limiete. Crous noem dat “[die] organisering van dissiplines [...] ‘n vorm van kontrole oor die produksie van diskoers” is (2002b : 27).

Foucault se opvattinge oor die wyses waarop kennis binne die dissipline gereguleer word, herinner aan Kuhn se begrip die wetenskaplike paradigma en Stanley Fish se begrip die interpretatiewe gemeenskap. Fish (1989 : 471 - 502) omskryf Kuhn se opvattinge oor die wetenskaplike paradigma as “a set of tacit assumptions and beliefs within which research goes on, assumptions which rather than deriving from the observation of facts are determinative of the facts that could possibly be observed”. Die term interpretatiewe gemeenskap word ook soos volg deur Fish (1989 : 141) gedefinieer :

not so much a group of individuals who shared a point of view, but a point of view or way of organizing experience that shared individuals in the sense that its assumed distinctions, categories of understanding, and stipulations of relevance and irrelevance were the content of the consciousness of community members who were therefore no longer individuals, but, insofar as they were embedded in the community's enterprise, community property. It followed that such community-constituted interpreters would, in their turn, constitute, more or less in agreement, the same text, although the sameness would not be attributable to the self-identity of the text, but to the *communal nature of the interpretative act* [my kursivering – N.M.].

Foucault se denke oor die institusionalisering van die dissipline sou toepaslik wees in 'n analise van die institusionele aard van die historiografiese dissipline. Op watter wyses word die historikus se uitinge gereguleer deur die teoretiese horison en uitgangspunte binne die historiografiese dissipline ? Watter uitinge word uitgesluit in die historiografiese dissipline deur die teoretiese horison ? Daar sal in hoofstuk twee van die studie in hierdie verband aangetoon word watter radikale veranderinge plaasgevind het in die teoretiese horison van die historiografiese dissipline in die twintigste eeu : vanaf empirisisme tot die dekonstruktiewe benadering tot die historiografie. Vervolgens sal daar ook aangetoon word hoe sekere uitinge binne die historiografiese dissipline gereguleer is as gevolg van die institusionele aard daarvan : byvoorbeeld die wyses waarop die historiografiese dissipline deelgeneem het aan die diskoers van die Oriëntalisme.

Benewens die bogenoemde interne beperkinge op diskoers is daar volgens Foucault ook eksterne beperkinge op diskoers. Dit het te make met die beperkinge wat op die subjek se gebruik van diskoers geplaas word, soos wat Florence dit stel : “what the subject must be, what condition is imposed on it, what status it is to have, and what position it is to occupy in reality” (1994 : 315). Bertens noem dat Foucault die wyses waarop die subjek deur diskoerse beheer word, analiseer (Van Heerden, 1997b : 46). Foucault beweer in “The Order of Discourse” dat daar diskursiewe praktyke is waarvolgens die kennende subjek se denke en sy perspektief op die werklikheid gereguleer word. Die individu se diskoers kan met

die onbeperkte id geassosieer word, terwyl die samelewing geassosieer kan word met die ego wat die inhibisielose id wil beheer. Foucault trek vervolgens in “The Order of Discourse” ‘n analogie tussen die psigiatriese pasiënt en subjekte wat diskursiewe reëls oortree :

Discursive practices are characterised by [...] a delimitation of a field of objects, the definition of a legitimate perspective for the agent of knowledge [...] Their effect is to make it virtually impossible to think outside them. To think outside them is, by definition, to be mad, to be beyond comprehension and therefore reason. It is in this way that we can see how discursive rules are linked to the exercise of power ; how the forms of discourse are both constituted by, and ensure the reproduction of the social system, through forms of selection, exclusion and domination.

Daar is drie voorbeelde van eksterne beperkinge op diskoers soos wat Crous (2002b : 23 – 25) aandui : die verbod, die teenstelling rede/waansin en die teenstelling waar/vals. Die verbod behels dat daar ‘n taboe op ‘n onderwerp mag wees – d.w.s. dat ‘n onderwerp nie binne alle kontekste aanvaarbaar is nie. In noue samehang met die taboe is die ritueel – m.a.w. dit wat bepaal binne watter kontekste ‘n onderwerp aanvaarbaar mag wees, soos wat Crous noem. Die “uitsluitlike reg van die sprekende subjek” is ‘n derde faset van die verbod wat bepaal wie in watter omstandighede die reg het om ‘n sekere onderwerp aan te roer. Tweedens het die teenstelling rede/waansin te make met die diskoers van die waansinnige en derdens is die teenstelling waar/vals volgens Crous histories gefundeerd, maar ook gefundeer deur ‘n netwerk van institusionele ondersteuning soos die opvoedkunde, boeke, ens. wat bepaal wat as waarheid tel.

Die laasgenoemde opmerking wat Foucault maak oor die wyse waarop waarheid binne diskoers gefabriseer word en ‘n onderskeid tussen waar en vals in diskoers getref word, herinner aan Derrida se kritiek op die Westerse logosentrisme wat behels dat daar geglo word in die bestaan van ‘n essensie of waarheid wat kan dien as fondament vir al ons denke, taal en ervaringe (Eagleton, 1983 : 131). Hierdie

essensie of waarheid moet kan bestaan buite ons sisteem van taal en denke ; dit moet kan figureer as ‘n “transendentele betekenaar” (“transcendental signifier”). So ‘n essensie of waarheid bestaan egter nie volgens Derrida nie omdat geen konsepte “buite” taal kan bestaan nie ; geen essensies of waarhede bestaan buite diskoers nie. Eagleton vat dit ook soos volg saam :

The work of Derrida and others had cast grave doubt upon the classical notions of truth, reality, meaning and knowledge, all of which could be exposed as resting on a naively representational theory of language. If meaning, the signified, was a passing product of words and signifiers, always shifting and unstable, part-present and part-absent, how could there be any determinate truth or meaning at all ? (1983 : 145)

‘n Derde stel beperkinge op die semiose van betekenis het te make met die subjek se gebruik van diskoers binne ‘n kommunikasiesituasie. Hier gaan dit myns insiens nie soos in die bogenoemde eksterne beperkinge op diskoers oor anonieme diskursiewe norme wat die subjek se gebruik van diskoers reguleer nie, maar oor die (onbewuste) diskursiewe norme wat subjekte onderling aan mekaar opdra. Kommunikasie het volgens Foucault ‘n ritualistiese formaat. Die gedrag van die spreker, die omstandighede van die uiting en die reaksie van die aanhoorders word hierdeur bepaal. Elke uiting van die spreker is verder ingebed binne ‘n diskursiewe gemeenskap waardeur diskoerse gehandhaaf en geproduseer word binne ‘n beperkte ruimte. Foucault verwys as ‘n voorbeeld van ‘n diskursiewe gemeenskap na die literêre gemeenskap wat ‘n invloed uitoefen op die uitinge van die skrywer (vergelyk die opmerkings in hierdie verband in gedeelte 1.10). Hierbenewens het doktrines of leerstellings ‘n bepalende invloed op die subjek se uitinge. Die doktrine verbind die individu tot ‘n groep (op grond van ras, nasionaliteit, sosiale status of klas) wat sekere standpunte huldig. Vierdens kan diskoerse ook geapproprieer word deur sekere instansies, soos universiteite, wat ‘n invloed op die individu se uitinge mag hê. Crous (2002b : 28) beskryf hierdie aspek van diskoers as die sosiale appropriasie van diskoers en noem dat enige

opvoedingstelsel ‘n verpolitiserende poging is om die appropriasie van diskoerse te verseker en die mag daaraan verbonde te kontroleer. Marlene van Niekerk (1992 : 57 – 70) sluit myns insiens baie nou aan by hierdie kritiek van Foucault teenoor die sosiale appropriasie van diskoers deur die parodiërende beskrywing van die universiteit in haar kortverhaal “Die papegaaiplanter” in *Die vrou wat haar verkyker vergeet het*. In Jonathan Swift se *Gulliver’s Travels* word die regulering van diskoers deur die opvoedingstelsel en spesifiek die universiteit eweneens geparodieer. Hierdie parodie het betrekking op die “swewende” universiteit¹² wat Gulliver in sy reise teëkom en waar sinnelose inligting as die “waarheid” verkondig word.

‘n Mens sou vervolgens kon besin oor die verskille tussen ‘n Marxistiese en Foucauldiaanse beskouing van die aard van mag. Mark Poster (1984 : 44 – 69) bespreek die verskille tussen ‘n Marxistiese en Foucauldiaanse beskouing van mag en noem dat Foucault glo dat die beheer van die samelewing nie gesetel is in die werksmag nie (soos wat die Marxiste glo nie), maar dat dit gesetel is in diskoers. Foucault ondersoek “the prominent place of information in the social space”, aldus Poster. Philip John beweer dat Foucault se werk beskou kan word as ‘n protes en verzet teen die manier waarop kennis by sosiale dominansie en normering betrek word (1994a : 245). In Foucault se werk en die Marxistiese kritiek het ‘n mens dus te make met twee diverse beskouings oor die aard van mag.

John noem verder dat daar ‘n duidelike afwesigheid van ‘n sosiale of maatskaplike teorie in Foucault se werk is (1994a : 245). Terwyl daar in die Marxistiese kritiek sprake is van ‘n Utopiese ideaal van ‘n klasselose samelewing, glo Foucault dat die diskursiewe praktyke wat die subjek reguleer nooit volkome ondergrawe kan word nie: “[the] paradox of Foucault’s writing is that in exciting the reader to

---

¹² Hierdie swewende universiteit word op die voorblad van Wesseling se *Writing History as a Prophet. Postmodern Innovations of the Historical Novel* uitgebeeld.

rethink – to identify constraining or regulatory practices where we had been unaware of them – it provokes a feeling of freedom at the moment that it demonstrates the pervasiveness of power” (Culler, 1988 : 67). Mag en ideologie word dus nie deur Foucault soos in ‘n Marxistiese raamwerk benader as iets wat heeltemal gesubverteer kan word nie. Dit is egter die taak van die intellektueel of ondersoeker om voortdurend te poog om die magswanbalanse binne diskoerse te ontmasker en te beskryf (Crous, 2002b : 30). In hierdie spesifieke studie sal daar derhalwe gefokus word op die “denaturalisasie” en ontmaskering van die magswanbalanse binne die historiografiese diskoers, asook die wyses waarop die postmodernistiese historiese roman aan ‘n sodanige ontmaskering van die ideologiese komponent van die historiografiese diskoers deelneem.

Die subjek se pogings om die ideologiese werking van diskoers te ondergrawe, word gekompliseer deur die feit dat die subjek homself nooit “buite” diskoers kan verplaas nie, soos wat Foucault in “The Order of Discourse” beklemtoon. Jonathan Culler skryf ook die volgende in hierdie verband : “[the] strange use of Foucault as model for a politically engaged criticism seems to avoid the problem that his work ought to make us face : about the roles and effects of discourses, such as literature and criticism, which belong to the network of power that they seek to oppose” (1988 : 67). Hierdie opvatting dat ‘n mens jouself nooit heeltemal buite bestaande ideologiese sisteme of diskoerse kan plaas nie, herinner aan die “afhanklikheid” van die feministiese en postkoloniale kritiek van die koloniale en patriargale diskoers. Derrida sluit eweneens met die volgende stelling hierby aan : “[there] is no sense in doing without the concepts of metaphysics in order to attack metaphysics. We have no language – no syntax and no lexicon – which is alien to this history ; we cannot utter a single destructive proposition which has not already slipped into the form, the logic, and the implicit postulations of precisely what it seeks to contest” (1979 : 247 – 265). Foucault se benadering tot die verwantskap tussen diskoers en ideologie word verder gekompliseer deur die feit

dat hy nie bloot net 'n negatiewe waarde toeskryf aan die wyse waarop diskoerse figureer as vorme van magsuitoefening nie. Mag het volgens Foucault ook produktiewe eienskappe. Foucault beskryf die produktiewe komponent van magsuitoefening soos volg :

the notion of repression is quite inadequate for capturing what is precisely the productive aspect of power. In defining the effects of power as repression, one adopts a purely juridicial conception of such power [...] [if] power were never anything but repressive, if it never did anything but to say no, do you really think one would be brought to obey it ? What makes power hold good, what makes it accepted, is simply the fact that it doesn't only weigh on us as a force that says no, but that it traverses and produces things, it induces pleasure, forms knowledge, produces discourse. It needs to be considered as a productive network which runs through the whole social body, much more than as a negative instance whose function is repression (1980, 119).

1.8 Die historiografie en ideologie

Etienne van Heerden beweer dat die geskiedskrywing in die verlede in Suid-Afrika meegedoen het aan 'n metanarratief van nasionalisme (1994 : 7). Selfs sekere Afrikaanse historiese romans was aandadig aan die propagering van Afrikanernasionalisme ; die verlede is op 'n idealistiese wyse vermitologiseer om uitdrukking te gee aan die wêreldbeeld en die waardes van die Afrikaner en om sy aanwesigheid in en verowering van Suider-Afrika te regverdig, aldus Luc Renders (1996 : 72). Hierdie opmerkings van Van Heerden en Renders herinner aan Poster se kommentaar dat “the practice of the discourse of the past places the historian in a privileged position : as the one who knows the past, the historian has power. The historian becomes an intellectual who presides over the past, nurtures it develops it, and controls it” (1984 : 76).

Wesseling beweer dat die geskiedenis op so 'n wyse deur historici weergegee word dat dit dien ter ondersteuning van die politieke doelwitte van magsinstansies in die hede : “[door] de geschiedenis voor te stellen als een objectief, autonoom

proses verschaft men de status quo bestaansrecht, die dankzij dit geschiedbeeld het aanzien verkrijgt van een onvermijdelijke fase in een ontstuitbaar proces” (1988a : 155). Die geboekstaafde geskiedenis verteenwoordig ook dikwels eksklusief die stem van die maghebbers in die geskiedenis : “[historiography] can only concern itself with those individuals and collectivities who have made the historical record [...] historiography tends to write the history of the victors” (Wesseling, 1991b : 126). Foucault skryf in sy essay “Return to History” (1994e) dat die dissipline van die historiografie ontstaan en ontwikkel het binne die ideologiese sisteme van kapitalisme en nasionalisme. Die wyse waarop die geskiedenis tradisioneel voorgestel is as ‘n teleologiese evolusieproses het bygedra tot die regverdiging van die magswanbalanse in die hede ; die historiografie was ‘n nasionalistiese projek :

It seems to me that until the nineteenth century the primary aim of historical analysis was to reconstruct the past of the great national ensembles by which industrial capitalist society established itself in Europe and the world according to the schema of great nationalities. History had the function, within bourgeois ideology, of showing how these great national units, which capitalism needed, came from far back in time and had asserted and maintained their unity through various revolutions (Foucault, 1994e : 423).

Die wyse waarop die historiografiese diskoers benut word ter ondersteuning van magswanbalanse herinner natuurlik aan die bogenoemde essay van Foucault, “The Order of Discourse”, waarin die ideologiese komponent van diskoerse bespreek word. Foucault maak ons volgens Willie Burger bewus van die rol van magstrukture wat by die skryf van geskiedenis betrokke is (1996 : 47). Veral die bogenoemde opmerkings van Foucault oor die regulering van kennis binne die dissipline is van toepassing op die wyse waarop die dissipline van die historiografie dikwels ‘n manlike en Westerse perspektief op die geskiedenis verteenwoordig het. Foucault se analise van die wyses waarop diskoerse aandadig mag wees aan onderdrukking sluit ook aan by die eietydse geskiedenisfilosofie waarin bestaande representasies van die verlede herdink word. Die historiografie

word nie meer benader as 'n ideologies-neutrale diskoers wat "waarheid" verteenwoordig nie. In die hieropvolgende hoofstuk sal daar dus gepoog word om verwantskappe tussen Foucault se werk en 'n eietydse kritiek teenoor die Westerse metanarratief van die geskiedenis te ondersoek.

Visagie (1995b : 36) noem dat Foucault se genealogiese benadering tot diskoers ons egter ook in staat stel om verborge en onderdrukte vorme van historiese kennis op te diep ; dit stel ons in staat om die "randgebiede van kennis" te ontgin. Hy skryf dat "[die] projek wat Foucault met sy ongeordende en gefragmenteerde genealogieë onderneem, is die heraktivering van lokale ofte wel mindere vorms van kennis om die wetenskaplike, hiërargiese indeling van kennis en die magseffekte wat daaruit voorspruit, teë te werk". In hierdie opsig sluit Foucault se denke aan by die feministiese en postkoloniale historiografie.

1.9 Foucault se invloed op die Nuwe Historisisme

Die Nuwe Historisisme is 'n vernuwende vorm van kritiek wat beïnvloed is deur die werk van Foucault : "New historicism is most concerned with the late Foucault, in particular with representations and mechanisms of power, the means through which cultural artefacts can be shown to be not passive reflectors of the history of their time but active producers of it" (Young, 1990 : 88). Volgens Montrose (1989 : 26) verteenwoordig die Nuwe Historisisme 'n vernuwing in die literêre kritiek omdat die fokus nie op verbale artefakte geplaas word nie, maar op diskursiewe praktyke. Daar is nie soos in Formalistiese benaderings tot die literatuurstudie 'n streng onderskeid tussen literêre en nie-literêre tekste nie, want die literatuur word beskou as onskeibaar van ander vorme van representasie (vgl. Brannigan, 1998 : 56)¹³. Brannigan (1998 : 11, 12) noem dat die verwantskap

---

¹³ Die Nuwe Historisisme het 'n groot aandeel gehad in 'n eietydse bevraagtekening van 'n streng onderskeid tussen die diskoerse van die historiografie en die letterkunde (vergelyk hoofstuk drie).

tussen 'n wye verskeidenheid van tekste soos reisjoernale, dagboekinskrywings, kanonieke literêre tekste, strafdokumente, ens. deur die Nuwe Historisiste ondersoek word.

Die doelwit met die vergelyking tussen literêre tekste en verskeie ander tipes tekste wat tot 'n sekere historiese periode behoort, is om die sosio-politiese raamwerk waarbinne dit geproduseer is te abstraher : “New Historicism is a mode of critical interpretation which privileges power relations as the most important context for texts of all kinds. As a critical practice it treats literary texts as a space where power relations are made visible” (Brannigan, 1998 : 6). Die literatuur is volgens die Nuwe Historisiste 'n ideologiese instrument ; dit word beskou as medepligtig aan diskoerse van onderdrukking soos die kapitalisme en die kolonialisme (Brannigan, 1998 : 56, 153).

Nuwe Historisiste glo ook, in aansluiting by die poststrukuralistiese geskiedenis-kritiek, dat die enigste weg na die verlede deur diskoers is (Brannigan, 1998 : 62). Brannigan noem juis dat daar in die Nuwe Historisiste se kritiek sprake is van 'n “widespread privileging of textuality, language, and representation as the basis of historical analysis” (1998 : 8, 9). Daar is by die Nuwe Historisiste, soos by Foucault, 'n besef dat hul analise van die verlede in 'n groot mate beperk word deur hul verbondenheid aan die sosio-historiese konteks waarin hulle hulle in die hede bevind (Montrose, 1989 : 23). Winnie Rust noem dat die Nuwe Historisiste glo dat 'n akkurate rekonstruksie van die verlede nie moontlik is nie. Sy verwys na Bressler se siening dat ons in die bestudering van die verlede gekonfronteer word met lae van diskoers (Rust, 2000 : 266). Daarbenewens word 'n mens met elke historiese teks wat jy ontleed, gekonfronteer met 'n “slagveld van mededingende idees” en invloede van die tydperk waarin dit geskryf is, aldus Rust. Die Nuwe Historisiste se werkswyse toon verder ooreenkomste met vernuwende benaderings tot die geskiedskrywing

soos die sosiale geskiedskrywing, die postkoloniale geskiedskrywing en die “New Women’s History”, soos wat Brannigan aantoon : “[in] recent times [...] new historicist critics seem to be working in fields of study more usually known as feminism, postcolonial studies and queer theory” (1998 : 120).

1.10 Foucault, die letterkunde en die historiese roman

Die gebruik van Foucault se insigte oor diskoers en geskiedenis by die literatuurstudie of by die bestudering van historiese romans is nie besonder voor-die-hand-liggend nie en dit is derhalwe ‘n vraag waaraan daar vervolgens aandag geskenk sal word. Foucault ondersoek in sy oeuvre ‘n verskeidenheid van diskoerse (vanaf die diskoers van die mediese wetenskap tot die diskoers van seksualiteit), maar die literêre diskoers kom slegs sporadies in sy werk ter sprake wanneer hy ter illustrasie na literêre werke verwys (soos byvoorbeeld sy verwysing na Cervantes se *Don Quixote* in *The Order of Things*). Hy het hierbenewens enkele artikels geskryf wat betrekking het op die letterkunde. Foucault se essay “What is an Author ?” (1994g) handel oor sy opvattinge oor die outeursfunksie, wat hy reeds in “The Order of Discourse” beskryf het as een van die beperkinge op diskoers. Die outeur speel in Foucault se opinie ‘n sentrale rol in ons interpretasie van die literêre teks in die eietydse episteme. Uit hierdie essay kan die afleiding gemaak word dat Foucault se denke oor die outeur in vele opsigte ooreenstem met Roland Barthes se opvattinge oor die outeur in sy essay “The Death of the Author”, soos wat reeds aangetoon is. ‘n Verdere essay wat Foucault oor die letterkunde skryf is “Language to Infinity” waarin hy beweer dat die literatuur soos wat ons dit vandag ken ‘n produk is van die agtiende eeu : “It seems to me that a change was produced in the relationship of language to its indefinite repetition at the end of the eighteenth century – nearly coinciding with the moment in which works of language became what they are now for us, that is, literature” (Foucault, 1994 : 94). Die literatuur in sy eietydse gedaante is dus in

Foucault se opinie ‘n redelike onlangse verskynsel. Hy beskryf die twintigste eeuse letterkunde, in aansluiting by poststrukuralistiese opvattinge oor tekstualiteit, as ‘n proses van oneindigende reduplikasie en gebruik die beeld van ‘n spieël om dit te verduidelik.

Die literêre diskoers vorm egter nie die sentrale fokuspunt in Foucault se studies nie – ‘n aspek van sy werk wat Marius Crous (2002b : 6) verduidelik aan die hand van die feit dat Foucault deel was van ‘n intellektuele klimaat in Frankryk waarin die *New Criticism* min invloed gehad het en ‘n soeke na betekenis in ‘n literêre teks nie van uiterste belang was nie. Crous (2002b : 70 – 83) se bespreking van die nut van Foucault vir die letterkundige bied egter verskeie antwoorde op die vraag of Foucault se insigte gebruik kan word in die literatuurstudie en daar sal vervolgens gekyk word na enkele punte wat hy in hierdie bespreking maak.

In ‘n diskoersanalise van die literêre teks waarin Foucault se insigte oor diskoers en die institusionalisering van diskoerse betrek word, sou ‘n mens eerstens kon ondersoek op welke wyses die literatuur as diskoers geïntitusionaliseer is, soos wat Crous aandui. Foucault se bespreking van die institusionalisering van diskoers in die intreerede “The Order of Discourse” kan hier as vertrekpunt geneem word. In ‘n diskoersanalise van die literêre teks sal daar volgens Crous gekyk word na die kondisies en reëls wat ‘n aandeel het in die “geordende patrone van tekstuele produksie” en die verspreiding van die literêre teks. Op welke wyses sou daar gepraat kon word van die literatuur as ‘n diskursiewe formasie ? Die letterkundige moet homself/haarself afvra hoe die literêre teks deel uitmaak van literêre instansies soos uitgewers, hoe hierdie instansies funksioneer, wie literatuur publiseer, watter literatuur gekanoniseer word, wie die leserspubliek uitmaak van die literatuur, wie letterkunde doseer aan universiteite, wie sekere tekste voorskryf of resenseer of binne die literêre kritiek artikels oor sekere tekste skryf : dit alles

saam spreek van die sosiale institusionalisering van die letterkunde en hoe magsrelasies neerslag binne die letterkunde vind. Die diskoers van die Afrikaanse letterkunde kan omskryf word as 'n diskursiewe formasie bestaande uit al die uitsprake van outoriteite wat 'n invloed het op die kanonisering van sekere tekste, aldus Crous. Dit blyk dus dat vele faktore in die literêre sisteem vanaf uitgewershuise tot die kritiek op die letterkunde in resensies en die insluiting of uitsluiting van 'n digter in *Groot Verseboek* faktore is in die produksie van die literêre diskoers. Hierdie faktore het ook 'n onderlinge invloed op mekaar ; literêre kritiek het byvoorbeeld 'n invloed op die kanonisering van 'n sekere teks. 'n Sodanige analise van die institusionalisering van die literêre teks is natuurlik ver verwyderd van outonomistiese benaderings tot die literatuurstudie waarin daar uitsluitlik op die literêre teks gefokus word.

Buiten die literêre sisteem self word die letterkunde ook geïnstitusionaliseer deur die wyses waarop die staat of ander instansies sensuur toepas op die letterkunde, soos wat Crous betoog. Hier is die verbanning van enkele literêre werke gedurende die apartheidsjare byvoorbeeld van toepassing. Sensuur kom nie noodwendig altyd van die kant van instansies af nie, want die skrywer moet soms vanweë sekere sosio-politiese omstandighede waarin sy haar bevind selfsensuur toepas. Die institusionalisering van die literêre teks staan derhalwe nie heeltemal los van die outeur nie. Crous bespreek vervolgens die begrip van Foucault, die "outeursfunksie", met betrekking tot Antjie Krog se *Lady Anne*. Die outeur as subjek speel 'n sekere rol in die produksie en sirkulasie van die teks wat onder andere bepaal word deur die plek wat daardie outeur bekleed binne die diskursiewe ruimte in die Afrikaanse letterkunde. Crous (2002a : 5, 6) bespreek in hierdie verband die posisie van Krog as outeur binne die Afrikaanse literêre sisteem en die invloed wat dit het op die produksie en verspreiding van haar digbundels. Die outeursnaam "Krog" vorm deel van die kapitalistiese stelsel omdat 'n bundel wat deur Krog geskryf is goed sal verkoop. Hierbenewens is sy binne akademiese

kringe gekanoniseer – wat dien as bykomende faktor in die interpretasie van haar bundels. Die ideologiese standpunte wat die konkrete outeur Antjie Krog inneem speel ook ‘n rol in die interpretasie van haar tekste.

In die twintigste eeu is daar in essays soos Barthes se “The Death of the Author” gepoog om weg te doen met die Romantiese idee dat die outeur of biografiese besonderhede oor die outeur ‘n sleutel tot interpretasie van ‘n literêre teks is. Die “death of the author” beteken egter nie die “death of the writer” nie, soos wat Crous (2002a : 5) betoog en die outeur speel vandag op nuwe maniere ‘n aandeel in ons interpretasie van die teks – deur onder andere die figurering van ‘n “paper author” in die teks (vergelyk ook my bespreking van hierdie begrip in hoofstuk vyf).

‘n Verdere gebruik van Foucault se kritiek vir die letterkundige blyk uit die wyses waarop sy teorieë oor diskoers en mag onderskeidelik aansluit by die postkoloniale en feministiese diskoerse. Crous noem met verwysing na Mills dat Foucault se preokkupasie met magsrelasies in die samelewing van belang is vir feministiese kritici omdat dit moontlikhede bied om die patriargale magstelsel te ontmasker en te hervorm. Feministiese teoretici gebruik Foucault se insigte oor die sosiale en politieke fundering van diskoers om die posisie van die vroulike subjek binne diskursiewe strukture te herdefinieer, aldus Crous. Wat die postkoloniale kritiek betref, het Foucault se insigte oor die noue verbintenis tussen diskoers en mag gedien as die inspirasie vir Edward Said se seminale studie oor die diskoers van die kolonialisme, naamlik *Orientalism* (vergelyk ook Crous (2002b : 77,78) se opmerking hieroor). Die invloed van Foucault op Said se analise van die koloniale diskoers word in die hieropvolgende hoofstuk van hierdie studie bespreek. Said het n.a.v. Foucault se verbintenis tussen diskoers en mag die tese gehuldig dat die magsrelasies binne die koloniale konteks in ‘n groot mate

diskursief van aard : die Ooste is in die koloniale diskoers op ‘n sekere wyse gerepresenteer waardeur dit terselftyd binne diskoers beheer is.

Die bogenoemde bande tussen Foucault se kritiek en die postkoloniale en feministiese diskoers sal in die hierdie studie in onderskeidelik hoofstukke vyf en sewe benut word in die analise van die postkoloniale diskoers in die roman *Eilande* (asook *Pieterella van die Kaap* en *Armosyn van die Kaap*) en die feministiese diskoers in Hella Haasse se *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven*, *Heren van de Thee* en *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter*. In hierdie romans word die geskiedenis onderskeidelik uit ‘n postkoloniale en feministiese perspektief herskryf en word die magstrukture verbonde aan die Westerse, androsentriese beeld op die geskiedenis in die historiografiese diskoers ondergrawe.

Crous se toepassing van Foucault se diskoersanalise op die letterkunde is veral waardevol omdat hy Foucault se insigte gebruik om die institusionalisering van die letterkunde te ondersoek. Sy studie sentreer egter nie rondom die toepaslikheid van Foucault se insigte by die analise van die historiese letterkunde nie en vervolgens bied sy studie nie veel antwoorde op hierdie gebied nie. Dit is wel so dat Crous in sy bespreking van die ordening van historiese uitinge in *Lady Anne* by die kritiek op die historiese letterkunde aansluit (vgl. Crous, 2002b : 122 – 130 en Crous, 2003) en dat hy Krog se bundel beskryf as ‘n genealogiese projek in die klein waarin Krog as skrywende subjek ‘n historiese objek in die vorm van Lady Anne Barnard gebruik om die hede te interpreteer : “Uit die lewe van hierdie historiese objek wil die skrywende subjek [...] haar eie posisie binne die Suid-Afrikaanse konteks definieer” (Crous, 2002b : 92). In ‘n Foucauldiaanse en genealogiese benadering tot die geskiedenis skryf ons altyd ‘n geskiedenis van die hede. Belangrik is Crous se opmerking dat Krog uit Lady Anne Barnard se historiese uitinge sekeres selekteer, dit organiseer en dit herversprei – d.w.s. dat sy

dit herdig. 'n Sodanige kritiese herskrywing van die historiese rekord is juis een van die kenmerkende eienskappe van die postmodernistiese historiese fiksie. Crous toon in sy artikel (2003) oor Krog se herdigting van Lady Anne se bewaarde dagboeke en briewe aan dat Krog nie die gegewens uit Lady Anne se geskryfte kritiekloos oorneem in haar bundel nie, maar dat haar herdigting van hierdie historiese geskryfte die funksie het van 'n postkoloniale kritiek op Lady Anne se koloniale visie op die Ander.

Crous verwys wel ook (met verwysing na die kritiek van Ampie Coetzee en Philip John) na die moontlikhede wat Foucault se denke oor die geskiedenis en sy genealogiese benadering tot die geskiedskrywing 'n mens bied om te besin oor alternatiewe maniere van literatuurgeskiedskrywing. 'n Sogenaamde genealogiese benadering tot literatuurgeskiedskrywing sal behels dat daar nie sprake is van 'n soeke na 'n punt van oorsprong (soos byvoorbeeld 'n datum soos 1652 of plek soos Europa of Afrika) in die Suid-Afrikaanse literatuurgeskiedenis nie. 'n Genealogiese benadering tot die literatuurgeskiedskrywing sal ook behels dat die literatuurgeskiedenis nie beskou sal word in terme van 'n aaneenlopende, teleologiese ontwikkeling wat in die Afrikaanse en Engelse letterkunde in Suid-Afrika begin met die kolonisasie van die suidpunt van Afrika nie.

Foucault se kritiek teenoor tradisionele en wetenskaplike vorme van geskiedskrywing en die beroep wat hy doen op historici om die verlede op vernuwende wyses te representeer, is van toepassing op die innoverende wyses waarop die geskiedenis binne die postmodernistiese historiese roman gerepresenteer word – soos wat Wetzel, Hutcheon en Green betoog (vergelyk ook die verdere besprekings van Louise Viljoen se toepassings van Foucault op die historiese letterkunde in die studie). Die Klassieke historiese roman kan volgens Andreas Wetzel geassosieer word met die voorveronderstelling dat die verlede op 'n objektiewe wyse bestudeer kan word (1988 : 14). 'n Analogie kan tussen die

Klassieke historiese roman en die argeologiese wetenskap getrek word op grond van die feit dat daar in beide diskoerse sprake is van 'n soeke na 'n mate van kontinuïteit tussen die hede en die verlede :

archaeology and the historical novel both operate on the basis of a postulated notion of historical continuity between the context of their present practice and their object, the unearthed artifact or the discursively reconstructed past. The historical novel frequently thematizes this continuity by means of a number of narrative devices : by introducing the world of the story proper through the account of a fictive archaeological excavation [...] or, more typically, by masquerading as a document transmitted from the past, or even by explicit deictic indications of the type used by the narrator in the inaugural sentence of Hugo's *Notre Dame de Paris* : '*Il y a aujourd' hui trois cent quarante- huit ans six mois et dix- neuf jours que les Parisiens s'éveillèrent ...*' In archaeology, this presupposition is even more pronounced. To quote the grandiloquent phrasing of one of its more successful vulgarisers : 'This has become the archaeologist's grandiose task : to make dried-up wellsprings bubble forth again, to make the forgotten known again, the dead alive, and to cause to flow once more that historic stream in which we are all encompassed' (Wetzel, 1988 : 16).

In die postmodernistiese historiese fiksie word hierdie vertrouwe in die rekonstrueerbaarheid van die verlede egter ondergrawe. Daar is in die nuwe historiese roman, soos in vernuwende vorme van die geskiedskrywing, sprake van 'n "defamiliarisasieproses" t.o.v. die verlede. Wetzel verwys na 'n weerlegging van die "notion of historical continuity in which the past appears as the source and cause of the present" (1988 : 17). Hy assosieer Foucault se opvattinge oor episteme en sy analyse van diskontinuïteite in die geskiedenis hiermee. Met betrekking tot die nuwe historiese roman en die eietydse historiografie maak Wetzel die volgende opmerking : "the discursive structure used to recreate or explain the past is immediately defined as a purely contemporary product whose authenticity with respect to external 'reality' is not internally verifiable" (1988 : 17).

Michael Green noem in aansluiting by Wetzel dat Foucault fokus op die differensiasie tussen die hede en die verlede (1992 : 111). Foucault is krities teenoor historici se pogings om die verlede volledig te verstaan omdat dit volgens hom neerkom op ‘n “domestifikasie” van die verlede : “[discussing] the transformation of historical studies into a discipline, he demonstrates that a necessary feature of this process was the subjugation of the utopian impulse which springs from perceiving the past as truly different from the present. In making the past explainable, the discipline of history domesticates it” (Green, 1992 : 123). In geslaagde historiese romans word daar volgens Green gepoog om nie die verlede te approprieer of dit te “domestifiseer” nie.

Linda Hutcheon (1988 : 90) beweer verder dat Foucault se benadering tot die geskiedenis korrespondeer met die ondergraving van tradisionele vorme van die geskiedskrywing binne die postmodernistiese fiksie. Sy skryf dat Foucault se “description of the challenges offered by a Nietzschean ‘genealogy’ to standard notions of history [...] corresponds to what postmodern fiction also suggests in its contesting of the conventions of both historiography and the novel form”. Salman Rushdie problematiseer byvoorbeeld in sy roman *Midnight’s Children* tradisionele opvattinge oor die geskiedenis op ‘n soortgelyke wyse as Foucault (Hutcheon, 1988 : 161 – 165). Die roman word ten spyte van die hoofkarakter se soeke na eenheid in die verhaal gekenmerk deur ‘n afwesigheid van kousaliteit, kontinuïteit of ‘n lineêre voorstelling van die verloop van gebeure, aldus Hutcheon. Eenheid word verder belemmer deur die ondergraving van koherente subjektiwiteit in die roman.

Die problematisering van subjektiwiteit en die kennende subjek se vermoë om die geskiedenis te deurgrond is ‘n sentrale aspek van ‘n Foucauldiaanse of genealogiese benadering tot die geskiedenis. Subjektiwiteit en geskiedenis, oftewel die problematisering van humanistiese opvattinge oor die subjek binne die

postmodernistiese historiese roman, kom ook ter sprake in Andries Visagie se studie *Visies op die geskiedenis in die Postmodernistiese literatuur, met verwysing na Etienne van Heerden se Casspirs en Campari's en Louis Ferron se Turkenvespers* (1995b). Met verwysing na *Turkenvespers* noem Visagie (1995b : 142) dat die desentrering van die subjek en die mislukking van 'n teleologiese model van die geskiedenis hand aan hand in hierdie roman gaan.

Buiten die toepassing van Foucault se benadering tot die historiografie op die eietydse historiese roman, hou Foucault se insigte oor diskoers ook myns insiens sekere implikasies in vir die metodes waardeur die postmodernistiese historiese roman bestudeer kan/moet word. In Foucault se benadering tot diskoers word die grense tussen dissiplines afgebreek (Crous, 2002 : 44). Die volgende stelling van Foucault in hierdie verband is reeds in die inleiding van hierdie studie aangehaal : “[there] is no longer any need to consider as valid the lines of demarcation between disciplines [...] one cannot accept either the distinction between the broad types of discourse, or that between forms of genres (science, literature, philosophy, religion, history, fiction, and so on)” (1994c : 303). Crous (2002b : 81) verwys na Simon During se standpuntinname in *Foucault and Literature* (1992) dat die literêre bedryf aan universiteite op 'n interdissiplinêre grondslag benader moet word om die konsep diskoersanalise behoorlik toe te pas. Die interdissiplinêre inslag van Foucault se werk word myns insiens duidelik geïllustreer in sy studie van die episteme in *The Order of Things* waarin diskursiewe verbande binne een episteam getrek word tussen studieverdele so uiteenlopend soos die biologie en die ekonomiese wetenskappe. Andries Visagie (1995b : 144) se stelling dat dit in die postmoderne bestel nie meer moontlik is om 'n dissipline soos die literatuurstudie te isoleer van ander vakgebiede nie, sluit ook aan by die keuse wat in hierdie studie gemaak is om die diskursiewe verbande tussen die historiese roman en omringende vakgebiede soos die geskiedenisfilosofie wat daarby aansluit, te ondersoek. Visagie let op die

gemeenskaplike vraagstukke in die hedendaagse filosofie soos die werk van Derrida en Foucault en die postmodernistiese literatuur. Hy skryf dat die geskiedenis ‘n onderwerp van “deurtastende vraagstelling” word in beide die post-strukturalistiese filosofie en die postmodernistiese literatuur. Aansluitingspunte tussen die poststrukturalistiese geskiedenis-kritiek en die postmodernistiese historiese roman vorm vervolgens ook die fokuspunt in Visagie se analise van *Casspirs en Campari’s* en *Turkenvespers*. Hy ondersoek egter hoofsaaklik die verbande tussen die vakgebiede van die literatuurstudie en die poststrukturalistiese filosofie. Die “deurtastende vraagstelling” met betrekking tot die geskiedenis behoort egter ook tot die eietydse geskiedenisfilosofie, in ‘n sogenaamde dekonstruktiewe benadering tot die historiografie. Aan hierdie dekonstruktiewe benadering tot die historiografie sal daar dus in hoofstuk twee van hierdie studie aandag geskenk word.

‘n Diskursiewe ondersoek van die historiese roman sal dus behels dat daar interdisiplinêr te werk gegaan kan/moet word en dat die interdisiplinêre gesprek tussen die diskoerse van die historiografie en die letterkunde op die voorgrond geplaas word. Soos wat reeds betoog is, is die motivering vir ‘n sodanige metode van analise by die historiese roman in hierdie studie dat die historiografiese diskoers nog nie (myns insiens) in ‘n voldoende mate binne die Afrikaanse literêre kritiek op die historiese roman betrek is nie. Heelwat analyses van die Afrikaanse historiese roman bevat wel verwysings na Hutcheon se insigte oor die interdisiplinêre gesprek tussen die letterkunde en die geskiedenis in haar studie *Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction* (1988). Min Afrikaanse kritici betrek egter soos Hutcheon self insigte direk uit die geskiedenisfilosofie of onderneem soos sy ‘n in-diepte analise van die interdisiplinêre verbande tussen die historiografiese diskoers, die geskiedenisfilosofie en die historiese roman. Dit is dus met hierdie gaping in die kritiek in gedagte wat ontwikkelinge binne die geskiedenisfilosofie in hoofstuk twee van die studie bespreek word, dit vervolgens

in verband gebring word met ontwikkelinge in die historiese roman in hoofstuk drie en dit ook toegepas word in die analise van die historiese romans.

Die interdisiplinêre analise van diskursiewe relasies tussen die historiese roman, die historiografie en die geskiedenisfilosofie hou ook verband met die klem wat geplaas word op intertekstualiteit in die poststrukuralistiese kritiek. Foucault benader die *boek* in sy werk as ‘n “netwerk van verwysings na ander boeke, tekste en selfs ander sinne” (Crous, 2002b : 37). Hierdie intertekstuele benadering tot die bestudering van ‘n teks of roman word soos volg deur Foucault beskryf :

The frontiers of a book are never clear-cut : beyond the title, the first lines, and the last full stop, beyond its internal configuration and its autonomous form, it is caught up in a system of references to other books, other texts, other sentences : it is a node within a network. And this network of references is not the same in the case of a mathematical treatise, a textual commentary, a historical account, and an episode in a novel cycle ; the unity of the book, even in the sense of a group of relations, cannot be regarded as identical in each case (Foucault, 1972 : 23).

Dit is relevant dat Crous (2002b : 37) Foucault se definisie van die boek in verband bring met Barthes se essay “From Work to Text” waarna daar in die inleiding van hierdie studie verwys is. Barthes (1977a : 155 – 164) beskryf ‘n epistemologiese mutasie wat aan die begin van die twintigste eeu plaasgevind het in velde soos die linguistiek, antropologie, ens. en die effek wat dit gehad het op hoe ons taal en ook vervolgens die literêre werk benader. Die fokus op die geslote literêre Werk in benaderings tot die literatuurstudie soos “close reading” word vervang met die analise van die eindelose Teks. Die literêre Teks is in teenstelling tot die geslote Werk grensloos en strek oor dissiplinêre en tekstuele grense heen en hef ook genrekategorieë op. Die omvang van die Teks kan nie presies bepaal word nie. Terwyl die literêre Werk verwys na ‘n materiële objek soos ‘n digbundel of boek, is die Teks gesitueer in diskoers, soos wat Barthes aandui : “the work can be held in the hand, the text is held in language, only exists in the movement of

discourse”. In die Teks is daar sprake van ‘n eindelose produksie van betekenis in diskoers wat oor tekstuele grense strek. Daar is ‘n spel met betekenare in die Teks, ‘n afwesigheid van sluiting en ‘n intertekstuele gesprek tussen een teks en die volgende : [the] Text [...] practices the infinite deferment of the signified”.

Die bogenoemde vernuwende benadering tot die literatuurstudie het ‘n effek op die posisie wat die outeur naas sy digbundel of roman inneem. Die outeur was in die geslote Werk ‘n outoritêre figuur en het ‘n finale betekenis aan die Werk verleen. Hierteenoor is die Teks ‘n “netwerk van sitate wat nie aan een persoon gekoppel kan word nie” (Crous, 2002b : 37, 38). Barthes kondig derhalwe in sy essay “The Death of the Author” (1977b) die “dood van die outeur” aan. Dit beteken dat egter nie dat die outeur heeltemal “verdwyn” nie – die outeur tree dikwels in die Teks op ‘n speelse wyse op as ‘n “paper author”, aldus Barthes. ‘n Benadering tot die literatuurstudie in terme van ‘n grenslose Teks het ook sekere implikasies vir die leesproses. Die leser word ‘n aktiewe mede-skrywer van die teks in die produksie van betekenis.

Die klem wat Barthes en Foucault plaas op intertekstualiteit en interdisiplinêre diskoersanalise kan geassosieer word met die poststrukturalistiese taalopvatting waarin betekenis beskou word as die resultaat van ‘n potensiële eindelose spel van betekenare eerder as wat daar sprake is van ‘n netjiese skakeling van een betekenaar met ‘n betekende soos in De Saussure se strukturalistiese taalopvatting (Eagleton, 1983 : 127)¹⁴. In De Saussure se taalopvatting vorm taal ‘n geslote en stabiele sisteem waarin die teken bestaan uit ‘n “symmetrical unity” tussen die betekenaar en die betekende. Die poststrukturalistiese kritiek word egter gekenmerk deur ‘n representasieproblematiek wat behels dat taal nie beskou word as ‘n transparante medium om die realiteit te representeer nie : “The signifier does not yield us up a signified directly, as a mirror yields up an image”.

---

¹⁴ Vergelyk ook Crous (2002b : 74) se kommentaar hieroor.

Betekenisgewing bestaan uit 'n komplekse interaksie tussen betekenaars – 'n interaksie sonder 'n eindpunt. Betekenis is op 'n dispersiewe wyse versprei oor 'n hele ketting van betekenare : “If you want to know the meaning [...] of a signifier, you can look it up in the dictionary ; but all you will find will be yet more signifiers, whose signifieds you can in turn look up, and so on” (Eagleton, 1983 : 128). In die leesproses word betekenis altyd uitgestel en nuwe betekenis kan altyd tot die teks toegevoeg word. Taal word in die poststrukuralistiese kritiek beskou as 'n uitgestrekte en eindelose web wat bestaan uit elemente wat konstant sirkuleer. Foucault (1994f : 206) beskryf ook hierdie spel van betekenare as volg : “writing [...] is an interplay of signs arranged less according to its signified content than according to the very nature of the signifier. Writing unfolds like game (*jeu*) that invariably goes beyond its own rules and transgresses its limits”.

'n Laaste opmerking wat 'n mens met betrekking tot die toepassing van Foucault se insigte op die letterkunde kan maak, is dat daar in 'n Foucauldiaanse analise van 'n roman of digbundel sprake moet wees van 'n besef van die *historisiteit* van die literêre werk, wat aansluit by Foucault se denke oor die historisiteit van diskoers soos uiteengesit in sy teorie oor episteme. Die roman sal in 'n Foucauldiaanse analise beskou word as 'n literêre uiting wat binne sekere historiese moontlikheidsvoorwaardes geskep is. Visagie noem met verwysing na die kritiek van Frank Lentricchia dat die literêre teks vanuit 'n genealogiese perspektief geskiedenis *is* en dat dit histories veranker is (1995 : 39). Diskoers is in Foucault se opinie 'n historiese gebeurtenis, aldus Visagie. Hy noem verder dat “[die] identiteit van 'n teks is verbonde aan 'n poging om onhistories te wees deur korte mette te maak met sowel die literêre voorgangers as die remmende, beperkende diskursiewe formasie”. In die bespreking van *Eilande* in hoofstuk vyf van die studie sal daar in aansluiting by hierdie stelling van Visagie aangetoon word hoedat die roman afwyk van sekere eietydse diskursiewe norme in die postkoloniale diskoers en postkoloniale Afrikaanse historiese roman deurdat

marginaliteit binne die koloniale konteks uit 'n nuwe hoek belig word. Die roman is ook myns insiens 'n teks wat beskik oor 'n "selfbewustheid" van sy eie historisiteit deurdat die postkoloniale weergawe van die geskiedenis in die teks nie voorgehou word as 'n finale interpretasie van die geskiedenis nie, maar as 'n voorlopige interpretasie waarby nuwe betekenis en interpretasies in die toekoms bygevoeg kan word. Dit sou ook aansluit by Foucault se tese dat vorme van geskiedskrywing waarin daar nie gestrewe word na 'n getotaliseerde geheelbeeld op die geskiedenis nie, perspektivisties van aard sal wees (Visagie, 1995b : 58). In perspektivistiese vorme van geskiedskrywing sal die historikus erkenning gee van sy beperkte perspektief op die geskiedenis en sy verbondenheid aan 'n sekere tyd en plek in die geskiedenis.

Hoofstuk 2

Die bevraagtekening van die Westerse metanarratief van die geskiedenis in die poststrukturalisme, die eietydse geskiedenisfilosofie en die postkoloniale teorie

2.1 Inleiding

In hoofstuk een is daar aandag geskenk aan Foucault se denkwysse oor die geskiedenis. Alhoewel Foucault se studies toepaslik is op 'n verskeidenheid van velde, soos die sielkunde of die mediese wetenskap, is die geskiedenis 'n deurlopende tema van sy werk¹⁵. Foucault demistifiseer tradisionele benaderings tot die geskiedskrywing wat getipeer word deur 'n strewe na 'n samehangende geheelbeeld op die verlede, waarin gebeurtenisse mekaar op 'n teleologiese wyse opvolg en waarin die historikus beskou word as 'n objektiewe waarnemer wat die verlede op 'n empiriese wyse kan ontleed. Hierbenewens hou Foucault se assosiasie van diskoers met 'n vorm van magsuitoefening 'n geweldige mate van potensiaal in ten opsigte van 'n moontlike kritiek teenoor die dissipline van die geskiedskrywing as 'n vorm van magsuitoefening, veral m.b.t. die aandadigheid van die tradisionele vorme van die geskiedskrywing (en selfs die Klassieke historiese roman) aan die koloniale diskoers.

Die doelstelling met hierdie hoofstuk is derhalwe om Foucault se insigte oor die geskiedenis in verband te bring met die problematisering van empiriese en tradisionele opvattinge oor die geskiedenis in die eietydse geskiedenisfilosofie en die postkoloniale kritiek. Dit blyk dat Foucault onder meer 'n groot invloed gehad het op 'n poststrukturalistiese stroming in die geskiedenisfilosofie, waartoe figure soos Frank Ankersmit en Hayden White behoort. Andersyds het sy assosiasie van

---

¹⁵ Robert Young (1990 : 77) noem inderdaad dat “Foucault’s distrust of conventional forms of history [...] is a consistent thread in his project”.

diskoers met 'n vorm van magsuitoefening ook 'n invloed gehad op Edward Said met sy teorie oor die Oriëntalisme. Soos wat Said beweer, het die Westerse tradisie van die geskiedskrywing deel gevorm van 'n diskoers waardeur die koloniale subjek onderdruk is. Die geskiedskrywing is derhalwe benut as 'n magsinstrument.

2.2 Die problematisering van empirisisme in die poststrukturalisme en die eietydse geskiedenisfilosofie

Alun Munslow onderskei in *Deconstructing History* (1997) drie hoofstrominge in die eietydse historiografie : 'n *rekonstruktiewe* benadering, 'n *konstruktiewe* benadering en 'n *dekonstruktiewe* benadering. Die rekonstruktiewe benadering bou voort op negentiende eeuse empiriese benaderings tot die geskiedskrywing waarin 'n objektiviteitsideaal nagestreef is. Een van die prominentste historici van die negentiende eeu, Leopold von Ranke, het hierdie objektiviteitsideaal verwoord met die stelling dat die verlede weergegee behoort te word *wie es eigentlich gewesen* (Munslow, 1997 : 18, 20). Ideologies-gekleurde interpretasies van die verlede moet ten alle koste vermy word. Daarbenewens moet elke generasie dit probeer vermy om die geskiedenis "in its own image" te skryf. Daar is 'n groot mate van vertrouwe in die historikus se vermoë om die geskiedenis op 'n objektiewe wyse weer te gee (Munslow, 1997 : 20). 'n Sodanige objektiviteitsideaal word natuurlik deur Foucault ondergrawe, omdat hy beklemtoon dat ons verbondenheid aan 'n spesifieke episteme in die geskiedenis ons insig in voorafgaande episteme belemmer. Ons perspektief op die verlede sal noodwendig beïnvloed wees deur die kulturele en ideologiese konteks waarin ons ons tans bevind.

'n Verdere aspek van die rekonstruktiewe benadering is dat die argief en historiese materiaal beskou word as 'n betroubare bron van inligting oor die verlede (Munslow, 1997 : 20). Die geskiedskrywing word benader as 'n objektiewe,

“forensiese” studie van historiese bronne (Munslow, 1997 : 18). Daar word geglo dat die historikus die waarheid oor die verlede kan abstraher (Munslow, 1997 : 39, 40). In die historisisme (waarvan Ranke een van die belangrikste eksponente was) word die verlede benader as “een buiten ons en onafhankelik van ons bestaand object van studie of interpretatie” (Ankersmit, 1990 : 15). Soos wat Munslow aandui, kan die rekonstruktiewe benadering tot die geskiedskrywing geassosieer word met ‘n wetenskaplike kennisideaal wat terruggevoer kan word tot die Verligting :

From the early seventeenth century and the advent of the Enlightenment, when reason, experience and science became supreme, generations of European historians built the discipline upon the search for truth. Science, like nature, is neutral, rational, factual, logical, unemotional, value-free, calculable and, above all, secular – innocent of man’s faith, religious dogma or corruption (1997 : 48)¹⁶.

Aan die begin van die twintigste eeu het die konstruktiewe benadering tot die historiografie ontwikkel uit die tekortkominge van die rekonstruktiewe benadering. Die objektiwiteitsideaal van die rekonstruktiviste is deur die konstruktiviste bevaagteken, terwyl die kompleksiteit van die verhouding tussen die “knower and the known” vir die eerste keer erken is deur die Franse Annaleskool (wat ressorteer onder hierdie konstruktiewe benadering) (Munslow, 1997 : 48).

Daar is by die konstruktiviste ‘n besef van die subjektiewe en verklarende rol wat die historikus speel in die analise van die geskiedenis : “history can explain the past only when the evidence is placed within a pre-existing explanatory framework that allows for the calculation of general rules of human action”

---

¹⁶ Ankersmit noem in aansluiting hierby dat geskiedenisfilosowe soos Comte en Hume gepoog het om van die historiografie ‘n wetenskap te maak (1986 : 108). Mink verwys eweneens na die invloed wat wetenskaplike ondersoeksmetodes sedertdien die sewentiende eeu op die dissipline van die historiografie gehad het (1998 : 122, 123).

(Munslow, 1997 : 22). Historici interpreteer die verlede n.a.v. verklarende raamwerke wat dien as 'n instrument om die verlede te analiseer. Die motto van die konstruktiviste is dat “facts emerge from analysis, not analysis from facts” (Munslow, 1997 : 45). Ankersmit noem in hierdie verband dat Goldstein “zegt [...] dat de geschiedkundige onderzoekmethoden niet alleen als een instrument gezien mogen worden om inzicht van het verleden te verwerven, maar dat deze tevens het karakter van het verleden bepalen” (1986 : 77).

Ons kennis van die verlede word bepaal deur ons konstruksies daarvan omdat die verlede self afwesig is. Oakeshotts het byvoorbeeld beweer dat slegs empiries ervaarbare verskynsels kennis kan oplewer en dat die geskiedenis self 'n konstruksie van die historikus is (Ankersmit, 1986 : 74, 75). In teenstelling tot die rekonstruktiviste se pleidooi dat elke generasie dit moet vermy om die verlede “in its own image” weer te gee, gee die konstruktiviste toe dat die historikus se interpretasie van die verlede in 'n groot mate bepaal word deur die sosiale en ideologiese konteks waarin hy hom bevind : “History cannot be written as if it were in some way entirely removed from the experience of the present, of our everyday life or the dominant ideas within the broader intellectual community” (Munslow, 1997 : 23).

Daar is derhalwe in die konstruktiewe benadering reeds spore aanwesig van die dekonstruktiewe benadering tot die geskiedskrywing. Andersyds is hierdie benadering steeds geanker in die empirisisme omdat daar 'n vertroue is in die moontlikheid om die historiese realiteit getrou weer te gee (Munslow, 1997 : 36). Die fokus van die konstruktiviste op patrone en strukture in die geskiedenis eerder as op die enkele, unieke gebeurtenis (“singular events are seen as part of a discernable pattern”) is 'n aspek van hierdie benadering wat uit 'n poststrukturealistiese perspektief fel gekritiseer kan word.'n Studie van sosio-ekonomiese en politieke-kulturele strukture van die samelewing en van “general rules of human

action” kan veral met die Annale-skool in Frankryk geassosieer word (Munslow, 1997 : 22, 48). Die Annaliste het ‘n sogenaamde “total history” beoefen eerder as ‘n “event history”, aldus Munslow (1997 : 49, 50). Hierdie begrip “total history” word juis deur Foucault gekritiseer (vergelyk in hierdie verband die bespreking in hoofstuk een van Foucault se kritiek teenoor historici se strewe na ‘n totaliserende geheelbeeld op die geskiedenis).

Die dekonstruktiewe benadering tot die historiografie, waarin empiriese benaderings tot die historiografie grondig bevraagteken word, ontwikkel volgens Munslow in die laaste kwart van die twintigste eeu. Taal word in hierdie benadering nie beskou as ‘n transparante medium om die (historiese) werklikheid weer te gee nie : “language constitutes and represents rather than transparently corresponds to reality” (Munslow, 1997 : 25). Daar word geglo dat die konkrete verlede nie rekonstrueerbaar is nie. Ons het slegs toegang tot die verlede in sy tekstuele vorm : “our access to the past is only ever through a text – the text as the historian’s written interpretation, or as documentary evidence : dairies, statutes, graveyard memorials, wills, films, or whatever” (Munslow, 1997 : 24, 25).

Die idee dat ons in die soeke na die konkrete historiese werklikheid slegs tekstuele spore teëkom, word as volg deur Royle verwoord : “To say that history is radically determined by writing, then, is to say that it is constituted by a general or unbounded logic of traces and remainders – general and unbounded because these traces and remains, this work of remainders and remnants are themselves neither presences nor origins: rather they too are constituted by traces and remains in turn” (Jenkins, 1999 : 51). In ‘n sekere sin is die historikus vasgevang in ‘n labirint van betekenis in sy poging om die waarheid oor die verlede te vind. Derrida se begrip *différance*, wat behels dat die betekenaar nie direk skakel met die betekende nie, maar dat elke betekenaar in ‘n proses van oneindigende semiose na ander betekenare verwys (waarmee hy impliseer dat daar ‘n gaping is tussen

taal en die werklikheid en dat die werklikheid nie in taal “vasgevang” kan word nie), is hierop van toepassing : “every referent and all reality has the structure of a differential trace [...] one cannot refer to this ‘real’ except in an interpretative experience. The latter neither yields meaning nor assumes it except in a movement of differential referring” (Jenkins, 1999 : 53). Dit herinner ook aan Jenkins se stelling dat “[the] only history that exists [...] is the history of the signifier” (1991 : 67).

Die dekonstruktiewe benadering tot die historiografie behels dat allesomvattende waarhede nie oor die verlede gesoek word nie, maar dat daar eerder ‘n besef is van die moontlike betekenloosheid of onpeilbare karakter van die verlede (Munslow, 1997 : 5). Keith Jenkins maak in *Why History ? Ethics and Postmodernity* die volgende stelling in hierdie verband : “Beyond every analysis there is always something ‘disruptive’ left out; beyond even the most tightly sutured context there is a further context ; beyond every closure there remains something that should have been inside, such that the world (and world’s ‘past’) remains, as I have already said, sublime, ineffable, eternally other, interminably interpretable” (1999 : 59). Ons kennis oor die verlede sal dus altyd onvolledig wees.

Indien die argief wel in ‘n sekere mate kon dien as ‘n venster op die verlede, is die dekonstruktivis bewus van die gefabriseerde aard daarvan (Munslow, 1997 : 69). Argivale dokumentasie word gewoonlik beskou as die “ultimate means of proof” deur historici wat poog om die geskiedenis op ‘n positivistiese wyse weer te gee (Ricoeur, 1988 : 117). ‘n Benadering tot die argivale dokument as empiriese bewysmateriaal word egter deur die dekonstruktiviste ondergrawe (Munslow, 1997 : 7). Die argief is allesbehalwe ‘n “onskuldige” bron van inligting oor die verlede : “[even] when straight from the dusty archive, the evidence always pre-exists within narrative structures and is freighted with cultural meanings – who put the archive together, why, and what did they include or exclude ?” (Munslow,

1997 : 6). Paul Ricoeur beweer dat die argief ‘n institusionele karakter het, omdat institusies dokumente produseer, versamel en bewaar (1988 : 117, 118). Volgens LaCapra is argivale dokumente soos tekens wat binne sekere semiotiese kontekste gekonstrueer word (Hutcheon, 1988 : 122).

Omdat die argief ‘n institusionele karakter het, bied dit dus geensins aan ons ‘n volledige beeld van die geskiedenis nie. Die argief en ander bronnemateriaal oor die verlede bestaan uit afwesighede, stiltes en gapings (Munslow, 1997 : 69). Daar sal in hierdie studie derhalwe gefokus word op die wyses waarop daar in die postmodernistiese historiese roman gepoog word om gapings en stiltes in die argivale rekord in te vul.

Ann Rigney sluit by die bogenoemde aan in *The Rhetoric of Historical Representation. Three narrative histories of the French Revolution* (1990)¹⁷. Rigney noem dat die historikus ongelukkig nie soos die memoir-skrywer op ‘n eerstehandse wyse ‘n relaas kan lewer van persoonlik ervaarde gebeure nie, want sy weergawe van die verlede is altyd gebaseer op ander tekste (Rigney, 1990 : 29). Sy taak word bemoeilik deur die feit dat die historiese rekord geensins ‘n objektiewe beeld van die verlede bied nie. Die informasie wat die historiese rekord van die verlede verskaf, word bepaal deur “the discursive form in which that information is transmitted and [...] the function of that discourse within the historical context in which it was produced” (1990 : 30). Rigney beklemtoon dus dat die historiografie ‘n diskursiewe karakter het :

the historian’s claim to speak with the authority of reality is paradoxically linked to his use of *other* discourses [...] since a historian is, by definition, dependent on source documents for his information about events, any reference to the targeted events must also involve, either implicitly or explicitly, a

---

¹⁷ Rigney se benadering tot die geskiedskrywing sou nie as poststrukuralisties getipeer kan word nie, maar enkele van haar insigte is wel hier van toepassing.

reference to another, intermediate text and, by extension to the work of research and the situation of the utterance (1990 : 13).

Benewens die bogenoemde is die dekonstruktivistiese geskiedenisfilosoof attent op die subjektiewe karakter van die geskiedskrywing. Die verlede beskik in 'n dekonstruktiewe benadering nie oor 'n inherente struktuur of samehang nie. Historici voeg 'n narratiewe struktuur toe aan die verlede : “[when] we historians interpret the past we write texts to marshal ideas, to sift and sort evidence, and thereby inevitably and primarily impose a narrative or textualised shape on the past” (Munslow, 1997 : 26). Dit is veral die metahistorici (ook genoem die narrativiste) wat in hul werk fokus op die historikus se benutting van retoriese tegnieke. Een van die belangrikste insigte van die metahistorici is dat die historiese teks nie 'n ideologies-neutrale of objektiewe weergawe van die verlede is nie. Die subjektiewe aard van die historiografie kom veral na vore in die struktuur van die historiese teks. Oor die aandeel van die narrativiste tot die dekonstruktiewe benadering sal daar egter verder in die volgende onderafdeling uitgebrei word.

Daar word dus beklemtoon dat nóg die argief nóg die geskiedenis teks aan ons 'n getroue weergawe van die verlede kan bied. Hierbenewens word die dissipline van die historiografie self ook beskou as 'n historiese, ideologiese en kulturele produk. Daar word geglo dat ons kennis van die verlede sosiaal en perspektivisties van aard is (Munslow, 1997 : 25, 77). Empirisme word ondergrawe deur die beskouing dat betekenis gegeneer word deur sosiaal-geënkodeerde en gekonstrueerde diskursiewe praktyke wat die realiteit medieer – in so 'n mate dat ons nie “direkte toegang” tot die realiteit het nie (Munslow, 1997 : 9). In hierdie sin kan die geskiedskrywing in 'n groter mate beskou word as 'n “storie”, narratief of mite wat in die hede uit 'n sekere ideologiese perspektief geskep word, as wat dit 'n diskoers is wat waarheid verteenwoordig of wat die verlede getrou kan reflekteer : “Deconstructionist historians tend to view history and the past as a complex series

of literary products that derive their chains of meaning(s) or significations from the nature of narrative structure (or forms of representations) as much as from other culturally provided ideological factors” (Munslow, 1997 : 19).

Die voorafgaande sluit natuurlik aan by Foucault se siening dat die individu aan die sosio-kulturele konteks van sy tyd verbonde is, wat insig in voorafgaande historiese tydperke belemmer. Munslow maak die stelling dat “Foucault challenges the belief that historians can effectively step outside history, capture the context, and be objective – arguing instead that all written history is an act of creation through the narrative impositionism of the historian as he/she emplots the data, and this act is to some degree the ideological product of the age in which he/ she lives” (1997 : 59). Dominick LaCapra verwys na Henry Adams se siening dat “the historian is properly responsible only for his own personal error, but this he can never calculate, since it is hopelessly confused with the conditions of his education, his society, his age”, wat hieraan herinner (1998 : 91). Ann Rigney beweer eweneens dat daar sprake is van ‘n komplekse interaksie tussen die historiese teks en die historiese en sosiale konteks waarbinne dit geproduseer is (1990 : 23). Historici word genoodsaak om die verlede vanuit die sosio-historiese konteks waarin hul hul bevind, te interpreteer. Sy verwys na Lucien Febvre se siening dat “the past is ‘a reconstitution of the societies and human beings of former times’ by and for persons who are ‘involved in the network of human realities of their own time’ ” (Rigney, 1990 : 18).

Die wese van die historiografie as ‘n historiese en kulturele produk bring ons ook by die insig dat die historiografie as ‘n dissipline moet bestaan uit norme of konvensies. In hoofstuk een is daar reeds verwys na Foucault se sienswyse dat alle vorme van diskoers gereguleer word deur diskursiewe norme. Een so ‘n vorm van diskoers wat gereguleer word deur diskursiewe reëls is volgens Foucault die dissipline. Wat ons dus in die eerste plek in die historiografie teëkom is nie ‘n

ongemedieerde weergawe van die verlede nie, maar 'n geregleerde diskoers oor die verlede, soos wat Ankersmit in die volgende stelling suggereer : “Sinds Kuhn, Foucault en Gadamer groei [...] het inzicht, dat al ons denken over de (verleden) werkelykheid zich afspeelt in een, om zo te zeggen, dikke korst die de (verleden) werkelykheid overdekt en die gevormd wordt in en door de ontwikkeling van een discipline” (1990 : 235). Shelley Walia opper 'n soortgelyke idee as Ankersmit met die volgende stelling : ‘It could be said that history is nothing but historiography, a matrix of reading practices that engage dialectically with existing texts representing an assortment of culturally constructed forms of knowledge, beliefs, codes and customs’ (2001 : 14).

Ann Rigney beweer dat die historikus se skrywe oor die verlede in 'n groot mate geregleer word deur die kanonieke historiese rekord, wat aan die bogenoemde herinner. M.b.t. die Franse Revolusie noem Rigney dat die produksie en kontrole van rekords en representasies van die Revolusie 'n integrale deel vorm van die “Revolusie-as-gebeurtenis” (1990 : 30). Volgens Rigney is daar 'n gevestigde tradisie van kanonieke tekste oor die revolusie waarin sekere gebeure en onderwerpe bevoordeel word. Daar is dus altyd sprake van 'n “prior mapping out or organisation of the theoretically open evenemential field : certain events are already seen as together constituting coherent episodes in the French Revolution” (Rigney, 1990 : 36). Andersyds let sy ook op die rol wat konvensies speel in die historiografie. In die negentiende eeu is daar byvoorbeeld slegs van bronneverwysings gebruik gemaak indien die data waarvan die historikus gebruik gemaak het as ongeloofwaardig of onwaarskynlik voorgekom het (Rigney, 1990 : 32). 'n Historikus se interpretasie van die geskiedenis word dus beïnvloed deur sekere konvensies, asook bestaande interpretasies van die verlede.

Soos wat reeds genoem is, is Foucault se teorie van diskoers in die latere, genealogiese fase van sy oeuvre uitgebrei met die idee dat die instelling van

diskursiewe norme geassosieer kan word met 'n vorm van magsuitoefening. Die implikasies van hierdie insig is verreikend vir 'n dissipline soos die historiografie, wat immers in die verlede aandadig was aan metanarratiewe soos die imperialisme, kolonialisme en die diskoers van die Oriëntalisme. In die historiografie bepaal konvensies in 'n groot mate wat as waarheid tel, soos wat Munslow in die volgende stelling betoog : “His definition of historical truth depends on the agreement between historians as to what constitutes the historically real – summarised by Foucault as the will to knowledge. For Foucault, knowledge and discourse are interchangeable, and because both are grounded in the cultural practices of society, they are inextricably related to the exercise of power both intellectual and material” (1997 : 33).

In die dekonstruktivistiese benadering tot die historiografie word ons dus by die belangrike insig gebring dat die historiografie as 'n dissipline in 'n groot mate geïnstusionaliseer is. Munslow skryf die volgende in hierdie verband : “the organised study of the past (history as a discipline which includes both its meanings : as a profession, and as a collection of methodological practices) as an organised narrative is itself founded on the dispensation of authority/ power in contemporary society” (1997 : 13). Die insig van Edward Said dat die dissipline van die historiografie aandadig is aan diskoerse van dominansie, soos die kolonialisme en imperialisme, sal onder andere in die hieropvolgende gedeeltes in hierdie verband ondersoek word.

2.3 Die metahistorici/ narrativiste se kritiek teenoor empiriese vorme van die historiografie

2.3.1 Die narratiewe benadering tot die geskiedskrywing

Sedertdien 1970 was daar onder historici 'n toenemende belangstelling in die narratiewe struktuur van die historiografie (Munslow, 1997 : 52). Hier is in 'n

sekere sin ‘n “recovery of narrative” ter sprake in die geskiedskrywing, omdat die historiografie, voor die ontwikkeling daarvan in ‘n universiteits-gedoseerde dissipline, as diskoers baie naby aan die letterkunde was. Van Jaarsveld noem dat die geskiedskrywing tot die negentiende eeu ‘n hulpwetenskap was by die teologie, filosofie, regte en die letterkunde (1980 : 3). Andersyds verwys Van Jaarsveld ook na die tradisie van die verhalende of narratiewe geskiedskrywing (‘n informele vorm van geskiedskrywing wat deur die hoër klasse beoefen is). Daar was inderdaad voor die negentiende eeu nie sprake van die definitiewe skeiding tussen feit en fiksie waarmee ons vandag vertrouwd is nie. Hayden White noem byvoorbeeld dat die aandeel van die mens se verbeelding in die vind van waarhede voor die negentiende eeu erken is (1978 : 123). Sedert die verligting is daar egter gepoog om die heelal op ‘n rasonale wyse te ontleed (White, 1978 : 140). Waarheid is op hierdie stadium beskryf as die siel van die geskiedenis en ‘n duidelike onderskeid is getref tussen die geskiedskrywing en die fabel. Die narratiewe komponent van die historiografie is deur historici geïgnoreer namate pogings tydens die negentiende eeu aangewend is om van die historiografie ‘n wetenskap te maak :

History has a double face. A scientific one and an artistic one. That’s what makes it interesting. You’re always facing in two directions. But the historians don’t know that, because since the nineteenth century they have been taught that they must keep literary and poetic effects out of their writing [...] You do your research as a scientist, but then, when it comes to writing, its okay, make it [...] so people can read it easily, but your writing does not add anything except cosmetics to your truth [...] And that’s *wrong*. Any modern linguist knows that the form of the representation is part of the content itself (Jenkins, 1999 : 124).

Vandag is daar weereens ‘n belangstelling in die noue verwantskap tussen die historiografie en die literatuur. Frank Ankersmit beweer dat daar ‘n chiastiese verhouding tussen die literatuur en historiografie is (1990 : 27). Hayden White glo eweneens dat die geskiedskrywing ‘n fiktiewe komponent het omdat die

historiograaf van sy verbeelding gebruik maak in die skryf van geskiedenis (Ankersmit, 1990 : 194). Nancy Partner redeneer dat die historikus historiese gebeurtenisse in 'n betekenisvolle patroon rangskik soos in 'n storie met 'n begin, middel en einde (1998 : 71, 72). Die geskiedskrywing het volgens die narrativiste nie 'n wetenskaplike karakter nie, maar 'n narratiewe karakter : “What is argued for is that the analysis of style, genre and narrative structure, more usually associated with fictional literature, be applied to the understanding of the historian’s sources *and* written interpretations” (Munslow, 1997 : 58). Aspekte soos styl, genre en die narratologie wat tradisioneel met die letterkunde geassosieer word, is volgens die narrativiste ewe veel van toepassing op die historiografie. Hayden White redeneer dat die styl van die geskiedenis tekste bydra tot die betekenis daarvan (Ankersmit, 1986 : 154). Ankersmit beweer eensyds dat die historikus kwasi-literêre beslissinge maak in die skryf van die geskiedenis betreffende aspekte soos fokalisasie, narratiewe stem, narratiewe ordening, ens. (1990 : 24).

In die eietydse geskiedenisfilosofie en die geskiedskrywing is daar volgens Munslow (1997 : 51 – 55) origins sprake van 'n erkenning van die narratiewe eienskappe van die geskiedskrywing, soos byvoorbeeld in die werk van die konstruktiviste soos Gallie en David Carr. Gallie glo dat “[whatever] understanding and whatever explanation a work of history contains must be assessed in relation to the narrative form from which they arise and whose development they subserve” (Ricoeur, 1984 : 141). Narratiewe het dus in die opinie van die konstruktiviste 'n aandeel in ons interpretasie van die verlede. Gallie hou egter steeds vol dat die geskiedenis tekste kan korrespondeer met die historiese werklikheid, waarmee hy hom skaar by 'n meer konserwatiewe benadering tot historiese representasie. Dit is dus net 'n klein groepie narrativiste wat met 'n dekonstruktivistiese benadering tot die geskiedskrywing geassosieer kan word (Munslow, 1997 : 68).

Hayden White, Frank Ankersmit, Dominick LaCapra, Hans Kellner en David Harlan word deur Munslow uitgesonder as narrativiste wat aansluit by 'n dekonstruktivistiese benadering tot die historiografie (vergelyk ook Jenkins (1995 : 124) en Carr (1998 : 140) oor die verwantskap van White met die poststrukturalisme). In hierdie dekonstruktivistiese variant van die narrativisme word die narratief (in teenstelling tot Gallie se benadering) nie slegs beskou as 'n instrument om die verlede te verstaan nie (Munslow, 1997 : 58). Deur die ontleding van die narratiewe en retoriese tegnieke wat historici aanwend, benadruk diegene soos Hayden White dat die geskiedskrywing 'n gefabriseerde en subjektiewe aard het. White beskryf die geskiedenis tekste onder meer as 'n "literêre artefak" (vergelyk die titel van sy essay "The Historical text as Literary Artifact") of 'n "verbal fiction", waarmee die status van die geskiedskrywing as 'n feitelike diskoers gedemistifiseer word (White, 1998 : 16). Die geskiedskrywing word benader as "a form of literature producing knowledge" (Munslow, 1997 : 5).

Volgens Ankersmit (1990 : 55) het die narrativiste 'n nominalistiese benadering tot die diskoers van die geskiedskrywing. Die historiese teks korrespondeer nie met die historiese werklikheid nie, maar is die fabrikasie van die historikus (Munslow, 1997 : 67). Die historiografie word nie benader as 'n getroue refleksie van die verlede nie, maar eerder as verskillende narratiewe weergawes van die verlede waarvan die mees "korrekte" narratiewe weergawe (wat as die waarheid aanvaar word) deur konsensus bepaal word. 'n Onderskeid word dus gemaak tussen die konkrete historiese werklikheid en die historikus se *representasie* van hierdie werklikheid (Munslow, 1997 : 165, 166). In aansluiting by die poststrukturaliste problematiseer hierdie (dekonstruktivistiese) narrativiste dus referensialiteit. Munslow maak juis die volgende stelling in hierdie verband : "Because today we doubt [...] empiricist notions of certainty, veracity and a socially and morally independent standpoint, there is no more history in the traditional realist

sense, there are only possible narrative representations in, and of, the past, and none can claim to know the past as it actually was” (1997 : 16).

Brian Fay sluit by die bogenoemde aan met sy redenasie dat ons vandag besig is om stelselmatig te beweeg vanaf ‘n wetenskaplike na ‘n retoriese benadering tot die historiografie. In ‘n wetenskaplike benadering word taal beskou as ‘n medium *waardeur* ons na die realiteit kan kyk, terwyl taal in ‘n retoriese benadering tot die geskiedskrywing beskou word as ‘n entiteit wat die reële skep of struktureer (Fay, 1998 : 3). Daar word beklemtoon dat die historikus ‘n mediërende rol in die historiografie beklee – onder andere m.b.t. die wyse waarop historici data met retoriese tegnieke plooi (Fay, 1998 : 5). Hierdie verskuiwing vanaf ‘n wetenskaplike na ‘n retoriese taalbenadering word deur Fay geassosieer met die sogenaamde “linguistic turn” in die geesteswetenskappe (1998 : 2).

2.3.2 Hayden White

In *Figural Realism. Studies in the Mimesis Effect* (1999) sluit Hayden White aan by die poststrukturealistiese tese dat die konkrete historiese werklikheid onrepresenteerbaar is. Die modernistiese literatuur het volgens White ‘n groot aandeel daarin gehad om ‘n mimetiese benadering tot representasie en die referensiële funksie van taal te ondergrawe (1999 : 67, 68). Modernistiese skrywers het in ‘n spel met narratiewe konvensies die realisme ondermyn : “the abandonment of normal narrativity by modernist writers [...] was the expression on the level of the form of the rejection of historical reality on the level of content” (White, 1999 : 23).

Hierdie bevraagtekening van ‘n mimetiese benadering tot representasie is volgens White ewe veel van toepassing op die geskiedskrywing. Soos in die modernistiese literatuur is daar vandag ‘n beproewing van die “limiete” van die realisme in die

historiografie (White, 1999 : 26). Verouderde mimetiese teorieë in die historiografiese diskoers behoort hersien te word (White, 1999 : 6). White is krities teenoor ‘n benadering tot die representasie van die historiese werklikheid wat hy beskryf as die historiese realisme. Volgens White kan ons nie die historiografiese teks beskou as ‘n onproblematiese, neutrale refleksie van ‘n realiteit buite die teks nie (1999 : 25). Die geskiedenis en die letterkunde is albei diskoerse wat die realiteit “produseer”, eerder as wat dit die verlede op mimetiese wyse representeer :

In trying to show the literariness of historical writing and the realism of literary writing, I have sought to establish the ‘mutual implicativeness’ [...] of their respective techniques of composition, description, imitation, narration, and demonstration. Each in its way is an example of a distinctively Western practice, not so much of representation as of presentation, which is to say, of production rather than of reproduction or mimesis (White, 1999 : ix).

Met die bogenoemde kritiek teenoor die skepping van ‘n “mimesis effect” in die historiografie, sluit White aan by Roland Barthes se essay “Historical Discourse” (1970) waarin Barthes die skepping van ‘n realiteitseffek in die geskiedskrywing beskryf. Barthes beweer dat die geskiedenis tekste nie kan korrespondeer met die historiese werklikheid nie. Hy noem dat die historiografiese diskoers eerder ‘n talige fabrikasie van die historikus is as wat dit die historiese werklikheid reflekteer : “the only feature which distinguishes historical discourse from other kinds is a paradox : the ‘fact’ can only exist linguistically, as a term in a discourse, yet we behave as if it were a simple reproduction of something on another plane of existence altogether, some extra-structural ‘reality’ ” (Barthes, 1970 : 153). Barthes glo dat historici, ten spyte van al hul pogings om die historiese werklikheid getrou weer te gee, nie buite die “realm of discourse” kan beweeg nie:

Roland Barthes [...] attacks those historians [...] who want to deliver ‘true’ accounts as guaranteed by the ‘raw evidence’ of the ‘real’ (the real past). Barthes argues that such historians perform a sleight of hand whereby the

referent (the ‘thing’ the historian refers to) is projected into a realm supposedly beyond discourse from which position it can then be thought of as preceding and determining the discourse which in fact posited it as referent in the first place. According to Barthes this paradox governs the distinctive ness of historical discourse : ‘the fact (the evidence) can only have a linguistic existence, as a term in a discourse, and yet it is exactly as if this existence were merely the ‘copy’ [...] of another existence situated in the [...] domain of the ‘real’. This type of discourse is [...] [one] in which the referent is aimed for as something external to the discourse without it ever being possible to attain it outside this discourse’ (Jenkins, 1991 : 50).

Vele historici hou egter op foutiewelike wyse steeds vol dat die historiografiese diskoers kan korrespondeer met die historiese werklikheid (Barthes, 1970 : 154). Die valse indruk word geskep dat die betekenaar met die referent kan korrespondeer, wat Barthes beskryf as ‘n *effet du réel* of realiteitseffek : “Barthes’ deconstructionist point is that the historian deliberately confuses or conflates the signified with the referent, producing a signifier-referent correspondence [...] This situation characterises what we might call the *realistic effect*” (Munslow, 1997 : 61)¹⁸. ‘n Sodanige benadering tot representasie is tekenend van ‘n empiriese benadering tot die geskiedskrywing : “in ‘objective’ history ‘reality’ is always an unformulated meaning sheltering behind the apparent omnipotence of the referent” (Barthes, 1970 : 154).

White stel vervolgens in *Figural Realism. Studies in the Mimesis Effect* ‘n alternatiewe benadering voor m.b.t. die representasie van die verlede, wat hy beskryf met die term figuratiewe realisme. Hy beweer dat die geskiedenis nie ‘n getroue afbeelding van die verlede is nie, maar eerder ‘n komplekse linguïstiese struktuur (White, 1999 : 6). Die geskiedenisfilosoof Gombrich se siening van die historiese teks as “less a matching of a model of an image or a model with some extrinsic reality than a making of a verbal image, a discursive thing that interferes with our perception of its putative referent even while fixing our attention on and

---

¹⁸ Barthes se “reality effect” word ook deur Munslow beskryf met die term die *trompe l’oeil*-effek.

illuminating it” kan hiermee geassosieer word volgens White. White bevraagteken dus die idee dat die geskiedenis teks met die historiese werklikheid korrespondeer.

‘n Sentrale standpunt binne White se werk is dat die geskiedenis nie oor ‘n intrinsieke betekenis of samehang beskik nie, maar dat die historikus koherensie en betekenis aan die verlede toevoeg (Carroll, 1998 : 37). White kritiseer die standpunt van Northrop Frye dat die verlede oor ‘n intrinsieke struktuur beskik wat deur die historikus gereproduseer moet word (1978 : 58)¹⁹. Hy verwys in hierdie verband na Lévi-Strauss se siening dat die koherensie van die geskiedenis niks meer as ‘n mite is nie (White, 1978 : 103)²⁰.

White illustreer sy standpunt dat die historikus ‘n betekenis en samehang aan die verlede *toevoeg* aan die hand van die verskil tussen die gevorderde vorme van die geskiedskrywing (soos wat dit vandag daarna uitsien) en “primitiewe” vorme van die geskiedskrywing soos kronieke en annale. In die kroniek en die annale word data slegs in ‘n chronologiese volgorde georden sonder dat dit ‘n samehangende beeld van die verlede bied. Die annale is ‘n nie-narratiewe vorm van representasie, terwyl die kroniek slegs een stappie hoër is deurdat dit wel neig na ‘n narratiewe formaat, maar narratiewe sluiting kortkom (White , 1987 : 14, 16).

In teenstelling tot die kroniek en die annale word argivale data in die eietydse historiografie georden in ‘n narratiewe struktuur of plotstruktuur deur die retoriese prosesse van seleksie en kombinasie (White, 1973 : 5). White lewer die volgende kommentaar in hierdie verband : “The kind of interpretation typically produced by the historical discourse is that which endows what would otherwise remain only a

---

¹⁹ David Carr glo eweneens dat die verlede inherent oor koherensie beskik en dat die historikus nie ‘n struktuur op die verlede projekteer nie (1998 : 137).

²⁰ Daar is in die geskiedenisfilosofie onenigheid oor die vraagstuk of die verlede gestruktureerd is en of die historikus nie ‘n struktuur aan die verlede verleen nie (Norman, 1998 : 154). White glo egter nie dat die historikus ‘n struktuur wat inherent is aan die verlede abstraheer nie (1998 : 28).

chronologically ordered series of events with the formal coherency of the kind of plot structures met with in narrative fiction” (1999 : 8). White redeneer dus dat die historiografie ooreenstem met die letterkunde in die opsig dat die historikus massas data uit die argief, wat oor geen inherente ordening beskik nie, saamsnoer tot ‘n koherente geheel en ‘n “plotstruktuur” daaraan toevoeg. Ankersmit skryf in hierdie verband dat White illustreer dat die geskiedskrywing ‘n element van fiksie bevat (1990 : 194). White beklemtoon dus dat die geskiedenis teks nie ‘n mimetiese refleksie is van die verlede nie, maar eerder die subjektiewe en retoriese skepping van die historikus.

Dit is veral in twee studies van White, *The Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism* (1978) en *Metahistory : The Historical Imagination in the Nineteenth-century Europe* (1973), wat daar gefokus word op die historikus se gebruik van narratiewe en retoriese tegnieke in die geskiedskrywing. Die historikus moet eerstens kies tussen vier dominante trope of retoriese stylfigure : die metafoor, die metonimiese troep, sinekdogee of ironie (White, 1978 : 73). White poog dus om te bewys dat stilistiese oorwegings ‘n rol speel in die geskiedskrywing, soos wat die geval is met die letterkunde (Ankersmit, 1986 : 154). In die proses om historiese materiaal tot ‘n samehangende geheel te bewerk, maak die historikus verder enkele keuses : ‘n estetiese keuse vir ‘n sekere narratiewe strategie, ‘n kognitiewe keuse vir ‘n sekere verklaringsparadigma en ‘n etiese keuse vir ‘n sekere ideologiese modus (White, 1978 : 70). White beweer dat “we impose stories on the past for a variety of reasons which are explanatory, ideological and political” (Munslow, 1997 : 140). Die keuses wat die historikus kan maak is egter nie onbeperk nie, want met elke keuse wat die historikus maak is daar slegs vier moontlikhede. Die historiese interpretasieproses kan derhalwe as volg skematies voorgestel word volgens White :

Modus van plotsamestelling :

Romanse
Komedie
Tragedie
Satire

Verklaringsmodus :

Idiografies
Organisties
Meganisties
Kontekstualisties

Modus van Ideologiese Implikasie :

Anargisties
Konservatief
Radikaal
Liberaal

Die bogenoemde model wat White saamstel m.b.t. die retoriese en narratiewe tegnieke wat die historikus gebruik, het wel 'n ooglopende strukturalistiese oriëntasie (vgl. Ankersmit, 1990 : 28). White se tese dat daar net 'n sekere aantal narratiewe strukture is waaruit historici kan kies, herinner onder meer aan die strukturalis Vladimir Propp se *Morphology of the Folk Tale*. Die gevaar van hierdie strukturalistiese voorstelling van die historikus se interpretasieproses van die verlede is myns insiens dat dit die potensiële keuses wat die historikus maak in sy analise van die verlede te veel beperk en rigied inprent.

Die teenstrydigheid van White se teorieë is egter daarin geleë dat hy ten spyte van die bogenoemde strukturalistiese model in 'n groot mate aansluit by die poststrukturalistiese geskiedenis-kritiek. Ankersmit skryf dat die historiese teks vir White 'n semantiese labirint is wat geen uitweg bied na 'n objektief ontleedbare verlede nie (1990 : 204). Die objektiwiteitsideaal van die negentiende eeuse historiografie word deur White ondergrawe omdat hy illustreer in hoe 'n mate die geskiedskrywing die produk is van die subjektiewe perspektief van historici op die verlede. White sluit hierbenewens by Foucault aan met sy idee dat die historikus

sekere ideologiese keuses maak in sy analyse van die verlede. Hy suggereer dat die geskiedskrywing in 'n groter mate die produk is van die historikus se verbeelding as wat dit die verlede op mimetiese wyse reflekteer. Carroll maak die volgende opmerking in hierdie verband : “Undoubtedly, there is a parallel between White’s strategy [...] and that of many deconstructionists. When they note the failure of certain theories of language on the grounds that no language is an absolute mirror of the world, they conclude that meaning is an arbitrary, infinitely fluctuating construct” (1998 : 44). Terwyl White dus die retoriese en narratiewe tegnieke van historici op 'n ooglopende strukturalistiese wyse benader, sluit sekere van sy opvattinge wel by die poststrukturalisme aan.

2.3.3 F.R. Ankersmit

In *De Navel van de Geschiedenis. Over Interpretatie, Representatie en Historische Realiteit* onderskei Ankersmit drie fases in die geskiedenisfilosofie ná 1945 : 'n wetenskapsfilosofiese stroming, 'n hermeneutiese stroming en 'n estetiese stroming (1990 : 218, 219). Hiermee herinner Ankersmit natuurlik aan Munslow se soortgelyke onderskeid tussen drie strominge in die twintigste eeuse geskiedenisfilosofie. In 'n wetenskapsfilosofiese benadering tot die geskiedskrywing word die verlede beskou as 'n entiteit wat op 'n onproblemitiese wyse ontleed kan word : “Voor de wetenschappelijke historicus is het verleden als een tegenover hem liggend object, dat bestudeerd kan worden zoals de onderzoeksobjecten van de exacte wetenschap” (Ankersmit, 1990 : 256). Daar is twee sleutelbegrippe in hierdie benadering, naamlik beskrywing en verklaring. In die daaropvolgende hermeneutiese stroming van die geskiedenisfilosofie is die fokus verplaas vanaf beskrywing en verklaring na betekenisgewing en interpretasie (Ankersmit, 1990 : 153).

Daar is tans egter sprake van ‘n estetiese benadering in die geskiedenisfilosofie. Dit behels volgens Ankersmit “dat de historicus zinvol vergeleken kan word met die schilder, die een landschap, een persoon, enz., op het doek afbeeldt” (1990 : 156). Die sleutelbegrip van ‘n estetiese benadering tot die geskiedskrywing is nie verklaring of interpretasie nie, maar representasie : “[de] oude vrae na die aard van het verleden moeten wijken voor vrae na die *representasie* van het verleden” (Ankersmit, 1990 : 203). Die representasie van die historiese werklikheid word volgens Ankersmit gekompliseer deur die feit dat die verlede ‘n afwesige entiteit is (1990 : 209). In ‘n sekere sin verkeer die historikus in ‘n selfs moeiliker posisie as die kunstenaar omdat die werklikheid vir die laasgenoemde nog waarneembaar is, terwyl die historiese werklikheid nie voorhande is nie : “In de wereld die wij bewonen en die door de kunstenaar gerepresenteerd wordt, herkent ieder van ons bekende patronen (bomen, mensen, gebouwen, enz.) ; in het verleden daarentegen zijn zulken patronen nooit gegeven, maar moeten ze altijd ontwikkeld of gepostuleerd worden” (Ankersmit, 1990 : 173).

Die analogie wat Ankersmit vervolgens tussen die naturalistiese skilderkuns en die historiografie trek, herinner aan Roland Barthes se kritiek teenoor die skepping van ‘n *effet du réel* in die historiografie in sy essay “Historical Discourse”. Ankersmit verwys na Gombrich se tese dat daar in die skilderkuns sprake is van ‘n strewe na “hetzelfde effect op de waarnemer [...] als de werkelijkheid zelf” (1990 : 166). Dit herinner aan Wolheim se stelling dat “[the] underlying nature of the experience of painting lies in the fact that paintings give us experiences of absent or non-existent objects” (Gardner, 1995 : 604). Kunswerke word dikwels voorgehou as ‘n substituu vir die werklikheid, soos wat Gombrich en Danto beweer (Ankersmit, 1990 : 165).

Ankersmit redeneer dat daar in die tradisionele vorme van die geskiedskrywing, soos in die naturalistiese skilderkuns, sprake is van die skepping van ‘n illusie dat die teks (oftewel geskilderde afbeelding in die geval van die skilderkuns) ‘n mimetiese kopie van die historiese werklikheid verskaf. Soos wat die medium in die naturalistiese skilderkuns slegs dien as ‘n instrument of hulpmiddel om ‘n mimetiese representasie van die werklikheid te bewerkstellig, word taal in tradisionele vorme van die geskiedskrywing benader as ‘n transparante medium om die historiese werklikheid weer te gee :

Sinds de geschiedschrijving zich van zichzelf en van de taken die ze zich heeft gesteld bewust is geworden, heeft zij altijd naar een representatie van het verleden in de historische tekst gestreefd. Net als de naturalistische skilderkunst spoorde het historische verhaal de lezer impliciet aan om *door* het verhaal *heen* te kijken, en net als de penseelstreken van de naturalistische skilderkunst, stelden de taalkundige middelen waarover de historicus beschikte hem in staat een *illusie* van (verleden) werkelijkheid te scheppen (Ankersmit, 1990 : 177).

‘n Sodanige aspirasie na ‘n mimetiese representasie van die werklikheid word egter in die moderne kuns en in die postmodernistiese benadering tot die geskiedskrywing ondergrawe, aldus Ankersmit. Hy verwys na die fokus wat in die moderne kuns geplaas word op die medium waarvan die kunstenaar gebruik maak : “We kijken niet langer *door* het representatieve medium van de kunst *heen*, maar zien allen maar het *medium*” (Ankersmit, 1990 : 176)²¹. In die narratiewise geskiedenisfilosofie is daar eweneens sprake van ‘n fokus op die taalkundige middele waarvan die historikus gebruik maak en word die teenstrydighede verbonde aan die representasie van die verlede erken (Ankersmit, 1990 : 179).

---

²¹ ‘n Mens dink in hierdie verband aan die werk van die Amerikaanse skilder Jackson Pollock.

Hierdie benadering tot taal as 'n ondeursigtige medium wat nie 'n spieëlbeeld van die historiese werklikheid kan verskaf nie word deur Ankersmit beskryf as 'n retoriese taalopvatting, wat hy as volg definieer : “Spreken en schrijven zijn hier niet als een oliefilmpje op het water van de objectiviteit dat uiteindelijk wijkt om ons een blik te gunnen op de objectiviteit zelf” (1990 : 261). Die objektiwiteitsideaal van empiriese vorme van die geskiedskrywing word ondergrawe omdat daar besef word dat taal die subjektiewe perspektief van die waarnemer/ historikus reflekteer – “de taal absorbeert onze blik” (Ankersmit, 1990 : 203). 'n Retoriese taalopvattinge kan eweneens geassosieer word met Derrida se tese dat daar geen sekerhede buite “het schrijven en spreken” is nie (Ankersmit, 1990 : 258).

Teenoor 'n retoriese taalopvattinge is daar 'n sogenaamde “sciëntistiese” taalopvatting wat met die tradisionele vorme van die geskiedskrywing geassosieer kan word. Taal word hiervolgens beskou as 'n transparante medium om die werklikheid weer te gee (Ankersmit, 1990 : 203). Daar is 'n “commitment to the reality of the past and to the truth as correspondence to that reality ; a sharp distinction between knower and known, between fact and value” in die “sciëntistiese” taalopvatting, wat onder meer deur Bertrand Russell gepropageer is (Ankersmit, 1990 : 208). In die werk van Descartes is 'n “kloof” geskep tussen die kennende subjek en die gekende objek (die sogenaamde “knower and known”), aldus Ankersmit (1990 : 53). Die Cartesiaanse beskouing van die subjek het sedert die Verligting net die mens se vertrouwe verskerp in sy vermoë om die werklikheid objektief waar te neem.

Ankersmit fokus derhalwe op die groot teenstelling tussen die wyse waarop die verhouding tussen taal en die werklikheid, oftewel “the knower and the known”, in onderskeidelik 'n empiriese benadering tot die geskiedskrywing en 'n postmodernistiese/poststrukuralistiese benadering tot die geskiedskrywing gehanteer

word. In postmodernistiese benaderings tot die geskiedskrywing (soos wat 'n mens in die narrativistiese geskiedenisfilosofie aantref) word die korrespondensie tussen die teks en die historiese werklikheid geïnterproblematiseer.

Ankersmit glo dat die geskiedskrywing 'n nominalistiese karakter het (1990 : 62). In aansluiting by Hayden White beweer hy dat die verlede nie inherent oor eenheid beskik nie, maar dat die historikus deur die toevoeging 'n narratiewe struktuur eenheid daaraan verleen : “Eenheid ontstaat slechts op het niveau van de narratieve weergawe van het verleden” (Ankersmit, 1990 : 57). Dit is juis in hierdie opsig wat die narrativisme in 'n groot mate verskil van die historisisme, wat onder meer deur Ranke beoefen is. Die narrativiste is bewus van die feit dat hulle deur die gebruik van retoriese en talige middele eenheid verleen aan die verlede : “al de theoretische problemen rond dat zo centrale begrip ‘samenhang’ zijn voor de historist problemen die de aard van de historische werkelijkheid zelf betreffen, terwijl de narrativist ze juist zal zien als problemen rond het historisch taalgebruik” (Ankersmit, 1986 : 188). Die geskiedskrywing word beskou as 'n konstruk van die historikus : “Betekenis wordt niet weerspiegeld, ontdekt, of zelfs maar gerekonstrueerd, maar gekonstrueerd, ‘gemaakt’ in die narratiewe interpretatie” (Ankersmit, 1990 : 55). Ankersmit redeneer dat begrippe soos die Renaissance, die Agtiende eeu of die Industriële Revolusie nie korrespondeer met die historiese werklikheid nie, maar dat dit die maaksel is van die historikus (Jenkins, 1999 : 140). Sodanige begrippe wat deur historici geskep word (eerder as wat dit ontdek word), word deur Ankersmit beskryf as narratiewe substansies (wat herinner aan Lyotard se begrip die metanarratief).

2.3.4 Die historiografie en die historiese roman

Die insigte wat in die narrativiste se kritiek na vore kom, het belangrike implikasies vir die letterkunde en spesifiek die historiese roman. Eerstens bring die

gedagte dat die konkrete historiese werklikheid onrepresenteerbaar is ons by die besef dat die geskiedskrywing nie noodwendig 'n diskoers is wat 'n groter feitlike waarde dra as die letterkunde nie. Die tradisionele onderskeid tussen die letterkunde en die historiografie, of tussen feit en fiksie, word binne 'n poststrukuralistiese raamwerk ondergrawe, soos wat Munslow aandui : “history is best viewed epistemologically as a form of literature producing knowledge as much by its aesthetic or narrative structure as by any other criteria” (1997 : 5). In die dekonstruktivistiese benadering tot die historiografie word daar geen kwalitatiewe of kategorieëse onderskeid gemaak tussen literêre tekste en die historiografiese diskoers nie (Munslow, 1997 : 32). Shelley Wallia beweer eweneens dat die grens tussen die diskoerse van historiografie en die letterkunde vandag vervaag omdat daar besef word dat geen teks die verlede op 'n transparante wyse kan weergee nie (2001 : 15). Die historiese roman verteenwoordig dus 'n ewe legitieme weergawe of selfs 'n meer legitieme weergawe van die verlede as die weergawe wat ons in die formele geskiedskrywing aantref. Die bevraagtekening van die feitlike waarde van die geskiedskrywing skep andersyds ook ruimte vir die herskrywing van die geskiedenis deur middel van die nuwe historiese roman – soos wat 'n mens in eietydse historiese romans met 'n postkoloniale oriëntasie aantref.

Tweedens is daar vandag die besef dat daar in die tradisionele vorme van die geskiedskrywing en die realistiese roman op ooreenkomstige wyses te werk gegaan word om die illusie te skep dat die teks met die historiese werklikheid korrespondeer. Uit 'n poststrukuralistiese oogpunt word die korrespondensie van die teks met die werklikheid geproblematiseer, maar in die realistiese roman en die tradisionele geskiedskrywing is mimesis nog 'n kernbegrip :

As the form of writing whose central purpose is to affirm our consciousness of a shared experience over generations of one external and real world, history has a great investment in mimesis – the ability of language to imitate reality [

...] The historian, using techniques that differ only a little from those of a novelist [waarmee Partner heel duidelik bedoel die realistiese roman – N.M.], has to persuade the reader not only of the *possible* reality of his array of verbal elements, but that those on display in the text are ‘guaranteed’ by their relation [...] to things outside the text, and thus the result is a real mimesis (Partner, 1998 : 75, 76).

Die ooreenkomstige wyses waarop ‘n *effet du réel* in die realistiese roman en die tradisionele vorme van die historiografie geskep word, is een van die fokuspunte in Roland Barthes se essay “Historical Discourse”. White noem ook dat “[it] was no accident that the Realistic novel and Rankean historicism entered their respective crises at roughly the same time” (White, 1978 : 124)²². Carroll trek soos White ‘n verband tussen die realistiese roman en die tradisionele vorme van die geskiedskrywing : “The transparency or narrativizing effect is the hallmark of what many literary theorists call the realist text, such as is supposedly found in the form of the nineteenth-century novel. In adopting the narrating strategies of the realist text, the historian, likewise, presents events as if they were ‘telling themselves’ ” (1998 : 39).

White se verbintenis tussen die realistiese roman en die historisisme is myns insiens van kardinale belang. Indien ‘n mens in ag neem dat die Klassieke historiese roman ‘n subgenre is van die realistiese roman, kan ‘n mens die afleiding maak dat die Klassieke historiese roman berus het op dieselfde voorveronderstellings oor die kenbaarheid en representeerbaarheid van die historiese werklikheid as die tradisionele vorme van die geskiedskrywing wat binne die tradisie van Ranke se historisisme gesitueer is. Dit is relevant dat Pelckmans noem dat daar in die Klassieke historiese roman ‘n “probleemloos-

---

²² F.R. Ankersmit maak ook die volgende stelling in hierdie verband : “Hayden White wees er als eerste op dat het niet toevallig is dat de moderne geschiedbeoefening [waarmee Ankersmit sekerlik bedoel die geskiedskrywing soos dit daarna uitgesien het sedertdien die negentiende eeu – N.M.] en de realistische roman in dezelfde tijd ontstonden, en dat zij het streven met elkaar gemeen hebben om de waarheid en niets dan de waarheid te bieden over de maatschappelijke werkelijkheid van heden en verleden. Het is daarom te verwachten dat het grondige door de literatuurwetenschap verrichte onderzoek naar de structuur van de realistische roman ook ons inzicht in de aard van de historische tekst zal kunnen verdiepen” (1990 : 26).

direkte” weergawe van die realiteit is (1988 : 10). Die illusie is in die Klassieke historiese roman geskep dat die leser regstreeks kan kennis maak met die historiese realiteit “omdat in veel gevallen de personages niet allen fictief waren en omdat de decors graag hun archeologische exactheid etaleeren : de intrige raakte voortdurend aan allerlei herkenbare realen , zodat men vlot uit het oog verloor dat ze zelf hoe dan ook door de moderne auteur bedacht was”.

2.4 Postkoloniale kritiek teenoor die Westerse historiografiese tradisie

Dit is nie net in die poststrukuralistiese diskoers waarin daar kritiek uitgespreek word teenoor die Westerse historiografiese tradisie nie. Helen Tiffin (1995 : 95) noem juis dat die “rereading and rewriting of the European historical and fictional record” een van die fokuspunte van die postkoloniale kontra-diskoers vorm. In *White Mythologies. Writing History and the West* (1990) redeneer Robert Young ook dat die postkoloniale diskoers verweef is met die poststrukuralistiese kritiek, veral m.b.t. die kritiek teenoor die Westerse metanarratief van die geskiedenis.

In die poststrukuralistiese diskoers is daar ‘n suspisie jeens die objektiwiteit van Westerse kennisstrukture (Young, 1990 : 9 – 11). Die Derridiaanse kritiek teenoor die Westerse logosentrisme sluit ook noodwendig die konsep van die geskiedenis in, aldus Young (1990 : 64). Die eietydse wantroue jeens die kennisideale en waarheidsaansprake wat eie was aan die Verligting geld ook vir ‘n positivistiese benadering tot die geskiedskrywing : “We now stand at a juncture where the discipline of history is surrounded by confusion as the traditional analytical and conceptual Enlightenment structures of historical knowledge stand eroded. It is not possible ever to reconstruct the past in all its actuality [...] The epistemological notions of the positivists are being challenged on the ground that history is a literary artefact and that all historical sources are intertextual” (Walia, 2001 : 12).

Dit is veral in die kritiek van Foucault en Lyotard wat 'n wantroue uitgespreek word teenoor kennissisteme met 'n totaliserende karakter, waaronder die Westerse metanarratief van die geskiedenis (Young, 1990 : 9, 10). Lyotard neem die stellingname dat ons bo universele vorme van die geskiedskrywing eerder 'n veelvuldigheid van heterogene, konflikterende en onversoenbare geskiedenis moet skryf (Young, 1990 : 63). Binne Lyotard se idiolek staan hierdie heterogene geskiedenis natuurlik bekend as die *petits histoires*, oftewel kleingeskiedenis. Hierdie voorkeur vir 'n dispersiewe vorm van geskiedskrywing bo 'n totaliserende perspektief op die geskiedenis kom ook in die werk van Foucault na vore met sy keuse vir 'n "general history" bo 'n sogenaamde "total history", wat in die vorige hoofstuk bespreek is. "Total history" sluit aan by die kennisideale van die Verligting omdat die verlede benader word as 'n samehangende geheel wat op 'n onproblematiese wyse deur die historikus ontleed kan word, terwyl die verloop van die geskiedenis beskou word as 'n ordelike en rasionele proses met 'n teleologiese karakter. As voorbeeld van so 'n "total history" verwys Foucault na 'n Hegeliaanse benadering tot die geskiedskrywing waarin 'n "continuous and chronological historiography [...] with its philosophies of history, its assumptions of a rational, progressive and teleological historical development, its desire to discover meaning in history, its questioning of the relativity of historical knowledge" beoefen word (Young, 1990 : 77).

Hegel se geskiedenisfilosofie staan ook binne die postkoloniale kritiek onder verdenking. Robert Young lewer die volgende kommentaar in hierdie verband : "Hegel articulates a philosophical structure of the appropriation of the other as a form of knowledge which uncannily simulates the project of nineteenth-century imperialism ; the construction of knowledges which all operate through forms of expropriation and incorporation of the other mimics at a conceptual level the geographical and economic absorption of the non-European world by the West" (1990 : 3). Susana Onega (1995 : 7 – 18) noem dat daar binne 'n totaliserende

perspektief op die verlede soos die van Hegel nie plek gemaak word vir die narratief van die Ander nie. Hegel se “world history” behels volgens Onega dat “many of the differences must be neglected, the individuality of the past forced into a general formula and all the sharp angles broken off for the sake of correspondence”. Foucault en Lyotard se keuse vir heterogene of dispersiewe geskiedenis skep dus ruimte vir die akkommodasie van die geskiedenis van die Ander, waarvoor daar nie plek ingeruim kan word binne ‘n totaliserende geskiedenis nie : “This quest for the singular, the contingent event which by definition refuses all conceptualization, can clearly be related to the project of constructing a form of knowledge that respects the other without absorbing it into the same” (Young, 1990 : 10). Young se opmerking dat die Ander binne die Europese imperialisme geappropriëer word binne totaliserende kennissisteme sluit hierby aan (1990 : 4).

Daar is binne die postkoloniale diskoers ‘n bewustheid van die aandadigheid van die dissipline van die historiografie aan koloniale onderdrukking. Ashcroft, Griffiths en Tiffin noem onder andere dat “the emergence of history in European thought is coterminous with the rise of modern colonialism, which in its radical othering and violent annexation of the non-European world, found in history a prominent, if not *the* prominent, instrument of the control of subject peoples. At base, the myth of a value free, ‘scientific’ view of the past, the myth of the beauty of order, the myth of the story of history as a simple representation of the continuity of events, authorised nothing less than the construction of world reality”(1995 : 355). Agter ‘n front van ‘n soeke na akkurate kennis oor die verlede was die Westerse historiografiese tradisie dus medepligtig aan die kolonialisme.

Soos wat reeds genoem is, is Foucault se assosiasie van diskoers met ‘n vorm van magsuitoefening van toepassing op die wyse waarop die historiografie in die

verlede gebruik is as 'n ideologiese instrument. Joan Scott noem na aanleiding van Foucault se assosiasie van diskoers met magsuitoefening dat “history’s standards of inclusion and exclusion, measures of importance, and rules of evaluation are not objective criteria but politically produced conventions” (Munslow, 1997 : 100). Foucault se verbintenis tussen diskoers en magsuitoefening word egter nie spesifiek uitgebrei ten opsigte van die koloniale diskoers nie. Hierdie gaping in Foucault se studies word deur Edward Said ingevul. Said ondersoek in sy *Orientalism* (1978) die aandadigheid van Westerse kennisstrukture aan die koloniale diskoers (Young, 1990 : 11). Hy illustreer dat akademiese vorme van kennis, soos byvoorbeeld die dissipline van die historiografie, nie neutraal is nie, maar dat dit gekoppel is aan magsinstansies. Walia noem dat “Said sets out to demonstrate that different writings of European scholars were shaped by ideological and political exigencies of empire-building, with racial and cultural superiority inherent in the palpable designs of their political aims” (2001 : 19). Die kennisideaal van die Verligting word sodoende ontmasker as medepligtig aan die koloniale diskoers : “Said shows that the Enlightenment project of Reason and Progress had a hidden agenda : that of creating a succesful imperial practice” (Walia, 2001 : 36).

N.a.v. Foucault se beskouings oor diskoers beweer Said in *Orientalism* dat die Ooste (“Orient”) 'n diskursiewe konstruk binne die diskoers van die kolonialisme is. Hierdie diskursiewe konstruk was geensins 'n refleksie van die werklike Ooste nie, maar eerder die produk van die Weste se eensydige kolonialistiese blik op die Ooste. Said beweer ook vervolgens dat hierdie diskoers van die Weste oor die “Orient” 'n groot aandeel gehad het in die onderdrukking van koloniale gebiede en in koloniale ekspanie :

In *Orientalism* Said argues that analysis of the politics of Western ethnocentrism must begin with the question of representation as formulated by Foucault. Foucault, it will be recalled, contended that knowledge is constructed

according to a discursive field which creates a representation of the object of knowledge, its constitution and its limits ; any writer has to conform to this in order to communicate, to be understood, to remain 'in the true', and thus be accepted. Said shows how this also works for the European constructions of knowledge about other cultures. *Orientalism* argues that a complex set of representations was fabricated which for the West effectively became 'the Orient' and determined its understanding of it, as well as providing the basis for its subsequent self-appointed imperialist rule. Disclosing a closely interrelated web of writing that stretch from literary, historical, scholarly accounts to political, military, and imperial administrative ones, Said suggests that the former produced the Orient for the eventual appropriation by the latter (Young, 1990 : 126, 127).

Said het dan ook vervolgens die projek onderneem om te illustreer hoedat uiteenlopende vorme van diskoers, vanaf die literatuur tot die opera, deel gehad het aan die propagering van 'n stereotipe beeld van die Ooste (Walia, 2001 : 9). Soos wat dit uit die volgende stelling van Said blyk, het die Westerse historiografiese tradisie (en veral die historisisme) eweneens deelgeneem aan hierdie diskoers van die Oriëntalisme :

So far as Orientalism in particular and European knowledge of other societies in general have been concerned, historicism meant that one human history uniting humanity either culminated in or was observed from the vantage point of Europe, or the West [...] What [...] has never taken place is an epistemological critique at the most fundamental level of the connection between the development of a historicism which has expanded and developed enough to include antithetical attitudes such as ideologies of Western imperialism and critiques of imperialism on the one hand, and on the other, the actual practice of imperialism by which the accumulation of territories and population, the control of economies, and the incorporation and homogenisation of histories are maintained (Young, 1990 : 10)²³.

---

²³ Said maak ook die volgende stelling in *Culture and Imperialism* in hierdie verband : "I suggested that studying the relationship between the 'West' and its dominated cultural 'others' is not just a way of understanding an unequal relationship between unequal interlocutors, but also a point of entry into studying the formation and meaning of Western cultural practices in themselves. And the persistent disparity of power between the West and non-West must be taken into account if we are accurately to understand cultural forms like that of the novel, of ethnographic and *historical discourse* [my kursivering – N.M.], certain kinds of poetry and opera, where allusions to and structures based on this disparity abound" (Walia, 2001 : 20).

Said verskil egter van Foucault oor die idee dat daar geen konkrete instansie is waardeur diskoers benut word as ‘n magsinstrument nie (Walia, 2001 : 29, 30). Hy glo ook nie soos Foucault dat diskoerse van onderdrukking nie volkome gesubverteer kan word nie. Said glo dat die hegemoniese diskoers van die Ander ondergrawe kan word (Walia, 2001 : 43). Met betrekking tot die geskiedskrywing ruim Said juis in sy studies die moontlikheid van ‘n post-Oriëntalistiese geskiedskrywing, wat gekenmerk word deur “anti-essensialisme” in, aldus Walia (2001 : 18). Hierdie post-Oriëntalistiese geskiedskrywing moet gekenmerk word deur ‘n ondergraving van ‘n eenstemmige en lineêre perspektief op die geskiedenis en ‘n fokus op heterogeniteit en hibriditeit (Walia, 2001 : 54, 57). ‘n Sodanige ondersoek na die geskiedenis van die Ander kan volgens Alun Munslow geassosieer word met ‘n postmodernistiese perspektief op die geskiedenis waarin die relatiewiteit van waarheid erken word :

As soon as we acknowledge that written history is open rather than closed in meaning, as when, for example, the history of imperialism is written from a non-European perspective – not recognised as a perspective at all in the West until the second half of the twentieth century and the advent of decolonisation – then we come closer to what postmodern history means : a recognition of the relativism of meaning, determined by where one stands and the dissolution of source-derived certainty in historical representation (1997 : 26).

2.5 Die “New Women’s History”

Soos wat ‘n mens onder meer uit Linda Hutcheon se *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction* (1988) kan aflei, is daar in die Westerse historiografiese tradisie nie net ‘n gaping m.b.t. die geskiedenis van die gekoloniseerde subjek nie, maar ook m.b.t. die geskiedenis van die vroulike subjek. Susana Onega beskryf die Westerse historiografiese tradisie as ‘n “Western tale told by (male) Western voices and seen by (male) Western eyes” (1995 : 133 – 147). In die feministiese kritiek op die historiografiese tradisie word daar na die geskiedenis juis dikwels

tong-in-die-kies verwys as “his story”.

Foucault se assosiasie van diskoers met magsuitoefening is toepaslik op die wyse waarop die dissipline van die historiografie hoofsaaklik ‘n manlike en Westerse perspektief op die geskiedenis verteenwoordig. Maria Grever (1999 : 685) beweer dat die geskiedskrywing in akademiese instellings byna eksklusief in die verlede deur mans beoefen is. In die politieke geskiedenis verskyn die vrou alleenlik op die toneel “als ‘afwijking’ van dominante gedragspatrone”. Professionele historici skryf volgens Grever sedert die opkoms van die moderne, rasonale geskiedeniswetenskap “in feite een geskiedenis van mannelijke burgers”.

In aansluiting by die postkoloniale historiografie word daar egter vandag deur instellings soos die Internasionale Federasie vir Navorsing in Vrouegeskiedenis (“International Federation for Research in Women’s History”) gepoog om hierdie gaping in die historiese rekord in te vul (vgl. Offen, Pierson en Rendall (1991)). Die sosiale geskiedskrywing is in die sestiger- en sewentigerjare ontwikkel as ‘n reaksie teenoor tradisionele benaderings tot die historiografie waarin daar op politieke gebeure en figure gefokus is : “By shifting attention away from the major battles, lines of monarchical succession and honoured heroes and leaders, and focusing on the histories of marriage, religious belief, rural labourers, child labourers, entertainment rituals and customs, motherhood, gambling or the slave trade, social and cultural historians reconstructed the everyday lives of vast sections of the population whose stories had been neglected in traditional history” (Brannigan, 1998 : 35). Soos die sosiale geskiedskrywing verteenwoordig die “New Women’s History” ‘n poging om die “traditional political history” aan te vul (Lowder Newton, 1989 : 158). In die feministiese geskiedskrywing word daar gefokus op gebeure wat nie tradisioneel as deel van die geskiedenis gereken word nie, maar wat wel vroue se ervaring van die realiteit verteenwoordig. Mary Poovey

ondersoek byvoorbeeld in *Uneven developments : The Ideological Work of Gender in Mid-Victorian England* (1988) aspekte binne vrouegeskiedenis soos die toetrede van vroue tot die arbeidsmark en 'n debat oor die gebruik van chloroform by bevallings ! Daar word in die feministiese geskiedskrywing dikwels gebruik gemaak van onkonvensionele bronne om die apokriewe geskiedenis van vrouens naas die gekanoniseerde, “manlike” weergawe van die geskiedenis te herskep :

As these once invisible persons, relations, institutions, ideologies, and cultures became visible, became part of ‘history’, their relation to the already visible, the larger economic and political structures usually assigned to men began to be explored. That exploration often involved a species of ‘cross cultural montage’ in which (once) untraditional sources, even seances were juxtaposed with more traditional and public texts, parliamentary debate, sociological writing, medical literature, news reports, and medical journals (Lowder Newton, 1989 : 154).

Nog 'n gedeelte belangstelling van die sosiale geskiedskrywing en die “New Women’s History” is die fokus op die konstruksie van subjektiwiteit deur kulturele kodes : “One way in which this ‘New Women’s History’, in conjunction with social history, began to change what ‘history’ was going to mean lay in making representation, role prescription, ideas, values, psychology, and the construction of subjectivity, a point of focus” (Lowder Newton, 1998 : 154). Dit herinner natuurlik aan Foucault se tese dat die subjek gereguleer word deur diskursiewe norme (soos uiteengesit in sy essay “The Order of Discourse”). In die feministiese vorme van die geskiedskrywing word die werklike identiteit van individue met die sosiale rol en identiteit wat aan die vrou voorgeskryf is, gejuks taponeer (Lowder Newton, 1998 : 155).

2.6 Gevolgtrekkings

Indien 'n mens die nuwe maniere waarop die geskiedskrywing en geskiedenisfilosofie in die afgelope dekades beoefen is, wil begryp en ook die

moontlike invloed wat dit op die ontwikkeling van die “nuwe” historiese roman gehad het, wil ondersoek, is ‘n oorsig van fases in die ontwikkeling van die geskiedenisfilosofie vanaf die negentiende eeu noodsaaklik. Die empirisisme van die negentiende eeuse historiografie sou ongetwyfeld in verband gebring kon word met die Realisme in die letterkunde, maar ook die Realisme in die skilderkuns (soos wat Ankersmit oortuigend aantoon). Daar was dus in die negentiende eeu sprake van epistemiese diskursiewe verbande, in ‘n Foucauldiaanse sin, tussen die diskoerse van die historiografie en die historiese roman. Die moontlikheid om die werklikheid en historiese werklikheid objektief te representeer staan egter in die verloop van die twintigste eeu onder verdenking, wat in die letterkunde lei tot die ontwikkeling van die Modernisme en later die Postmodernisme en in die geskiedenisfilosofie lei tot ‘n dekonstruktiewe benadering tot historiese representasie en historiografie. Die wending in die historiografie in die sewentigerjare van die twintigste eeu kan op verskeie wyses geassosieer word met vernuwing in die historiese romangenre en die ontstaan van die “nuwe” historiese roman. Daar is dus ook sprake van eietydse of twintigste eeuse epistemiese diskursiewe verbande, in ‘n Foucauldiaanse sin, tussen die diskoerse van die historiografie en die letterkunde. Hierdie epistemiese diskursiewe relasies kan verder uitgebrei word na ander diskoerse en dissiplines binne die huidige epistoom – soos byvoorbeeld die moderne kuns. ‘n Representasie-vraagstuk vorm ‘n sentrale motivering vir ontwikkelinge binne die geskiedenisfilosofie in die twintigste eeu en hier sou ‘n mens ‘n parallel kon vind tussen die geskiedenis, die letterkunde, maar ook ander dissiplines soos die beeldende kunste. Die moontlikheid om die realiteit getrou weer te gee word in die twintigste eeuse skilderkuns op verskeie wyses uitgedaag soos in die werk van Magritte wie se skildery *Ceci n’est pas une pipe* (1926) dalk die duidelikste voorbeeld hiervan is. Die representasie van die historiese werklikheid is in die nuwe historiese roman en die laat twintigste eeuse historiografie egter ‘n selfs meer kontensieuse vraagstuk as in die skilderkuns omdat ‘n mens nie te make het met die blote representasie

van 'n huidige werklikheid soos in die skilderkuns nie, maar met die representasie van 'n verdwene werklikheid wat slegs in spore en remnante in die argiewe of in bewaarde artefakte oorgebly het. In die eietydse historiografie en die nuwe historiese roman is daar 'n besef van die beperkinge van die historiograaf of historiese ondersoeker en die ongetwyfelde subjektiewe visie van die historikus op die geskiedenis vanweë sy verbondenheid aan die sosio-historiese omstandighede van sy eie tyd. Die relatiewiteit van enige representasie van die geskiedenis en ook die narratiewe eienskappe van die historiografie kom vervolgens in die werk van verskeie laat-twintigste eeuse geskiedenisfilosowe ter sprake.

Die wyses waarop 'n representasievraagstuk aandag geniet in die twintigste eeuse historiografie, letterkunde en selfs die beeldende kunste – en natuurlik die poststrukuralistiese konsep van *différance* - herinner aan Foucault se kritiek oor die episteme. Soos wat reeds genoem is, beweer Foucault dat 'n episteam al die individue wat leef in daardie tydperk se denke op 'n onbewuste wyse reguleer. Almal binne 'n sekere episteam is onderhewig aan dieselfde dominante diskursiewe norme binne daardie tyd. Hierdie diskursiewe norme het, soos wat in die vorige hoofstuk betoog is, ook 'n invloed op die wyse waarop die subjek die verhouding tussen taal en die werklikheid, oftewel tussen “woorde en dinge”, sal konsipieer. Die wyse waarop die “gaping” tussen taal en die werklikheid vooropgestel word in die eietydse historiografie, letterkunde, kuns, filosofie, ens. herinner vervolgens aan Hassan (1987 : 52) se kommentaar dat 'n postmodernistiese episteam beskryf kan word in terme van 'n “new immanence in language” en Foucault (1994a : 269 – 278) se kommentaar dat “the infinite and infinitely problematic character of the relationship an analysand to analyst” sentraal is aan die postmodernistiese episteam. Die afwesigheid van die korrespondensie tussen taal en die werklikheid in die postmodernistiese benadering tot representasie word as volg deur Foucault beskryf : “[there] is nothing absolutely primary to interpret, for after all everything is already

interpretation, each sign is in itself not the thing that offers itself to interpretation but an interpretation of other signs”.

Foucault se idees oor die wyse waarop die episteme verskeie uiteenlopende diskoerse binne een historiese periode reguleer en ook ‘n invloed het op ons benadering tot representasie, herinner aan Umberto Eco (1979 : 47 – 66) se skrywe dat “[in] every century the way that artistic forms are structured reflects the way in which science or contemporary culture views reality. The closed, single conception in a work by a medieval artist reflected the conception of the cosmos as a hierarchy of fixed, preordained orders”. Met die aanvang van die Barok-era is daar ‘n nuwe “scientific awareness” in die literatuur, aldus Eco. Die taktiele word vervang deur die visuele, ‘n subjektiewe element kom na vore in die literatuur en ‘n Copernikaanse visie van die heelal kom na vore in die literatuur deurdat ‘n voorgeskrewe perspektief uit die letterkunde verdwyn, volgens Eco. In die Barok “world view” en die Barok literatuur is daar ‘n “general urge toward discovery and constantly renewed contact with reality”. Twintigste eeuse verwikkelinge in die literatuur kan ook ongetwyfeld geassosieer word met ‘n twintigste eeuse persepsie van die werklikheid. James Joyce se romans kan byvoorbeeld volgens Eco op sekere maniere in verband gebring word met twintigste eeuse denke in die wetenskap. Die idee dat daar binne sekere historiese periodes (wat Foucault as episteme beskryf) representasienorme is wat in uiteenlopende diskoerse gereflekteer word, word dus ook hier deur Eco verwoord.

Representasie het verder ‘n ideologiese komponent en dit lei onder andere tot die kritiek van Robert Young oor die ideologies-gefiltreerde weergawes van die geskiedenis in die Westerse historiografiese tradisie, waardeur politieke agendas soos die imperialisme in die verlede ondersteun is. Foucault se skrywe oor die noue verbintenis tussen diskoers en mag is hier relevant. Die ontmaskering van die ideologiese dimensie van die historiografiese diskoers kan vervolgens ook in

verband gebring word met die wyses waarop die nuwe historiese roman in die eietydse episteam in konflik tree met die geboekstaafde geskiedenis en die konsep “waarheid” met betrekking tot die geskiedenis gerelativeer word.

Hoofstuk 3

Die “gesprek” tussen die geskiedenisfilosofie, die geskiedskrywing en die Klassieke en nuwe historiese roman

3.1 Inleiding

Myns insiens moet die historiese roman beskou word as die kruispunt van enkele diskoerse : die historiografie, die letterkunde en die geskiedenisfilosofie. ‘n Mens se insig in die Klassieke historiese roman word verruim wanneer negentiende eeuse benaderings tot die historiografie, soos die historisisme nagegaan word. Barbara Foley beweer byvoorbeeld dat daar in die Klassieke historiese roman, soos in die negentiende eeuse, empiriese benaderings tot die historiografie sprake is van ‘n “empiricist epistemology” (1986 : 159, 170)²⁴. Hutcheon (1988 : 105) verwys ook na die raakpunte wat daar in die negentiende eeu tussen die historiese roman en Ranke se opvattinge oor die geskiedskrywing was. Die interpretasiemoontlikhede van die nuwe historiese roman word ook aansienlik verskraal indien die kontemporêre geskiedenisfilosofie of die poststrukuralistiese geskiedenis-kritiek nie daarby betrek word nie. Susana Onega (1995 : 5) noem dus dat die historiese roman se ontstaansgeskiedenis en evolusie deur die laaste drie eeue vele parallele toon met ontwikkelinge in die geskiedenisfilosofie en die historiografie. Sonder om op te ‘n oordrewe wyse kousale verbande tussen die geskiedenisfilosofie, die historiografie en die historiese roman te trek, kan ‘n mens dus die vermoede hê dat daar sprake is van ‘n interdisiplinêre “gesprek” tussen hierdie diskoerse en soos wat reeds benadruk is, is ‘n ondersoek na sulke verbande oor diskursiewe grense heen uit ‘n poststrukuralistiese oogpunt geregverdig.

---

²⁴ Ankersmit trek ook interessant genoeg ‘n verwantskap tussen Sir Walter Scott se Klassieke historiese romans en Ranke se denke oor die geskiedenis (1990 : 188).

Die historiese roman kan in 'n sekere sin beskou word as 'n hibriede vorm tussen die historiografie en die letterkunde, omdat die outeur nie net sy verbeelding benut in sy weergawe van die verlede nie, maar ook ruimskoots gebruik maak van argivale materiaal en historiese bronne oor die verlede, d.w.s. dit wat tradisioneel as die domein van die historikus beskou word. Die vermenging van feit en fiksie in die historiese roman het al gelei tot die aantyging dat die genre 'n "monsterlijke bastaard" is, soos wat Wesseling aantoon (1988b : 9).

3.2 Die verwantskap tussen die historiografie en die letterkunde vanaf die Renaissance tot die negentiende eeu

Wesseling (1988b : 11) noem dat "de grenzen tussen de geschiedschrijving en de dichtkunst [...] telkens weer opnieuw werden getrokken". Die verwantskap tussen die letterkunde en die historiografie is in die verlede op uiteenlopende wyses benader en die ambivalente status van die historiese romangenre, as diskoers waarin feit met fiksie gekombineer word, vorm deel van hierdie eeu-oue debat.

In die antieke tye was daar nog nie sprake van 'n streng onderskeid tussen die historiografie en die letterkunde nie. Roger Seamon (1983 : 207) noem in hierdie verband dat ons vandag nie kan seker wees of Homerus se *The Iliad* in sy tyd beskou is as 'n fiksionele werk of as geskiedskrywing nie. Volgens Seamon (1983 : 197) was daar in die antieke tye nie konsensus oor die presiese verwantskap tussen die historiografie en die letterkunde nie. Plato het die opinie gehuldig dat die literatuur nie die waarheid weergee nie (Onega, 1995 : 7 – 18). Aristoteles het egter geglo dat die literatuur uit 'n filosofiese oogpunt verhewe is bo die geskiedskrywing : "[the] poet and historian differ not by writing in verse or in prose [...] The true difference is that one relates what has happened, the other

what may happen [...] Poetry, therefore, is a more philosophical and higher thing than history” (Bermann, 1984 : 15).

Sekere historici was tydens die Renaissance, in navolging van Plato, steeds oortuig dat die historiografie onderskei kan word van die letterkunde op grond daarvan dat die historiografie bestaan uit ‘n empiriese soeke na waarheid en dat fiksie slegs waarskynlikhede weergee (Onega, 1995 : 7 – 18). Tog het die historiografie tydens hierdie era ook vanweë verskeie faktore nader beweeg aan die letterkunde. Kreatiwiteit het tydens die Renaissance volgens Onega ‘n belangriker maatstaf vir die historikus geword as objektiwiteit : “the Renaissance historian was always ready to sacrifice objectivity to aesthetic coherence, to his moral aim and to the display of his own subjective creativity”. Historici het derhalwe nie geskroom om gebruik te maak van prosategnieke of ‘n versvorm in hul weergawe van die verlede nie. Dit was selfs toelaatbaar “dat de historicus historiese persone sprekend ten tonele voerde door ze verzonnen toespraken in de mond te leggen” (Wesseling, 1988b : 12).

Een van die grootste faktore in die toenadering tussen die historiografie en letterkunde tydens die Renaissance was die retorika : “[the] demand of rhetoric for coherence, unity, and form – in a word, decorum – created a bias within the writing of history away from the accumulation of descriptive detail and toward the discovery of unifying principles. More than ever before, history sorted and construed its documents, generalized from them, even manipulated them in order to please and persuade” (Bermann, 1984 : 17). Van den Braembussche (1988 : 29) noem dat die geskiedskrywing op hierdie stadium beskou is as ‘n literêre genre wat deel vorm van die retorika en ‘n mimetiese nabootsing van die verlede moes nastreef²⁵.

---

²⁵ Dit is relevant dat die fokus vandag weer, soos in die Renaissance, val op die retorika as gemeenskaplike veld van die letterkunde en die historiografie (vergelyk in hierdie verband ‘n studie soos dié van Van Zyl

Voor die negentiende eeu is daar dus debat gevoer oor die aard van die verwantskap tussen die historiografie en die letterkunde, maar daar was nog nie sprake van die twee aparte vakrigtings wat ons vandag ken nie. Volgens Sanders (1978 : ix) is Sir Walter Scott se *Waverley*, wat in 1814 gepubliseer is, die eerste volwaardige voorbeeld van 'n historiese roman. Geskiedenis is ook tydens die negentiende eeu vir die eerste keer as 'n aparte vakwetenskap gedoseer aan universiteite en derhalwe onderskei van die letterkunde (Ebels-Hoving, 1988 : 51). In 1833 is die historiese seminarie aan die universiteit van Göttingen in Duitsland opgerig onder leiding van Leopold von Ranke (Van den Braembussche, 1988 : 32). Die historiografie is ontwikkel in 'n wetenskap waarin akkuraatheid nagestreef is en wat duidelik onderskei moes word van die letterkunde en die historiese roman. Wesseling (1988a : 142) noem dat daar op hierdie stadium 'n vertroue in die haalbaarheid van objektiewe historiese kennis was.

Empirisme in die negentiende eeuse historiografie het 'n invloed op die Klassieke historiese roman se ontwikkeling gehad, soos wat Foley aantoon (1986 : 170). Die strewe om van die historiografie 'n wetenskaplike dissipline te maak, het tot gevolg gehad dat die funksie van die letterkunde en die historiese roman ook gheredefinieer moes word. Alessandro Manzoni, een van die bekendste outeurs van historiese romans in die negentiende eeu, het in *Del romanzo storico* (wat in 1850 gepubliseer is) 'n ondersoek van die historiese roman onderneem. Sandra Bermann noem dat hy die “profound [...] question of the relationship between history, on the one hand, and poetry, or [...] invention, on the other hand” in hierdie studie wou betrag (1984 : 3). Een van die kwessies wat die outeurs van historiese romans in hierdie tyd moes aanspreek, was die inkorporering van feitelike materiaal uit die historiese rekord binne 'n fiksionele

---

(1995) waarin daar aandag geskenk word aan die retorika as gemeenskaplike veld van die historiese roman en die historiografie). Wesseling maak eweneens die opmerking dat “[de] confrontatie tussen de dichtkunst en de geschiedschrijving speelde zich niet alleen af op *kennistheoretisch* niveau, waarbij het ging om de waarheidsvraag, maar ook op *retorisch* niveau” (1988b : 11).

konteks. Die strewe na akkuraatheid in die historiografie het die eis aan die outeurs van historiese romans gestel om verantwoording te doen oor die historiese materiaal wat hulle benut het en dit te onderskei van fiksionele gegewens in die roman. Edward Bulwer-Lytton, 'n negentiende eeuse outeur van historiese romans, het so ver gegaan as om van voetnotas in sy romans gebruik te maak, waarin die historiese bronne wat hy gebruik het, genoem is (Sanders, 1978 : 52). Daar was egter onenigheid oor die vraagstuk of die historiese roman wel daarin sou kon slaag om soos die historiografie 'n getroue refleksie van die verlede verskaf of nie. Alessandro Manzoni verwys na die kritiek wat tydens die negentiende eeu op die historiese roman gelever is :

According to some readers, the genre fails to instruct since it leaves them wondering which of the events described are real and which are invented. It does not communicate an accurate correspondence to the truth. In fact, it confuses and deceives [...] [the] historical novel ultimately is 'but a species of a false genre which includes all compositions that try to mix history and invention' (1984 : 36).

Die Klassieke historiese roman moes op 'n ambivalente wyse soos die historiografie aan die voorwaarde van akkuraatheid voldoen, maar meer aan die leser bied as slegs die "geraamte van die geskiedenis" (Manzoni, 1984 : 67, 68). Manzoni stel vervolgens 'n benadering tot die historiese roman voor waarin die outeur telkens die teks onderbreek om op 'n metafiksionele wyse te onderskei tussen die feitelike en fiksionele materiaal in die teks – "to say : this is real fact, taken from reliable sources ; this is my own invention, but patterned on reality ; these words were actually said by the character to whom I attribute them, but on a very different occasion". Deur hierdie benadering sou daar natuurlik voldoen kon word aan die eis dat die outeur akkuraatheid moet nastreef. In sy tyd is hierdie werkswyse (wat inderdaad herinner aan iets soos historiografiese metafiksie) egter vir Manzoni ondenkbaar : "Would you call a work like that a 'novel' ? Would you find it worth any name at all ? Could an author conceive of such a

work ?” (1984 : 68). Uit die oogpunt van die eietydse kritiek op die historiese roman is dit myns insiens interessant dat die spanning tussen feit en fiksie, wat binne die postmodernistiese kritiek en postmodernistiese historiese roman vooropgestel word, reeds in ‘n mate figureer in die kritiek wat op die Klassieke historiese roman gelewer is.

Ernest Redekop noem dat Manzoni ‘n “profound skepticism about the novelist’s success in making use of history” toon (1989 : 83). Manzoni se kritiek was egter in ‘n mate geregverdig omdat sekere van sy tydgenote sonder omsigtigheid historiese data in die historiese roman geïnkorporeer het. Cooper het byvoorbeeld historiese gegewens in sy romans slegs as agtergrondmateriaal benut waarteen die verhaal afspeel (Redekop, 1989 : 96). In die Klassieke historiese roman is daar ook op verskeie wyses gepoog om aan die roman ‘n illusionêre voorkoms te gee van outensiteit. Waar fiksionele materiaal in romans geïnkorporeer is, is dit dikwels verswyg : “[aangezien] het fictionele karakter van de roman identificatie met de geschiedschrijving bemoeilijkte, moesten verzonnen elementen mogelijk worden gemaskeerd” (Wesseling, 1988a : 12). Andersyds is irrelevante historiese data (soos datums) in die Klassieke historiese roman geïnkorporeer om daaraan ‘n outentieke voorkoms te verleen (Seamon, 1983 : 208).

Dit is relevant dat Müllenbrock (1988 : 120 – 139) die Klassieke historiese roman met die ontwikkeling van die realistiese roman assosieer (vergelyk ook die kommentaar in hoofstuk twee in hierdie verband). Indien die outeur van die Klassieke historiese roman nie soos die historikus ‘n akkurate weergawe van die verlede kon gee nie, kon hy wel die illusie skep dat die romanteks met die historiese werklikheid korrespondeer. Foley skryf m.b.t. die Klassieke historiese roman dat “[the] text’s representation of its referent is, quite simply, offered as equivalent to the referent itself” (1986 : 155). Sy noem ook dat “most nineteenth-

century historical novels adopted a relatively unproblematic and naturalized formulation of the relation between text and referent” (Foley, 1986 : 159).

3.2.1 Sir Walter Scott se benadering tot die historiese roman

In Scott se tyd was die populariteit van sy romans gebaseer daarop dat die romans beskou is as ‘n realistiese weergawe van die verlede (Kerr, 1989 : 2). Müllenbrock (1988 : 120 – 139) verwys na Scott se “ingenious reproduction of a sharply defined section of historical and geographical reality”. Scott het volgens Müllenbrock met sy gebruik van “circumstantial realism” ‘n groot invloed gehad op die realistiese roman. Die historiese rekord, wat grotendeels bestaan uit data oor historiese figure en politieke gebeure, is deur Scott “ingekeur” met besonderhede oor die alledaagse lewe (Wesseling, 1988a : 12, 13). Müllenbrock noem dat daar in Scott se historiese romans sprake is van ‘n “sympathetic and full-drawn depiction of characters in humble life, regionalism in speech, customs and manners, as well as – to a lesser extent – description of landscape” (1988 : 126). Sy romans het bestaan uit beskrywings van die landskap en kleding, gewoontes, behuising, ens. van die samelewing waardeur hy ‘n sogenaamde *couleur locale* geskep het. Wesseling skryf dat “[dankzij] de grootscheepse navolging van Scott werd de inbedding van het personage in een zorgvuldig uitgesponnen netwerk van materiële leefomstandigheden een literaire conventie” (1988a : 140, 141).

Scott se gebruik van die bogenoemde tegniek, die skepping van ‘n *couleur locale*, laat by ‘n mens die indruk dat hy nie soos sy tydgenoot Manzoni geïnteresseerd was in die problematiek rondom die inkorporering van feitelike materiaal binne die fiksionele raamwerk van die historiese roman nie. Kerr noem dat Scott die grens tussen feit en fiksie dikwels in sy romans sonder nadenke oorsteek (1989 : 17). Soos sekere van sy tydgenote het Scott aan sy romans ‘n illusionêre

voorkoms van outensiteit verleen. Sy tegniek van milieu-inkleding is by uitstek 'n voorbeeld van wat Barthes die skepping van 'n *effet du réel* noem.

Daar is egter andersins wel blyke in Scott se werk van 'n bemoeienis met die problematiek rondom die inkorporering van feitelike materiaal binne die fiksionele konteks van die roman. Scott het in die voorwoorde en naskrifte van sy romans gestipuleer watter gegewens in die teks feitelik of fiksioneel van aard is (Wesseling, 1991b : 35). Kerr beweer dat “Scott clearly recognized the necessary gap between historical reality and his own versions of the past, between the real and ‘reality effects’” (1989 : 39). In Scott se latere romans is daar ook sprake van 'n metafiksionele besinning oor die problematiek rondom historiese representasie :

The extended pieces of historical reportage which appear throughout the Waverley novels place Scott in the company of Defoe. But Scott's self-conscious playing with the procedures of historical representation anticipate a more modern preoccupation with the power and limits of the imagination as an instrument for writing history and with the problematic relationship between language and reality. Scott is at his most modern in *Redgauntlet*, where the accurate observation of historical conditions is deemphasized in favor of metafictional reflection (Kerr, 1989 : 104).

Gary Kelly (1989 : 142, 143) beweer dat ons in Scott se werk 'n ambivalente houding aantref m.b.t. die problematiese verhouding tussen feit en fiksie. Volgens Kelly is daar aan die een kant “an intellectual and scholarly conception of history, rendered through authoritative narration, with footnotes and documents” in Scott se romans. Andersyds is daar ook sprake van 'n “detailed, descriptive mode of ‘realistic’ representation relying on the convention that realism is achieved by superfluous detail and particularity” in sy werk. Foley noem derhalwe dat die korrespondensie van die teks en die (historiese) referent as vanselfsprekend voorkom in Scott se romans (1986 : 156).

Scott se tegniek van milieu-inkleding het wel die aansien van die historiese roman naas die historiografie verhoog (Rigney, 1990 : 4). Hy het die historiografie op ‘n stilistiese vlak beïnvloed : “[he] reinforced the interest in customs, manners, and material environment over and against the focus on political history, and indicated techniques for scenic description, highly useful for the visualisation of historical situations, and reminded historians of the attractions of a dramatized entrance into the past” (Wesseling, 1991b : 53).

Lukács bestee in sy studie *The Historical Novel* (1962) aandag aan Scott se benadering tot die historiese roman. Scott se werk word in hierdie studie geassosieer met ‘n Marxistiese benadering tot die geskiedenis : “[if] Scott’s main tendency in all his novels [...] is to represent and defend progress, then this progress is for him always a process full of contradictions, the driving force and material basis of which is the living contradiction between conflicting historical forces, the antagonisms of classes and nations” (Lukács, 1962 : 57). Lukács se benadering tot die literatuurstudie is volgens Parkinson (1977 : 89) tekenend van die historiese materialisme : “The writer not only portrays a socio-historical whole, he is also part of such a whole, and is affected by it ; in particular, he is affected by the class struggles of his epoch”. Onega (1995 : 11) se beskrywing van Lukács as ‘n “literêre sosioloog” herinner hieraan. Scott bou voort op die realistiese roman van die agtiende eeu, maar voer die realisme tot nuwe hoogtes deur sy outentieke uitbeelding van die sosio-historiese milieu van ‘n sekere historiese periode (Lukács, 1962 : 69). Müllenbrock (1988 : 121) noem eweneens dat daar in Scott se romans sprake is van ‘n fokus op “man and his entanglement with social forces” – veral m.b.t. die aandag wat Scott skenk aan die materiële omstandighede van die individu. Terwyl Lukács Scott se romans vanuit ‘n Marxistiese raamwerk interpreteer, identifiseer ander kritici egter ander ideologiese subtekste in sy werk soos nasionalisme of kolonialisme, soos wat vervolgens aangetoon sal word.

3.2.2 Die Klassieke historiese roman en ideologie : Hegel se metanarratief van vooruitgang

Volgens Sanders het Hegel se siening dat die verloop van die geskiedenis 'n proses van vooruitgang is 'n groot invloed gehad op die tydgees van die negentiende eeu ; die negentiende eeu is beskou as 'n "century of progress" (1978 : 1, 2)²⁶. Gebeurtenisse soos die Industriële Revolusie het bygedra om 'n tydgees van vooruitgang te skep : "[to] many European thinkers the evidence of scientific, industrial, economic and political change seemed to suggest that history itself was a 'progressive' force" (Sanders, 1995 : 21 – 30).

Die bogenoemde siening van die hede as 'n "verbetering" op die verlede en van die geskiedenis as 'n teleologiese proses is ook in die historiese romans van die negentiende eeu gereflekteer. Sanders skryf dat "British nineteenth-century historical fiction [...] suggests an almost smug confidence in the superior values of the present, looking back on a more benighted past without fearing that those values might be undermined. Its [...] confidence was based on a general acceptance of the idea of progress" (1995 : 21 – 30). Hierdie perspektief op die geskiedenis in terme van vooruitgang is ook ter sprake by Scott se romans, veral wat sy uitbeelding van die Skotse geskiedenis betref :

Scott's principal subject in his first eight novels is the 'modernization' of Scottish society, that is, its transformation, through a series of historical crises, from a society that was agrarian, aristocratic, court-dominated, feudal, often fanatically religious, mainly oral, lacking in effective public institutions, and

---

²⁶ Nie net Hegel se benadering tot die geskiedenis nie, maar ook dié van Ranke kan beskou word as teleologies van aard : "Although Ranke's *Historicism* claimed to break with moral philosophy, it smuggled in its own moral vision through the narratives that it used to structure its stories of the past. These narratives yoked together the modern sense of linear temporality with the celebrated logocentrism of Western thought to produce teleological narratives of progressive emergence. According to Ranke, each age was equal in the eyes of God and therefore needed to be understood on its own terms. Combined with a notion of progressive temporality, however, this democratic vision of the various ages implied that the present was an expression of God's will" (Thomas, 1989 : 189).

based on personal loyalties, to a society that is open, urban as well as rural, gentry-dominated, capitalist, professionalized, rational, literate, with more effective public institutions (especially the law), and with a strong sense of 'national' identity and interest transcending class differences (Kelly, 1989 : 140).

Die beskouing van die geskiedenis as 'n proses van vooruitgang kan egter gekritiseer word omdat dit sekere ideologiese motiewe ondersteun het. Susana Onega (1995 : 7 – 18) beskryf Hegel se benadering tot die historiografie as 'n "world history" waarin 'n totaliserende visie op die verlede voorkom. Volgens Onega akkommodeer Hegel nie in sy totaliserende perspektief op die verlede die narratiewe van die Ander, die vrou en diverse kulture nie (vergelyk ook in hierdie verband Foucault se kritiek op 'n "total history"). Soos wat Sanders beweer, is die geskiedskrywing in die negentiende gebruik om die kolonialisme te regverdig : "European man was on the move, industrially, colonially, and intellectually, and the study of history was called upon to justify his aggressive movement" (1978 : 2). Die negentiende eeuse historiografie het bestaan uit 'n subteks van imperialisme : "As Walter Benjamin observes in one of the most severe criticisms of *Historismus* [wat deur Ranke geskryf is – N.M.], the result is a history of the victors. Indeed nineteenth-century developmental histories served to justify Europe's imperialist domination of the world as well as the victories of individual nations. World history confirmed God's will to have a higher state of civilization progress emerge in Europe" (Thomas, 1989 : 189). Tydens die negentiende eeu is die historiese roman eweneens gebruik as 'n ideologiese instrument. Gary Kelly noem dat "Scott's novels, in the way they treated the past, are about the immediate present and future of Scotland, Britain, and the Christian West" (1989 : 141). Hierdie assosiasie van die historiografie en die historiese roman met die bevordering van kolonialisme herinner aan Foucault se verbintenis van diskoers met magsuitoefening.

Die bogenoemde insig dat Scott se romans ook 'n ideologiese sy het, is myns insiens baie belangrik omdat dit aantoon dat ons analyses van Klassieke historiese romans nie slegs gefokus moet wees op die wyses waarop outeurs retoriese tegnieke aanwend om 'n referensiële illusie te skep nie (d.w.s dat die romanteks met die historiese werklikheid korrespondeer), maar ook op die ideologiese subtekste wat in oënskynlik onskuldige historiese romans verskuil is. Edward Said het reeds in sy *Culture and Imperialism* beweer dat die Europese letterkunde (en ander vorme van kulture uitdrukking soos die opera) aandadig was/is aan die diskoers van die Oriëntalisme. Hierdie bewering van Said sou moontlik in verdere navorsing uitgetoets kon word op ander Europese, historiese romans en ook moontlik op Nederlandse, Klassieke historiese romans uit die koloniale tyd. Dit is dus nie net 'n diskoers soos die historiografie wat in die verlede onder die valse voorwendsel van wetenskaplikheid en akkuraatheid 'n patroniserende blik op die Ander verteenwoordig het nie, maar ook die historiese roman. In die Afrikaanse literêre kritiek het hierdie onderwerp al aandag gekry in die werk van Dorothea van Zyl. Van Zyl beweer na aanleiding van haar retoriese analyse van S.J. du Toit se *Di koningin fan Skeba* dat 'n koloniale "ekspansiedrang" duidelik na vore tree in die roman (1997 : 48 – 53).

3.3 Die Modernisme en die historiese roman

Aan die einde van die negentiende eeu was daar 'n groot afname in die publikasie van historiese romans (Müllenbrock, 1988 : 120 – 139). Die ontwikkeling van wetenskaplike ondersoeksmetodes in die historiografie het hiertoe bygedra, aldus Müllenbrock. Nuwe ontwikkelinge in die letterkunde het eweneens 'n invloed gehad op die historiese roman. Die afname van Scott se romans se gewildheid is beïnvloed deur die *Individualroman*, waarin daar op die individu, eerder as op die omstandighede waarin hy hom bevind, gefokus is (Müllenbrock, 1988 : 127 – 129). Die volgende kommentaar is reeds in 1861 op Scott se romans gelewer :

There is a certain thinness – not a poverty, but a scantiness – in the *Waverley Novels* [...] There are heroes in Scott’s historical novels, there are attempts to paint and analyse character, there are many passages introduced in order to bring before us the historical era as the author conceives it. But there is much that is left sketchy and in outline in all this. The heroes are amiable dummies, and so are the heroines. Their feelings, and the feelings of their friends and enemies, are mostly on the surface (Sanders, 1978 : 21).

In die min suksesvolle historiese romans wat wel aan die einde van die negentiende eeu geskryf is, is daar op die subjektiwiteit van die individu eerder as op die sosio-historiese omstandighede waarin hy hom bevind, gefokus. Müllenbrock verwys na die “subjectivation of history” in hierdie historiese romans (1988 : 134).

Die belangstelling in die letterkunde in die individu se subjektiewe beleving van die realiteit lei tot die ontwikkeling van die Modernistiese roman. Scott se karakterbeelding in sy romans het volgens die Modernistiese outeurs die tekortkoming dat die subjektiewe perspektief van die karakter en die “complexiteit van het menselijke bewustzijn” nooit na vore kom nie : “vooraanstaande 20e eeuwe romanciers zoals Joyce, Woolf, Proust, Musil en Mann, die zijn samengebracht in het terminologische verband van het modernisme, lieten zich weinig of niets meer gelegen liggen aan Scott. Virginia Woolf motiveerde dit gebrek aan interesse met het argument dat Scotts uitbeelding van het personage te wensen over laat : ‘Scott’s characters, indeed, suffer from a serious disability ; it is only when they speak that they are alive ; they never think ; as for prying into their minds himself, or drawing inferences from their behaviour, Scott never attempted it’ ” (Wesseling, 1988a : 140, 141)²⁷. In die modernistiese historiese roman word

---

²⁷ Hella S. Haasse lewer die volgende kommentaar op die invloed van die modernisme op die historiese roman : “[de] historiese roman heeft in de negentiende eeuw een periode van ongekende bloei beleefd [...] [maar] het genre verloor prestige toen de romankunst zelf een metamorfose doormaakte, omdat de traditionele wijze van vertellen ontoereikend bleek om vorm te geven aan een drastisch veranderenden waarneming en beleving van de werkelijkheid. Het nieuwe literaire proza van omstreeks 1920 hield zich in de eerste plaats bezig met schakeringen van het individuele bewustzijn, en met verkenningen in een hier en nu dat slechts relatieve zekerheden of volstreekte onzekerheid bood” (Wesseling, 1988a : 141, 142).

daar derhalwe gefokus op die subjektiewe i.p.v. kollektiewe geskiedenis (Wesseling, 1991b : 74).

Die skepsis binne die historiese filosofie aan die begin van die twintigste eeu was volgens Wesseling nog 'n belangrike dryfveer agter die ondermyning van die konvensies van die Klassieke historiese roman deur die Moderniste (1988a : 147). Nietzsche het aan die begin van die twintigste eeu Hegel se opvatting oor die geskiedenis as 'n kontinue proses van vooruitgang bevraagteken (Wesseling, 1988a : 144). Vervolgens kom daar in die Modernistiese roman “[de] idee van een onsaamenhangende, onoverzichtelijke geschiedenis [...] duidelik naar voren in de metaforen die schrijvers aanwenden om hun geschiedopvatting uit te drukken” (Wesseling, 1988a : 146). In die Modernistiese roman word daar ook op metafiksionele wyse oor die geskiedskrywing besin : “[de] romancier ziet het niet meer als zijn eerste taak om een concreet en enigzins betrouwbaar beeld te geven van een bepaalde historische periode, maar om de problemen die gepaard gaan aan een dergelijke onderneming naar voren te schuiven”.

Hayden White beweer verder in *Figural Realism : Studies in the Mimesis Effect* (1999) dat die modernistiese fiksie ook wel 'n rol gespeel het in die ontwikkelinge wat plaasgevind het in die geskiedenisfilosofie vroeg in die twintigste eeu (vergelyk ook hoofstuk twee in hierdie verband). Volgens White het die modernistiese fiksie 'n invloed gehad op die wyse waarop historici die verwantskap tussen die geskiedskrywing en die historiese werklikheid gekonseptualiseer het (White, 1999 : 4). Daar is in die historiografie (soos in die modernistiese fiksie) tot die besef gekom dat historiese representasies nie die verlede op mimetiese wyse reflekteer nie, maar eerder die resultaat is van die retoriese of talige middels wat die historikus benut : “representation is a function of the language used to describe and thereby constitute past events” (White, 1999 : 27).

3.4 Die eietydse “dialoog” tussen die historiografie en die letterkunde

Die roman is ongetwyfeld die moderne geskiedenisvorm – Gérald Renaud

In ‘n sekere sin was daar in die laat twintigste eeu ‘n terugkeer na Renaissance-opvattinge oor die verwantskap tussen die historiografie en die letterkunde. Die rigiede grens wat in die negentiende eeu tussen die letterkunde en die geskiedskrywing getrek is, word vandag bevraagteken :

we may say that the contemporary creative writer becomes a historian in an attempt to fill in the gaps left by traditional totalitarian history while at the same time the philosophers of history try to achieve the same aim through the exploration of the narrative mechanisms of history-writing. Thus, the tendency to separate literature and history that has been traced back to the Renaissance may be said to have come a full circle to the point where both must be united again even if as kindred narrative forms (Onega, 1995 : 16).

Soos wat reeds genoem is, was dit veral die narrativiste (ook genoem die metahistorici) wat ‘n groot aandeel daarin gehad het om die grens tussen die roman en die geskiedenis te problematiseer. Van den Braembussche (1988 : 30) noem dat daar vandag in die geskiedenisfilosofie nie soseer gefokus word op wetenskaplike ondersoeksmetodes as op die narratiewe en stilistiese kenmerke van die geskiedskrywing nie. Die narrativiste het ‘n “identifikasie van die geskiedskrywing met die literatuur” teweeg gebring (Wesseling, 1988 : 8). Onega skryf ook dat “[traditional] history defined itself in opposition to literature as an empirical search for external truths corresponding to what was considered to be the absolute reality of the past events. By contrast, contemporary philosophers of history ranging from Hayden White to Jacques Ehrmann and Paul Veyne are now ready to question the ability of history to reveal absolute truths and to resist what they believe is the artificial separation of history and literature” (1995 : 7 – 18).

In vernuwende tendense in die eietydse historiografie is daar wel sprake van ‘n toenadering tussen die letterkunde en die geskiedenis. Van den Braembussche (1988 : 37, 38) verwys onder andere na die ontwikkeling in Frankryk van die sogenaamde mentaliteitsgeskiedenis, wat hy beskryf as ‘n literêr-geïnspireerde geskiedskrywing. Carlo Ginzberg se *The Cheese and the Worms (Il formaggio e i vermi)* (1976) is ook ‘n sprekende voorbeeld van die “revival of narrative” in die historiografie en die terugkeer van “verhalende, verbeeldend beschrijvende historiese studies” (Wesseling, 1988b : 8). In die historiografie is daar vandag in die werk van historici soos Simon Schama ‘n poging, soos wat Byatt dit stel, “to restore narration [...] to history” (2001 : 10). Schama het in ‘n werk getiteld *Dead Certainties (Unwarranted Speculations)* op opsetlike wyse historiese feite met sy eie spekulasies oor die geskiedenis vermeng. Schama se werk kan beskryf word as ‘n hibridisering van die diskoerse van die historiografie en die letterkunde, ‘n “factual fiction”, aldus Byatt. Deur die ironiese titel (*Dead Certainties (Unwarranted Speculations)*) word die veronderstelling dat die diskoers van die historiografie “waarheid” verteenwoordig natuurlik ook verironiseer.

Aan die ander kant is daar outeurs soos Adrienne Rich en Norman Mailer wat opsetlik tekste skryf wat nie mooi identifiseerbaar is as óf fiksie óf geskiedskrywing nie (Seamon, 1983 : 215). ‘n Streng onderskeid tussen feit en fiksie, letterkunde en geskiedenis word eweneens op eie bodem deur studies soos Karel Schoeman se *Armosyn van die Kaap* geïnterpreteer.

Marcel Janssens (1996 : 45 – 55) beweer in sy artikel, “Historiografiese narrativisme en historiografiese roman”, dat ons vandag wat die diskoerse van die historiografie en die historiese roman betref, te doen het met ‘n vorm van postmoderne “mixing”. Teenoor ‘n suiwer-wetenskaplike benadering tot die historiografie is daar vandag, deur die toedoen van die *Annales*-skool in Frankryk

en die narrativistiese geskiedenisfilosofie van Frank Ankersmit, sprake van ‘n “geromanceerde” benadering tot die geskiedskrywing (wat Janssens ook beskryf as ‘n “narratiewe historiografie”) – “[geschiedschrijving] kwam in de buurt of zelfs ten dele op het terrein van de letteren te liggen”. Aan die ander kant word die historiese fiksie vandag toenemend gekarakteriseer deur “historiese verslaggeving”.

Die klem wat vandag geplaas word op die noue verbintenis tussen die historiografie en die letterkunde kan verder geassosieer word met ontwikkelinge in die moderne retorika. In die geesteswetenskappe is daar vandag sprake van ‘n “rhetorical turn” wat behels dat “textual structures and strategies, in their relations to systems of signification and to human subjects” bestudeer word (Culler, 1988 : 17)²⁸. Een van die belangrikste gevolge van hierdie retoriese wending in die geesteswetenskappe is dat die grens tussen literêre en nie-literêre diskoerse vervaag. Volgens Van Zyl (1997 : 15) is daar in die moderne retorika sprake van ‘n interdisiplinêre gesprek wat die tradisionele grense tussen vakgebiede laat vervaag. Sy maak onder andere melding van Nelson, Megill en McCloskey se studie *The rhetoric of the human sciences* (1987) waarin die retorika in verband gebring word met diverse studieveldde. Culler (1988 : viii) verwys eweneens na die invloed wat Kenneth Burke, Roland Barthes en Paul de Man gehad het om die literatuurstudie deel te maak van ‘n “expanded rhetoric” :

[two] important movements have marked literary criticism and theory in recent years. First, there has been an expansion of the domain in which critics

---

²⁸ Stanley Fish (1989 : 471 - 502) verwys eweneens na die “interpretative turn” (oftewel die “rhetorical turn”) in die geesteswetenskappe wat gepaard gaan met ‘n benadering tot die moderne mens as ‘n *homo rhetoricus*. Daar word besef dat die individu se ervarings en representasies van die realiteit altyd geme-dieerd is en nie objektief kan wees nie. In aansluiting by Lyotard se begrip die metanarratief, skryf Fish dat die standpunt in die moderne retorika gehuldig word dat die fundamente van ons betekenisstelsel eintlik retoriese fabrikasies is. Roger Seamon (1983 : 216) verwys ook na Fish se bevragselinge van ‘n rigiede onderskeid tussen die diskoerse van die historiografie en die letterkunde : “In Fish’s view how we interpret a text, whether [...] we treat it as fiction or history, is a matter of convention and not conformity to the author’s intentions”.

work, attention to new sorts of objects, new kinds of texts. In the 1960s and 1970s, literary studies seemed in the business of importing theoretical models, questions and perspectives from fields such as linguistics, anthropology, philosophy, the history of ideas and psychoanalysis. In the 1980s, however, the situation seems to have changed : on the one hand, literary studies has become an exporter of theoretical discourse, as other disciplines – law, anthropology, art history, even psychoanalysis – have taken note of developments in what literary critics call ‘theory’ [...] [on] the other hand, literary critics themselves, grown confident and sophisticated from their interdisciplinary encounters, have increasingly turned to writing about phenomena that fall outside the boundaries of traditional literary study.

Dit is veral in vernuwende vorme van kritiek soos die Nuwe Historisisme wat daar gepoog word om die grense van die literatuurstudie te verplaas (Culler, 1988 : 21). Brannigan skryf dat die Nuwe Historisisme “tends to blur the distinctions between literature and history, between history and social sciences [..] It loosens the constraints imposed on reading practices and expectations by rigid disciplinary boundaries” (1998 : 153). Poststrukuralistiese opvattinge oor die verhouding tussen taal en werklikheid lei eweneens tot die problematisering van die grens tussen die roman en die geskiedenis, soos wat Ankersmit beweer : “Door die sterke concentratie op woord en tekst, verliest het onderscheid tussen het *ware* geschiedverhaal en de *fictie* van de roman zijn evidentie” (1990 : 187).

3.5 Drie “gekanoniseerde” benaderings tot die postmodernistiese historiese roman

3.5.1 Elisabeth Wesseling

Wesseling onderneem in *Writing History as a Prophet. Postmodern Innovations of the Historical Novel* (1991b) ‘n ondersoek van die diskursiewe verbande tussen die historiografie, die geskiedenisfilosofie en die historiese roman. Die literêre evolusie wat die historiese romangenre vanaf die Klassieke tot die nuwe historiese

roman ondergaan, word nie deur haar beskou as 'n proses wat op 'n outonomistiese wyse plaasgevind het nie. Sy betrek dus insigte uit die geskiedenisfilosofie by die bestudering van die historiese roman. Philip John (1998 : 72) noem dat Wesseling se studie geassosieer kan word met die kontemporêre genreteorie waarin die wisselwerking tussen verskillende diskoerse en genres in ag geneem word²⁹.

Wesseling huldig die standpunt dat beide die literatuur en die historiografie beantwoord aan spelreëls, oftewel konvensies, wat 'n normatiewe invloed het op die interpretasie van die historiese werklikheid binne 'n sekere era (1988b : 9, 10). Hierdie konvensies is die resultaat van “niet geëxpliciteerde menselijke beslissingen” wat onderhewig is aan veranderinge, wat herinner aan Foucault se opvattinge oor anonieme, epistemiese diskursiewe norme. Die wyse waarop die historikus of die outeur van die historiese roman die verlede uitbeeld, word dus in 'n sekere mate voorafbepaal deur die diskursiewe norme waaraan hy en sy tydgenote moet voldoen. Wesseling sonder drie fases in die historiese roman se ontwikkeling uit (die Klassieke historiese roman, die modernistiese historiese roman en die postmodernistiese historiese roman) en assosieer wysigings in die genre met veranderinge in die geskiedenisfilosofie.

Met die aanvang van die modernisme was daar in die geskiedenisfilosofie en die historiese roman volgens Wesseling sprake van nuwe konvensies t.o.v. die representasie van die historiese werklikheid. Wesseling verwys na Hella Haasse se beskouinge in hierdie verband :

---

²⁹ Wesseling analiseer benewens die wisselwerking tussen die geskiedenisfilosofie, die historiese roman en die historiografie ook die wisselwerking tussen die historiese roman en ander genres soos die speurverhaal en wetenskapsfiksie. Sy beskryf die modernistiese historiese roman as 'n hibriede genre – 'n kombinasie van die klassieke historiese roman en die speurverhaal (Wesseling, 1991b : 90). Die Uchroniese fantasie, 'n subgenre van die postmodernistiese historiese roman, word verder deur haar beskryf as 'n hibriede vorm van die historiese roman en die wetenskapsfiksie.

Like Virginia Woolf, Hella Haasse connects the preoccupation with the individual consciousness to a changing perception of reality or, in other words, to a change in *Weltanschauung*. Both refer to the fact that the idea of external reality as a stable and intelligible totality was becoming increasingly problematic during the first half of this century, a development which fostered inquiries into the complex relations between the knowing subject and the outer world. Within the realm of literary art, this development was translated into a shift of interest away from the supposedly objective representation of empirical reality toward an investigation of the ways in which the individual consciousness plays an active and projecting, rather than a passive and reflecting role in forming images about itself and the outer world. In this respect, modernism and the historical avant-garde were at one, however much they may have differed in other respects (1991b : 69).

Die vermoë van die kennende subjek om die werklikheid op 'n objektiewe wyse weer te gee is in die modernistiese fiksie bevraagteken, soos wat 'n mens uit die bogenoemde kan aflei ; Wesseling verwys na 'n vraagstelling in die modernisme oor die komplekse verhouding tussen die kennende subjek en die werklikheid. Dit kan geassosieer word met ontwikkelinge in die geskiedenisfilosofie waarin daar op hierdie stadium ook sprake was van 'n twyfel in die objektiewe representeerbaarheid van die historiese werklikheid : “contributors to the philosophy of history began to question the impartial and objectivist stance of professional historicist historiography during the beginning of the twentieth century” (Wesseling, 1991b : 70).

Die postmodernistiese historiese roman sluit by die modernistiese historiese roman se selfrefleksiwiteit aan en ondermyn soos die modernistiese historiese roman die konvensies van die Klassieke historiese roman (Wesseling, 1991b : 73). Terwyl daar in die modernistiese historiese roman en die geskiedenisfilosofie van die vroeë twintigste eeu sprake is van 'n problematisering van die verhouding tussen die kennende subjek en die werklikheid, is daar by die postmodernistiese historiese roman verder ook sprake van 'n “poststructuralist attack on the idea of a solid presence outside language” (Wesseling, 1991b : 120). 'n Sodanige twyfel in

die kenbaarheid en representeerbaarheid van die werklikheid (en die historiese werklikheid in die geval van die historiese roman), kom ook in die eietydse geskiedenisfilosofie na vore, soos wat Wesseling aandui :

[as] a consequence of the linguistic turn in twentieth-century thought, critics have become keenly aware of the transforming, if not to say determining, role of linguistics and literary conventions for representing empirical reality. This insight fosters the analysis of modes of representation and makes the question of whether the representations are accurate seem somewhat naïve, for it is argued that a hard and fast empirical reality which could serve as a touchstone for testing the validity of our narratives about the past does not exist. Accordingly, critical attention has veered away from inquiries into the correspondence between novel and reality towards discursive strategies which create the *effet du réel*, to use Roland Barthes' phrase [...] A comparable development has taken place in the reflection upon and analysis of historiographical discourse (1991b : 29, 30).

Wesseling glo dat die postmodernistiese historiese roman eietydse opvattinge in die geskiedenisfilosofie reflekteer. In die tradisionele vorme van die historiografie word die verloop van die geskiedenis weergegee “als een ordelike ontwikkeling” ; die geskiedenis word beskou as ‘n teleologiese proses wat gekenmerk word deur kousaliteit (Wesseling, 1988a : 152). Kousaliteit word in die postmodernistiese historiese roman ondermyn deur die fragmentariese struktuur van die roman : “de postmodernistiese tendens om de orde van het verhalende vertoog open te breken [...] werpen vragen op aangaande de relatie verhaal-werkelijkheid” (Wesseling, 1988a : 156 , 157). In die postmodernistiese historiese roman is daar soos in die eietydse geskiedenisfilosofie ‘n bevraagtekening van die voorstelling van die geskiedenis in terme van teleologie en kontinuïteit (Wesseling, 1991b : 128 – 133). Deur die omverwerping van romankonvensies soos ‘n samehangende plotstruktuur word eietydse opvattinge oor die geskiedenis en representasie dus op implisiete wyse in die historiese roman betrek. Wesseling verwys andersyds in hierdie verband na Hayden White se aansporing aan historici om “af te stappen van de ordelijke, 19e eeuwse verhaalvorm en om in de presentatie van zijn

inzichten rekenskap af te leggen van moderne wetenskapsfilosofiese inzichten in het constructivistiese karakter van onze (historiese) kennis. Hiertoe kan hij een voorbeeld nemen aan de fragmentatie-technieke die zijn ontworpen door vernieuwende 20e eeuwe skrywers, soos die beoefenaars van die *nouveau roman*” (1988a : 157).

Benewens die feit dat die postmodernistiese historiese roman aansluit by die poststrukuralistiese geskiedenis-kritiek, verskil dit ook van die modernistiese historiese roman in die opsig dat die waarheid van die historiese rekord in twyfel getrek word (Wesseling, 1991b : 120 – 127). Wesseling verwys in hierdie verband na “postmodernist dislocations of canonized history” (1991b : 91, 92). Aanvaarde feite en aanvaarde interpretasies van die geskiedenis word herdink. Die outoriteit van die historiese rekord word bevraagteken deur offisiële weergawes van die verlede te vermeng met apokriewe weergawes van die verlede, om sodoende die hiërargiese onderskeid tussen onbetroubare en betroubare weergawes van die verlede ongedaan te maak (Wesseling, 1988a : 154).

Een van die radikaalste wyses waarop die geboekstaafde geskiedenis in die nuwe historiese roman bevraagteken word, is deur middel van die Uchroniese fantasie³⁰. In die Uchroniese historiese roman word ‘n herskrywing van die geskiedenis vanuit die oogpunt van gemarginaliseerde groepe, of diegene wat aan die “verloorkant” van die geskiedenis was, onderneem. Wesseling noem dat die historiese rekord in die Uchroniese fantasie gewysig word waar dit die geskiedenis in die guns van minderheids-groepe sou verander (1991b : 157). Dit is dus ‘n utopiese verhaal waarin daar oor moontlikhede wat nooit werklik in die geskiedenis plaasgevind het nie – maar wat die verloop van die geskiedenis radikaal sou kon wysig – gefantaseer word. Wesseling beskryf hierdie genre soos

---

³⁰ Die Uchroniese fantasie is volgens Wesseling ‘n hibriede genre ; ‘n vermenging van die historiese roman en die wetenskapsfiksie.

volg : “Alternate histories are inspired by the notion that any given historical situation implies a plethora of divergent possibilities that far exceed the possibilities which happened to have been realized” (1991b : 100). Soos wat Wesseling beklemtoon, is parodie ‘n belangrike komponent van die Uchroniese fantasie. ‘n Apokriewe weergawe van die verlede word nie bedoel as ‘n “juistere, waarachtiger interpretatie van de gegevens” nie, maar eerder as ‘n parodie van kanonieke weergawes van die verlede (Wesseling, 1988a : 150).

Die Uchroniese fantasie het ‘n politieke komponent omdat dit illustreer hoedat sekere weergawes van die geskiedenis geassosieer kan word met magsuitoefening (Wesseling, 1991b : 117, 118). Een van die groot verskille tussen die modernistiese en die postmodernistiese historiese roman is dat die eersgenoemde uitsluitlik gemoeid is met die problematiek rondom historiese representasie, terwyl daar in die postmodernistiese historiese roman ook gefokus word op die ideologiese sy van representasie. In die postmodernistiese historiese roman is daar nie slegs ‘n “exposure of the devices for historical research and narration” nie, maar ook ‘n “exposure of the political uses of history”. Wesseling bevraagteken hiermee juis Fredric Jameson se standpunt dat postmodernistiese romans nie politieke kwessies aanspreek nie :

Volgens Fredric Jameson (1983) heeft de verwerking van historische stof in postmoderne romans uitsluitend een decoratieve functie die niet getuigt van een daadwerkelijke interesse in het verleden. Het zou slechts nostalgische en estetiese behoeftes bevredigen en gespeend zijn van politieke betrokkenheid (Wesseling, 1991a : 23).

Wesseling se studie kan ten dele beskou word as ‘n verdediging van die postmodernistiese fiksie teenoor Marxistiese aantygings dat dit nie ‘n politieke komponent het nie. Volgens Wesseling slaag ‘n postmodernistiese kritikus soos Linda Hutcheon egter nie volkome daarin om aan te toon dat die

postmodernistiese fiksie wel 'n politieke dimensie het nie. Daar is in Hutcheon se benadering volgens Wesseling nie ruimte vir “radicale politieke projekte” of “utopiese anticipasie van die toekomst” nie (1991a : 24). Hierdie kritiek op Hutcheon is myns insiens nie heeltemal geregverdig nie, want Hutcheon wy juis 'n groot gedeelte van haar studie *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction* aan die politieke komponent van die postmodernistiese historiese roman.

Wesseling se analise van die Uchroniese fantasie sluit by Foucault se assosiasie van diskoers met magsuitoefening aan. Dit blyk dat die historiese rekord in haar opinie 'n vorm van diskoers is wat deur magsrelasies gereguleer is. Postmodernistiese historiese romans is vervolgens in konflik met die eensydige beeld van die geskiedenis wat in die historiese rekord gevind word en dien as politieke korrektiewe op die historiese rekord. Dit is egter jammer dat sy in haar ontleding van die postmodernistiese historiese roman nie 'n omvattender definisie kon verskaf van die tipe romans wat daarin slaag om die kanonieke weergawe van die geskiedenis omver te werp nie. Brian McHale se definisie van apokriewe geskiedenis, waarin die kanonieke historiese rekord bevraagteken word, is byvoorbeeld veel ruimer as dié van Wesseling ; hy skryf dat die apokriewe geskiedenis “either [...] supplements the historical record, claiming to restore what has been lost or suppressed ; or [...] displaces official history altogether” (McHale, 1987 : 90). McHale se definisie maak dus voorsiening daarvoor dat postmodernistiese historiese romans die historiese rekord óf omver kan werp óf dit kan supplementeer. Met Wesseling se uitsluitlike fokus op die Uchroniese fantasie sluit sy ongelukkig 'n hele korpus postmodernistiese historiese romans uit wat nie die historiese rekord omverwerp nie, maar dit wel *supplementeer* en tog steeds daarin slaag om die gedokumenteerde geskiedenis te herinterpreteer of te verskryf.

Een van die probleme met hierdie genre wat Wesseling identifiseer, die sogenaamde Uchroniese fantasie, is dus dat dit nie universeel toepaslik is op die

wye verskeidenheid van postmodernistiese historiese romans wat vandag geskryf word nie en waarin die historiografie en gedokumenteerde geskiedenis op 'n verskeidenheid van maniere geproblematiseer word nie. Daar is byvoorbeeld min voorbeelde van die Uchroniese fantasie in die Afrikaanse letterkunde, soos wat John (1998 : 73, 74) redeneer. Viljoen (1995) beskryf wel André P. Brink se *Inteendeel* (1993) as 'n Uchroniese fantasie. Brink se *Anderkant die Stilte* (2002) sluit ook by hierdie subgenre van die historiese roman aan. Wesseling se studie laat by 'n mens verdere onbeantwoorde vrae soos die volgende : Wat is die relasie tussen die Uchroniese fantasie en die gebruik van die magiese realisme binne die historiese roman ? Op watter ander wyses, benewens die Uchroniese fantasie, kan die literêre verbeelding ingespan word om die geboekstaafde geskiedenis omver te werp ? Hier is myns insiens ruimte vir verdere navorsing oor die historiese romangenre, want die verbeelding of fantasie word op uiteenlopende wyses (en meer uiteenlopende wyses as wat Wesseling in haar studie bespreek) benut in die postmodernistiese romangenre as 'n soort parodie op die geveinsde realisme van die Klassieke historiese roman. 'n Voorbeeld van die uiteenlopende gebruike van fantasie in die postmodernistiese historiese roman is Hella Haasse se *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* wat in hoofstuk ses van die studie bespreek word. Hierdie roman is nie 'n Uchroniese fantasie nie, maar is wel verwant aan die genre.

3.5.2 Brian McHale

McHale pas Jakobson se begrip die dominant toe in sy onderskeid tussen die postmodernistiese en die modernistiese letterkunde. Die modernistiese fiksie beskik volgens hom oor 'n epistemologiese dominant, terwyl die postmodernistiese fiksie 'n ontologiese dominant het (McHale, 1987 : 9, 10). Hy beskryf die postmodernis se ontologiese vraagstelling oor die realiteit soos volg : “What is a world ? ; What kinds of world are there, how are they constituted, and

how do they differ ? ; What happens when different kinds of world are placed in confrontation, or when boundaries between worlds are violated?” (McHale, 1987 : 10)³¹.

Daar is volgens McHale drie genres, wat hy ontologiese genres noem, waarin die bogenoemde ontologiese vraagstukke na vore kom : die historiese roman, die wetenskapsfiksie en die fantasie (1987 : 16). In die wetenskapsfiksie is daar ‘n konfrontasie tussen die alledaagse realiteit en ‘n alternatiewe realiteit of parallelle wêreld (McHale, 1987 : 60). Die fantasie word gekenmerk deur ‘n konfrontasie tussen die alledaagse realiteit en die bonatuurlike (McHale, 1987 : 77). Die lesers aanvaarde opvattinge oor die aard van die realiteit word dus in albei genres uitgedaag. Ontologiese genres deel derhalwe baie met die postmodernistiese fiksie : “postmodernist fiction has close affinities with the genre of the fantastic, much as it has affinities with the science-fiction genre, and it draws upon the fantastic for motifs and *topoi* much as it draws upon science fiction” (McHale, 1987: 74). Onega sluit by McHale se beskouing aan deur haar verwysing na Todorov se siening dat fantasie in die literatuur dui op ‘n “hesitation between the mimetic and the marvellous” en dat dit ‘n ruimte van epistemologiese onsekerheid skep waar die reële en irreële saambestaan (1995 : 142).

Benewens die twee bogenoemde genres, betrek alle historiese romans, oud en nuut, ontologiese kwessies : “[all] historical novels, even the most traditional, typically involve some violation of ontological boundaries. For instance, they often claim ‘transworld identity’ between characters in their projected worlds and real-world historical figures, e.g. Napoleon or Richard Nixon” (McHale, 1987 :

---

³¹ Wesseling (1990 : 117, 118) noem dat sy nie met McHale se siening dat die modernistiese fiksie oor ‘n epistemologiese dominant en die postmodernistiese fiksie oor ‘n ontologiese dominant beskik, saamstem nie. In die postmodernistiese historiese roman is daar volgens haar sprake van ‘n ontologiese en ‘n epistemologiese vraagstelling – ‘n standpunt wat volgens Wesseling ook deur Linda Hutcheon gedeel word.

16, 17). Feitelike gegewens word dikwels met fiksionele gegewens in die historiese roman vermeng. Historiese figure word byvoorbeeld geplaas binne 'n fiksionele konteks naas gefabriseerde karakters (McHale, 1987 : 85).

Die historiese roman doen derhalwe juis iets wat Benjamin Hrushovski glo fiksie nie kan doen nie. Alle fiksie het volgens hom 'n 'double-decker' verwysingsraamwerk (McHale, 1987 : 28). Die literêre teks beskik hiervolgens eerstens oor 'n interne verwysingsraamwerk (die fiksionele wêreld wat die produk van die outeur se verbeelding is). Naas hierdie interne verwysingsraamwerk van die teks is daar ook 'n eksterne verwysingsraamwerk ; d.w.s. alles wat buite die fiktiewe teks bestaan – “the objective world, *the body of historical fact* [my kursivering – N.M.] or scientific theory, an ideology or philosophy” (McHale, 1987 : 29). Hrushovski is oortuig dat hierdie twee verwysingsraamwerke parallel aan mekaar kan loop en soms oorvleuel, maar nooit geïntegreer kan word nie. Die historiese roman bewys egter die teendeel, want die bogenoemde “body of historical fact” word wel geïntegreer met die fiksionele wêreld in hierdie genre ; d.w.s die eksterne en interne verwysingsraamwerke van die teks word saamgevoeg.

Alle historiese romans gaan egter nie op 'n uniforme wyse te werk met die wyse waarop die “body of historical fact” binne 'n fiktiewe raamwerk benut word nie. Waar die grens tussen die interne en die eksterne verwysingsraamwerk van die teks oorgesteek word in die Klassieke historiese roman, word dit verswyg ; die feit dat daar sprake is van 'n “violation of ontological boundaries” word dus verskans. McHale skryf dat “[traditional] historical novels strive to suppress these violations, to hide the ontological ‘seams’ between fictional projections and real-world facts”. In die postmodernistiese historiese roman word die spanning tussen die interne en eksterne verwysingsraamwerk van die teks egter juis ontgin. McHale noem dat die postmodernistiese fiksie 'n “illusion-breaking art” is ; hy skryf van die postmodernistiese historiese roman dat “it systematically disturbs the

air of reality by foregrounding the ontological structure of texts and of fictional worlds” (1987 : 220, 221). Dit blyk dat daar in die postmodernistiese historiese roman ook dikwels ‘n spel met die grens tussen die interne en eksterne verwysingsraamwerke van die teks is : “history and fiction exchange places, history becoming fictional and fiction becoming ‘true’ history – and the real world seems to get lost in the shuffle” (McHale, 1987 : 96).

‘n Sentrale verskil tussen die Klassieke en die postmodernistiese historiese roman is dat ‘n realiteitseffek of *effet du réel* in die eersgenoemde nagestreef word ; d.w.s die illusie word in die Klassieke historiese roman geskep dat die teks ‘n getroue refleksie van die historiese werklikheid is (Van Zyl (1997 : 40) noem dat die werklikheid nageboots word). Die skepping van ‘n realiteitseffek in die historiese roman gaan volgens Van Zyl (1997 : 40) gepaard met twee tegnieke. Eerstens is daar sprake van ‘n skepping van ‘n waarheidsillusie wat behels dat bronne addisioneel tot die roman (getuienis van buite) gebruik word om die betroubaarheid van die gegewens in die roman te staaf. Tweedens is daar sprake van ‘n skepping van ‘n werklikheidsillusie wat te doen het met die konvensie van die realisme en die illusie van betroubaarheid met betrekking tot die werklikheidsweergawe, aldus Van Zyl. Van Zyl se kommentaar op die skepping van ‘n *effet du réel* in die Klassieke historiese roman kan myns insiens geassosieer word met Brian McHale se kritiek.

Een van die wyses waarop daar in die Klassieke historiese roman ‘n *effet du réel* geskep word, is deur ‘n front voor te hou van getrouheid aan die historiese rekord. Dit bestaan gewoonlik uit ‘n taktvolle stilte oor kontradiksies tussen die historiese rekord en die weergawe van die geskiedenis in die roman (McHale, 1987 : 17). Andersins word die tegniek ook in die Klassieke historiese roman aangewend om slegs die gedeeltes van die geskiedenis waarvoor daar geen rekords bestaan nie deur die verbeelding in te vul : “freedom to improvise actions and properties of

historical figures is limited to the 'dark areas' of history, that is, to those aspects about which the 'official' record has nothing to report. *Within* the 'dark areas', the historical novelist is permitted a relatively free hand" (McHale, 1987 : 87). Daar word dus gepoog om nie die geboekstaafde geskiedenis ooglopend te weerspreek nie. Dit sluit myns insiens aan by die bogenoemde kommentaar van Van Zyl op die skepping van 'n waarheidsillusie in die historiese roman.

Daar is in die postmodernistiese historiese roman egter sprake van 'n wantroue in die betroubaarheid van die kanonieke historiese rekord (McHale, 1987 : 17). Apokriewe weergawes van die verlede word in die postmodernistiese historiese roman weergegee, wat McHale soos volg beskryf : "[apocryphal] history contradicts the official version in one of two ways : either it *supplements* the historical record, claiming to restore what has been lost or suppressed ; or it *displaces* official history altogether. In the first of these cases, apocryphal history operates in the 'dark areas' of history, apparently in conformity to the norms of 'classic' historical fiction but in fact *parodying* them. In the second case, apocryphal history spectacularly violates the 'dark areas' constraint. In both cases, the effect is to juxtapose the officially-accepted version of what happened and the way things were, with another, often radically dissimilar version of the world" (1987 : 90). Die outoriteit van die historiese rekord word dus bevraagteken. Dit is veral die perspektief van diegene wat die randgebiede beklee in die historiese rekord, of wat glad nie daarin voorkom nie, wat in die postmodernistiese historiese roman weergegee word : "apocryphal history responds to the [...] impulse to restore 'lost' groups (the peasantry and working-class, women, minorities) to the historical record" (McHale, 1987 : 91).

Nog 'n wyse waarop die Klassieke historiese roman 'n *effet du réel* skep, is deur die vermyding van anachronismes. 'n Front van getrouheid aan die wêreldvisie of *Weltanschauung* van vorige historiese eras word in hierdie romans voorgehou

(McHale, 1987 : 87, 88). In die representasie van ‘n historiese periode, soos byvoorbeeld die Middeleeue, sal ‘n Klassieke historiese roman die illusie skep dat dit ‘n getroue refleksie van die mentaliteit van daardie tyd is. Ironies genoeg vind ons egter in Sir Walter Scott se representasie van die Middeleeue anachronismes, aldus McHale : “Scott’s Middle Ages [...] capture little of any medieval *Weltanschauung*, but are permeated with nineteenth-century romantic ideology”. Alhoewel Klassieke historiese romans dus nie heeltemal getrou is aan die *Weltanschauung* van vervloë eras, word die illusie van getrouheid daaraan geskep. In hierdie opsig sluit die Klassieke historiese roman aan by Foucault se kommentaar dat historici in die tradisionele historiografie baie moeite aanwend om hul verbondenheid aan ‘n spesifieke tyd en plek in die geskiedenis in die historiografiese diskoers weg te steek.

In die postmodernistiese historiese roman vind die teenoorgestelde proses egter plaas. *The Name of the Rose* (1998) deur Umberto Eco (wat afspeel tydens die Middeleeue) is deurspek van anachronismes, soos byvoorbeeld verwysings na die moderne Semiotiek of na ‘n figuur soos Sir Roger Bacon, wat tydens die Middeleeue nog nie eens gebore was nie (Eco, 1998 : 17). William van Baskerville in *The Name of the Rose* is ‘n ook ‘n karakter wat herinner aan McHale se tese dat daar in die postmodernistiese historiese roman dikwels sprake is van ‘n “anachronism in world-view and ideology” (1987 : 93). William van Baskerville se denke en opmerkings pas nie binne ‘n Middeleeuse konteks nie, maar eerder binne ‘n twintigste eeuse konteks. In Brink se *Inteendeel* is daar ook sprake van so ‘n anachronistiese wêreldbeeld by die karakter Estienne Barbier : “[throughout] the novel one is conscious of the presence of a twentieth century sensibility, sometimes even traces of the author Brink, in the eighteenth century Barbier” (Viljoen, 1995 : 514, 516).

‘n Derde manier waarop ‘n *effet du réel* in die Klassieke historiese roman geskep word, is deur die gebruik van die realisme. In die Klassieke historiese roman konformeer die “background norms governing [...] projected worlds [...] to accepted real-world norms” (McHale, 1987 : 17). McHale skryf dat “the logic and physics of the fictional world must be compatible with those of reality” (1987 : 88). In die postmodernistiese historiese roman is daar egter nie sprake van ‘n gehoorsaamheid aan die wette en die logika van die konkrete werklikheid nie. Die realisme word byvoorbeeld in die eietydse historiese roman *One Hundred Years of Solitude* (1967) deur Gabriel Garcia Márquez ondergrawe deur die gebruik van magiese realisme. Daar is dikwels ‘n kombinasie van “history and the fantastic” in die postmodernistiese historiese roman, aldus McHale (1987 : 90).

Om op te som, benader McHale die historiese roman as ‘n genre wat beskik oor ‘n inherente ontologiese problematiek omdat die grens tussen die interne en die eksterne verwysingsraamwerke van die teks dikwels in hierdie genre oorgesteek word. Die wyse waarop hierdie ontologiese problematiek in onderskeidelik die Klassieke en die nuwe historiese roman hanteer word, verskil egter aansienlik. Soos wat McHale aandui, word daar in die Klassieke historiese roman gepoog om eerstens ‘n front voor te hou van ‘n getrouheid aan die historiese rekord en tweedens ‘n illusie te skep dat die teks korrespondeer met die historiese werklikheid. Die skepping van ‘n *effet du réel* in die Klassieke historiese roman herinner aan Ankersmit se kritiek teenoor die negentiende eeuse geskiedenisfilosofie en historiografie. Soos wat reeds genoem is, vergelyk Ankersmit die negentiende eeuse historiografie met die naturalistiese skilderkuns omdat daar in beide diskoerse sprake is van die skepping van ‘n illusie dat representasies van die werklikheid korrespondeer met daardie werklikheid : “Net als de naturalistische skilderkunst spoorde het historische verhaal de lezer impliciet aan om *door* het verhaal *heen* te kijken, en net als de penseelstreken van naturalistische skilderkunst, stelden de taalkundige middelen waarover de historicus beschikte

hem in staat een *illusie* van (verleden) werkelykheid te skeepen” (Ankersmit, 1990 : 177).

Nog ‘n belangrike aspek van McHale se studie is dat hy aantoon hoedat die postmodernistiese historiese roman ‘n postkoloniale/ poststrukuralistiese perspektief op die geskiedenis verteenwoordig m.b.t. die bevraagtekening van kanonieke weergawes van die geskiedenis. Myns insiens is Wesseling (1991b : 118) se kritiek teenoor McHale dat hy nie die politieke komponent van die postmodernisme in ag neem nie, nie heeltemal geregverdig nie. Wesseling fokus in haar studie hoofsaaklik op daardie tipe historiese romans waarin feite in die historiese rekord op ‘n parodiërende wyse verdraai word en die toekoms op ‘n utopiese wyse geantisipeer word, soos wat reeds genoem is. Die politiek-betrokke aard van sekere postmodernistiese historiese romans tree volgens haar hoofsaaklik na vore in hierdie twee aspekte (Wesseling, 1991a : 24). Wesseling lewer met hierdie analise van die postmodernistiese historiese egter die indruk dat *slegs* daardie eietydse historiese romans waarin feite in die historiese rekord verdraai word mag kwalifiseer as ‘n historiese roman met ‘n politieke agenda. Daardie historiese romans waarin die “gevestigde” feite onaangeraak bly, word deur haar gegroepeer by die Klassieke historiese roman wat die verdere indruk wek dat historiese romans wat die historiese rekord supplementeer – eerder as om dit te verdraai – nie kwalifiseer as postmodernisties nie (Wesseling, 1991a : 26). Die (myns insiens foutiewe) indruk word gewek dat slegs daardie eietydse historiese romans wat in konflik tree met die historiese rekord deur dit te vervals of te weerspreek beskryf kan word as politiek-betrokke of postmodernisties. ‘n Ooglopende fout van haar argument hier is (soos wat reeds genoem is) dat sy nie soos McHale veel aandag in haar bespreking wy aan ander moontlikhede binne die postmodernistiese historiese roman waardeur die skrywer sy politieke betrokkenheid kan toon nie. Die supplementering (eerder as die verdraaiing) van die historiese rekord in Sleight se *Eilande* of in Winterbach se *Niggie* getuig tog nie

van 'n mindere mate van empatie met die lot van marginale groepe in die geskiedenis as die romans waarop Wesseling haar fokus plaas nie en die postkoloniale herskrywing of supplementering van die geskiedenis in *Eilande* uit die perspektief van die Ander getuig ongetwyfeld van die politieke bewustheid van die outeur.

3.5.3 Linda Hutcheon

In die postmodernistiese historiese roman word die grens tussen fiksie en geskiedenis geproblematiseer deur die kontradiktoriese kombinasie van selfrefleksiwiteit en die verwysing na 'n historiese konteks. Dit is 'n tegniek wat Hutcheon in *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction* (1988) beskryf met die term historiografiese metafiksie. Postmodernistiese historiese romans is in Hutcheon se opinie “both intensely self-reflexive and yet paradoxically also lay claim to historical events and personages” (1988 : 5). Historiografiese metafiksie behels dat daar 'n “teoretiese selfbewustheid” is oor die aard van fiksie en geskiedenis as menslike konstruksie, volgens Hutcheon (1988 : 5).

Die gebruik van historiografiese metafiksie in die eietydse historiese roman het tot gevolg dat die grens tussen die literatuur en ander diskoerse vervaag : “Its contradictory ‘contamination’ of the self-consciously literary with the verifiably historical and referential challenges the borders we accept as existing between literature and the extra-literary narrative discourses which surround it” (Hutcheon, 1988 : 224). Hutcheon noem dat insigte uit die teorie, fiksie en die geskiedenis van toepassing is op die postmodernistiese historiese roman (1988 : 5). Sy fokus soos Wesseling op die diskursiewe verbande tussen die historiografie, die letterkunde en die geskiedenisfilosofie. Die historiese roman en die geskiedenisfilosofie spreek volgens Hutcheon vandag 'n gemeenskaplike

vraagstuk aan, naamlik die aard van historiese representasie : “[today], the new skepticism or suspicion about the writing of history found in the work of Hayden White and Dominick LaCapra is mirrored in the internalized challenges to historiography in novels like *Shame*, *The Public Burning*, or *A Maggot*” (1988 : 106).

Hutcheon ondersoek vier aspekte binne historiografiese metafiksie, naamlik referensie, subjektiwiteit, ideologie en tekstualiteit, waardeur die eietydse historiese roman aansluit by die eietydse geskiedenisfilosofie : “history and fiction [...] have both been seen to derive their force more from verisimilitude than from any objective truth ; they are both identified as linguistic constructs, highly conventionalized in their narrative forms, and not at all transparent either in terms of language or structure ; and they appear to be equally intertextual, deploying the texts of the past within their own complex textuality” (1988 : 105). In aansluiting by die metahistorici/narrativiste soos White en Ankersmit noem Hutcheon egter dat al die bogenoemde aspekte van die postmodernistiese historiese roman (subjektiwiteit, ideologie, referensie en tekstualiteit) beskryf kan word deur een term, naamlik narratiwiteit : “the process of narrativization has come to be seen as a central form of human comprehension, of imposition of meaning and formal coherence on the chaos of events” (1988 : 121). Die volgende stelling van Hutcheon herinner aan White en Ankersmit se insigte oor die historikus se gebruik van narratiewe en retoriese tegnieke in die representasie van die verlede : “[historiographic] metafiction self-consciously reminds us that, while events did occur in the real empirical past, we name and constitute those events as historical facts by selection and narrative positioning” (1988 : 97). Empiriese benaderings tot die historiografie word dus deur historiografiese metafiksie ondergrawe omdat die narratiewe en retoriese aard van die historiografie vooropgestel word.

Hutcheon se inter-diskursiewe benadering tot die historiese roman blyk verder uit die wyse waarop sy 'n verwantskap identifiseer tussen historiografiese metafiksie en tendense in die eietydse kritiek en filosofie. Sy verwys na ooreenkomste tussen historiografiese metafiksie en die werk van kritici soos Edward Saïd, Terry Eagleton, Teresa de Lauretis, Frank Lentricchia en Michel Foucault waarin daar sprake is van 'n "self-conscious theorizing and historicizing of theory" (Hutcheon, 1988 : 75). Sy beklemtoon eweneens dat 'n mens in die postmodernistiese kritiek moet aandag skenk aan insigte uit ander velde van kritiek soos die poststrukturalisme, die diskoersanalise, die feminisme, die postkolonialisme, psigoanalise, historiografiese teorie en die analitiese filosofie (Hutcheon, 1988 : 226).

Philip John (1998 : 48) noem dat Hutcheon 'n verbandlegging tussen die poststrukturalistiese filosofie en die kritiek op die historiese roman moontlik maak. Soos wat reeds genoem is, assosieer Hutcheon (1988 : 90) Foucault se begrip "genealogie" met die postmodernistiese historiese roman. In die postmodernistiese historiese roman vind ons, soos in Foucault se kritiek teenoor die tradisionele vorme van die historiografie, 'n ondergraving van 'n benadering tot die geskiedenis in terme van teleologie, kousaliteit en kontinuïteit (sy skryf onder meer dat "[postmodern] works [...] challenge narrative singularity and unity in the name of multiplicity and disparity").

3.5.3.1 Referensie (en representasie)

Selfrefleksiwiteit was binne die modernistiese fiksie 'n reaksie teenoor die Realisme, waarin die korrespondensie van die teks met die werklikheid as vanselfsprekend aanvaar is. Die postmodernis ondermyn egter nie soos die modernis referensie nie, maar problematiseer dit wel (Hutcheon, 1988 : 19). Hutcheon skryf dat "[postmodernist] reference, then, differs from modernist

reference in its overt acknowledgement of the *existence*, if relative inaccessibility, of the past real (except through discourse). It differs from realist reference in its – again – overt assertion of that relative *inaccessibility* of any reality that might exist objectively” (1988 : 146).

Hutcheon verwys na die toepaslikheid van Roland Barthes se begrip die *effet du réel* op realistiese benaderings tot representasie (1988 : 149, 153). ‘n Realiteits-effek word in tradisionele vorme van geskiedskrywing en in die realistiese roman tot stand gebring deur die skepping van die illusie dat die betekenaar waarmee daar verwys word na die historiese referent, kan korrespondeer met hierdie referent, aldus Hutcheon. Daar is egter ‘n paradoksale onderskrywing en bevraagtekening van mimesis in die postmodernistiese historiese roman (Hutcheon, 1988 : 20)³². In die postmodernistiese fiksie is daar sprake van “not so much ‘a loss of belief in a significant external reality’ [...] as there is a loss of faith in our ability to (unproblematically) *know* that reality” (Hutcheon, 1988 : 119). Daar word in die postmodernistiese kritiek besef dat die verlede net kenbaar is deur tekstuele spore. Hier trek Hutcheon weereens ‘n verwantskap tussen die postmodernistiese historiese roman en die eietydse geskiedenisfilosofie (en spesifiek die werk van White) : “White has [...] raised questions that contemporary fiction has been asking. What constitutes the nature of reference in both history and fiction ?” (1988 : 143). Hutcheon se skrywe oor die problematisering van referensie binne die postmodernistiese historiese roman herinner aan die wyse waarop representasie en referensie ook in die eietydse geskiedenisfilosofie geproblematiseer word (vergelyk hoofstuk twee).

---

³² Hutcheon skryf in hierdie verband dat die “use and abuse of our notions of reference is not unlike the Derridean strategy of writing *sous rature* [...] it makes you want to have your historical referent and erase it too” (1988 : 145).

Hutcheon se uitgangspunte oor referensialiteit in die postmodernistiese historiese roman kan ook geassosieer word met Foucault se opvattinge oor diskoers. In die postmodernistiese historiese roman val die klem op die *diskursiewe konteks* waarbinne die teks ingebed is : “Postmodern fiction [...] poses new questions about reference. The issue is no longer ‘to what empirical real object in the past does the language of history refer ?’ ; it is more ‘to which discursive context could this language belong? To which prior textualizations must we refer ?’ ” (Hutcheon, 1988 : 40, 119). Volgens Hutcheon word die postmodernistiese teks voorgestel as deel van ‘n kommunikasiesituasie binne ‘n sosiale, historiese, politiese en estetiese konteks. Hiermee herinner sy aan Foucault se hipotese in “The Order of Discourse” (1981) dat die uitinge van die individu altyd ingebed is binne een of ander diskursiewe raamwerk. Uit sy studie *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences* is dit ook duidelik dat die individu nie die realiteit “direk” ervaar nie, maar dat betekenissisteme (soos die episteme) ons persepsie van hierdie realiteit reguleer³³. Die verwysing na ‘n diskursiewe konteks in die postmodernistiese roman belemmer eweneens opvattinge oor representasie in terme van deursigtigheid en objektiwiteit (Hutcheon, 1988 : 92).

Hutcheon (1988 : 153) beweer verder dat daar in die postmodernistiese fiksie sprake is van ‘n “overdetermination of the entire notion of reference (we find autoreferentiality, intertextuality, historiographic reference, and so on)” ; daar is dus sprake van ‘n spel met referensialiteit. Dit sluit ook aan by die volgende punt onder bespreking.

---

³³ Lyotard sluit by Foucault se benadering tot diskoers aan : “Lyotard’s interest in reference takes place within the context of a pragmatics of narrative that includes the producer of the narrative, its receiver, the narrative itself, and all the complex interactions of these components. In this enunciative context, the referents of narrative are presented as referring inevitably to other narratives (or discourses), and not to any brute reality” (Hutcheon, 1988 : 150, 151).

3.5.3.2 Intertekstualiteit/ Tekstualiteit

Hutcheon glo dat die konkrete historiese werklikheid slegs toeganklik is deur tekstuele spore : “what postmodernism does is to contest the very possibility of our ever being able to *know* the ‘ultimate objects’ of the past. It teaches and enacts the recognition of the fact that the social, historical, and existential ‘reality’ of the past is *discursive* reality when it is used as the referent of art” (1988 : 24). Van ‘n eerstehandse kennismaking met die realiteit is daar nie sprake nie ; die verlede het ‘n diskursiewe karakter. Daar word besef dat “*history* does not exist except as text [...] its accessibility to us now is entirely conditioned by textuality. We cannot know the past except through its texts : its documents, its evidence, even its eye-witness accounts are *texts*” (Hutcheon, 1988 : 16). Met hierdie uitgangspunt sluit Hutcheon natuurlik aan by die eietydse geskiedenisfilosofie en die geskiedeniskritiek waarin daar beklemtoon word dat ons nie toegang het tot die konkrete historiese werklikheid nie, maar dat die verlede net kenbaar is deur tekste (vergelyk die bespreking van Alun Munslow se kritiek in die vorige hoofstuk).

Die tekste wat ons wel ‘n mate van toegang verleen tot die verlede, bied ons egter geensins ‘n getroue of objektiewe beeld van die verlede nie. Die argief is nie ‘n deursigtige venster op die verlede nie. Dominick LaCapra glo dat die dokumente wat historici gebruik nie neutrale bewyse bied vir die gebeure van die verlede nie (Hutcheon, 1988 : 122). Hutcheon verwys in hierdie verband na die idee dat argivale dokumente beskou word as “signs within already semiotically constructed contexts, themselves dependent upon institutions (if they are official records) or individuals (if they are eye-witness accounts)” (1988 : 122).

Daar word eweneens besef dat historiografiese tekste nie ‘n objektiewe beeld van die verlede verskaf nie. Daar is ‘n bewustheid van die diskrepanse tussen die konkrete gebeure van die verlede en die wyse waarop die historikus sekere feite

oor hierdie gebeure saamstel (Hutcheon, 1988 : 223). Die diskoers van die historiografie kan nie beskou word as meer verteenwoordigend van waarheid as die literatuur nie : “What the postmodern writing of both history and literature has taught us is that both history and fiction are discourses, that both constitute systems of signification by which we make sense of the past [...] In other words, the meaning and shape are not *in the events*, but *in the systems* which make those past ‘events’ into present historical ‘facts’ ” (Hutcheon, 1988 : 89).

In ‘n mens se soeke na waarhede oor die verlede word jy in ‘n labirint van tekste gelei. Hutcheon noem dat die outoriteit van enige teks deur intertekstualiteit in gedrang gebring word (1988 : 129). Diskoerse vorm deel van ‘n intertekstuele netwerk “that mocks any notion of either single origin or simple causality” (Hutcheon, 1988 : 129). In die postmodernistiese historiese roman word intertekste uit die geskiedenis en die letterkunde dikwels op parodiërende wyse geïnkorporeer om die diskursiewe karakter van die verlede voorop te stel (Hutcheon, 1988 : 124, 125).

The Name of the Rose (1998) deur Umberto Eco is myns insiens ‘n voorbeeld van ‘n postmodernistiese historiese roman waarin die tekstualiteit van die geskiedenis vooropgestel word. Die primêre verhaalvlak in die roman bestaan uit die narratief van Adso van Melk. Adso, nou bejaard, skryf ‘n manuskrip oor sy wedervaringe in sy jeug saam met William van Baskerville : “[having] reached the end of my poor sinner’s life, my hair now white, I grow old as the world does, waiting to be lost in the bottomless pit of silent and deserted divinity, sharing in the light of angelic intelligences ; confined now with my heavy, ailing body in this cell in the dear monastery of Melk, I prepare to leave on this parchment my testimony as to the wondrous and terrible events that I happened to observe in my youth” (Eco, 1998 : 11).

Soos wat dit egter uit die voorwoord van die roman blyk, is Adso se narratief ingebed in die narratief van 'n fiksionele outeur. Hierdie outeur bevind hom in die konteks van die twintigste eeu en dit is hier waar die leser gekonfronteer word met 'n intertekstuele netwerk. Die fiksionele outeur noem dat hy die abdy van Melk besoek het en geen manuskrip wat deur Adso geskryf is daar gevind het nie (Eco, 1998 : 1, 2). Hy beweer dat hy die eerste keer Adso se verhaal teëgekom het in Abbé Vallet se teks : “On August 16, 1968, I was handed a book written by a certain Abbé Vallet, *Le Manuscrit de Dom Adson de Melk, traduit en français d'après l'édition de Dom J. Mabillon* (Aux Presses de l' Abbaye de la Source, Paris, 1842). Supplemented by historical information that was actually quite scant, the book claimed to reproduce faithfully a fourteenth-century manuscript that, in its turn, had been found in the monastery of Melk by the great eighteenth-century man of learning, to whom we owe so much information about the history of the Benedictine order” (Eco, 1998 : 1). Die kopie van Vallet se teks wat in die besit van die fiksionele outeur was, is egter gesteel by die fiksionele outeur en al waarmee hy gelaat was, was sy eie aantekening van Vallet se teks. Die fiksionele outeur beskryf dus sy eie weergawe van Adso se verhaal as ‘n “Italian version of an obscure, neo-Gothic French version of a seventeenth-century Latin edition of a work written in Latin by a German monk toward the end of the fourteenth century” (Eco, 1998 : 4). Hiermee word die diskursiwiteit van die geskiedenis natuurlik vooropgestel.

3.5.3.3 Subjektiviteit

Hutcheon skryf dat “all the various critically sanctioned modes of talking about subjectivity (character, narrator, writer, textual voice)” in die postmodernistiese fiksie oordink word (1988 : 189). In die postmodernistiese historiese roman word subjektiviteit veral op een van twee wyses geïnterproblematiseer : “Its subversion of the stability of point of view, the inheritance of modernist experiments [...] takes

two major forms. On the one hand, we find overt, deliberately manipulative narrators ; on the other, no single perspective but myriad voices, often not completely localizable in the textual universe. In both cases, the inscription of subjectivity is problematized, though in very different ways” (Hutcheon, 1988 : 160). Willie Burger verwys in aansluiting hierby na die oorbeklemtoning van subjektiwiteit deur die gebruik van ‘n manipulerende verteller in *Inteendeel* van André P. Brink (1995 : 92).

Die problematisering van subjektiwiteit in die postmodernistiese historiese roman kan geassosieer word met die poststrukuralistiese bevraagtekening van humanistiese opvattinge oor die subjek. Die subjek word in die humanisme gesien as “free, unified, coherent, and consistent” (Hutcheon, 1988 : 189). Daar is reeds in hierdie verband in hoofstuk een verwys na Foucault se ondergraving van die kontinue subjek in *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*. Victor Burgin beskryf die humanistiese siening van die subjek as volg : “The ‘individual’ presupposed in humanism is an autonomous being, possessed of self-knowledge and an irreducible core of ‘humanity’, a ‘human essence’ in which we all partake, an essence which strives over history progressively to perfect and realize it” (Hutcheon, 1988 : 226). Soos wat reeds genoem is, assosieer Foucault die humanistiese subjek met tradisionele en kontinue vorme van geskiedskrywing. Hutcheon herinner ons daaraan dat Foucault se ondermyning van die humanistiese opvattinge oor die subjek terselfdertyd ‘n kritiek teenoor tradisionele vorme van historiografie is (1988 : 159, 160).

Die ondergraving van subjektiwiteit binne ‘n postmodernistiese raamwerk is egter ‘n komplekse kwessie, soos wat Hutcheon aandui. Terwyl humanistiese opvattinge oor die subjek met gemak binne die filosofie ondergrawe word, is die ondergraving van die subjek problematies binne diskoerse van marginaliteit omdat die marginale subjek nooit ‘n eie mate van koherente subjektiwiteit gegun

is nie : “Unlike the male, white, Eurocentered poststructuralist discourse that has most forcefully challenged humanism’s whole, integrated ideal of subjectivity, [...] these more ex-centric positionalities know that they cannot reject the subject wholesale, mainly because they have never really been allowed it”. Susana Onega (1995 : 133 – 147) sluit by hierdie standpunt van Hutcheon aan met haar stelling dat “[while] contemporary male writers are willing to play with the so-called ‘death of the self’ from their socially and culturally centred positions, women writers still feel the need to define themselves in their own terms and to reject their allotted role as passive and objectified ‘other’ in the male constructed dichotomy ‘self/ other’ ”.

In diskoerse van marginaliteit is daar dus juis sprake van ‘n inskripsie van subjektiwiteit deur diegene wat nooit ‘n koherente subjektiwiteit gegun is nie. Humanistiese opvattinge van die subjek word in die eietydse kritiek beskryf as ‘n manlike en Westerse benadering tot die subjek : “theories of the subject always seem to turn out to be theories of the masculine [...] But they also tend to be theories of bourgeois, white, individual, western ‘Man’ too. This is what really defines the so-called universal and timeless humanist subject” (Hutcheon, 1988 : 159). Die poging tot ‘n inskripsie van ‘n eie subjektiwiteit deur marginale subjekte hou ook verband met die geskiedskrywing. In die eietydse historiese roman is daar ‘n poging om die perspektief van die gemarginaliseerdes in die geskiedenis weer te gee. Die postmodernistiese bemoeienis met die geskiedenis is beïnvloed deur ‘n Afro-Amerikaanse en feministiese bevraagtekening van ‘n manlike, wit sentrum (Hutcheon, 1988 : 16). Susana Onega lewer die volgende kommentaar op die historiese romans van die feministiese skryfster Jeanette Winterson, wat by Hutcheon se kritiek aansluit : “history becomes, instead of a ‘Western tale told by (male) Western voices and seen by (male) Western eyes’, the history of the individual self, while the activity of recording the past becomes the means by which the subject is effectively defined” (1995 : 133 – 147).

Hutcheon verwys verder na die ambivalente posisie waarin die Westerse vroulike subjek verkeer. Catherine Belsey huldig die opinie dat vroulike subjektiwiteit gekompliseer word deur die feit dat die vroulike subjek deel vorm van die humanistiese diskoers, maar dat sy ook buite hierdie diskoers staan vanweë die vrou se onderdrukking (Hutcheon, 1988 : 165). Die diskoers van eksentrieke subjekte het 'n dubbelsinnige karakter : “They participate in two contradictory discourses : the liberal humanist one of freedom, self-determination, rationality for all and also one of submission, relative inadequacy and irrational intuition for some” (Hutcheon, 1988 : 68).

3.5.3.4 Ideologie

Hutcheon se skrywe oor die vierde komponent van historiografiese metafiksie herinner aan Foucault se opvattinge oor ideologie en die noue verwantskap daarvan met diskoers. In aansluiting by Foucault se hipotese in “The Order of Discourse” dat alle uitinge van die individu ingebed is binne diskursiewe raamwerke (waardeur die uitinge van die individu beheer word), skryf sy dat “[what] postmodernism’s focus on its own context of enunciation has done is to foreground the way we talk and write within certain social, historical, and institutional (and thus political and economic) frameworks. In other words, it has made us aware of ‘discourse’ ” (Hutcheon, 1988 : 184). Vervolgens is daar in die postmodernistiese kuns 'n kritiese bewustheid dat kuns self die produk is van sosiale praktyke en institusies (Hutcheon, 1988 : 54). In aansluiting by Foucault beklemtoon Hutcheon dat die individu se gebruik van diskoers gereguleer word. Sy verwys na die volgende stelling van Kaja Silverman in hierdie verband : “If the speaking subject is constituted in and by language, s/he cannot be totally autonomous and in control of her or his own subjectivity, for discourse is constrained by the rules of the language and open to multiple connotations of anonymous cultural codes” (Hutcheon, 1988 : 168).

Soos wat reeds beklemtoon is in hierdie studie, hou Foucault se assosiasie van diskoers met 'n vorm van magsuitoefening baie potensiaal in m.b.t. 'n analise van die wyses waarop die diskoers van die historiografie aandadig kan wees aan vorme van onderdrukking. Hutcheon sluit hierby aan met haar tese dat daar in die postmodernistiese historiese roman 'n spel is met die "truth and lies of the historical record" (1988 : 114). Sy noem ook dat "[the] disciplines of history and literary studies are being challenged by historiographic metafiction's problematization of both historical knowledge and literary representation, by its foregrounding of the process of the production of facts out of events through definite ideological and literary practices" (Hutcheon, 1988 : 192). In postmodernistiese historiese roman word hierdie assosiasie van die geskiedskrywing met magsuitoefening dikwels getematiseer. Hutcheon verwys onder andere na J.M. Coetzee se roman *Foe* as 'n voorbeeldteks in hierdie verband (1988 : 198, 199).

Die poststrukuralistiese geskiedeniskritiek bestaan dus nie net uit vrae oor die kenbaarheid of representeerbaarheid van die historiese werklikheid nie. Daar is ook 'n besef van die gemanipuleerdheid van representasies van die werklikheid en die geskiedenis. Hutcheon (1988 : 182) beweer dat "[postmodernism] raises the uncomfortable (and usually ignored) question of the ideological power behind basic aesthetic issues such as that of representation : *whose* reality is being represented (Nochlin, 1983) ?"

3.6 Slotopmerkings

William Thornton (1994 : 432) beweer dat historiese materiaal in die Klassieke historiese roman benut is as 'n "veritable stage prop" – d.w.s. as outentifiserende meganisme. Daar is in hierdie verband reeds uitgebrei oor die wyses waarop 'n *effet du réel* in die Klassieke historiese roman geskep word. In die

postmodernistiese kuns is daar egter sprake van 'n problematisering van kennis oor die verlede en 'n verbreking van "any illusionist frame", aldus Linda Hutcheon (1988 : 220). Hutcheon verwys na parallels tussen die postmodernisme en Bertolt Brecht se *Vervremdungseffekt*. Brecht stel volgens Hutcheon in sy dramas 'n uitdaging teenoor die "seemingly transparent and seamless unity of the work of art and the world of the audience" (1988 : 219). In die postmodernistiese fiksie is daar eweneens sprake van 'n ondergraving van die realisme ; daar word beklemtoon dat kuns nie die werklikheid op onskuldige wyse reflekteer nie, maar dat dit betekenis daaraan toevoeg (Hutcheon, 1988 : 220). Die grens tussen kuns en die werklikheid word in die postmodernisme geproblematiseer. In die postmodernistiese historiese roman word die kenbaarheid of representeerbaarheid van die historiese werklikheid eweneens onder verdenking geplaas. Die volgende stelling van Parker is hierop van toepassing : "In its usual setting up of the 'real' as unproblematic presence to be reproduced or reconstructed, history is begging for deconstruction" (Hutcheon, 1988 : 95).

Binne die bogenoemde raamwerk word bestaande representasies van die verlede onder verdenking geplaas. Die idee dat geen teks met die werklikheid kan korrespondeer nie plaas die waarheidsgetrouheid of volledigheid van die geboekstaafde geskiedenis onder verdenking. In die postmodernistiese historiese roman is daar sprake van 'n preokkupasie met die ideologiese komponent van die geskiedskrywing en representasie van die geskiedenis, soos wat uit die kritiek van Hutcheon, McHale en Wesseling blyk. In die postmodernistiese historiese fiksie word daar gapings in die historiese rekord ingevul deur die skryf van apokriewe geskiedenis en die weergawe van die geskiedenis van die "ex-centric subject" óf word die bestaande historiese rekord andersins verskryf deur Uchroniese fantasieë.

Hoofstuk 4

Perspektiewe op die geskiedenis in die eietydse literêre kritiek en die nuwe/postmodernistiese historiese roman in die Afrikaanse letterkunde

4.1 Inleiding

Deur die oorsig wat in die voorafgaande hoofstukke gelewer is van die ontwikkelinge in die filosofie, geskiedenisfilosofie en die literatuurwetenskap is daar gepoog om 'n bestekopname te maak van die wyse waarop die historiografiese diskoers en die taak van die historikus in die laat twintigste eeu geherdefinieer is in 'n verskeidenheid van velde binne 'n internasionale sfeer. 'n Mens sou vervolgens kon vra op watter wyses hierdie paradigmaskuif in die geesteswetenskappe met betrekking tot die historiografiese diskoers gereflekteer is in die Afrikaanse literêre kritiek en die eietydse Afrikaanse historiese roman. Op 'n sodanige vraagstuk kan daar egter natuurlik slegs voorlopige antwoorde verskaf word.

Met betrekking tot tendense in die Afrikaanse literêre kritiek op die historiese roman het Philip John reeds in sy studie *Die Afrikaanse historiese roman en die literêre kritiek : Aspekte van die verhouding tussen literêr-kritiese perspektief en literêre tradisie* (1998) onderneem om die ontwikkelinge in die literêre kritiek op die historiese roman vanaf die begin van die twintigste eeu te omskryf. John identifiseer drie hoofstrominge in die kritiek wat in sommige opsigte korrespondeer met die ontwikkelinge in die kritiek op die historiese roman in 'n internasionale konteks wat in hoofstuk drie van hierdie studie bespreek is. Daar was volgens John (1998 : 5 – 61) sprake van 'n Klassieke benadering tot die historiese roman wat vanaf ongeveer die begin van die twintigste eeu tot die sestigerjare in die kritiek oorheers het. Tweedens was daar 'n “feit/fiksie” oftewel outonomistiese (en struktureel-analitiese) benadering wat in die vyftigerjare

ontstaan en tot die hede duur en derdens is daar 'n postmodernistiese fase in die kritiek wat volgens John in die middel tagtigerjare sigbaar word.

Uit John se bespreking van die Klassieke benadering tot die Afrikaanse historiese roman in die kritiek kan die afleiding gemaak word dat hierdie fase van die kritiek in sekere opsigte ooreenkomste toon met die Klassieke benadering tot die historiese roman in die literatuurwetenskap in 'n internasionale raamwerk, wat in die vorige hoofstuk bespreek is. John verwys byvoorbeeld na Schoonees se tese dat die outeur van die historiese roman nie van anachronismes gebruik mag maak nie, dat die "innerlike gees" van 'n tydperk herskep moet word in 'n historiese roman en 'n "lewende beeld van die verlede" opgebou moet word : d.w.s. aspekte van die Klassieke historiese roman wat ook as die status quo gedien het in die negentiende eeuse historiese romans van Sir Walter Scott.

Die literêre toneel is sedert die sestigerjare oorheers deur 'n fokus op vernuwing in die prosa en in die literêre kritiek op die historiese letterkunde is daar op hierdie stadium sprake van 'n stagnante fase wat beskou kan word as 'n effek van 'n sodanige fokus op vernuwing in die prosa, aldus John. In die feit/ fiksie benadering en struktureel-analitiese benadering tot die historiese roman wat wel tot stand kom in die laat sewentigerjare is daar egter sprake van 'n hernude belangstelling in die historiese roman. Hier gaan dit eerstens om die problematiese verhouding tussen feit en fiksie en die analise van die outeur se verwerking en manipulasie van die historiese rekord in sy of haar historiese roman. Feit en fiksie, die estetiese en historiese, word volgens John op hierdie stadium in die kritiek nog steeds as twee outonome terme gehanteer. Die kritiek op die historiese roman word ook oorheers deur die analise van die strukturele eienskappe van die historiese roman. In hierdie benadering bied die historiese rekord vir kritici egter steeds "'n betroubare standaard vir die evaluering van die representasie van historiese gebeure" in die historiese roman, aldus John. Die geloofwaardigheid van

die historiese rekord word met ander woorde nie soos in die postmodernistiese kritiek op die historiese roman in twyfel getrek nie.

Die oorheersing van 'n struktureel-analitiese fase en teks-outonomistiese fase in die kritiek is beëindig met wat John beskryf as 'n oorgang van teks na konteks in die kritiek. Dit het onder meer behels dat die rol van die leser in ag geneem is in die resepsie-estetika en dat die wisselwerking tussen teks en konteks in ag geneem is in 'n betrokke benadering tot die literatuurstudie. Alhoewel hierdie nuwe benaderings die weg berei vir vernuwing in die kritiek, is daar deur die invloed van die postmodernisme en die poststrukturalisme op die kritiek eers sprake van 'n derde fase in die kritiek op die historiese roman. In hierdie benadering word 'n vaste onderskeid nie meer gehandhaaf tussen historiese feit en fiksie nie. John noem dat die kritiek wat op die historiese roman gelewer word "amper per definisie" 'n intertekstuele of interdisiplinêre karakter het. Dit was egter veral die poststrukturalisme wat volgens John 'n groot aandeel daarin gehad het om 'n "nuut verworwe inter-dissiplinêre bewussyn" in die kritiek op die Afrikaanse historiese roman te vestig. Daar word in die poststrukturalistiese kritiek op die historiese roman (waarvan Viljoen (1991) en Burger (1991) die vroegste verteenwoordigers is) volgens John "buite sigself" gerek om die historiese diskoers as objek te neem. In aansluiting by die poststrukturalistiese geskiedenis-kritiek word 'n "vasstaande konsep van die geskiedenis" in die eietydse kritiek op die historiese roman omvergewerp, aldus John : " 'Geskiedenis' vorm [...] nie meer die vertrekpunt of ankerpunt (as 'n soort 'feitelike' kontrole) vir die analise van historiese fiksie nie, dit word al meer verplaas in die posisie van *objek* van die letterkunde".

John is egter skepties jeens die idee dat 'n interdisiplinêre benadering al ten volle neerslag gevind het in die Afrikaanse kritiek op die historiese roman. Dit sluit aan by Naomi Morgan (2001 : 67) se stelling dat die "[geskiedskrywing] en die

historiese romankuns [...] steeds in die mees resente artikels en temanommers as onversoenbaar beskou” word. Die historiese roman beklee naas die historiografie ‘n tweederangse posisie in die opinie van historici, maar selfs ook in die opinie van literatore en literatuurwetenskaplikes – soos wat Tom Verschaffel in sy essay “Historici en de historische roman” (1998) beweer (Morgan, 2001 : 70). Daar is in die Afrikaanse kritiek vandag steeds sprake van ‘n konvensioneel literêr-kritiese benadering tot die historiese roman, aldus John (1998 : 54). Die poststrukuralistiese kritiek op die historiese roman is ook inisieel nie direk beïnvloed deur die poststrukuralistiese geskiedenis-kritiek nie, maar eerder deur literêr-teoretiese tekste (waarin hierdie geskiedenis-kritiek na vore kom) (John, 1998 : 48). Hy verwys in hierdie verband na die invloed wat Brian McHale en Linda Hutcheon se studies op die kritiek gehad het. Die poststrukuralistiese geskiedenis-kritiek bereik derhalwe aanvanklik die Afrikaanse literêre kritiek via die literatuurwetenskaplike diskoers. Slegs by kritici soos Viljoen (1991) is daar volgens John sprake van ‘n werklike toetreding van die poststrukuralistiese geskiedenis-kritiek. John sou natuurlik ook kon verwys na die studie van Visagie (1995b) waarin benewens die insigte van literatuurwetenskaplikes soos Hutcheon, McHale en Wesseling ook die poststrukuralistiese geskiedenis-kritiek van Derrida en Foucault betrek word. Dat so ‘n interdisiplinêre benadering tot die historiese roman ‘n baie kreatiewe manier is vir die kritikus om die historiese letterkunde te benader, word egter nie deur John betwyfel nie. John se opmerking oor die wyse waarop die poststrukuralistiese geskiedenis-kritiek van toepassing is op tendense in die nuwe historiese roman soos historiografiese metafiksie is in hierdie opsig relevant :

Die metafiksionaliteit van die historiese literêre tekste waar die bewussyn van die skrywer terugbuig oor sy eie skepping is baie soos die kritiese bewussyn van die post-strukuralisme ten opsigte van die heersende Westerse historiografiese tradisie, wat dit vir die literêre kritikus moontlik maak om die

post-strukturalistiese kritiek as 'n soort model te gebruik by die ondersoek van literêre tekste (1998 : 48).

Met die ondersoek van perspektiewe op die geskiedenis in die eietydse Afrikaanse literêre kritiek en die eietydse Afrikaanse historiese roman word daar egter in hierdie studie 'n ander benadering gevolg as wat John volg. In die eerste plek bied John reeds 'n deeglike uiteensetting van ontwikkelinge in die kritiek sedert die begin van die twintigste eeu en vervolgens word so 'n uiteensetting nie hier onderneem nie. Daar word egter gepoog om John se oorsig op verskeie wyses aan te vul. John skenk myns insiens nie genoeg aandag aan die invloed van die narrativistiese geskiedenisfilosofie op die kritiek nie. 'n Mens sou wel met hom saamstem dat die meerderheid van kritici nog nie 'n sterk interdisiplinêre benadering by die studie van die historiese roman volg nie, maar die narrativistiese geskiedenisfilosofie speel wel 'n groot rol in die Afrikaanse literêre kritiek. Benewens die narrativistiese geskiedenisfilosofie, betrek kritici myns insiens nie verder genoeg insigte uit die geskiedenisfilosofie by die analise van die historiese roman nie en word daar ook nog nie in 'n voldoende mate aandag geskenk aan Foucault se geskiedenis-kritiek (benewens die studie van Visagie (1995b) en 'n artikel van Viljoen (1991)) in die Afrikaanse letterkunde nie. Daar is in die voorafgaande hoofstukke gepoog om hierdie gaping in die kritiek in te vul.

Aangesien hierdie studie ook nie soseer handel oor die literêre kritiek op die historiese roman nie, maar oor die interdisiplinêre verbande tussen die roman en die historiografiese diskoers, word daar in hierdie hoofstuk nie net gefokus op die kritiek nie, maar ook op die wyses waarop die eietydse Afrikaanse historiese roman in "gesprek" tree met die poststrukturalistiese geskiedenis-kritiek en die eietydse geskiedenisfilosofie. Op watter wyses word die paradigmaskuif in die geesteswetenskappe in die laat twintigste eeu met betrekking tot die historiografiese diskoers in die nuwe historiese roman weerspieël ? Laastens gee

John ook nie veel aandag aan die wyses waarop die eietydse kritiek op die Afrikaanse historiese roman aansluit by die postkoloniale diskoers nie. Alhoewel poststrukuralistiese denke oor die geskiedenis en geskiedskrywing geassimileer word deur skrywers en kritici in Suid-Afrika en die Afrikaanse historiese roman duidelik aansluit by die dekonstruksie van die geskiedenis in 'n internasionale raamwerk, blyk dit dat ons unieke sosio-historiese omstandighede ook binne die eietydse historiese roman en kritiek op die historiese roman neerslag vind deur 'n postkoloniale blik op die geskiedenis. In Suid-Afrika het die dekonstruksie van tradisionele benaderings tot die geskiedenis en geskiedskrywing derhalwe ook 'n duidelike politieke dimensie omdat die noue verbintenis tussen ideologie en diskoers sentraal staan in die eietydse herskrywing(s) van die geskiedenis in die Afrikaanse historiese roman. Die dubbelsinnighede en problematiek verbonde aan die postkoloniale diskoers en die wyses waarop die Afrikaanse letterkunde kan figureer as 'n postkoloniale diskoers word in hierdie hoofstuk aangespreek.

4.2 Die narrativiste/ metahistorici se invloed op die kritiek

Naomi Morgan (2001 : 74) skryf dat 'n ooreenkoms tussen die roman en geskiedenis verskaf word deur die narrativisme “wat bepaal dat bespreking van die verlede 'n taalkonstruksie is wat vasgestelde modelle soos dié van die verhaal navolg, sodat historiese tekste wesenlik historiese verhale is”³⁴. Soos wat reeds genoem is, ondersoek Hayden White in sy werk die narratiewe en retoriese tegnieke wat deur historici in hul werk benut word. White fokus onder meer op die retoriese prosesse van seleksie en kombinasie waaraan historici data onderwerp. Hy verwys na Lévi-Strauss se beskouing dat 'n samehangende beeld of storie van die verlede slegs geskep kan word deur die weglating van sekere feite (d.w.s. die *seleksie* van sekere feite) (White, 1998 : 24). In hierdie proses van

---

³⁴ Viljoen maak ook die volgende stelling in hierdie verband : “Because both are subject to the density, opacity and mediacy of language, there is a similarity between representation in the historical work and the literary work” (1993 : 3).

betekenisgewing is die kombinasie van feite egter ook van belang : “Histories, then, are not only about events but also about the possible sets of relationships that those events can be demonstrated to figure. These sets of relationships are not, however, immanent in the events themselves ; they exist only in the mind of the historian reflecting on them” (White, 1998 : 27). White benadruk dus dat historiese feite en representasies van die verlede binne die historiografiese diskoers gemanipuleer word.

Dit is veral in sy essay “The Historical Text as Literary Artifact” (1998) waarin White fokus op die wyse waarop historici van narratologiese tegnieke gebruik maak in die representasie van die verlede : “The events are *made* into story by the suppression or subordination of certain of them and the highlighting of others, by characterization, motific repetition, variation of tone and point of view, alternative descriptive strategies, and the like” (1998 : 18). Deur hierdie vergelyking tussen die werkswyse van die historikus en die romanskrywer word die idee dat die historiografie ‘n feitelike diskoers is wat die verlede op transparante wyse reflekteer, ondergrawe. White beweer dat “[a] historical narrative is not a *transparent* representation or copy of a sequence of past events” (Carroll, 1998 : 35). Deur die titel van sy essay (“The Historical Text as Literary Artifact”) beklemtoon White dat die historiografiese teks ‘n konstruk is, ‘n artefak. White suggereer dat die geskiedenis en die verlede nie oor ‘n eie samehang of betekenis beskik nie, maar dat die historikus ‘n betekenis aan die verlede toevoeg. ‘n Onderliggende boodskap in White se werk is dus dat die historiografie ‘n nominalistiese karakter het. Historici rangskik ‘n ordelose massa van historiese data uit die argief in ‘n narratief wat sin maak (vergelyk ook die bespreking van White se uitgangspunte in hoofstuk twee).

Die narrativiste en veral White se opvattinge oor die historiografie het ‘n merkbare invloed gehad op die Afrikaanse literêre kritiek (vergelyk ook John (1998 : 5 –

61) se kommentaar). Van Coller (1988 : 166 – 196) se analise van die retoriese bewerking van die historiese rekord in die historiese roman herinner aan die bogenoemde vergelyking wat White tref tussen die werkswyse van die historikus en die skrywer. Daar is volgens Van Coller twee uiterstes waartussen die skrywer kan beweeg in die bewerking van die historiese rekord : “óf hy gee feite onveranderd weer óf historiese feite word heeltemal genegeer en die geskiedenis word by wyse van spreke herskryf”. In ‘n latere artikel beweer Van Coller (1997 : 9, 10) dat die metahistorici die aanname dat die diskoers van die historiografie ‘n objektiewe en ware beeld van die verlede verteenwoordig, ondergrawe. Na aanleiding van die insigte van die metahistorici maak hy die gevolgtrekking dat die “onderskeid tussen die historiografie en die letterkunde [...] nie meer van prinsipiële aard” is nie.

Met haar proefskrif *Salomo syn oue goudvelde. Op die spoor van die retorika in die Afrikaanse romankuns* (1995) sluit Dorothea van Zyl spesifiek aan by White se insigte oor die historikus se gebruik van retoriese tegnieke in die representasie van die verlede. Een van die temas van hierdie studie van Van Zyl is dat die retorika beskou kan word as ‘n gemeenskaplike veld van die letterkunde en die historiografie. Soos wat White die historikus se gebruik van seleksie- en kombinasieprosesse in die bewerking van die historiese rekord analiseer, analiseer Van Zyl die wyse waarop die outeur van die historiese roman gebruik maak van seleksie- en kombinasieprosesse in die bewerking van die historiese rekord : “[uit] ‘n in beginsel oneindig aantal moontlikhede m.b.t. die inventio selekteer die reële outeur as reflekerende subjek, gestuur deur (dikwels onagterhaalbare) kontekstuele (byvoorbeeld sosiaal-historiese, kulturele, ideologiese, genetiese en ander) faktore, ‘n hoeveelheid woorde, begrippe, strategieë, in ‘n roman gebeur, motiewe, gesigspunte, ens. en kombineer/enkodeer dit tot ‘n teks (met die status van betekenisproduk)” (1995 : 90, 91). Sy illustreer dus dat die historiese roman, soos die historiografie, ‘n retoriese karakter het.

Van Zyl sluit verder aan by White en Ankersmit se kritiek teenoor empiriese benaderings tot die historiografie. Sy noem dat White en Ankersmit 'n realistiese benadering tot representasie, d.w.s. die siening dat die historiese teks met die historiese werklikheid korrespondeer, ondermyn (Van Zyl, 1997 : 37)³⁵. Sy beklemtoon dat die historiese roman ewe neens eerder 'n subjektiewe, talige en retoriese konstruk is as wat dit die historiese werklikheid getrou reflekteer :

Die werklikheid buite taal is met betrekking tot die historiese roman in wese onbereikbaar. Die geskiedenis in die algemeen en die historiese roman in die besonder berus grotendeels op tekste, wat op sigself ontstaan het uit ooggetuieverslae en persoonlike indrukke ; 'n subjektiewe seleksie van inligting en kombinasie daarvan in eie verbale strukture en verhale ; subjektiewe samevattinge, veralgemenings en kontekstualisering, ongeag die mate waarin gestrewe word na objektiwiteit (Van Zyl, 1997 : 39).

Die illusie word egter in die Klassieke historiese roman geskep dat die romanteks die historiese werklikheid getrou reflekteer, 'n sogenaamde realiteitseffek word geskep d.m.v. retoriese tegnieke : “In historiese romans word sogenaamde empiries verifieerbare feite dikwels as retoriese strategie gebruik met betrekking tot die skep van 'n *effet du réel* wat bydra tot die oortuigingskrag van die geheel [...] Belangrik in dié verband is Barthes se opvattinge dat uit die ontwikkeling van genres soos die realistiese roman, dagboek, dokumentêre werk en selfs die fotografie – wat alles te doen het met ‘a present sign of a dead thing’ – blyk in watter mate ons hele beskawing steeds aangetrek word deur die realiteitseffek of *effet du réel*” (Van Zyl, 1997 : 40). Die gebruik van nie-tegniese bewyse (bewyse van buite) in die Klassieke retorika kan volgens haar in verband gebring word met die gebruik van feitlike materiaal (d.w.s. datums, topografiese

---

³⁵ Van Zyl dui aan dat die metahistorici se benadering deel vorm van 'n moderne variant van die retorika, die sogenaamde “rhetoric of inquiry” (1995 : 63). In die moderne retorika word die 17de eeuse literalistiese benadering tot representasie, waarin 'n korrespondensie tussen teks en werklikheid onderskyf word, ondergrawe (Van Zyl, 1997 : 13). Een van die belangrike gevolge van die vernuwing in die retorika was juis om die besef te vestig “dat die werklikheid ‘buite’ die taalkonstruksies wat ons kennis konstitueer onbereikbaar is anders as deur taal” (Van Zyl, 1997 : 35).

verwysings, historiese name soos byvoorbeeld Jan van Riebeeck, historiese gebeure, ens.) in die Klassieke historiese roman om 'n outentifiserende effek te bewerkstellig (Van Zyl, 1997 : 39, 40).

'n Belangrike insig van Van Zyl is dat 'n sodanige *effet du réel* in die postmodernistiese historiese roman verbreek word ; oorreding vind dus in die postmodernistiese historiese roman nie op die vlak van 'n werklikheidsillusie plaas nie (1997 : 114). Sy verwys in hierdie verband na die gebruik van die magiese realisme in Etienne Van Heerden se *Toorberg* waardeur daar in 'n spel met feit en fiksie doelbewus gepoog word om 'n werklikheidsillusie te verbreek. In Brink se *Inteendeel* word 'n werklikheidsillusie deurbreek deur die teenwoordigheid van 'n eksterne vertelsinstansie (Van Zyl, 1997 : 120).

Paul Murray beweer n.a.v. White se bevraagtekening van die korrespondensieteorie van die geskiedskrywing³⁶ dat die historiografie nie meer beskou kan word as 'n meer korrekte weergawe van die verlede as die weergawes van die verlede wat ons in die historiese roman aantref nie (2002 : 9). Deur onder andere White se toedoen kan ons besef dat “[whilst] historians need to defend traditional history which lays claim to ‘trueness’ to historical sources, there is room in this huge field for a different approach, a wider perspective and dimension. Thus, other forms, such as fiction or the historical novel, become fertile ground for such an approach. These ‘other forms’ can also offer aspects not always found among traditional historians, specifically from an historical imagination point of view” (Murray, 2002 : 14). Murray besin dus oor die implikasies wat verwickelinge in die eietydse geskiedenisfilosofie, waarin die feitelike status van die historiografie

---

³⁶ White se twyfel in die representeerbaarheid van die historiese werklikheid sluit in 'n groot mate aan by Foucault se denke oor die geskiedenis : “White clearly moved away from the modernist-empiricist view that history can reflect reality, and identified himself with Michel Foucault” (Murray, 2002 : 16).

onder verdenking staan, mag hê op die verwantskap tussen die historiografie en die letterkunde.

Met betrekking tot die weergawe van die geskiedenis wat in die nuwe historiese roman aangetref word, gebruik Murray (2002 : ii) die term “novel histories”, ‘n term wat sinspeel op die problematisering van die grens tussen geskiedskrywing en fiksie in die postmodernisme. Hierdie term “novel history” herinner aan Marcel Janssens (1996 : 45 – 55) se tese in sy artikel “Historiografiese narrativisme en historiografiese roman” dat ons vandag, wat die diskoerse van die historiografie en die historiese roman betref, te doen het met ‘n vorm van postmoderne “mixing”.

Murray beweer dat eietydse historiese romans, soos dié van Etienne van Heerden, naas die geboekstaafde geskiedenis ons perspektief op die verlede kan verbreed. Die tradisionele historiografie bied meesal ‘n totaliserende perspektief op die geskiedenis (Murray, 2002 : vi). Murray glo dat die literêre verbeelding aangewend kan word om ons perspektief op die geskiedenis te verruim. Hiermee sluit hy by André P. Brink se tese dat die herskrywing van die geskiedenis in ‘n postkoloniale konteks in Suid-Afrika gepaard gaan met ‘n “recovery and a rewriting, and *reimagination* of history [my kursivering – n.m.]” aan (Meintjies, 2001 : 124). Murray noem in die “opsomming” van sy studie dat hy die moontlikheid “ondersoek [...] dat die verlede volgens ander sienswyses voorgestel kan word en nie slegs volgens die tradisionele sienswyses van historici nie”.

Willie Burger (1996 : 47) beaam die bogenoemde beskouinge van Murray. Die narrativiste se kritiek behels volgens hom dat die historiese narratief altyd ‘n verdraaide beeld van die verlede gee omdat die vorm van ‘n narratief afgedwing word op gebeurtenisse in die verlede wat inherent nie oor ‘n narratiewe struktuur

beskik nie. Die aanspraak van die diskoers van die historiografie op waarheid word dus vandag ondergrawe : “Die verskil tussen geskiedskrywing en historiese fiksie het tradisioneel te doen met die waarheidsaansprake van die twee diskoerse. Historiese fiksie maak nie in die eerste plek aanspraak daarop dat die waarheid daardeur meegedeel word nie. Die klem wat egter nou op die narratiewe aard van die geskiedenis val, ondermyn die waarheidsaanspraak van die geskiedenis en stel dit as’ t ware op gelyke voet met fiksie”.

‘n Mens sou dus n.a.v. die voorafgaande die afleiding kan maak dat die narrativistiese stroming in die geskiedenisfilosofie ‘n groot invloed op die Afrikaanse literêre kritiek gehad het m.b.t. die vestiging van ‘n bewussyn oor die nabyheid van die diskoerse van die letterkunde en die geskiedskrywing. Ooreenkomste word gesoek tussen die historiese roman en die historiografie – soos in die kritiek van Van Zyl waarin ‘n vergelyking op ‘n retoriese vlak getref word tussen die tradisionele geskiedenisfilosofie en die Klassieke historiese roman. Andersyds word die idee dat die weergawes van die geskiedenis wat in die historiese roman aangetref word minder waarheidsgetrou of feitelik is as in die historiografie ook ondergrawe.

‘n Streng onderskeid tussen die diskoerse van die historiografie en die letterkunde word egter nie net in die literêre kritiek bevraagteken nie, maar ook in die historiografie. Karel Schoeman se tweedelige *Armosyn van die Kaap* (1999 en 2001) word byvoorbeeld geklassifiseer as geskiedskrywing, maar toon ook ooreenkomste met die literatuur. Schoeman se werkswyse kan geassosieer word met pogings soos dié van die historikus Simon Schama “to restore narration [...] to history” (Byatt, 2001 : 10). Annie Gagiano (2003 : 107) verwys na die “noticeable ambivalences” in *Armosyn van die Kaap*. Sy skryf dat Schoeman aan die een kant in *Armosyn van die Kaap* aankondig dat hy hom nie slegs by feite gaan bepaal nie, maar andersyds historiese getrouheid nastreef deur van

gepubliseerde bronne gebruik te maak. Hermann Giliomee noem dat Schoeman se *Armosyn van die Kaap* herinner aan 'n verouderde vorm van die historiografie, naamlik die narratiewe geskiedenis van Gibbon en Trevelyan (2003 : 102). Sedertdien Herodotus se tyd was daar volgens Giliomee twee maniere om die geskiedenis op te teken. 'n Ontledende benadering behels dat die geskiedenis ontleed word om die kragte (ekonomies, sosiaal, ens.) wat onderliggend daaraan is, bloot te lê. In hierdie benadering is daar volgens Giliomee 'n "obsessie met konsepte" en "teoretiese souse". Dit is ook die benadering wat die deursnit historikus vandag volg. Die tweede benadering is 'n narratiewe benadering, wat kenmerkend van Schoeman se werk is. Schoeman maak i.v.m. die geskiedskrywing die volgende stelling : "My intuïtiewe gevoel was altyd dat geskiedenis moet aangebied word en lees soos 'n roman" (Giliomee, 2003 : 102).

4.3 Die Afrikaanse historiese roman en die poststrukuralistiese geskiedeniskritiek

4.3.1 Kritiek teenoor empiriese benaderings tot die historiografie

Viljoen identifiseer die poststrukuralistiese en postmodernistiese geskiedenis-kritiek as een van die invloede op die nuwe historiese roman in die Afrikaanse letterkunde (1993 : 1 – 3). Met verwysing na die opvattinge van Hutcheon, White, LaCapra en Degenaar toon sy aan hoedat 'n benadering tot die geskiedenis as 'n empiriese en transendentele realiteit waartoe die historikus toegang het binne die poststrukuralistiese/postmodernistiese kritiek bevraagteken word. Feite wat historici oor die verlede in die historiografie weergee, kan nie noodwendig gelykstel word aan die gebeure van die verlede nie, aldus Hutcheon. Die geskiedskrywing word gesien as 'n diskursiewe formasie (Degenaar) en 'n gemanipuleerde verbale struktuur (White).

‘n Tradisionele benadering tot die historiografie word onder andere in die eietydse Afrikaanse historiese roman ondergrawe deur die gebruik van die magiese realisme. Volgens Paul Murray (2002) wend Etienne van Heerden in sy romans die magiese realisme aan met die doelwit “to destabilise static history by ignoring the conventional elements of time and place *continua*”. In magies-realistiese tekste soos Van Heerden se romans *Toorberg* (1986) en *Die swye van Mario Salviati* waarin hede en verlede saambestaan (met die teenwoordigheid van voorouers en gestorwenes in die hede), word die chronologiese verloop van tyd opsetlik versteur. Dit herinner onder meer aan Foucault se kritiek teenoor ‘n beskouing van die geskiedenis as ‘n teleologiese, kousale of lineêre proses. Brian McHale se tese dat die postmodernistiese historiese fiksie opsetlik nie gehoorsaam is aan die wette en die logika van die konkrete werklikheid nie, kan eweneens geassosieer word met die gebruik van die magiese realisme in die postmodernistiese historiese roman (1987 : 17).

Empiriese benaderings tot die geskiedskrywing word verder in postmodernistiese historiese romans soos dié van Etienne van Heerden ondergrawe deur ‘n vooropstelling van die idee dat ‘n narratiewe struktuur aan die verlede toegevoeg word in die interpretasie daarvan : “[in] his novels, the author/ narrator (tries to) make(s) sense of the historical facts that he/she has collected so as to create some kind of narrative order to produce, construct and create a knowledge of the past (and the present and future)” (Murray, 2002 : 38). Daar is in die postmodernistiese historiese roman volgens Murray sprake van ‘n selfbewustheid oor die “act of narrating or emplotting an order” in die proses om die verlede te interpreteer. Dit herinner aan White se tese dat die historikus nie historiese gebeurtenisse op transparante wyse weergee of ‘n betekenis en samehang in die verlede ontdek nie, maar dat hy ‘n narratiewe struktuur en betekenis aan historiese gebeurtenisse toevoeg.

Daar is sprake van ‘n twyfel in kontemporêre historiese romans in die vermoë van die kennende subjek om die historiese werklikheid volledig weer te gee, wat saamhang met die ondergraving van die subjek in die poststrukturalisme (vergelyk die kommentaar in hoofstuk een oor Foucault se ondergraving van humanistiese benaderings tot die subjek). Die subjektiwiteit van die historiografie word in eietydse Afrikaanse historiese romans byvoorbeeld op die voorgrond geplaas deur die teenwoordigheid van ‘n onbetroubare verteller. In *Inteendeel* (1993) van André P. Brink het ons byvoorbeeld te doen met ‘n pikareske figuur wat nie altyd die waarheid vertel oor die verlede nie en reeds voor die aanvang van die teks aan die leser voorgestel word as ‘n leuenaar.

Van Heerden skryf die volgende m.b.t. die teenwoordigheid van ‘n twyfelende subjek in die postmodernistiese letterkunde : “Die subjek wat geskep word, is ‘n twyfelende subjek wat [...] te staan kom voor die problematiek van betekenisgewing. Hy is dus nie slegs gemoed met die gebeure van die verlede nie, maar ook die problematiek van die optekening van daardie gebeure” (1997a : 22). In *Hierdie Lewe* (1993) van Karel Schoeman word die leser bewus van die belemmerende invloed van die sterwende verteller se onbetroubare geheue (Van Coller (1995 : 200) verwys na die “broosheid van die geheue” van die verteller in *Hierdie Lewe*³⁷). Daar is in hierdie roman sprake van ‘n “moeisame rekonstruksie” van die verlede deur die verteller ; “huiwerig, fragmentaries, en selfs achronologies” (Van Coller, 1995 : 202). Die verteller se insig in die gebeure in haar gesin se verlede, soos Sofie en Pieter se verhouding en Jakob se dood, word verder bemoeilik deur die feit dat sy as “ongeagte meisiekind” oor niks ingelig is deur haar familie nie.

---

³⁷ Die betroubaarheid van haar geheue word self deur die verteller in twyfel getrek met kommentaar soos die volgende : “hoe kan ek tussen herinnering en verbeelding onderskei wanneer die een beeld vir my so helder is soos die ander? Eenvoudige feite is nie meer eenvoudig nie, elke woord, elke beeld belaaie met ‘n las van verdere herinnerings of dieper insigte waaruit dit nie meer losgemaak kan word nie” (Schoeman, 1993 : 66). Sy noem ook dat haar geheue haar bedrieg (Schoeman, 1993 : 67).

In die postmodernistiese historiese roman word die verlede verder voorgestel as ‘n entiteit waartoe ons nie op ‘n onproblematiese wyse toegang het nie. Die ontoeganklikheid van die verlede (as ‘n “inaccessible physical space”) word volgens Willie Burger in Schoeman se *Verliesfontein* verbeeld (2000 : 5). Dit sluit aan by Van Heerden se stelling in sy voorlesing “Vanuit eie werk : *Die skrywer as historiograaf* ” dat “die verlede vir die skrywer as historiograaf ‘n argeologiese begrip is. Dit is slegs in getekstualiseerde vorm aan ons beskikbaar” (1994 : 4).

4.3.2 Kritiek in die nuwe historiese roman teenoor die gebruik van die historiografie as ‘n magsinstrument

Daar is reeds verwys na Foucault se tese dat diskoers nie ‘n neutrale medium is om kennis oor te dra nie, maar dat dit ‘n instrument is van magsuitoefening. Soos wat reeds genoem is, kan die diskoers van die historiografie beskryf word as ‘n magsinstrument om die rede dat “it is a means of controlling and domesticating the past in the form of knowing it” (Porter, 1984 : 75). Daar is in die vorige hoofstukke beweer dat dit selfs aantoonbaar is dat die Klassieke historiese roman, soos die romans van Sir Walter Scott, ideologiese subtekste soos nasionalisme of imperialisme bevat.

Wat die Suid-Afrikaanse konteks betref, is die assosiasie van die geskiedskrywing met ‘n vorm van magsuitoefening toepaslik op die wyse waarop die geskiedskrywing binne ‘n Afrikanernasionalistiese bestel gemanipuleer is. Mathilda Smith (1998 : 10) noem dat die “[manipulasie], idealisering en mitologisering van die geskiedenis [...] daartoe gelei het dat die Afrikanervolk sy geskiedenis as die verwesenliking van God se Heilsplan geïnterpreteer het”. Die historiografie is dus deur die Afrikaner benut as ‘n instrument om die uitbreiding van sy politieke mag te verantwoord. In hierdie verband skryf Van Heerden ook dat die historiografie altyd medepligtig is/was aan die koloniale diskoers :

“[there] is a tendency in people to want to colonise, to appropriate, which is strongly reflected in the writing of historiography” (Murray, 2002 : 49).

Dit blyk dat Klassieke historiese romans in die Afrikaanse letterkunde ewe aandadig was aan hierdie manipulasie van die geskiedenis deur die Afrikaner. In haar analise van *Di koningin fan Skeba* deur S.J. du Toit noem Van Zyl (1993 : 34) dat die roman geassosieer kan word met ‘n kolonialistiese “uitbreidingsdrang”. Andersyds kan die roman ook geassosieer word met die Afrikanernasionalistiese-projek (Van Zyl, 1993 : 35). Luc Renders maak ook die volgende stelling in verband met die aandadigheid van historiese romans aan die metanarratief van Afrikanernasionalisme : “In die begin van die twintigste eeu het ‘n groot aantal historiese romans verskyn. Outeurs soos D.F. Malherbe en C.J. Langenhoven roep die verlede op om die identiteit van die Afrikanervolk te knee en te verstewig. Deur die manipulasie en die idealisering van die verlede is mites geskep wat uitdrukking gee aan die wêreldbeeld en die waardes van die Afrikaner en wat sy aanwesigheid in en verowering van Suider-Afrika legitimeer” (1996 : 72). ‘n Historiese drama van N.P. van Wyk Louw, genaamd *Dias*, kan geassosieer word met so ‘n poging tot die uitbreiding van Afrikanernasionalisme : “*Dias* is ‘n radiodrama met ‘n blanke held, geskryf binne ‘n Europese estetiese tradisie vir ‘n Westerse medium. Afrika en die Afrikaan word gekenmerk deur afwesigheid. Hulle figureer glad nie in die stuk nie” (Renders, 1996 : 73)³⁸.

In eietydse historiese romans in die Afrikaanse letterkunde word die offisiële weergawe van die Afrikanergeskiedenis egter bevraagteken en die koloniale verlede verwerp (Renders, 1996 : 72 – 74). Soos wat Ashcroft, Griffiths en Tiffin beklemtoon, is die herskrywing van die historiese, maar ook die fiksionele rekord ‘n belangrike aspek van die postkoloniale diskoers ; ‘n “rereading and rewriting of

---

³⁸ Nie net die historiese roman nie, maar ook die plaasromantradisie in die Afrikaanse letterkunde was aandadig aan die koloniale diskoers van Afrikanernasionalisme (vergelyk Wasserman se artikel “Terug na die plaas – postkoloniale herskrywing in Etienne van Heerden se *Die Stoetmeester*” (2000b : 44)).

the European historical and fictional record” word in die postkoloniale diskoers onderneem (1995 : 95). Die perspektief van die “Ander” word in hierdie herskrywing van die geskiedenis beoordeel : “Received history is tampered with, rewritten, and realigned from the point of view of the victims of its destructive progress [...] In all these texts the perspective changes to that of the ‘Other’ ” (Ashcroft, Griffiths en Tiffin, 1995 : 34). ‘n Sodanige herskrywing van die historiese rekord uit die perspektief van die Ander is van toepassing op die eietydse Afrikaanse historiese roman.

Foucault se begrip “counter-memory” word deur Paul Murray in verband gebring met die herskrywing van die geskiedenis in die eietydse Afrikaanse historiese roman. Met betrekking tot Etienne van Heerden se historiese romans noem Murray (2002 : 27 – 40) dat “Foucault’s concept of counter-memory can be strongly considered in the Van Heerden *oeuvre*, since he works as Foucault would say, by moving in behind the conventional, official history”. Sheena Patchay omskryf die begrip “counter- memory” as volg : “[countermemory] sets into motion a process that works against [...] discourses of power, situating instead discourses that run counter to established power relations. This allows for the recuperation, rewriting and retelling of lost histories” (2001 : 152).

In die Afrikaanse letterkunde kan André P. Brink se *Inteendeel* (1993) genoem word as ‘n voorbeeld van ‘n teks wat ‘n alternatief bied tot die gedokumenteerde, offisiële weergawe van die geskiedenis. Viljoen (1995) beskryf *Inteendeel* as ‘n voorbeeld van die subgenre van die historiese roman wat Wesseling in *Writing History as a Prophet. Postmodern Innovations of the Historical Novel* identifiseer, naamlik die Uchroniese fantasie. Een van die sentrale eienskappe van die Uchroniese fantasie is dat dit die gedokumenteerde geskiedenis verontagsaam en alternatiewe weergawes van die verlede bied : “[the] novel’s alternative to documented history mainly concerns the three journeys into the interior that

Barbier undertakes for which no historical evidence can be found” (Viljoen, 1995 : 515). Die geskiedenis word in die Uchroniese fantasie herskryf uit die perspektief van diegene wat aan die “verloorkant” van die geskiedenis was. Die berugte Barbier se verhaal in *Inteendeel* is dan ook verteenwoordigend van die “discredited and illegitimate knowledges usually disqualified in the writing of official history” (Viljoen, 1995 : 514).

Terwyl daar min voorbeelde in die Afrikaanse letterkunde is van die Uchroniese fantasie, is daar ‘n groot korpus tekste waarin die geboekstaafde geskiedenis, soos wat McHale dit sou stel, gesupplementeer word deur die perspektiewe van diegene wat voorheen die randgebiede van die geskiedenis bekleed het. *Die Reise van Isobelle* deur Elsa Joubert supplementeer byvoorbeeld die offisiële historiese rekord met die gemarginaliseerde perspektief van die vrou op die geskiedenis. Die familiegeskiedenis wat in hierdie roman vertel word, sentreer nie rondom ‘n patriargale stamboom nie, maar juis ‘n matriargale stamboom³⁹. Roos (2003 : 319) beskryf ook Karel Schoeman se *Verkenning* as ‘n alternatiewe geskiedskrywing waarin vrouestemme na vore tree. Die herskrywing van die geskiedenis uit die gesigspunt van die gemarginaliseerde subjek het egter nie net betrekking op vrouegeskiedenis nie, maar ook op die geskiedenis van gekoloniseerdes. Meintjies (2001 : 130) beskryf juis A.H.M. Scholtz se *Vatmaar* as ‘n vorm van postkoloniale historiografie.

---

³⁹ Soos wat Smith (1998 : 50) redeneer, het die roman te make met die geskiedenis van die emansipasie van die vrou in die Suider-Afrikaanse samelewing in die verloop van die twintigste eeu. Tesame met die politieke veranderinge wat in Suid-Afrika plaasvind in die negentigerjare, illustreer die roman volgens Smith dat die patriargale sisteem besig is om geleidelik te verander in ‘n matriargie.

4.4 Visies op die koloniale Suid-Afrikaanse geskiedenis in die postkoloniale diskoers en Afrikaanse literêre kritiek

4.4.1 Die WVK-debat

Binne 'n post-apartheidskonteks het skrywers en kritici in die Afrikaanse letterkunde gou 'n vergelyking getref tussen die wyse waarop die verlede in die Waarheids- en Versoeningskommissie (WVK) verwerk word en die rol wat die Afrikaanse historiese roman in die verwerking van die verlede kan speel, waarvan Van Coller se artikel, “Die waarheidskommissie in die Afrikaanse letterkunde : die Afrikaanse prosa in die jare negentig” (1997), een van die eerste voorbeelde is⁴⁰. In die Afrikaanse letterkunde van die negentigerjare was daar volgens Van Coller sprake van “'n bykans obsessionele belangstelling in en bemoeienis met die persoonlike en die kollektiewe geskiedenis” (1997 : 11). Daar is volgens Van Coller twee uiteenlopende tendense vandag te bespeur in die wyse waarop die verlede in die Afrikaanse letterkunde uitgebeeld word. Aan die een kant is daar 'n groep romans wat 'n nostalgiese perspektief op die verlede bied. Andersyds is daar ook romans “waarin die verlede gedissekteer word” en wat gekenmerk word deur 'n soeke na waarheid ; hierdie groep romans figureer as 'n “Waarheidskommissie in die klein” (Van Coller, 1997 : 13). Teenoor die nostalgiese blik op die verlede van die eerste groep romans, word die tweede groep romans deur 'n parodiërende blik op die verlede gekenmerk.

Die herskrywing van die geskiedenis in die letterkunde bestaan egter nie slegs uit 'n proses van 'n “disseksie” van die verlede nie, maar kan ook beskryf word as 'n terapeutiese proses. Van Coller noem in hierdie verband dat die “genesende krag van stories [...] 'n belangrike tema in sekere vorme van die psigoterapie” is

---

⁴⁰ Dit is interessant dat hierdie vergelyking tussen die Afrikaanse letterkunde en die WVK egter nie net slegs binne die Afrikaanse literêre kritiek getref is nie, maar ook daarbuite. Njabulo Ndebele verwys byvoorbeeld ook na die rol wat die Afrikaanse letterkunde kan speel as 'n “informele” WVK (1998 : 24).

(1997 : 18). Deur die vertelling van narratiewe oor die geskiedenis kan die verlede op 'n terapeutiese wyse verwerk word : “Hoeseer kennis van die verlede noodsaaklik is, moet die verlede ook oorkom word, *Vergangenheitsbewältigung*, word dit in die skuldbewuste Duitsland genoem” (Van Coller, 1997 : 18). Ook Henriëtte Roos gebruik die term *Vergangenheitsbewältigung* m.b.t. die verwerking van die problematiese Suid-Afrikaanse verlede (2003 : 272). *Vergangenheitsbewältigung* (vertaal deur Roos met die frase “getting to grips with the past”) was volgens Roos 'n “kulturele verskynsel in die sestigerjare in Duitsland (ongeveer vyftien jaar ná die afloop van die Tweede Wêreldoorlog) waarvolgens weer indringend na die verlede gekyk is in 'n poging om die eie identiteit en aard te bepaal”. Sy verwys na die ooreenkomste tussen die Afrikaanse literatuur soos dit daarna uitgesien het ná 1994 en die Duitse literatuur na die val van die Berlynmuur (die sogenaamde oorgangsliteratuur (“Wende literatuur”) wat in Duitsland geproduseer is).

Daar kan met vrug 'n vergelyking getref word tussen die wyse waarop die literatuur binne Suid-Afrika en ander lande, wat gekonfronteer word met 'n ewe problematiese verlede, instrumenteel is om die verlede te verwerk. Meintjies (2001 : 123, 124) noem dat “in the concluding phase of the twentieth century, several countries, including South Africa, which experienced a history of trauma, attempted to facilitate a new beginning by re-examining previously held certainties”. Hy verwys in hierdie verband na die instelling van Waarheids- en Versoeningskommissies wêreldwyd (soos byvoorbeeld in Chili, Uruguay, El Salvador en die Honduras) in 'n poging om traumatiese geskiedenis te verwerk. Soos in Suid-Afrika dien die letterkunde van ander lande, wat 'n ewe traumatiese verlede ervaar het, egter ook as 'n instrument ter die verwerking van die geskiedenis. Sheena Patchay (1998 : 250) verwys byvoorbeeld na Milan Kundera se fokus in sy oeuvre op die problematiese geskiedenis van Tseggo-Slowakye. Isabel Allende getuig eweneens van die terapeutiese waarde van literatuur : “In the

process of writing the anecdotes of the past, and recalling the emotions and pains of my fate, and telling part of the history of my country, I found that life became more comprehensible and the world more tolerable. I felt that my roots had been recovered and that during that patient exercise of daily writing I had also recovered my own soul” (Wenzel, 1996 : 2).

Die voorveronderstellings en werkswyse van die WVK het egter ook al baie kritiek ontlok (Nuttall en Coetzee, 1998 : 1). Ingrid de Kok beweer byvoorbeeld dat daar in die werkswyse van die WVK te min klem gelê word op boetedoening en dat daar in die WVK dalk te maklik sluiting m.b.t. die verlede bewerkstellig word (1998 : 58, 59). Wenzel beweer ook dat die perspektief wat die WVK op die verlede gebied het homogeniserend van aard was (2002 : 23). Andersyds staan die ideale wat gepaard gegaan het met ‘n projek soos die WVK soos versoening, heling en ‘n demokratiese samelewing vandag ook moontlik onder verdagting vanweë ‘n verskynsel wat Herman Wasserman beskryf as “postcolonial disillusionment” ; hy verwys na ‘n “disillusionment with the dystopia that has been realised instead of the utopian expectations envisaged in anticolonial discourse” (2000 : 106)⁴¹. Die vraag is dus of die WVK kan dien as geskikte metafoor vir die funksie van die Afrikaanse historiese roman in ‘n postkoloniale konteks of nie. Kan ‘n letterkunde figureer as ‘n WVK “in die klein” wanneer begrippe soos versoening en heling met betrekking tot ons koloniale en problematiese geskiedenis met skepsis bejeën word ?

Een van die felste kritieke op die WVK en die bewering dat die Afrikaanse letterkunde kan figureer as ‘n WVK “in die klein” word verteenwoordig deur Philip John se artikel “Versoening, *Aufarbeitung*, Renaissance, Verligting : Wat eis die Suid- Afrikaanse verlede van ons?” (2000). John beweer dat die WVK

---

⁴¹ Wasserman noem dat hierdie postkoloniale ontugtering verband hou met kwessies soos veiligheid in ‘n uiters gewelddadige samelewing, voortgesette armoede, ens. en die feit dat die Afrikaner tans ‘n minderheidsposisie beklee in ‘n land waar hy voorheen ‘n magposisie beklee het (2000 : 97).

deel is van ‘n nuwe hegemoniese kulturele diskoers in Suid-Afrika waarin terme soos “nasiebou”, “versoening”, “heropbou” en “transformasie” vooropgestel word (2000 : 46 – 48). Daar is eweneens in die Afrikaanse literêre kritiek sprake van so ‘n hegemoniese diskoers m.b.t. die verwerking van ‘n problematiese verlede. Hierdie hegemoniese diskoers word gekenmerk deur ‘n optimisme in heling en versoening t.o.v. die verlede (John, 2000 : 45). John suggereer dat ons met die WVK en die “WVK” in die letterkunde te doen het met die skryf van ‘n nuwe metanarratief rondom die geskiedenis omdat die groot premie wat geplaas word op die terapeutiese verwerking van die verlede impliseer dat ‘n “bemeesting” van die verlede nagestreef word (2000 : 49, 50). Hy maak die volgende stelling in hierdie verband : “Beide die Afrikaanse literêre kritiek en die WVK (in sy openbare mediagedaante) stel die vertel van verhale oor ‘n kwetsende verlede voor as ‘n proses wat primêr op ‘n sielkundige vlak plaasvind. Albei instansies beskou die proses in ‘n positiewe lig en glo dat dit terapeuties en helend inwerk. Die optimistiese ingesteldheid word die duidelikste uitgedruk in die term *Vergangenheitsbewältigung*, wat dui op die ‘bemeesting’ van die verlede” (John, 2000 : 49).

John is egter skepties jeens die idee dat heling met betrekking tot die verlede volkome bewerkstellig kan word of dat die problematiese Suid-Afrikaanse geskiedenis heeltelmal verwerk kan word. Hy glo dat ons moet strew na ‘n besef van die “distinkiewe” en “onreduseerbare” karakter van die verlede (John, 2000 : 53). As voorbeeld hiervan verwys hy na Danie Goosen se benadering tot die geskiedenis (en ‘n sogenaamde “waansinnige” benadering tot skuld) waarin daar erken word “dat die verlede gebou is op konflikte en kontradiksies, én dat hierdie kontradiksies nog steeds voortbestaan” (John, 2000 : 52, 53). Hy voeg ook by dat Goosen se benadering een is “wat die terapeutiese verwerking van die verlede as uiters problematies sien, as ‘n benadering waarin verskil en verskeidenheid ontken word en tot homogeniteit gereduseer word [...] Teen die homogeniserende bena-

dering stel hy 'n benadering wat uitgaan van verskil en verskeidenheid, wat die verskille en kontradiksies van die verlede en die geskiedenis herken en erken". John suggereer dus dat daar nie so maklik afrekening gedoen kan word met die problematiese Suid-Afrikaanse verlede nie en dat daar nooit volkome sluiting oor die verlede bereik sal kan word nie – waarmee hy herinner aan Foucault se fokus op die onversoenbaarheid (oftewel "difference") tussen die hede en die verlede (vergelyk hoofstuk een in hierdie verband).

John stel vervolgens 'n alternatiewe benadering tot die hantering van die Suid-Afrikaanse geskiedenis voor wat geskool is op die werk van Adorno. Adorno fokus nie op 'n terapeutiese verwerking van die verlede nie, maar eerder op die skepping van 'n nuwe politieke kultuur in die hede "wat nie gegrond is op die eksploitasie van mense se swakhede, vrese en onsekerhede vir politieke gewin en manipulasie nie" (John, 2000 : 54). John suggereer dus dat daar 'n klemverskuiwing in die literêre kritiek behoort plaas te vind vanaf 'n bemoeienis of poging tot verwerking van die verlede, wat tiperend is van die eietydse literêre kritiek, na die betrokke funksie wat die letterkunde potensieel in die samelewing kan vervul. Die suggestie is dus dat ons nie die problematiese of traumatiese verlede kan verander of verwerk nie, maar dat ons wel op die hede 'n invloed kan hê.

John verruim met die bogenoemde artikel die huidige gesprekvoering in die literêre kritiek m.b.t. die hantering van die Suid-Afrikaanse verlede. Die klem wat hy plaas op die kontradiksies wat eie is aan die verlede (en wat nie in die hede opgelos kan word nie) bied myns insiens 'n nugtere alternatief tot die idealistiese of utopiese komponent van die WVK. Hy plaas egter te min klem op die noodsaak om binne 'n postkoloniale konteks die historiese rekord te herlees en te herskryf. Daar is reeds verwys na Helen Tiffin se bewering dat die "rereading and rewriting of the European historical and fictional record" een van die projekte van die postkoloniale kritiek is (1995 : 95).

André P. Brink sluit by Tiffin aan in sy artikel “Stories of history : reimagining the past in post-apartheid narrative” waarin hy beweer dat die offisiële weergawe van die geskiedenis tydens die Apartheidsjare gapings en stiltes bevat m.b.t. sekere onderwerpmateriaal (soos slawerny) en sekere gemarginaliseerde figure in die geskiedenis (1998 : 36). Brink beweer in aansluiting by die uitgangspunte van Roos en Van Coller dat “unless the enquiries of the Truth and Reconciliation Commission (TRC) are extended, complicated and intensified in the imaginings of literature, society cannot come to terms with its past to face the future” (1998 : 30). Die letterkunde kan die belangrike funksie vervul om hierdie gapings in ons geskiedenis deur die literêre verbeelding te vul, aldus Brink (Nuttall en Coetzee, 1998 : 3).

‘n Sodanige postkoloniale verwerking of herskrywing van die geskiedenis beteken egter nie dat, soos John dit stel, die “distinktiwe” of “onreduseerbare” karakter van die verlede geïgnoreer word nie. Brink verwys na Hayden White se idee dat die konkrete historiese werklikheid nie toeganklik is nie (1998 : 32). In ‘n postkoloniale herskrywing van die geskiedenis is daar ‘n bewustheid van die feit dat die verlede nooit in sy totaliteit gerekonstrueer kan word nie, maar dat metafore slegs gevorm kan word om die verlede te verstaan. Brink skryf die volgende in hierdie verband : “What the reader is left with, in the reading of any narrative text, but most pertinently in the reading of any attempt in the ‘new’ South African fiction to reclaim some of the historical land from the sea of oblivion or of accepted versions, is the irreducible fact of textuality” (1998 : 41, 42). Brink beklemtoon dat ons in ‘n postkoloniale herskrywing van die geskiedenis nie ‘n nuwe metanarratief oor die verlede moet skep nie, maar dat ons begrip van wat die geskiedenis en die historiografie is, moet verander. Ons moet beseef dat ons nooit volkome toegang tot die verlede het nie, dat alle interpretasies van die geskiedenis subjektief is, dat die historiografie basies nie baie verskil van narratiewe of stories nie en dat ons die geskiedenis hoogstens deur die verbeelding

kan herskep of deur metafore kan probeer begryp, maar nooit finale waarhede oor die verlede kan ontdek nie.

Die verskil tussen John en Brink se benaderings tot die Suid-Afrikaanse letterkunde en die hantering van die geskiedenis in die postkoloniale Afrikaanse roman is dus dat terwyl die eersgenoemde eintlik wil wegdoen met die eis dat die skrywer hom of haar met die verlede moet bemoei of dit moet “dissekteer” (want die verlede is te kontradiktief en te kompleks om te verstaan) en die alternatief voorstel dat ons ons moet toespits op die ideaal van ‘n gelyke samelewing in die hede, die laasgenoemde fokus op die noodsaak daarvan om die geskiedenis binne ‘n postkoloniale konteks te herskryf. Brink benadruk wel die *voorlopigheid* van enige postkoloniale korrektief op die geskiedenis. Die letterkunde kan in ‘n postkoloniale samelewing figureer as ‘n WVK, maar dan moet daar nie voorgedoen word dat enige mate van finale sluiting oor die verlede bereik kan word nie. Alhoewel heling en versoening met betrekking tot die verlede een van die doelwitte van die WVK in die letterkunde is, moet daar myns insiens ook besef word dat ‘n volledige mate van heling met betrekking tot die geskiedenis dalk nie moontlik is nie en dat sekere aspekte en areas van die geskiedenis buite die greep van die outeur van die historiese roman bly. ‘n Postkoloniale korrektief op die geskiedenis in die letterkunde behoort myns insiens ‘n supplementêre karakter (in ‘n Derridiaanse sin) te hê en dit is ‘n punt wat dalk nog nie voorheen in die kritiek sterk genoeg gemaak is nie.

4.4.2 Die Afrikaanse letterkunde en die postkoloniale diskoers

In noue samehang met die bogenoemde behoort die kompleksiteit eie aan die Suid-Afrikaanse postkoloniale diskoers in ag geneem te word by die analise van die eietydse historiese/postkoloniale roman. Viljoen (1996) kritiseer die homogene beeld wat Ascroft, Griffiths en Tiffin in hul studie *The Empire writes*

back. Theory and practice in postcolonial literatures (1989) van die postkoloniale literatuur skep. Hierdie studie bevat ‘n “siening van die postkoloniale literatuur as ‘n homogene kategorie waarin die naatlose kontinuïteit van hoogs diverse geografiese, historiese en kulturele kontekste soos dié van diverse Afrika-lande, die Karribiese eilande en setlaarskolonies soos Australië, Nieu-Seeland en Kanada veronderstel word” (Viljoen, 1996 : 160).

Viljoen fokus op die unieke postkoloniale situasie waarin die Afrikaner verkeer. Die Afrikaner het in die Suid-Afrikaanse geskiedenis beide die rol van koloniseerder en gekoloniseerde beklee. Die Afrikanernasionalistiese bewind en Apartheid is na 1994 meermale beskryf as ‘n vorm van kolonialisme, maar andersyds het die Afrikaner self ook die rol van gekoloniseerde beklee, want die Britse bewind is deur sommige Afrikaners self ervaar as ‘n vorm van kolonialisme (Viljoen, 1996 : 163). Die digotomie van koloniseerder-gekoloniseerde wat sentraal is aan die postkoloniale diskoers geld dus nie heeltemal t.o.v. die Afrikaner nie. Afrikaners het volgens Viljoen in die Suid-Afrikaanse geskiedenis ‘n “dubbele ‘status’ ” gehad as koloniseerder en gekoloniseerde⁴².

---

⁴² Viljoen is ook krities teenoor die wyse waarop die werking van taal in *The Empire Writes Back* m.b.t. die postkoloniale kontra-diskoers omskryf word. Ashcroft, Griffiths en Tiffin skryf in *The Empire Writes Back* dat die gekoloniseerde die taal van die koloniseerder appropriëer en disrupteer in ‘n postkoloniale kontra-diskoers. Ashcroft, Griffiths en Tiffin fokus egter hoofsaaklik op die tipe postkoloniale diskoers wat verband hou met die Engelse taal en letterkunde (Viljoen, 1996 : 161). Hierdie tipering van die postkoloniale diskoers kan egter nie sonder meer op die Suid-Afrikaanse situasie oorgeplaas word nie, vanweë die unieke posisie wat Afrikaans in die samelewing beklee. Afrikaans is nie net die taal van die koloniseerder nie, maar ook van gekoloniseerdes (Viljoen, 1996 : 163). Tydens die hoogty van Afrikanernasionalisme en Apartheid was Afrikaans nie net die taal van die Afrikanervolk nie, maar ook van ander rassegroepe soos die bruin bevolking. Met verwysing na ‘n essay van Fritz Ponelis skryf Viljoen dat Afrikaans ook nie noodwendig slegs beskou kan word as ‘n uitheemse taal wat verband hou met die kolonisasieproses nie, maar dat dit ook beskou word as ‘n inheemse taal wat in Afrika sy beslag gekry het. Ashcroft, Griffiths en Tiffin se tese in *The Empire writes back* dat die gekoloniseerde die taal van die koloniseerder appropriëer en disrupteer in ‘n postkoloniale kontra-diskoers is dus nie heeltemal van toepassing op die Afrikaanse taal en letterkunde nie. Wasserman (2000 : 93) skryf dus m.b.t. Viljoen se artikel dat “postcolonial literary processes in Afrikaans are not simply a matter of appropriation and abrogation of the coloniser’s language”.

Hierdie ambivalensie t.o.v. die Afrikaner se identiteit en sy geskiedenis kenmerk ook die Afrikaanse letterkunde. Die Afrikaanse letterkunde het in die verlede te doen gehad met die bevryding van die Afrikaner van Britse oorheersing, maar is in 'n latere stadium ook gebruik ter ondersteuning van die Afrikanernasionalistiese projek (Viljoen, 1996 : 164). Die letterkunde het egter ook op 'n latere stadium 'n verset teen Apartheid getoon. Volgens Wasserman (2000 : 92, 93) kan ons praat van 'n identiteitskrisis m.b.t. die Afrikanerliteratuur en die Afrikaner, omdat daar tydens die apartheidsjare 'n kontra-diskoers (“counterdiscourse”) teen apartheid in die letterkunde gevoer is deur individue wat op kontradiktoriese wyse behoort het tot die koloniserende groep : “[a] significant cause for the crisis of identity [...] is exactly this problematic relationship of subjects who, on the basis of their ‘race’ and culture, belong to the colonising group but display a strong aversion to the very same identity because of its link with colonial power”. Viljoen skryf dat dit duidelik is dat koloniseerder en gekoloniseerde in die geval van die Afrikaanse letterkunde nie afsonderlike eenhede is wat maklik uitmekaar gehaal kan word nie. Die ambivalensies eie aan die Suid-Afrikaanse postkoloniale situasie plaas dus 'n homogene voorstelling van die postkoloniale diskoers onder verdenking. Wasserman lewer ook die volgende kommentaar in hierdie verband :

Afrikaans literature can [...] neither be seen as purely a settler’s literature, nor can it be seen as the literature of a colonised people who have appropriated the language of their colonisers and are now writing back to the colonial centre. Rather, the Afrikaans literature and language occupies a peculiar double position in the history of colonial and postcolonial discourse in South Africa (2000 : 91).

'n Minder homogeniserende perspektief op die postkoloniale diskoers as dié van Ashcroft, Griffiths en Tiffin kan gevind word in Mishra en Hodge se benadering. Mishra en Hodge onderskei op grond van ideologiese oriëntasie tussen twee vorme van postkolonialisme (Viljoen, 1996 : 162). Eerstens is daar 'n opposisionele tipe postkolonialisme, “wat die duidelikste manifesteer in literature

wat streef na outonomie en politieke onafhanklikheid van die imperium”, aldus Viljoen. Volgens Wasserman word daar in die opposisionele vorm van die postkoloniale diskoers duidelik onderskei tussen die gekoloniseerde en koloniseerder (2000 : 94). ‘n Medepligtige postkolonialisme, wat implisiet teenwoordig is in die kolonialisme self, bestaan uit “die altyd-teenwoordige neiging tot subversie in enige literatuur wat deur ‘n sistematiese proses van kulturele oorheersing onderwerp word deur imperiale magsstrukture” volgens Viljoen. Die binêre opposisie van gekoloniseerde – koloniseerder geld in ‘n mindere mate in die medepligtige tipe postkolonialisme ; ‘n medepligtige postkolonialisme “foregrounds the instability of attempts made in the colonial discourse to oppose coloniser and colonised in a binary pair” (Wasserman, 2000 : 94).

Daar is egter ook volgens Mishra en Hodge ‘n derde tipe postkolonialisme, ‘n sogenaamde “fused postcolonialism” – “waarin die opposisionele en die medepligtige postkolonialisme saambestaan”. M.b.t. die postkoloniale diskoers soos wat dit in die Afrikaanse letterkunde tot en met 1994 voorgekom het, beweer Viljoen dat dit getipeer kan word as ‘n “fused postcolonialism” waarin vorme van medepligtigheid en opposisie saambestaan (1996 : 164). ‘n “Fused postcolonialism” is volgens Wasserman steeds ná 1994 kenmerkend van die postkoloniale diskoers in die Afrikaanse letterkunde :

While certain texts place the previously colonised in a direct opposition vis-à-vis the former coloniser, other texts instead focus on the way in which postcolonial subjects who in the colonial discourse of apartheid were relegated to different cultural or racial groups are mutually involved, their cultures entwined and their identities negotiated in relation with one another. In other words : while some texts retain the colonial binary but only turn it around so that the former Other now becomes a postcolonial Self, other texts hybridise the colonial binary so that cultural or racial opposition is no longer possible (2000 : 97).

Met betrekking tot die herskrywing van die Suid-Afrikaanse geskiedenis binne 'n postkoloniale diskoers hou die bogenoemde kritiek van Wasserman en Viljoen myns insiens die implisiete waarskuwing in dat die kompleksiteit en kontradiksies van die geskiedenis nie vereenvoudig moet word nie. Die Afrikaner se geskiedenis word naamlik deur 'n dubbelsinnigheid gekenmerk waarvolgens die Afrikaner beide die rol van kolonis en gekoloniseerde in die geskiedenis beklee het, soos wat Wasserman en Viljoen benadruk.

Hoofstuk 5

Die postkoloniale herskrywing van die geskiedenis in Dan Sleigh se *Eilande*

5.1 Inleiding

Die roman *Eilande* (2002) deur Sleigh gee in die eerste ses hoofstukke (gedeeltelik) die indruk van ‘n tradisionele historiese roman waarin ‘n omvangryke stuk uit die koloniale geskiedenis op ‘n lewensgetroue wyse herskep word. Binne die laaste hoofstuk van die roman word daar egter in die vorm van die “historikus”-karakter De Grevenbroek (wat geboë oor sy onvoltooide manuskrip onsuksesvolle pogings aanwend om die geskiedenis van die eerste vyftig jaar van die Kaapse verversingspos aan te teken) op metafiksionele wyse kommentaar gelewer oor die dokumenteerbaarheid van die verlede. In die tradisionele vorme van die geskiedskrywing is die verlede beskou as ‘n entiteit wat op ‘n objektiewe wyse bestudeer kan word. Hierdie voorveronderstelling word egter ondergrawe deur De Grevenbroek se mislukte pogings om sluiting oor die verlede te bereik en ‘n samehangende beeld van die verlede te konstrueer. Dit herinner aan Linda Hutcheon se bewering dat historiografiese metafiksie behels dat daar sprake is van ‘n “teoretiese selfbewustheid” oor die aard van fiksie en geskiedenis as menslike konstrakte (1988 : 5). Waar *Eilande* in die eerste ses hoofstukke lees soos ‘n Klassieke historiese roman waarin ‘n getroue beeld van die verlede nageboots word, kan die skeptiese kommentaar op De Grevenbroek se manuskrip in die laaste hoofstuk beskou word as ‘n vorm van historiografiese metafiksie. ‘n Analise van die rol van De Grevenbroek in die roman is dus ‘n noodsaaklike sleutel tot die interpretasie van *Eilande*. *Eilande* is nie toevallig self deur ‘n historikus en

argivaris (Sleigh) geskryf nie en dit is asof sy stem en dié van De Grevenbroek ‘n interferensieteks daarstel⁴³.

Benewens die feit dat *Eilande* in sekere opsigte aansluit by die poststrukuralistiese geskiedenis-kritiek het die roman ook ‘n duidelike postkoloniale inslag. ‘n Bekende of, wat ‘n mens selfs kon beweer, oorbekende gedeelte van die Suid-Afrikaanse geskiedenis word in hierdie roman in herbeskouing geneem. Die lesersperspektief op die vestigingsgeskiedenis van die Nederlanders aan die Kaap tydens die sewentiende eeu word verbreed deur ‘n genuanseerde beeld van die samelewing wat in hierdie tyd hier geleef het. Die fokus in die roman op rasseverhoudings, maar ook die streng hiërargie van klasseverhoudings aan die destydse verversingspos aan die Kaap werp ‘n nuwe lig op die geskiedenis. Hierbenewens stel die roman sekere vrae m.b.t. die representasie of representeerbaarheid van die Ander deur die wyse waarop die figure Pieterella en Krotoa uitgebeeld word. Daar sal in hierdie verband kommentaar gelewer word op die wyse waarop die Ander in onderskeidelik Dalene Matthee se *Pieterella van die Kaap* (2000) en Karel Schoeman se tweedelige historiese studie *Armosyn van die Kaap* (1999 en 2001) gerepresenteer word en op welke wyse dit by *Eilande* aansluit.

5.2 “Beeld van die Kaap, Die Eerste Halfeeu” : die geskiedskrywing as ‘n onvoltooide manuskrip

In die laaste hoofstuk van *Eilande* maak ‘n mens kennis met die klerk De Grevenbroek wat homself reeds in die inleiding “Stemme uit die see” voorstel. Dit is egter eers in hierdie laaste hoofstuk wat die lesers meegedeel word dat die romanteks wat hy of sy tot op daardie stadium onder oë gehad het eintlik ‘n

---

⁴³ ‘n Interferensieteks is in die narratologie ‘n teks waarin dit moeilik is om die stem van die verteller en persoonasie te onderskei.

geskiedkundige “studie” is wat deur die sekretaris De Grevenbroek onderneem is en wat handel oor die eerste vyftig jaar van die Nederlandse koloniale tydperk aan die Kaap. Die roman word dus aangebied in die gewaad van ‘n fiktiewe “manuskrip”, getiteld “Beeld van die Kaap, Die Eerste Halfeeue”, soos geskryf deur die fiktiewe outeur/historikus De Grevenbroek (in *Eilande* is daar dus sprake van wat Patricia Waugh (1984 : 30) beskryf as die “storie binne die storie” en wat Mieke Bal (1985 : 142 – 144) in haar *Introduction to the Theory of Narrative* beskryf as die ingebedde teks ; De Grevenbroek se manuskrip is ‘n ingebedde teks).

Van die geskrifte uit die pen van die historiese figuur en destydse sekretaris van die Politieke Raad Jan Willem de Grevenbroek wat wel behoue gebly het, tel onder meer sy testament en ‘n etnografiese studie getiteld *N.N. Graevenbroeckii elegans et accurata Gentis Africanae circa Promontorium Capitis Bonae Spei vulgo Hottentotten nuncupatae Descriptio Epistolaris Anno MDCLXXXV* (Van Stekelenburg, 2001 : 5, 29). Hierdie studie is deur Farrington vertaal as *An elegant and accurate account of the African race, living round The Cape of Good Hope, Commonly Called Hottentots* en tesame met nog twee vertaalde studies van onderskeidelik Willem ten Rhyne en Olfert Dappert gepubliseer in *The Early Cape Hottentots* (1933). De Grevenbroek se studie is oorspronklik in 1695 geskryf as ‘n brief aan ‘n predikantsvriend in Nederland en handel oor die lewenswyse van die inboorlinge aan die Kaap, veral die Khoi en die Xhosa (Van Stekelenburg, 2001 : 4, 5). Volgens Van Stekelenburg was De Grevenbroek vanaf sy aankoms in die Kaap in 1684 geïnteresseerd in die inboorlingbevolking. Dit blyk dat De Grevenbroek nie ‘n stereotipe beeld van die inboorlinge in hierdie brief weergee nie, maar van ‘n ongekende mate van welwillendheid en objektiwiteit gebruik maak in die representasie van die Ander, soos wat Schoeman (2001 : 159) beweer. Ampie Coetzee (1998 : 38) beskryf egter De Grevenbroek se studie as ‘n koloniale teks omdat dit ‘n voorbeeld is van die gesistematiseerde

klassifikasie van die Khoikhoi waardeur hulle voorkoms, taalgewoontes en etniese verskille beskryf word. Die feit dat die teks in Latyn geskryf is, dra by die wetenskaplike voorkoms daarvan, aldus Coetzee. Ná die skrywe van hierdie Latynse brief het De Grevenbroek met ‘n breedvoerige Latynse studie oor die Xhosa en die Khoi begin, wat ongetwyfeld sy meesterwerk moes word (Van Stekelenburg, 2001 : 7, 8). Hierdie manuskrip, waarmee hy hom byna twintig jaar lank besig gehou het, is egter nooit voltooi nie⁴⁴. Die gedagte dat De Grevenbroek nie ‘n besondere goeie skrywer was nie word deur Farrington genoem ; hy verwys na sy swak gebruik van Latyn, sy “infelicitous, pedantic, helpless style” en beskryf die Latynse brief van De Grevenbroek as “a very badly arranged piece of work” (Schapera, 1933 : 166, 169).

Uit die bogenoemde gegewe sou die moontlike afleiding gemaak kon word dat die “manuskrip” (“Beeld van die Kaap, Die Eerste Halfee”), waaraan die verarmde en bejaarde De Grevenbroek in sy bywonerskamertjie werk en wat ter sprake kom in die slothoofstuk van *Eilande*, ‘n fiktiewe rekonstruksie van die historiese figuur De Grevenbroek se onvoltooide manuskrip is. Baie naby aan Farrington se bogenoemde beskrywing van die historiese figuur De Grevenbroek se swak skryfstyl en hopelose gebruik van Latyn word De Grevenbroek hier in die roman geskets as ‘n nie besondere geslaagde skrywer of historikus nie. Daar word in die roman verwys na die voorneme wat De Grevenbroek gehad het om ‘n etnografiese studie oor die indigene te doen nadat hy sy reis na die Ooste voltooi het (Sleigh, 2002 : 713). Die studie sou ‘n oorsig van die Nederlanders se eerste vyftig jaar

---

⁴⁴ Al wat moontlik van De Grevenbroek se onvoltooide manuskrip behoue gebly het, is die studies van Francois Valentyn en Peter Kolbe. Soos wat Van Stekelenburg beweer, bestaan daar ‘n sterk moontlikheid dat beide Valentyn en Kolbe insae in De Grevenbroek se manuskrip gehad het en plagiaat gepleeg het. Valentyn se *Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoop met de zaaken daar toe behoorde* (1726) en Kolbe se *Caput Bonae Spei Hodiernum* (1719) (vertaal as *Naukeurige en uitvoerige beschryving van de Kaap de Goede Hoop* (1727)) toon duidelike ooreenkomste met De Grevenbroek se Latynse brief, maar sonder enige bronvermelding van sy studie (Van Stekelenburg, 2001 : 8). In *Eilande* is daar derhalwe in die volgende sinsnede ‘n suggestie van Kolbe se moontlike kopiëring van De Grevenbroek se studie : “Hy [De Grevenbroek – N.M.] het ‘n fout gemaak deur sy notas aan hom [Kolbe – N.M.] te leen, om na hartelus te kopieer voor hy na sy *lieber heimat* in Frankonië teruggekeer het” (Sleigh, 2002 : 688).

aan die Kaap insluit. De Grevenbroek gee egter sy frustrasie weer omdat hy nooit so ver kom as om hierdie manuskrip te voltooi nie : “Dit is ‘n verskriklike spanning om ‘n onvoltooide manuskrip lank op jou tafel te hê. Jy dryf in ‘n storm, sonder hulp. Jy skryf nog elke dag, verander die manuskrip in klein opsigte [...] Jou hand skryf in water. Niks bly daarvan oor nie” (Sleigh, 2002 : 738)⁴⁵.

Die aanbieding van die romanteks in die baadjie van ‘n fiktiewe manuskrip herinner aan Byatt (2001 : 48) se verwysing na die sogenaamde “forged manuscript novel”. Dit was inderdaad ‘n algemene gebruik in realistiese romans en Klassieke historiese romans om die teks te “vermom” as ‘n brief of manuskrip : “Not only do poets and historians use a common rhetoric because of a common enterprise ; they simply imitate one another. This imitation is especially clear in the novel. During the last four centuries writers of fiction have often presented their works in the guise of histories. Cervantes found the manuscript of the ‘historian’ Cid Hamet Benegali, Richardson edited letters in *Clarissa, or the History of a Young Lady*, and H.G. Wells offered *The History of Mr. Polly* [...] novelists went to what may now seem as absurd lengths to maintain the illusion that they were offering historical accounts” (Seamon, 1983 : 208). Die feit dat die “historikus” De Grevenbroek as die fiktiewe outeur van *Eilande*/ “Beeld van die Kaap” optree, sou moontlik kon verklaar waarom sekere gedeeltes van *Eilande* eerder lees soos ‘n Klassieke historiese roman as ‘n nuwe historiese roman. Outentifiseringstegnieke word aangewend om die indruk te skep of as merkers te dien dat ‘n mens hier te make het met ‘n werklikheidsgetroue en sewentiende eeuse weergawe van die geskiedenis. Van Coller verwys na die outentifiserende

---

⁴⁵ Die ooglopende verskil tussen hierdie fiktiewe rekonstruksie van De Grevenbroek se onvoltooide manuskrip en die werklike studie wat die historiese figuur De Grevenbroek onderneem het, is natuurlik dat ons in *Eilande* hoofsaaklik nie te doen het met ‘n etnografiese studie nie (alhoewel sekere uitsprake m.b.t. die indigene wel in die roman gemaak word), maar met ‘n geskiedkundige studie. De Grevenbroek se oorspronklike Latynse brief wat in 1695 geskryf is, was egter eweneens nie ‘n suiwer etnografiese studie nie, soos wat Farrington (Schapera, 1933 : 166) aandui. Daar is beskrywings in hierdie brief van die Kaap en omgewing, verwysings na ‘n ene Guillaume Chenut en ‘n hewigte kritiek teenoor die koloniste aan die Kaap, aldus Farrington.

effek wat die taalgebruik in die roman het ; dit merk volgens hom die teks as ‘n historiese diskoers (2002 : 6). Die roman is deurspek met skeepsterme en argaïsmes, waarvan die volgende voorbeelde is : “kampong” (540), “karri” (744), “katil” (686), “oorlammers” (388), ens. Daar word duidelik gepoog om ‘n sewentiende eeuse perspektief op die werklikheid weer te gee, eerder as ‘n een-en-twintigste eeuse perspektief. In teenstelling tot die meerderheid van post-modernistiese historiese romans (vergelyk McHale (1987 : 87, 88) se kommentaar) word ‘n anachronistiese *Weltanschauung* of “world-view” dus nie geskep nie (Van Coller (2002 : 6) noem juis dat die vertelling in *Eilande* nooit ‘n anachronistiese indruk maak nie). Binne Klassieke historiese romans vorm ‘n poging om so ‘n getroue beeld moontlik van die “world-view” van vorige eras te herskep deel van ‘n algemene poging om ‘n *effet du réel* te skep, soos wat reeds benadruk is. *Eilande* sluit dus in hierdie opsig by die Klassieke historiese roman aan.

Die beeld van die werklikheid en die land wat ‘n mens in die roman aantref, strook ook eerder met dié van ‘n sewentiende eeuse kolonis as van ‘n een-en-twintigste-eeuse skrywer. “Natural history” (vertaal as natuurhistoriese) was die sewentiende eeuse voorloper van die moderne biologie – soos wat Foucault in *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences* (1971) aandui. Linnaeus het in die sewentiende eeu ‘n klassifikasiesistiem ontwerp om dierspesies en plantsoorte noukeurig aan te teken. Daar is derhalwe in *Eilande* ‘n verwysing na die *hortus botanicus* in Leiden (Sleigh, 2002 : 694) en na Van Reede se uitgebreide studie oor plantkunde (sy *Hortus Malabaricus*) (Sleigh, 2002 : 704). Daar word genoem dat De Grevenbroek as jong man die ambisie gehad het om in die plantkunde te gaan studeer en in die *hortus botanicus* in Leiden te gaan werk (Sleigh, 2002 : 694, 695). Daar is melding van die insameling van insekte, saad en plantspesies uit die Kaap wat na die *hortus botanicus* in Leiden gestuur is vir ontleding (Sleigh, 2002 : 703). Hierdie belangstelling in ongewone spesies en

plantsoorte is natuurlike tipies van die koloniale diskoers. Mary Louise Pratt noem in *Imperial Eyes* dat Linnaeus se klassifikasiesisteen deel was van die koloniale diskoers (Viljoen, 1996 : 58, 59). Die volgende beskrywing van die baastuinier Oldenland in die roman is tiperend van die koloniale fassinatie met die eksotiese : “Die goedjies hier binne [...] is nie almal van Kaapse oorsprong nie. Hier is ‘n opgestopte Kaapse leeu, daar is die gevlekte woudesel, of *quacha* op sy Hottentots. Dit begin ook al skaars word. Hier is ‘n opgestopte ystervark. Nee, my heer ek kan regtig nie sê hoe dié spesie paar nie. Uiteraars versigtig, sou ek reken. Daar is die volstruiseier, met ‘n volume gelyk aan twee dosyn hoendereiers, hoor ek” (Sleigh, 2002 : 712).

Verder doen die gedetailleerde weergawe van historiese feite, datums, name van skepe wat hier te lande gekom het, asook verwysings na die goewerneurs en historiese figure wat hulle aan die Kaap bevind het tydens die laat sewentiende eeu mee aan die skepping van ‘n *effet du réel* in *Eilande*. Dorothea van Zyl bring die gebruik van feitelike materiaal (soos datums, topografiese verwysings en historiese gebeurtenisse) in die tradisionele historiese roman in verband met die gebruik van nie-tegniese bewyse (bewyse van buite) in die Klassieke retorika (1997 : 39, 40). Dit is volgens haar ‘n retoriese middel wat bydra tot die skepping van ‘n *effet du réel* in die tradisionele historiese roman : “In historiese romans word sogenaamde empiries verifieerbare feite dikwels as retoriese strategie gebruik met betrekking tot die skep van ‘n *effet du réel* wat bydra tot die oortuigingskrag van die geheel [...] Belangrik in dié verband is Barthes se opvattinge dat uit die ontwikkeling van genres soos die realistiese roman, dagboek, dokumentêre werk en selfs die fotografie – wat alles te doen het met ‘a present sign of a dead thing’ – blyk in watter mate ons hele beskawing steeds aangetrek word deur die realiteitseffek of *effet du réel*” (Van Zyl, 1997 : 40)⁴⁶.

---

⁴⁶ Linda Hutcheon (1988 : 114) beweer ook dat historiese feite in die Klassieke historiese roman geïnkorporeer word om daaraan ‘n “feeling of verifiability” te verleen.

Deur die nougesette beskrywing van aspekte soos landskap, kleding, gewoontes en behuising wat kenmerkend was van die sewentiende eeuse samelewing aan die Kaap, herinner *Eilande* eweneens aan die pogings wat in Klassieke historiese romans soos dié van Sir Walter Scott aangewend is om ‘n “ingenious reproduction of a sharply defined section of historical and geographical reality” te produseer (Müllenbrock, 1988 : 121). Nog ‘n opsig waarin daar in *Eilande* aangesluit word by die Klassieke historiese roman is dat daar in teenstelling tot baie nuwe historiese romans nie veel gepeuter word aan historiese feite nie (vergelyk die bespreking van Wesseling se kommentaar in hierdie studie). Van Zyl beweer dat daar in *Eilande* redelik kritiekloos omgegaan word met opgetekende historiese data (2003 : 56).

Die feit dat *Eilande* in sekere opsigte aansluit by die Klassieke historiese roman lei moontlik daartoe dat Philip John beweer dat die roman geassosieer kan word met die “groep historiese romans van mindere allooi waarna György Lukács in sy studie oor die historiese roman verwys en waarvan die onderskeidende kenmerk ‘n ‘archaeological faithfulness towards things and customs’ is, en daarmee saam, die opeenstapeling – of aaneenryging – van feite en gebeure sonder dat die skrywer daarin slaag om werklik ‘n greep op die stof te kry en dit met ‘n reddende visie te deurlig” (2004 : 36). Alhoewel *Eilande* nie soos sekere nuwe historiese romans deurspek is van postmodernistiese “truuks” nie, is daar egter sekere aspekte van die roman wat oortuig dat dit nie volkome as ‘n tradisionele historiese roman geklassifiseer moet word nie. Dit sluit die volgende punte (waarvan John glad nie melding maak in sy artikel nie) in :

- De Grevenbroek se rol as ‘n skeptiese historikus en as subjek wat twyfel in sy vermoë om die geskiedenis te deurgrond,
- die apokriewe weergawe van die geskiedenis in die roman,
- die weergawe van mikro-geskiedenis

- en die wyse waarop die roman deelneem aan ‘n postkoloniale herskrywing van die geskiedenis.

Die metafiksionele slothoofstuk van *Eilande* oortuig myns insiens dat die roman ‘n nuwe historiese roman is. Waugh definieer die metafiksionele teks as “fictional writing which self-consciously and systematically draws attention to its status as an artefact in order to pose questions about the relationship between fiction and reality” (1984 : 2). ‘n Anonieme verteller of ‘n moontlike anonieme eksterne instansie (die konkrete outeur ? / die argivaris Sleigh ?) spreek in hierdie hoofstuk die leser direk aan. Terwyl De Grevenbroek duidelik aan die woord was vanaf die inleidende gedeelte “Stemme uit die See” tot en met hoofstuk ses, het ‘n mens in hierdie hoofstuk te make met ‘n anonieme instansie wat *hom* waarneem en sy denke weergee. De Grevenbroek se worsteling met ‘n manuskrip wat net nie tot voltooiing wil kom nie, word soos volg beskryf : “ná vyf maande se werk aan meer as tweehonderd folio’s, het hy nog nie verder gevorder as die stigtingsjaar nie” (Sleigh, 2002 : 687). Die laasgenoemde opmerking is natuurlik aan die een kant kommentaar op die lengte van *Eilande*, maar aan die ander kant den De Grevenbroek se onvoltooide manuskrip, “Beeld van die Kaap, Die Eerste Halfeeu”, as ‘n metafoor vir die onmoontlikheid daarvan om ooit die verlede volkome te kan weergee of te verstaan. De Grevenbroek is ‘n mislukte historikus wat (om John se woorde te gebruik) nie ‘n greep op die historiese stof wat tot sy beskikking is, kan kry nie.

‘n Mens tref nie in *Eilande* soos in Klassieke historiese romans ‘n nostalgiese perspektief op die geskiedenis aan nie, maar eerder ‘n bewustheid van die “alteriteit”, die moontlike ondeurgrondbaarheid van die verlede (vergelyk Ganeri (1997 : 230) se kommentaar). De Grevenbroek beklemtoon dat volkome begrip en sluiting oor die verlede nooit moontlik is nie : “Maar ongetwyfeld sal die geskiedenis hom herhaal, en wat was, sal weer wees. En as iets soos ‘n einde

verlang word waar geen einde is nie, as daar inligting is wat ‘n einde voorstel, goed dan. Maar jy kan nooit vertel sodat iemand te volle begryp nie, want die hoorder sit in sy eie droom gevang. Werklike begrip en ‘n werklike einde sal daar nooit wees nie, omdat ‘n sirkel voortgaan sonder einde” (Sleigh, 2002 : 734). Die pessimistiese visie m.b.t. die deurgrondbaarheid van die verlede in *Eilande* word egter deur John in ‘n negatiewe lig bejeën :

Die oorheersende visie van die roman ten opsigte van die hedendaagse werklikheid en die toekoms wat *Eilande* die leser bied, is een waar die leser gedoem is om verslae en woordeloos te staan teenoor die werklikheid. Al wat in die geskiedenis gesien word en vir die toekoms voorsien word, is ‘n sinlose herhaling van die verlede in die vorm van nog ‘n reeks grootliks sinlose gebeure. *Eilande* bied die hedendaagse leser in reaksie op die uitdagings van die bestaan ‘n fatalistiese aanvaarding waar die einde reeds in die begin teenwoordig was (2004 : 36).

Myns insiens weerspieël *Eilande* egter nie soseer ‘n fatalistiese visie op die geskiedenis nie as wat die roman ten nouste aansluit by die poststrukuralistiese skepsis oor die representeerbaarheid van die konkrete historiese werklikheid. De Grevenbroek skryf ‘n manuskrip wat nooit voltooiing kan bereik of die essensie van die verlede kan vasvang nie, *want taal kan nooit die werklikheid volledig representeer nie*. Sy onvoltooide manuskrip herinner ‘n mens aan Derrida se begrip *différance*. Dit is nie ‘n fatalistiese perspektief op die geskiedenis wat ‘n mens in *Eilande* aantref nie, maar ‘n besef van die onmoontlikheid van taal om die geskiedenis of werklikheid volledig vas te vang. Visagie verwys na Yates se opmerking “dat geskiedskrywing vir Derrida ‘in’ *différance* gesetel is” (1995 : 168). Hy noem met verwysing na die werk van Michael Ryan dat die historiese gebeurtenis deur Derrida beskou word as ‘n “teks” wat eindeloos ontsyfer kan word sonder dat finale betekenis of waarheid daaruit gedistilleer kan word (Visagie, 1995 : 173)⁴⁷. Onega beweer eweneens dat “[for] Derrida literature,

---

⁴⁷ Visagie skryf m.b.t. Derrida se konsep *différance* dat “[die] interbetreklikheid van tekens en tekste hou verband met *différance*. Derrida het die begrip *différance* gemunt met verwysing na die twee betekenis

history, and even philosophy [...] are all linguistic manifestations sharing their irreducible condition of *writing*” (1995 : 14).

Daar is reeds genoem dat die idee dat taal ‘n transparante medium kan wees om die historiese realiteit weer te gee in ‘n dekonstruktiewe benadering tot die historiografie onder verdenking staan (Munslow, 1997 : 25). Die volgende stelling van Royle is reeds aangehaal en van toepassing op die wyse waarop De Grevenbroek ewiglik worstel met sy manuskrip sonder om ‘n punt te bereik waarin hy ‘n volledige beeld van die geskiedenis kan weergee : “To say that history is radically determined by writing, then, is to say that it is constituted by a general or unbounded logic of traces and remainders – general and unbounded because these traces and remains, this work of remainders and remnants are themselves neither presences nor origins: rather they too are constituted by traces and remains in turn” (Jenkins, 1999 : 51). *Eilande* herinner aan die metafiksionele kommentaar wat in Karel Schoeman se *Hierdie Lewe* gelewer word op die ondeurgrondbaarheid van die verlede, soos die volgende stelling : “Die verlede is ‘n ander land : waar is die pad wat soontoe loop ? Jy kan net blindelings die spoor

---

van die Franse werkwoord *différer*, naamlik ‘uitstel’ in tyd en ‘verskil’ in ruimte [...] Met *différance* bou Derrida voort op Saussure [...] se opvatting oor die differensiële aard van die teken” (1995 : 168). Hein Viljoen en Chris van der Merwe skryf ook die volgende in hierdie verband : “In *Speech and phenomena, and other essays on Husserl’s theory of signs* (1973) maak Derrida gebruik van woordspeling op ‘*différence*’ en ‘*différance*’, wat dieselfde uitgespreek word. Eersgenoemde dui op die differensiering tussen die tekens in ‘n sisteem waarvan De Saussure gepraat het, die idee dat elke teken ‘n eie betekenis het in opposisie tot ander tekens ; laasgenoemde, ‘n skepping van Derrida na aanleiding van die Franse woord ‘*différer*’ (om uit te stel), verwys na die uitstel van betekenis (vgl. Engels ‘*differ*’ teenoor ‘*defer*’), die onmoontlikheid om in ‘n teksinterpretasie by ‘n uiteindelijke ‘vaste punt’ te kom” (1998 : 122). Eagleton noem ook dat De Saussure beweer dat “*language is just a matter of difference*” (1983 : 127). Hy beskryf De Saussure se beskouing van die taaltekens as “*a neat symmetrical unity between one signifier and one signified*”. In die poststrukturalisme word De Saussure se beskouing oor taal en betekenisgewing egter bevraagteken. Eagleton noem dat die poststrukturaliste glo dat “[*meaning*] is the spin-off of a potentially endless play of signifiers, rather than a concept tied firmly to the tail of a particular signifier” (1983 : 127). Van der Merwe en Viljoen skryf derhalwe ook dat “[*waar*] elke betekenaar vir De Saussure ‘n dubbele verbintenis het, met ‘n betekende sowel as met ander betekenare, sny Derrida die verbinding tussen betekenaar en betekende af. ‘n Betekenaar verwys vir hom slegs na ander betekenare, en die interpretasie van ‘n teks gaan van een betekenaar na ‘n ander, en van een teks na ‘n ander, in ‘n nimmereindigende beweging, sonder om ooit by die ‘werklikheid’ agter die tekens uit te kom” (1998 : 122). Elke referent (dus ook die geskiedenis) verkry vir Derrida die struktuur van ‘n differensiële spoor, aldus Visagie (1995 : 167).

volg waar dit voor jou voete uitstrek, nie self die rigting kies waarin jy sou wil gaan nie” (1993 : 31).

Die feit dat De Grevenbroek as ‘n historikus figureer in die roman kan geassosieer word met Wesseling se bewering dat metahistoriese kommentaar op die skryf van geskiedenis dikwels gelewer word in eietydse historiese romans deur die teenwoordigheid van ‘n selfrefleksiewe historikus-karakter (1991b : 82). Hervás (1995 : 80) noem eweneens dat daar in die postmodernistiese historiese roman dikwels sprake is van die optrede van ‘n karikatuuragtige historikus-figuur wat twyfel in die kenbaarheid van die verlede : “he admits, memory ‘selects, eliminates, glorifies, and vilifies’ ”. Hierdie historikus-karakter se “historiografiese inspanningen” gee “aanleiding [...] tot bespiegelingen over de aard en de kenbaarheid van het verleden, waarmee de speurtocht naar het verleden een belangrijk onderdeel, zonet het hoofbestanddeel van de plot wordt” volgens Wesseling. Van Heerden se opmerking dat ‘n mens in die postmodernistiese fiksie dikwels ‘n skrywer-karakter aantref, wat ontsteld is weens “ ‘n postmodernistiese bewustheid van die onmag van taal” is ook van toepassing op De Grevenbroek (1997b : 78).

De Grevenbroek is ‘n karakter wat herinner aan die problematisering van die kontinue subjek en humanistiese opvattinge oor die subjek binne die poststrukuralistiese filosofie en die postmodernistiese roman. Crous (2002b : 57) noem (met verwysing na Mills en De Jong) in sy bespreking van Foucault se ondergraving van die kontinue subjek dat Foucault probeer wegkom van die siening oor die subjek as synde “uniek en kompleet en as onderskeibaar van ander subjekte deurdat hy kan dink en redeneer” en dat hy die subjek sien as ‘n “diskursiewe posisie wat net soos alle ander diskoerse bepaal word deur die histories-kulturele en ander formasies wat daardie diskursiewe posisie skep binne die bestaande diskursiewe netwerke”. Die subjek is dus in Foucault se begrip

daarvan bloot 'n produk van diskursiewe praktyke en diskursiewe norme. Hier is Foucault se noue verbintenis tussen diskoers en mag weer ter sprake omdat Foucault ook die subjek se verhouding tot magstrukture ondersoek (Crous, 2002b : 59). Daar is in Foucault se werk 'n preokkupasie met die sosiale konstruksie van die subjek. Die humanistiese opvatting van die subjek as 'n rasideel-denkende individu word hierdeur ondergrawe ; dit behels dat dit noodsaaklik is “to understand consciousness as something produced rather than as the source of [...] ideas” (Crous, 2002b : 58). Foucault praat ook van die versplinterde subjek omdat die subjek, soos wat Crous (2002 : 23) aantoon etlike posisies binne 'n diskoers kan beklee. Die fragmentasie van die subjek het ook te make met die wyse waarop die moderne individu hom nie meer “onderwerp aan iets buite homself” nie – wat lei tot “intense verwarring” by die subjek (Crous, 2002b : 62).

'n Humanistiese benadering tot die subjek word ook in die postmodernistiese historiese roman bevraagteken ; daar is 'n “problematized inscribing of subjectivity into history”, wat geassosieer kan word met Foucault se kritiek teenoor die kontinue subjek (Hutcheon, 1988 : 118, 119). Die postmodernistiese roman word gekenmerk deur 'n bevraagtekening van die “role of the subject as the co-ordinating agent of time and space” (Ganeri, 1997 : 230). Etienne van Heerden noem dus dat 'n twyfelende subjek dikwels in die postmodernistiese fiksie aangetref word wat te staan kom voor die problematiek van betekenisgewing en die optekening van die verlede (1997a : 22). Soos die verteller in *Hierdie Lewe* (1993) is De Grevenbroek in *Eilande* so 'n twyfelende subjek.

Wat die inskripsie en problematisering van subjektiwiteit in *Eilande* betref, is daar verder sprake van “flikkeringe” of “spore” van die konkrete outeur in die teks (Van Heerden verwys na die “spore, flikkeringe, afspieëlings en doeblerings van konkrete outeurs” wat in die postmodernistiese fiksie aangetref word (1997a : 22-

28)). ‘n Mens wonder op sekere plekke in die roman of jy aangespreek word deur De Grevenbroek en of Sleigh aan die woord is. Dit is bekend dat die konkrete outeur Dan Sleigh jare lank gewroeg het met sy manuskrip voordat hy besluit het om dit aan ‘n uitgewer voor te lê (vergelyk die resensie “Oor eilande en stilte” (2002) wat in *Beeld* verskyn het). Die metafiksionele opmerkings aan die einde van die roman oor die ongewone lengte van die teks of die probleme wat De Grevenbroek ondervind om sy manuskrip te voltooi, sou kon dien as ‘n indirekte verwysing na Sleigh se eie probleme met sy manuskrip. Net soos die “historikus”-karakter De Grevenbroek is Dan Sleigh ook ‘n historikus, wat verder ‘n parallel tussen hierdie twee figure aanmoedig. *Eilande* toon hierbenewens ooreenkomste met Sleigh se historiese studie *Die Buiteposte* (1993).

Die “flikkeringe” van die konkrete outeur in *Eilande* kan in verband gebring word met Barthes se opmerking in sy essay “Historical Discourse” dat ‘n *effet du réel* in die historiografie geskep word deur ‘n “absence of any clues to the narrator” : “At the level of discourse, objectivity, or the absence of any clues to the narrator, turns out to be a particular form of fiction, the result of what might be called the referential illusion, where the historian tries to give the impression that the referent is speaking for itself” (1970 : 149). Die verskansing van die rol van die outeur, waardeur enige diskoers ‘n “objektiewe” voorkoms verleen word, is volgens Barthes ook iets wat ons in die realistiese roman aantref. Klassieke historiese romans is dikwels voorgelou as transparante en ongemedieerde weergawes van die verlede deur die skynbare afwesigheid van die verteller (om die indruk te skep dat die gebeure hulself vertel) (Carroll, 1998 : 39). Die “flikkeringe” van die konkrete outeur in die roman *Eilande* het egter te doen met die ondergraving van ‘n sodanige realiteitseffek⁴⁸.

---

⁴⁸ Andersyds kan die direkte aanspreking van die leser in die roman met die frase “Lectori Salutem” ook geassosieer word met die ondergraving van ‘n realiteitseffek (Sleigh, 2002 : 686). Barthes skryf in “Historical Discourse” dat daar selde in die realistiese roman of in vorme van die historiografie waarin ‘n *effet du réel* nagestreef word, verwys word na die leser (1970 : 148).

‘n *Effet du réel* word verder in *Eilande* ondergrawe deur die verwysing na De Grevenbroek se grafskrif in die slotparagraaf van die roman. De Grevenbroek het sy eie testament opgestel wat volgens Van Stekelenburg eintlik ‘n rare verskynsel in sy tyd was (2001 : 16). Wat ‘n mens veral opval uit Van Stekelenburg se artikel oor De Grevenbroek is dat die frase “*Hic exspectat resurrectionem*. Hier, wagtend op herrysing. *J.G. de Grevenbroek*” in die slotreëls van *Eilande* ooreenstem met die frase wat op De Grevenbroek se versoek op sy grafsteen aangebring sou word (2001 : 25, 26). Hiermee herinner die roman aan ander romans in die Afrikaanse letterkunde soos *Inteendeel* waarin ‘n doodmotief vergestalt word en ‘n verteller dikwels die leser aanspreek “vanuit die dood” (vergelyk John (1998 : 332 - 357) se bespreking van die doodmotief in eietydse Afrikaanse historiese romans).

Pieters (2003 : 43) verwys na die “necromantiese droom waarvan de praktijk van de historicus het product is”. Hy beweer dat daar ten spyte van die onoorbrugbare afstand tussen die hede en die verlede gepoog word om historiese figure te verlewendig in die geskiedskrywing. Die wyse waarop historiese figure in Klassieke historiese romans gebruik word, spreek myns insiens eweneens van ‘n poging om ‘n illusie te skep dat daar eerstehands met die verlede kennis gemaak kan word. Figure uit die geskiedenis soos Bart Borms en Hans Callenbach word inderdaad in *Eilande* op ‘n sodanige wyse “verlewendig”. Deur De Grevenbroek se grafskrif in die laaste reël van die roman word daar egter te kenne gegee dat ‘n mens hier te make het met ‘n eietydse rekonstruksie van die verlede (deur ‘n een-en-twintigste eeuse outeur) eerder as ‘n (lewens)getroue afbeelding van die verlede. John (1998 : 332) noem dat ‘n doodmotief in die letterkunde dui op ‘n grens tussen ‘n verskeidenheid van opposisies soos die bekende en die onbekende, die werklike en die fantastiese. In *Eilande* dui die dood ook op die onoorbrugbare afstand tussen die hede en die verlede of die diskrepansie tussen die konkrete historiese werklikheid en enige eietydse representasie van hierdie werklikheid. Dit

herinner aan die wyse waarop die karakter Reitz poog om met sy gestorwe vrou te kommunikeer in *Niggie* (2002) deur Ingrid Winterbach. Reitz is ‘n kryger in die Anglo-Boereoorlog wat as gevolg van sy verlange na sy gestorwe vrou ‘n mengsel by Oompie kry wat gebruik word om met die dooies in verbinding te tree. Wanneer Reitz hierdie mengsel gebruik, is daar egter nie sprake van ‘n werklike mate van kommunikasie tussen hom en sy gestorwe vrou nie. Dit is in die eerste plek maar net ‘n newelagtige beeld van sy vrou wat Reitz waarneem, waarin haar gelaatstrekke skaars sigbaar is (Winterbach, 2002 : 104, 105). Sy is self ook nie heeltemal daartoe in staat om hom te sien nie : “Sy sien hom. Maar in haar blik is daar niks wat daarop dui dat daar ooit ‘n vertrouwdheid tussen hulle was nie. Haar blik is sonder erkenning, sonder aantygning, sonder verlange, sonder aanspraak” (Winterbach, 2002 : 109).

Een van die sentrale intertekste van *Eilande*, naamlik *Pieterella van die Kaap* (2000) deur Dalene Matthee, is in ‘n groter mate as *Eilande* ‘n voorbeeld van die populêre historiese roman of Klassieke historiese roman. Cilliers (2000 : 6) beweer dat die oordad van inligting, die magdom van insidente en gebeurtenisse en die uitgebreide beskrywings van die tydperk en sy mense die trefkrag van die boek verminder. Die grootste probleem met Matthee se roman, wat haar roman na die populêre historiese roman laat neig, is dat massas historiese materiaal geïnkorporeer word sonder dat metafiksionele kommentaar gelewer word op die skryf van die geskiedenis (vergelyk ook Willem Burger (2001) se kommentaar). Margherita Ganeri noem dat historiese materiaal in die populêre historiese roman gehanteer word as “[a] store-house of materials to be used without philological rigour”, wat aan Matthee se werkswyse herinner (1997 : 225). *Pieterella van die Kaap* toon verder ooreenkomste met populêre genres soos die liefdesverhaal omdat die romanse tussen Pieterella en Daniel op ‘n ewe voorspelbare wyse gehanteer word as in populêre liefdesverhale. Willem Burger (2001) let ook op ooreenkomste tussen *Pieterella van die Kaap* en avontuurverhale en

sprokiesverhale. Tant Theuntjie herinner byvoorbeeld aan die “bose stiefma” wat eie is aan baie sprokiesverhale, aldus Burger. Die volgende kommentaar van Ganeri oor populêre historiese romans kan hiermee geassosieer word : “[the] reconstruction of the past is stereotypical and aimed purely at the creation of a spectacular and exotic atmosphere [...] they sweeten the past, a phenomenon clearly evident even in the cinematic versions of certain contemporary novels” (1997 : 225, 226). Met die postkoloniale inslag van die roman, rassekwessies wat aangespreek word en kritiek op die korrupte V.O.C. daag Mathee wel sekere stereotipe opvattinge oor die geskiedenis uit sodat die roman wel in sekere opsigte afwyk van die patroon wat in populêre historiese romans gevolg word.

5.3 Apokriewe weergawes van die geskiedenis in *Eilande*

Dit is relevant dat die koloniale geskiedenis in *Eilande* nie weergegee word vanuit die perspektief van prominente historiese figure soos Jan van Riebeeck of Simon van der Stel nie, maar uit die perspektief van figure wat binne die geboekstaafde geskiedenis relatief onbekend is. *Eilande* verteenwoordig die perspektief van vryburgers, lae-rang V.O.C. amptenare, soldate, matrose, bannelinge, tolke, landsreisigers, poshouers, ens. wat binne die geboekstaafde geskiedenis baie minder aandag geniet as figure soos Van Riebeeck en Van der Stel, maar wat ‘n ewe groot aandeel gehad het in die uiteindelijke suksesvolle oprigting van ‘n verversingspos aan die Kaap. Daar is in *Eilande* soos in die historiese romans van Karel Schoeman (soos bv. *Hierdie Lewe* (1993)) sprake van ‘n bewuste poging om stem te gee aan gemarginaliseerde figure in die geskiedenis. Gerrit Olivier noem m.b.t. Schoeman se werk dat randfigure in die geskiedenis (stemme wat verlore geraak het of wat vroeër nie gehoor is nie) die sprekers in sy historiese romans word (2002 : 25, 26).

In hoofstuk twee word die narratief van Pieter van Meerhof (na wie daar ook in *Eilande* verwys word as Peter Havgard), die sjirurgijn, byvoorbeeld vertel en kom Van Riebeeck slegs sporadies ter sprake wanneer Van Meerhof aan sy huis onthaal word, hy sy dagjoernal lees (Sleigh, 2002 : 68) of Van Meerhof landsreise in sy opdrag onderneem (Sleigh, 2002 : 138). Die grootste gedeelte van die hoofstuk sentreer egter rondom die wedervaringe van Van Meerhof, sy werk as sjirurgyn, sy ontmoeting en troue met Eva, sy landreise, sy lewe op Robbeneiland as posmeester en sy sterwe ten tyde van 'n reis na Madagaskar, waar hy vermoor word deur 'n inboorling. Hierdie keuse om te fokus op die relatief onbekende Van Meerhof eerder as op Van Riebeeck, impliseer dat daar gepoog word om die hiërargie van wat as belangrik en onbelangrik in die geskiedenis geag behoort te word, om te keer.

Verder word daar op 'n soortgelyke wyse profiele verskaf van amptenare en vryburgers wat onder Simon van der Stel en sy seun Willem Adriaan van der Stel (en ook die goewerneurs tussen Van Riebeeck en Simon van der Stel se tyd) geleef en gewerk het. Terwyl die Van der Stels 'n prominente plek beklee in die geboekstaafde geskiedenis, word die keuse in *Eilande* gemaak om eerder hoofsaaklik te fokus op hul minder bekende tydgenote soos Bart Borms, Daniel Zaaijman of Jan Willem de Grevenbroek. Die profiele wat van Bart Borms (eertydse matroos en latere visser ; ook latere vryburger op die buitepos Mauritius) en Daniel Zaaijman (kuiper en ook 'n vryburger op Mauritius) geskets word, is verteenwoordigend van die deursnit vryburger wat in die sewentiende eeu aan die Kaapkolonie geleef het. Die figure De Grevenbroek (sekretaris van die Politieke Raad), Deneyn ('n berugte advokaat) en Callenbach (soldaat en latere poshouer op Robbeneiland), van wie daar ook profiele verskaf word, is weer verteenwoordigend van 'n deursnit V.O.C. amptenaar. Profiele word dus in die roman geskets van die tipiese mense waaruit die Kaapse samelewing in hierdie stadium van die geskiedenis sou bestaan het, maar wie se lewensnarratiewe

binne die historiese rekord as te onbelangrik geag word om te noteer. Hierdie historiese figure is as't ware uit die vergetelheid van die argief opgediep om hul narratiewe te vertel. Die titel van die roman hou in hierdie verband die suggestie in dat daar gedelf word in die randgebiede van die geskiedenis, want die sewe mansfigure wie se stories vertel word, is soos vergete eilande in die geskiedenis.

Madan Sarup noem dat daar in die tradisionele geskiedskrywing gefokus word op “great moments and individuals” (1988 : 64). Belangrike historiese momente en historiese figure word egter in *Eilande* gereleë tot die agtergrond waarteen die narratiewe van die alledaagse mense wat hulle in die verversingspos en latere kolonie bevind het, afspeel. In hoofstuk vier, wat afspeel in die sewentiende eeuse Europa, word die aandag byvoorbeeld nie geplaas op groot historiese gebeurtenisse van hierdie tyd soos ‘n oorlog nie, maar op die onbelangrike narratief van ‘n Duitse drostersoldaat Hans Michiel Callenbach. Callenbach se verhaal is verteenwoordigend van al die Europese-“uitskot”, d.w.s. laer klas Europeërs, wat met drome van ‘n beter toekoms by Jan Kompanjie aangesluit het en in die kolonies gestasioneer is.

Soos wat reeds aangedui is, vind ons volgens Brian McHale in die postmodernistiese historiese roman dikwels ‘n apokriewe weergawe van die geskiedenis wat óf die kanonieke historiese rekord vervang of verdring (“displace”) óf die kanonieke historiese rekord supplementeer. Die Uchroniese fantasie, waaraan veral aandag geskenk word deur Wesseling (1991b), sou kon ressorteer onder die eersgenoemde kategorie ; dit verdring of vervang die kanonieke weergawe van die geskiedenis wat in die historiese rekord aangetref word. Die roman *Eilande* val egter in die tweede kategorie van McHale ; dit supplementeer die offisiële weergawe van die geskiedenis met die perspektief van diegene wat binne die kanonieke weergawe van die geskiedenis nie ‘n noemenswaardige posisie beklee nie. McHale noem dat “apocryphal history

responds to the [...] impulse to restore ‘lost’ groups (the peasantry and working-class, women, minorities) to the historical record” (1987 : 91). Schoeman beweer dat die wêreld van die hoër amptenare wat in die V.O.C. gedien het die volledigste gedokumenteer is, terwyl minder inligting beskikbaar is oor matrose, slawe, vrouens, soldate, predikante of sieketroosters wat in hierdie tyd aan die Kaap geleef het (1999 : 143). Schoeman maak ook die volgende stelling in hierdie verband :

Slegs ‘n aantal van die meer ontwikkelde buitelanders wie se dienste vir die VOC verwerf is, het hul herinnerings nagelaat en sodoende as enkelinge voortbestaan ; die oorgrote meerderheid het selfs in hul eie tyd min aandag geniet, en sedertdien vergete geraak asof hulle nooit geleef het nie. Soos gebruiklik met mense uit die laer sosiale range – soldate, matrose, knegte, arbeiders, of slawe – is dit gewoonlik net wanneer hulle op een of ander manier oortree of gewelddadig gesterf het dat iets oor hulle opgeteken is en dat ‘n eie gesig en identiteit kortstondig uit die donker van die verlede oplig (1999 : 112).

Die historiese rekord bevat dus hoofsaaklik inligting oor diegene wat gesagsposisies in die V.O.C. beklee het. In die roman *Eilande* word gapings in die geboekstaafde geskiedenis m.b.t. die werkersklas, laer stande of gemarginaliseerde figure in die kolonie ingevul. Die narratiewe van Van Meerhof die sjirurgijn, landsreisiger en poshouer, Callenbach die soldaat, Bart Borms die matroos en visser, Daniel die kuiper en die bejaarde en verarmde De Grevenbroek is myns insiens in hierdie verband meer verteenwoordigend van apokriewe weergawes van die geskiedenis as die narratief van die advokaat Deneyn, wat behoort tot die bevoorregte klas. Benewens die mansfigure waarom die roman draai, is die teks verweef met vertellings oor die lewens van verskeie ongeagte mense, slawe, vryburgers, matrose en vrouens. ‘n Mens dink byvoorbeeld aan Babertjie Geens, eienares van die herberg *Die Olifant*, Maijke Hendricks, die vrou wat wat verban is na Robbeneiland as gevolg van laster of Jan Vos, die slaaf wat behoort het tot die Van Meerhof-kindere, wat in die roman ter sprake kom.

Die fiksionele outeur van die manuskrip “Beeld van die Kaap, Die Eerste Halfeeu”, Jan Willem de Grevenbroek, het hierbenewens as marginale figuur die perfekte profiel van ‘n skrywer van ‘n apokriewe geskiedenis : “Hy weet baie van ander se sake, maar hou sy mond dig. Hulle weet dat hy sy dae en groot dele van die nag deur skryf, maar weet nie waaraan nie. Wat hy skryf, bly in sy boekkas. Mense vermy hom, vermoedelik omdat hy oud, lelik en geleerd is” (Sleigh, 2002 : 686). Daar kan onder andere uit Adam Tas se dagboek afgelei word dat De Grevenbroek ‘n eksentrieke karakter gehad het (Van Stekelenburg, 2001 : 23). Hy het as marginale figuur ná sy uittrede uit die V.O.C. as arm bywoner op enkele plase in die Stellenbosch omgewing gebly en het nie ‘n besondere goeie verstandhouding met Simon van der Stel gehad nie.

Visagie (1995a : 180) verwys in sy analise van Derrida se beskouings oor die geskiedenis na Brian McHale se opvattinge oor apokriewe geskiedskrywing. Die amptelike weergawe van die geskiedenis staan soos by McHale ook binne Derrida se geskiedenis-kritiek onder verdenking omdat dit dikwels neerkom op ‘n hegemoniese diskoers oor die verlede (Derrida noem dat aspekte van die geskiedenis “that have been repulsed, repressed, devalorized, minoritized, delegitimated, occulted by hegemonic canons” binne ‘n dekonstruktiewe analise van die verlede ondersoek word (Visagie, 1995a : 180)). *Eilande* sluit dus aan by ‘n sodanige bevraagtekening binne die poststrukuralistiese geskiedenis-kritiek van die volledigheid van die amptelike weergawe van die geskiedenis.

5.4 Sosiale geskiedskrywing en die historiese roman

Die voorafgaande sou in verband gebring kan word met vernuwende tendense in die historiografie soos die sosiale geskiedskrywing. Lynn Hunt noem dat daar sedertdien die sestigerjare, naas die tradisionele geskiedskrywing (wat gesentreer het rondom politieke institusies en politieke leiers), ‘n belangstelling in die dissipline van die historiografie ontwikkel is in die daaglikse lewe van werkers,

onderdane, vrouens, etniese groepe, ens. (1989 : 2). Brannigan beweer eweneens dat die fokus in die geskiedskrywing tans verskuif vanaf die “major battles, lines of monarchical succession and honoured heroes and leaders” na die “histories of marriage, religious belief, rural labourers, child labourers, entertainment rituals and customs, motherhood, gambling or the slave trade” (1998 : 35). Karel Schoeman se tweedelige *Armosyn van die Kaap* word deur kritici bestempel as ‘n voorbeeld van die sosiale geskiedskrywing : “Hy wou uitkom by die ongenoemdes : hoe die gewone mense in Nederland elke dag gelewe het, gebore is, hulle klere gelyk het, hulle struwelinge, hulle voedsel, hulle liefde vir sang en musiek, bruilofs- en begrafnisgebruike, feesvieringe, opvoedingspeil, leesboeke, ambagte [...] weduweeskap, beroepe van vroue, werkverhoudinge, rang en status in die samelewing en wat nog meer” (Visagie, 2001). Dit herinner onder meer aan Foucault se voorstel dat ons in die geskiedenis moet fokus op “a set of knowledges that has been disqualified as inadequate naïve knowledge low down on the hierarchy beneath the required level of scientificity” (Sarup, 1991 : 64).

Gary Minkley en Ciraj Rassool beweer verder dat die sosiale geskiedskrywing aangewend kan word om stem te gee aan gemarginaliseerde groepe in die geskiedenis (1998 : 90). Hulle verwys na Van Onselen se studie *The Seed is Mine. The Life of Kas Maine. A South African Sharecropper. 1894 – 1985* (1996) as ‘n tipiese voorbeeld van die wyse waarop die sosiale geskiedskrywing aangewend word om die onvolledige historiese rekord in Suid-Afrika aan te vul. Van Onselen noem dat hy die narratief ondersoek het van ‘n man wie se geskiedenis nooit gedokumenteer is nie en wat volgens die offisiële historiese rekord nie bestaan het nie (1996 : 3). Indien ‘n gemeenskaplike fokuspunt binne die eietydse historiese roman en vernuwende vorme van die historiografie soos die sosiale geskiedskrywing geïdentifiseer moet word, is dit dus ‘n fokus op marginale subjekte en onderwerpmateriaal wat voorheen in die historiografie as onbelangrik geag is. In noue aansluiting by die sosiale geskiedskrywing word daar in *Eilande*

‘n beeld van hoofsaaklik die laer klasse in die samelewing geskets. Enkele van die hoofkarakters bied tesame ‘n beeld van tipiese beroepe wat mense in hierdie tyd beklee het, d.w.s. matrose (Bart), vissers (Bart), kuipers (Daniel), soldate (Callenbach), sjirurgijne (Havgard) en poshouers (Callenbach en Havgard). ‘n Mens het egter nie in *Eilande* te doen met sosiale “types” in die sin waarin Sir Walter Scott van sosiale “types” gebruik gemaak het in sy historiese romans nie. John (1998 : 119 – 121) noem dat Scott omtrent altyd ‘n “deursnee-mens” in sy romans as hoofkarakter benut het⁴⁹. Sleigh se karakters (behalwe Deneyn) is marginale figure. Soos die sosiale geskiedskrywing bied die roman *Eilande* ‘n alternatief tot die tradisionele weergawe van die geskiedenis in Suid-Afrikaanse geskiedenisboeke waarin gebeure soos die Anglo-Boereoorlog, die totstandkoming van die Republiek van Suid-Afrika of die einde van die Nasionale Party se bewind in 1994 soos bakens in die geskiedenis uitstaan. *Eilande* sluit in hierdie opsig aan by ‘n roman soos *Verkenning* deur Karel Schoeman, wat volgens Roos geassosieer kan word met die sosiale geskiedskrywing (2002 : 309). Schoeman gee volgens Roos in hierdie roman ‘n beeld van “die heterogene bevolkingsamestelling in die Kaap” in die agtiende eeu (2002 : 309). Schoeman fokus op “die slawe, die vroue, die Europese uitskot en nie die edele Hugenote nie”, aldus Roos (2002 : 319). In ‘n onderhoud met Gerrit Olivier noem Karel Schoeman dat daar in die geskiedskrywing vandag die neiging is om te fokus op die gewone mens (nie ‘n generaal De Wet of president Steyn nie) soos byvoorbeeld die boervrou op die plaas, swart arbeider of gewone burger (2002 : 26). Hierdie tendens in die eietydse historiografie het volgens Schoeman ‘n invloed op sy werk gehad.

---

⁴⁹ John haal Georg Lukács in hierdie verband aan : “The ‘hero’ of a Scott novel is always a more or less mediocre, average English gentleman. He generally possesses a certain, though never outstanding, degree of practical intelligence, a certain moral fortitude and decency which even rise to a capacity for self-sacrifice, but which never grows into a sweeping human passion, is never the enraptured devotion to a great cause”.

Linda Hutcheon verwys in aansluiting by die bogenoemde na ‘n reoriëntasie binne die eietydse historiografie vanaf ‘n fokus op “kings, wars, and ministerial intrigues” na onderwerpe in die geskiedenis wat voorheen genegeer is soos die perspektief van vrouens en minderheidsgroepe in die geskiedenis (1988 : 95, 96). Hierdie reoriëntasie binne die historiografie word volgens haar ook gereflekteer binne die nuwe historiese roman.

5.5 Die ondergrawing van ‘n totaliserende geheelbeeld op die geskiedenis deur die mikro-storie

Benewens die sosiale geskiedskrywing kan *Eilande* ook geassosieer word met vernuwende maniere om die geskiedenis op te teken soos die mikro-storie, waarvan Carlo Ginzburg se *Il Formaggio e i Vermi* (1976) (vertaal as *De kaas en de wormen*) ‘n bekende voorbeeld is. Ginzburg se studie handel oor die lotgeval van ‘n sestiende eeuse, Noord-Italiaanse dorpsmeulenaar, Domenico Scandella, wat twee keer (in 1584 en 1599) voor die inkwisisie moes verskyn vanweë sy onortodokse godsdienstige opvattinge (Ankersmit, 1990 : 46). Soos wat Ankersmit beweer, daag Ginzburg met sy keuse om te fokus op ‘n onbelangrike meulenaar, eerder as op belangrike politiese gebeurtenisse, historici se vooropgestelde idees van wat as belangrik en onbelangrik geag behoort te word in die geskiedenis uit : “Tegen de achtergrond van bijvoorbeeld de economische en religieuze stormen die de zestiende eeuw geteisterd hebben is binnen de traditionele economie van het belangrijke en het onbelangrijke het treurige lot van Menocchio geheel en al irrelevant. Het is daarom zeker zo dat deze micro-storia van Ginzburg een uitdaging inhoudt aan die traditionele hiërarchie van het belangrijke en het onbelangrijke” (1990 : 46). Mikro-stories handel gewoonlik oor gebeurtenisse wat uit die perspektief van die tradisionele historiografie heeltemal irrelevant is (Ankersmit, 1990 : 178). Ankersmit beskou die mikro-

storie derhalwe as 'n voorbeeld van postmodernistiese geskiedskrywing omdat dit 'n voorkeur toon vir die triviale.

Mikro-stories verteenwoordig 'n indirekte kommentaar op die wyse waarop die historiografie gewoonlik beoefen word. Die tradisionele vorme van die historiografie is volgens Ankersmit gerig op sintese en integrasie (1990 : 52 – 62). Die verlede word beskou as 'n samehangende geheel wat op 'n onproblematiese wyse deur die historikus beskryf, verklaar en geïnterpreteer kan word. In die eietydse geskiedenisfilosofie word daar egter beklemtoon dat die verlede nie oor 'n inherente samehang beskik nie en dat die historikus 'n betekenis op die verlede projekteer.

In die voetspore van die eietydse geskiedenisfilosofie word 'n sintetiese, integratiewe benadering tot die geskiedenisbeoefening deur die mikro-storie ondergrawe. Die mikro-storie is 'n dispersiewe eerder as 'n sintetiese vorm van geskiedskrywing (Ankersmit, 1990 : 58). Mikro-stories se weergawes van klein en betekenlose voorvalle in die geskiedenis het volgens Ankersmit 'n dispersiewe effek, wat vergelyk kan word met Foucault se geskiedenisopvatting (1990 : 221). Ankersmit skryf juis in hierdie verband dat Foucault glo dat gebeurtenisse in die geskiedenis “in hun verstrooing” bewaar moet word (1990 : 224). Die mikro-storie word deur Ankersmit geassosieer met Foucault se genealogiese benadering tot die geskiedenis wat 'n “dispersie van het verleden be werken door de eenheid van het verleden op te lossen in de afzonderlijke elementen waaruit de eenheid aanvankelijk was opgebouwd” (1990 : 221). Daar is in hierdie verband reeds verwys na Foucault se bevraagtekening van 'n sogenaamde *total history* – waarmee hy verwys na sintetiese vorme van geskiedskrywing. Bo 'n *total history* verkies Foucault 'n sogenaamde *general history* wat behels dat 'n dispersiewe perspektief op die verlede voorkeur geniet : “in this view of history there can be no contents, no essences, no immobile forms of uninterrupted continuities

structuring the past” (Sarup, 1988 : 64). Sarup noem dat historiese gebeurtenisse in die tradisionele geskiedskrywing ingelas of ingevoeg word binne “grand explanatory systems and linear processes” (1988 : 64). Foucault glo egter dat ons deur die geskiedskrywing “the singularity of events outside of any monotonous finality” moet weergee (1994b : 369). Foucault (1994b : 379) verwys in hierdie verband na Nietzsche se kritiek teenoor die strewe na ‘n “suprahistorical perspective” op die verlede wat in die tradisionele vorme van die geskiedskrywing aangetref word. ‘n Sodanige “suprahistorical perspective” het die funksie “to compose the finally reduced diversity of time into a totality fully closed upon itself”.

Liotard se begrip die “petit histoire” sou eweneens met die mikro-storie geassosieer kon word. In *The Postmodern Condition : A Report on Knowledge* beskryf Lyotard die postmodernisme in terme van ‘n “incredulity towards metanarratives” (1984 : xxiv). Soos wat ‘n mens uit Jameson se inleiding tot hierdie studie kan aflei, staan Lyotard krities teenoor verouderde, totaliserende benaderings tot kennis, filosofie of die wetenskap. Binne ‘n postmodernistiese raamwerk word die keuse eerder gemaak vir “small narrative units”. Lyotard se benadering tot kennis en die wetenskap is ook toepaslik op die geskiedenis. Lyotard verkies ‘n veelvuldigheid van heterogene, konflikterende en onversoenbare geskiedenis bo ‘n universele perspektief op die verlede (Young, 1990 : 63). Gossman lewer ook die volgende kommentaar in hierdie verband : “The collapse of confidence in the widely accepted *grand récits* or ‘metahistories’ (Jean-Francois Lyotard) of the nineteenth and early twentieth centuries is also the context in which the Italian historian Giovanni Levi situates the success of ‘microhistory’, a modern, or perhaps one should say postmodern, form of history that often seems to start from an anecdote or a narrative grounded in a non-literary source, such as a court or archival record” (2003 : 164).

Op 'n strukturele vlak stem *Eilande* ooreen met 'n dispersiewe, eerder as 'n sintetiese geskiedenisbeeld. Die roman toon wel 'n chronologiese verloop, maar 'n groot mate van samehang ontbreek in die teks en so ook 'n duidelike identifiseerbare storielyn. Die afwesigheid van 'n duidelike hoofkarakter sou geassosieer kon word met 'n voorkeur vir 'n dispersiewe, eerder as 'n totaliserende perspektief op die verlede. In elkeen van die eerste ses hoofstukke word 'n mikro-storie van 'n historiese figuur vertel. Die afsonderlike hoofstukke skakel nie heeltemal kousaal nie, wat herinner aan Foucault se kritiek teenoor die wyse waarop tradisionele historici kousale verbande soek in die geskiedenis in 'n poging om 'n geheelbeeld van die geskiedenis te vorm (vergelyk hoofstuk een). Elke hoofstuk verteenwoordig 'n storie in sigself en bied aan 'n mens uiteenlopende perspektiewe op 'n historiese tydperk in die Suid-Afrikaanse geskiedenis, wat herinner aan Hutcheon se opmerking dat “once the aspiration to universality is abandoned, what will be left is a harmonious plurality of unmediated perspectives” (1988 : 166). Die enigste verwantskap tussen die eerste ses hoofstukke is dat die meerderheid van die figure tydgenote was en wel met mekaar of met Pieterella of Krotoa kontak gehad het. Die titel van die roman hou as sulks ook reeds die suggestie in dat 'n fragmentariese en dispersiewe perspektief op die geskiedenis nagestreef word eerder as wat daar 'n soeke is na sinteses. Andersins sou die feit dat die roman 'n duidelike mate van sluiting kortkom ook geassosieer kon word met die ondergraving van 'n sintetiese benadering tot die geskiedenisbeoefening.

Die feit dat daar in *Eilande* op onbelangrike historiese figure gefokus word, herinner verder aan Ankersmit se kommentaar dat die mikro-storie ons gekondisioneerde opvattinge van wat as belangrik en onbelangrik in die geskiedenis geag behoort te word, ondergrawe. In aansluiting by Carlo Ginzburg se mikro-storie oor die onbekende Italiaanse meulenaar verteenwoordig *Eilande* die triviale en irrelevante narratiewe van onder andere 'n visser, kuiper, soldaat,

sjirurgijn, sekretaris en ‘n stamhoof – onbelangrike mense wat geen aandeel gehad het in groot politieke gebeurtenisse nie. In hierdie opsig herinner die roman baie aan Winterbach se *Niggie* waarin die narratief van onbekende en onbelangrike krygers, asook vrouens, wat ‘n anonieme status het in die offisiële weergawe van die Anglo-Boereoorlog, aangeteken word.

5.6 Die demitologisering van die ontstaansgeskiedenis van die Kaapkolonie

De ‘historische tekst’ is een palimpsest, beschreven, uitgewist en weer herschreven, niet alleen door talloze generatiegenoten maar wederom door generatie na generatie – F.R. Ankersmit

Daar is reeds verwys na die toepaslikheid van Foucault se assosiasie van diskoers met ‘n vorm van magsuitoefening op die wyse waarop die geskiedskrywing en ook die historiese roman al in die verlede benut is as magsinstrumente. Foucault se assosiasie van diskoers met ‘n vorm van magsuitoefening sou ook van toepassing gemaak kon word op die Afrikaanse historiese roman. Sommige tradisionele Afrikaanse historiese romans het volgens Luc Renders in die verlede die metanarratiewe van kolonialisme en Afrikanernasionalisme ondersteun. Renders noem dat outeurs soos Langenhoven en Malherbe die verlede opgeroep het om die identiteit van die Afrikanervolk te knee en verstewig (1996 : 72). Die verlede is in hierdie romans geïdealiseer en gemanipuleer om mites te skep wat uitdrukking gee aan die wêreldbeeld van die Afrikaner, aldus Renders. Die geskiedenis word egter in verskeie eietydse en laat twintigste eeuse historiese romans gedemitologiseer en herskryf. Renders verwys in “Base en slawe : Ontmoetings tussen Europeane en Afrikane in Afrikaanse historiese romans oor die begin van die Europese kolonisasie van Suider-Afrika” (1996) na enkele Afrikaanse historiese romans waarin die ontstaansgeskiedenis van die Kaapkolonie herskryf is. Die oogmerk van hierdie romans is die bevraagtekening en demitologisering van die offisiële weergawe van die Afrikaner se geskiedenis (Renders, 1996 :

72). Dit word onder andere bewerkstellig deur 'n onortodokse voorstelling van die ontmoetings tussen Europeane en Afrikane.

'n Mens sou m.b.t. die kommentaar van Renders oor die Afrikanernasionalistiese perspektief op die geskiedenis binne Afrikaanse historiese romans van die (meesal vroeg) twintigste eeu die opmerking wou voeg dat hierdie romans wel 'n koloniale, Afrikanernasionalistiese perspektief op die geskiedenis verteenwoordig het, maar dat hierdie romans terselfdertyd *postkoloniaal* is in die sin dat dit gedien het om die Afrikaner-identiteit te verstewig in 'n tyd toe die Britse imperiale mag uit 'n Afrikaner-perspektief as 'n koloniale mag beskou is (vergelyk Louise Viljoen se kommentaar oor die dubbelsinnigheid van die term postkolonialisme binne die Suid-Afrikaanse konteks en geskiedenis wat in hoofstuk vier bespreek word). 'n Baie vroeë voorbeeld van die wyse waarop die historiese roman ongeveer 'n eeu gelede benut is as 'n postkoloniale vorm van historiografie en reaksie teenoor die onderdrukking van die koloniale Britse mag is die Nederlandse historiese romans van D'Arbez (die skuilnaam van J.F. van Oordt) wat Huigen (1996 : 95 – 124) bespreek. Hierdie didaktiese en populêre historiese romans wat behoort tot die triviale literatuur en geen literêre waarde het nie, is wel van historiografiese en ideologiese belang volgens Huigen omdat dit gedien het om die “eigenheid en eigenwaarde van de Afrikaners ten opzichte van die Engelsen helpen versterken” en ook 'n alternatief gebied het tot die Britse weergawe van die geskiedenis. Die ironie van hierdie romans is egter dat terwyl dit wel 'n postkoloniale diskoers as 'n reaksie teenoor die Britse koloniale mag verteenwoordig dit terselfdertyd koloniaal was in die sin dat die perspektief van die Ander uitgesluit is.

Die roman *Eilande* verteenwoordig soos die romans waarna Renders in sy artikel verwys 'n eietydse herskrywing van die koloniale geskiedenis en weergawe van die geskiedenis uit 'n Afrikanernasionalistiese perspektief. Daar word in die

roman onder andere gefokus op die korrupte aard van die V.O.C., asook V.O.C. amptenare wat gesagsposisies in die Kaap beklee het. Die kritiek teenoor die V.O.C. in die roman sou in 'n sekere mate kon korreleer met die historiese figuur De Grevenbroek se eie visie van die koloniste. Farrington noem dat daar in De Grevenbroek se Latynse brief wat in 1695 geskryf is telkens sprake is van 'n "violent denunciation of the European colonists" en 'n "indignation at the abuses of the time" (Schapera, 1933 : 166, 170). Simpatie word vervolgens in *Eilande* by die leser gewek oor die lot van die laer-rang V.O.C. amptenare en vryburgers, maar ook die indigene of Afrikane wat deur die koloniale mag se korrupsie benadeel is. Die onregmatige wyse waarop die indigene gemanipuleer is om van hul vee afstand te doen word op die voorgrond gestel in die roman. Die Nederlanders het die indigene stelselmatig aan drank en tabak verslaaf gemaak en hulle so op 'n indirekte wyse gedwing om hul vee te ruil⁵⁰. In sy artikel " 'Midts conditie dat sy vee souden brenghen' : Representasies van koloniale kontrakte uit die 17de eeu" (1998)⁵¹ en studie *'n Hele os vir 'n ou broodmes. Grond en die plaasnarratief sedert 1595* (2000) verwys Ampie Coetzee na die ongelykheid van waarde binne die ruiltransaksies wat tussen die Nederlanders en die indigene gesluit is. Vee is naamlik verruil vir gebruiksobjekte (soos ou broodmesse of ou stukke yster) wat volgens Coetzee vir die indigene van min of geen waarde kon wees : "Van die ruil van 'n stuk yster en 'n bietjie geld as waardetekens vir ses skape, en 'n vis vir slegte korale, tot die verhandeling van grond vir waarde wat die Koikoi nie kon waardeer nie, het die koloniste eensydige kontrakte gesluit" (2000 : 35). Die ruiltransaksies tussen die indigene en die Europeërs het dus nie soos 'n normale ruiltransaksie vir albei partye voordeel ingehou nie, soos Stephen Greenblatt beweer : "The European dream, endlessly reiterated in the literature of

---

⁵⁰ Vergelyk ook die kritiek wat in *Pieterella van die Kaap* gelewer word op die wyse waarop die Nederlanders die indigene verslaaf gemaak het aan tabak en drank om hul vee te bekom : "Hou hulle [die Hottentotte – n.m.] gewoon aan tabak, dis tot voordeel van die Kompanjie. En onthou, vir Spaanse wyn en brandewyn en anys-arak kan jy baie beste ruil" (Matthee, 2000 : 190).

⁵¹ Hierdie artikel is ook opgeneem in *'n Hele os vir 'n ou broodmes. Grond en die plaasnarratief sedert 1595* (2000).

exploration, is of the grossly unequal gift exchange : I give you a glass bead and you give me a pearl worth half your tribe” (Coetzee, 1998 : 42). Hierdie ongelyke ruiltransaksies word in *Eilande* vooropgestel, wat ook die rede is waarom Autshumao die vee “terugsteel” van die koloniste. Fernel Abrahams noem dat die roman ‘n korrekatief lewer op sommige populêre opvattinge oor die ontstaansgeskiedenis van die Kaapkolonie en magsverhoudinge tussen die Koina-groeperings en die “besitters en bestuurders” van die verversingstasie aan die Kaap (2002 : 15).

Dit is veral die keuse om die vestiging van die Nederlanders aan die Kaap uit die perspektief van die leier van die Koina/Goringhaicona genaamd Harry/Autshumao weer te gee, eerder as uit die perspektief van Van Riebeeck (of natuurlik enige ander kolonis), wat dien as indikasie dat daar gepoog word om ‘n postkoloniale korrekatief op die ontstaansgeskiedenis van die Kaapkolonie in die roman te bied. Die Nederlanders word voorgestel as indringers in die land, waardeur ‘n koloniale weergawe van die geskiedenis in ‘n groot mate ontluister word : “Toe die Goringhaicona hulle nagvuur aanpak, was daar voor hulle op die strand ook die oranje son van ‘n groot vuur, die teken van vreemde invallers wat hulle eerste kos in ‘n nuwe land kook [...] Die volgende oggend vind hulle uit dat dit ‘n Hollandse skip is” (Sleigh, 2002 : 12, 13). Wanneer Harry vir die eerste keer met Van Riebeeck kennis maak, wil Van Riebeeck hom boonop uit sy eie gebied verjaag : “’n Kort blas man met ‘n blou mantel het met sy rottang aan die soldaat se arm geraak, en vir Chief Harry gesê : ‘Gaan weg hier’ ” (Sleigh, 2002 : 16, 17). ‘n Sodanige poging om die koloniale geskiedenis te herskryf uit die perspektief van die Khoi, waarin die koloniste uitgebeeld word as indringers in hul land, kom ook in *Pieterella van die Kaap* na vore : “Alles was die skepe se skuld. Alles. As daar nie skepe was nie, sou die wêreld nog goed gewees het soos dit altyd was, het haar ma gesê. Die Goringhaiqua se beeste en skape sou nog rustig gewei het in die kom onder die berge en gesuip het by die rivier met die soet water

[...] Toe't die Hollanders met hulle skepe gekom en ander tabak saamgebring” (Matthee, 2000 : 33, 34). In *Pieterella van die Kaap* word daar hierbenewens ook gefokus op die koloniste se onvermoë om die indigene se kulturele gebruike te begryp (Matthee, 2000 : 209), die feit dat hulle die natuur stroop vir hulle gewin en nie respek toon vir die dierelewe nie (Matthee, 2000 : 33, 41 – 44) en die feit dat hulle die indigene geweld aandoen (Matthee, 2000 : 186, 187).

Enkele mites wat in ‘n Afrikanernasionalistiese perspektief op die geskiedenis geskep is, word in *Eilande* ondergrawe. Die datum 6 April 1652 is byvoorbeeld gemitologiseer as ‘n beginpunt in ons geskiedenis. Carli Coetzee (1998 : 115) verwys na “the myth of 1652 as founding moment” in die Suid-Afrikaanse geskiedenis. Karel Schoeman noem eweneens dat Van Riebeeck se landing hier aan die Kaap in 1652 lank in die amptelike geskiedskrywing bejubel is as die “eerste verskyning van die blanke beskawing aan die suidpunt van Donker Afrika” (2001 : 16). Deur ‘n sodanige perspektief op die geskiedenis word die geskiedenis en bestaan van indigene hier in Afrika voor 1652 egter doelbewus buite rekening gelaat. Dit herinner aan die volgende stelling van Hegel in *The Philosophy of History* : “Africa proper, as far as History goes back, has remained – for all purposes of connection with the rest of the world – shut up ; it is the God-land compressed within itself – the land of childhood, which lay beyond the days of self-conscious history [...] [the] negro [...] exhibits the natural man in his completely wild and untamed state [...] [at] this point we leave Africa never to mention it again. For it is no historical part of the world” (Ashcroft, Griffiths en Tiffin, 1995 : 14, 15). David Spurr assosieer Hegel se stelling dat Afrika oor geen geskiedenis beskik nie (omdat Afrika volgens Hegel geen sigbare tekens getoon het van tegnologiese vordering of ontwikkeling en ook nie oor ‘n geskrewe historiese rekord beskik het nie) met ‘n retoriese strategie binne die koloniale diskoers wat hy beskryf as ontkenning (“negation”) (1993 : 98, 99). Ontkenning (“negation”) binne die koloniale diskoers behels dat die Ander gesien word in

terme van afwesigheid, leegheid, nietigheid of die dood (Spurr, 1993 : 92). Die voorveronderstelling binne Hegel se kritiek teenoor die geskiedenis van Afrika is dat “[the] colonizing powers will create a history where there was none” (Spurr, 1993 : 99). Dit is derhalwe strategies dat *Eilande* nie begin op 6 April 1652 nie, maar ‘n geruime tyd vóór dit (ongeveer tien of twaalf jaar) waar daar vertel word van die lewens van die Goringhaicona en die Goringhaiqua aan die suidpunt van Afrika. Sodoende word daar gesuggereer dat Afrika nie ‘n leë ruimte is wat oor geen geskiedenis beskik het voor die koloniste se arribering nie.

Nietzsche se kritiek teenoor die soeke na ‘n punt van oorsprong in die geskiedenis is eweneens toepaslik op die ondergraving van die idee dat 6 April 1652 ‘n beginpunt in ons geskiedenis verteenwoordig. Foucault bespreek in sy essay “Nietzsche, Genealogy, History” die kritiek wat Nietzsche lewer op die soeke na ‘n punt van oorsprong in die geskiedenis : “History teaches us to laugh at the the solemnities of the origin. The lofty origin is no more than ‘a metaphysical extension which arises from the belief that things are most precious and essential at their greatest perfection, when they emerged dazzling from the hands of a creator or in the shadowless light of a first morning’ ” (1994b : 371, 372). Die wyse waarop die verlede in *Eilande* gerepresenteer word, kan dus geassosieer word met Foucault se genealogiese benadering tot die historiografie omdat daar nie sprake is van die identifisering van ‘n vaste punt van oorsprong in die Suid-Afrikaanse geskiedenis in die roman nie.

Verder word die mite dat die Afrikanervolk ‘n suiwer Europese afkoms het in *Eilande* bevraagteken deur die klem wat geplaas word op die inter-rassige verhoudings tussen Europese mans en indigeen-vrouens : “By die Fort loop sy tussen meer as ‘n honderd Hollanders wat nie een ‘n vrou van sy eie het nie. Jy sien hoe kyk hulle agter die slavinne aan, agter die handjie vol wit vrouens van wie die meeste klaar getroud is, agter die Koinavrouens wie se lyf nie so

toegemaak is soos die Hollander s'n nie" (Sleigh, 2002 : 47). Die inter-rassige huwelike tussen Krotoa en Pieter van Meerhof of Pieterella en Daniel Zaaijman kom in die roman ter sprake. Dit blyk dat die Suid-Afrikaanse samelewing al reeds vanaf 'n baie vroeë stadium 'n multikulturele en veelrassige karakter gehad het. Dit is dus ironies dat die Hollanders Krotoa na Eva herdoop het, omdat dit juis hierdie vrou was wat later die stammoeder van enkele Afrikanerfamilies geword het (vergelyk die kommentaar van Carli Coetzee (1998 : 119)).

Foucault se kritiek teenoor die wyse waarop die geskiedenis benut word om die identiteit van 'n volk of sosiale groep te verstewig, kan geassosieer word met die wyse waarop die diskoers van die historiografie gebruik is om die identiteit van die Afrikanervolk te verstewig. Die begrip "oorsprong" word in Nietzsche se oeuvre onder andere gebruik in terme van *herkunft*. *Herkunft* word ook as volg deur Foucault omskryf : "*Herkunft* is the equivalent of stock or descent ; it is the ancient affiliation to a group, sustained by the bonds of blood, tradition or social status. The analysis of *Herkunft* often involves a consideration of race or social type" (1994b : 373). 'n Sodanige perspektief op die geskiedenis word egter deur Foucault ondergrawe : "Genealogy does not resemble the evolution of a species and does not map the destiny of a people. On the contrary, to follow the complex course of descent is to maintain passing events in their proper dispersion [...] The purpose of history, guided by genealogy, is not to discover the roots of our identity, but to commit itself to its dissipation" (1994b : 384, 386, 387).

Visagie (1995a : 180) beweer dat dit binne 'n poststrukuralistiese benadering (en spesifiek 'n Derridaanse benadering) tot die geskiedenis noodsaaklik is om bestaande weergawes van die geskiedenis uit te daag en dit aan te vul met nuwe weergawes waarin feite wat gewoonlik onderdruk of geminag is, ondersoek word (vergelyk ook die kommentaar oor Visagie se artikel in gedeelte 5.3). In 'n poststrukuralistiese herwaardering en herlesing van die geskiedenis staan 'n

hegemoniese diskoers oor die verlede onder verdenking. Dit is volgens Visagie van toepassing op eietydse korrektiewe op die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing waarin ontkende groepe soos die Khoi in ons geskiedenis ondersoek word (hy verwys in hierdie verband spesifiek na Richard Elphick en V.C. Malherbe se navorsing oor die Khoi en hul essay “Die Khoisan tot 1828” (1990) wat dien as “korrektief [...] op die ontkenning van hierdie groep in die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing”)⁵². ‘n Sodanige uitdaging van ‘n hegemoniese diskoers binne die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing vind volgens Visagie ook in postmodernistiese historiese romans plaas.

5.7 Nuwe definisies van marginaliteit in die koloniale konteks in *Eilande*

Die titel van die roman *Eilande* word in die teks uitgebou rondom ’n motief van isolasie en marginalisasie. Die Kaapkolonie word as ‘n plek van isolasie, ‘n metaforiese “eiland” ervaar deur die laer-rang V.O.C. amptenare (“die Kaap is ‘n afgesonderde eiland, halfpad tussen Europa en Batavia” (Sleigh, 2002 : 514)) omdat die meerderheid van hulle hier teen hul sin gestasioneer was en eerder hul weg sou wou vind na Batavië en die Ooste : “Hulle almal, jonk en oud, wou Ooste toe, maar hier lê hulle, jong wrakke nou gestrand” (Sleigh, 2002 : 65). De Grevenbroek maak eweneens die volgende opmerking in hierdie verband : “by die Kaap het hy verseil geraak, soos Jan Maat dit sê. Vir hom, het hy in later jare soms vertel, was dit ‘n totale skipbreuk. Hoop was verlore, en asof dit ‘n werklike skip was, het hy van dié gebeurtenis vertel as die stranding van De Goede Hoop” (Sleigh, 2002 : 700).

---

⁵² ‘n Soortgelyke poging om gapings in die geboekstaafde geskiedenis in te vul, word onderneem deur Henk van Woerden in *Domein van glas* (2000). Van Woerden boekstaaf die onaangetekende lewensgeskiedenis van Dimitri Tsfendas, wat hy beskryf as ‘n poging tot “anamnese” in ons landsgeskiedenis (2000 : 182).

In Van Stekelenburg se artikel oor die historiese figuur De Grevenbroek word beide Callenbach en De Grevenbroek uitgesonder as slagoffers van die korrupte koloniale bestel. Volgens Van Stekelenburg (2001 : 19) was Hans Michiel Callenbach ‘n uiters verdienstelike korporaal in diens van die V.O.C. wat ten spyte van versoeke teenoor Simon van der Stel jare lank onbevorderd op Robbeneiland gestasioneer was. Hy is ook later op onregverdigde wyse deur Van der Stel terug na Nederland gedepoteer. De Grevenbroek het op veertigjarige leeftyd in die Kaapkolonie gearriveer (Van Stekelenburg, 2001 : 7). Hier beklee hy die pos van sekretaris van die Politieke Raad, waarna hy later bevorder word tot boekhouer. Hy tree egter op ‘n jong ouderdom af na slegs tien jaar se diens aan die V.O.C., vermoedelik weens die wyse waarop hy deur Simon van der Stel behandel is (Van Stekelenburg, 2001 : 19). Van der Stel het in die tien jaar van De Grevenbroek se indiensname aan die V.O.C. aan hom kwalik enige bevordering besorg wat De Grevenbroek “diep gegriefd” het. Uit De Grevenbroek se Latynse brief (1695) wat in *The Early Cape Hottentots* (1933) in ‘n vertaalde weergawe opgeneem is, is daar verwysings na die onregverdigde behandeling wat hy moes verduur. Hy skryf dat “I have been vilely treated, and unjustly requittted” (Schapera, 1933 : 297). Die volgende opmerking van De Grevenbroek in sy sewentiende eeuse brief belig ook sy posisie as buitestaander in die koloniale samelewing : “At the request of the commander in charge of the Cape I have put in writing much that is worth knowing regarding the life, habits, and condition of the natives both far and near. I am glad that this has pleased the Council of the India Company [...] though I be trampled on” (Schapera, 1933 : 299).

In aansluiting by Dan Sleight se studie *Die Buiteposte* (1993) val die fokus in *Eilande* nie hoofsaaklik op die koloniale sentrum van die Kasteel nie, maar op die buiteposte van die kolonie, soos Robbeneiland en Mauritius. Die sewe figure in die roman bevind hulself dan ook op een of ander stadium in die buiteposte. Harry die Strandloper is verban na die buitepos Robbeneiland. Van Meerhof is

afgevaardig om as posmeester op die buitepos Robbeneiland te werk, waar hy deur Callenbach opgevolg word. Bart Borms en Daniel Zaaijman leef en werk op die buitepos Mauritius.

Marginaliteit word as volg in die studie *The Empire Writes Back. Theory and Practice in Postcolonial Literatures* gedefinieer : “Marginality is the condition constructed by the posited relation to a privileged centre, an ‘Othering’ directed by the imperial authority” (Ashcroft, Griffiths en Tiffin, 1989 : 104). ‘n Persoon kan volgens Ashcroft, Griffiths en Tiffin ‘n marginale posisie beklee op grond van faktore soos sy/haar ras, sy/haar geslag, politieke uitsluiting of geografiese en sosiale afstand (1989 : 104). Veral geografiese marginaliteit word in *Eilande* vooropgestel deur die fokus op die buiteposte in die kolonie. De Grevenbroek maak onder andere die volgende opmerking oor die buitepos Mauritius : “op die buiteposte was die daaglike lewe en mense soos hy en Lamotius mense met siele, of wat eens siele gehad het. Soos eilande afgesonder van die vasteland probeer dáár ‘n opper administreer, probeer families ‘n bestaan skraap, probeer bandiete en slawe van dag tot dag voortgaan, rol soldate snags swetend op hul kooie, elkeen alleen” (Sleigh, 2002 : 733).

Die mense waarop daar in *Eilande* gefokus word, is natuurlik nie net in ‘n geografiese sin nie, maar ook in ‘n sosiale sin gemarginaliseer. Een van die temas wat sterk na vore tree in die roman is die lot van die werkersklas in die kolonie, d.w.s. die vryburgers en laer-rang V.O.C. amptenare soos soldate, wat nie ‘n groot mate van voordeel uit die kolonisasieproses getrek het nie en onregverdige behandeling van die V.O.C. en die goewerneurs aan die Kaap moes verduur. In die postkoloniale diskoers word die gemarginaliseerdes meesal gedefinieer as diegene wat voorheen gekoloniseer is. *Eilande* maak ‘n mens egter bewus daarvan dat die koloniste nie ‘n homogene groep was waarin almal ‘n ewe groot mate van voordeel uit die kolonisasieproses getrek het nie. Daar was hiërgieë in die

samelewing. Sleigh het derhalwe beweer dat die karakters in sy boek “tot ‘n mate slagoffers was van ‘n stelsel waarby hulle nie noodwendig baat gevind het nie” (Oor eilande en stilte, 2002 : 4). In *Pieterella van die Kaap* word daar op ‘n soortgelyke wyse gefokus op die V.O.C. as winsgewende maatskappy waarbinne min respek getoon is vir individue en veral die vryburgers en laer rang amptenare aan die korste ent getrek het, soos wat onder meer uit Maria se woorde blyk : “Mens het nie sê nie, Pieterella. Soos hierdie skip onder ons nie sê het nie. Die Kompanjie sê waarheen hy moet loop – die skipper en die stuurman sê namens die Kompanjie na watter kant toe die seile moet span. Die Kompanjie sê alles” (Mathee, 2000 : 223). Daar word soos in *Eilande* gefokus op die lot van die vryburgers in die buiteposte en spesifiek die buitepos Mauritius waar vryburgers tevergeefs jarelange intensiewe arbeid verrig het om die eiland winsgewend te maak vir die kompanjie net om terugslae te beleef soos die goewerneurs se weiering om die goedere van die eilande te koop en ook die latere sluiting van die eiland.

Karel Schoeman beklemtoon eweneens in sy *Armosyn van die Kaap* dat diegene wat tot die laer klasse van die sewentiende eeuse Europese en Kaapse samelewing behoort het, soos byvoorbeeld die soldate en matrose, nie ‘n veel hoër status gehad het as ‘n slaaf nie. Die lot van ‘n matroos is immers reeds in die sewentiende eeu deur Nicolaas De Graaff in sy *Oost-Indise Spiegel* geassosieer met die lot van ‘n slaaf (Schoeman, 1999 : 108). Matrose was buitestaanders in die samelewing wat met agterdog bejeën is (Schoeman, 1999 : 111). Schoeman skryf verder m.b.t. die kompanjiesoldate dat hul lot erbarmlik was : “Die indrukwekkende wapens en De Chavonnes se kleurrike uniforms ten spyte, was die status van die soldate gering” (1999 : 109, 149 ; 2001 : 185).

Schoeman se studie laat dus soos *Eilande* by ‘n mens die vraag of die koloniste in die geskiedenis as ‘n homogene groep getipeer kan word. In watter mate kan die

posisie van die soldaat of die matroos, ‘n visser of ‘n kuiper in die koloniale samelewing vergelyk word met die posisie van die slaaf of die indigene ? Die figure soos Pieter van Meerhof, Bart Borms, Hans Michiel Callenbach, Daniel Zaaijman en De Grevenbroek was ten spyte van hul aandadigheid aan die kolonialisme gemarginaliseer en in ‘n sekere sin “gekoloniseer”. Die volgende kommentaar wat Annie Gagiano op *Armosyn van die Kaap* lewer, sluit ook hierby aan : “It would seem to this reader that Schoeman attempts to suggest (validly, on the whole) the need to expand our concept of those who can be referred to (in Fanon’s phrase) as ‘the wretched of the earth’ to include not only the dark-skinned and enslaved people, but at least the members of the lower or lowest orders of society during the fifteenth to seventeenth centuries of Europe” (2002 : 110, 111).

Schoeman se studie en Sleigh se roman noop ‘n mens dus om die geskiedenis in herbeskouing te neem en te waak teenoor oorvereenvoudigings oor die verlede. Dit blyk dat marginaliteit binne die koloniale konteks ‘n veel kompleksere begrip is as wat toegegee word binne ‘n eenvoudige onderskeid tussen die kolonis en gekoloniseerde in die postkoloniale diskoers. ‘n Mens sou dalk eerder kon praat van verskillende tipes marginalisasie in die koloniale samelewing en verskillende vorme van onderdrukking. Die posisie van die koloniale vrou in die koloniale konteks sou immers nie maklik verduidelik kan word n.a.v. ‘n eenvoudige onderskeid tussen die kolonis en gekoloniseerde nie. Catherine Belsey se kommentaar dat vroulike subjektiwiteit gekompliseer word deur die feit dat die vroulike subjek deel vorm van die humanistiese diskoers, maar dat sy ook buite hierdie diskoers staan vanweë die vrou se onderdrukking, sou myns insiens van toepassing gemaak kan word op die dubbele posisie waarin die vroulike subjek in ‘n koloniale konteks verkeer (sy is aandadig aan die kolonialisme, maar word terselfdertyd as vrou binne die koloniale bestel onderdruk) (Hutcheon, 1988 : 165). Die Afrikaner het in die geskiedenis eweneens ‘n dubbele posisie beklee as

kolonis (met die Apartheidsjare) en gekoloniseerde (tydens die Britse bewind), soos wat Wasserman (2000) en Viljoen (1996) aantoon. De Grevenbroek, Callenbach, Havgard, Bart Borms en Daniel Zaaijman beklee eweneens so ‘n dubbele posisie in die koloniale samelewing. Soos wat reeds beklemtoon is, was laer-rang V.O.C. amptenare en vryburgers onderdruk binne die koloniale bestel (daar word in *Eilande* veral gefokus op die korrupsie van diegene wat gesagsposisies in die V.O.C. beklee het). Dit was veral die inwoners van die buiteposte wat in die Kaapkolonie gemarginaliseer is. Die mansfigure wat in *Eilande* uitgebeeld word, kan egter andersyds beskryf word as tipiese produkte van hul tyd omdat die Ander op stereotipiese wyse waargeneem word deur hulle. Havgard/Van Meerhof toon byvoorbeeld ‘n tipiese kolonistiese blik op die Ander in die volgende beskrywing van Eva : “Hy kon sien hoe sy die gasvrou naboots, met die servetjie teen die lippe, met die vingerpuntjies eet, klein stukkie botter op die aartappels, lig gesels na links en regs, met die stem laag en oë neergeslaan” (Sleigh, 2002 : 60). Die wyse waarop die Ander in *Eilande* waargeneem word, herinner inderdaad aan beskrywings van die Ander in koloniale tekste soos die historiese figuur De Grevenbroek se Latynse brief (van 1695) waarin die indigene beskryf word as “offensive to look at, savage in their dress, wild in their mode of life” en die Hottentot-vrouens beskryf word as “fat, hunch-backed, squinting [...] bow-legged or knock-kneed” (Schapera, 1933 : 175). ‘n Digotomiese onderskeid tussen die Self en die Ander is dus nie in alle gevalle in die geskiedenis houdbaar nie – soos met historiese figure soos De Grevenbroek (en Hans Callenbach, Daniel Zaaijman en Bart Borms) wat deel gevorm het van die koloniale sentrum, maar tegelykertyd as ‘n gemarginaliseerde figuur in ‘n randposisie in die samelewing gestaan het.

Sekere ontwikkelinge in die postkoloniale kritiek kan met die bogenoemde geassosieer word. Edward Said se *Orientalism* is juis gekritiseer daarvoor dat dit ‘n homogene beeld van die koloniale diskoers skep : “[navorsing] oor koloniale

diskoerse sowel as die herlees van koloniale tekste suggereer [...] toenemend dat die koloniale diskoers miskien liever omskryf moet word in terme van verskeidenheid, hibriditeit, skeuring, ambivalensie en self-kontradiksie eerder as in terme van ‘n homogene entiteit’ (Viljoen, 1996 : 54, 55). ‘n Antitetiese model van koloniseerder en gekoloniseerde, Self en Ander wat deel geword het van die koloniale diskoers en postkoloniale kritiek word vandag deur kritici soos Robert Young bevraagteken, aldus Viljoen⁵³.

Jerzy Koch se opmerkings in sy studie *Outsider onder de zijnen. Vormen van xenofanie in die Afrikaanse roman* (2002) oor die wyse waarop die Ander in die Afrikaanse literêre kritiek gehanteer word, sluit by die bogenoemde aan. Koch beweer dat daar in die Afrikaanse literêre kritiek sprake is van ‘n preokkupasie met die etniese aspek oftewel “etniese dimensie” van die verskynsel vreemdelingskap of buitestaanderskap (2002 : 54, 61, 62). Hy erken wel dat die analise van die etniese dimensie van buitestaanderskap in die Afrikaanse literêre kritiek die belangrike funksie mag vervul om sekere vooroordele, “denkfossiele” en mites in die beeldvorming van een sosiale groep teenoor ‘n ander sosiale groep uit die weg te ruim (Koch, 2002 : 62). Koch benadruk egter dat vreemdelingskap of buitestaanderskap nie altyd noodwendig veroorsaak word deur ‘n faktor soos ‘n persoon se etnisiteit nie, maar dat vreemdelingskap ‘n omvattende en komplekse fenomeen is wat nie altyd op voorspelbare wyse gehanteer kan word nie. Hy beweer dat “verskillende definities van ‘sociale banden’ tot diverse concepten” van die vreemdeling lei ; “een vreemde kan [selfs] iemand zijn die een lid is van de *eigen* [my kursivering – n.m.] groep” – ‘n opmerking wat toepaslik is op ‘n figuur soos De Grevenbroek wat ten spyte van sy affiliasie tot die groep koloniste ook ‘n gemarginaliseerde binne die samelewing was (Koch, 2002 : 59).

---

⁵³ ‘n Antitetiese model van koloniseerder en gekoloniseerde, Self en Ander word eweneens deur Tzvetan Todorov (1985 : 377) in sy artikel “‘Race’, Writing, and Culture” bevraagteken. In dieselfde bundel essays as waarin Todorov se artikel verskyn, kritiseer Houston A. Baker ook die handhawing van ‘n “simplistic duality” in die postkoloniale diskoers in die onderskeid tussen die kolonis en gekoloniseerde (1985 : 389).

Koch beweer verder dat vele Suid-Afrikaanse skrywers en kritici vandag die fout maak om binne 'n postkoloniale konteks slegs te dink in terme van 'n stereotipe onderskeid tussen die Self en die Ander wat tiperend was van 'n koloniale diskoers. Daar word slegs gedink in terme van 'n digotomiese onderskeid tussen die Self en die Ander en geen ruimte gemaak vir uitsonderings op hierdie model nie : “de stereotiepe verskillen maken nog steeds hét referentiekader uit. Met andere woorden : het is een aanpak die het nauwelijks mogelijk maakt om de ander en het zelf als individualiteit(en) te zien” (Koch, 2002 : 62). Koch beweer dat alles wat nie in “het discours van dichotomieën” pas nie vervolgens kritici se aandag ontwyk (2002 : 65). Konsepte soos chauvinisme en xenofobie word dikwels op 'n voorspelbare wyse gehanteer en verabsoluteer ; wat van die Afrikaanse skrywer soms 'n “literêre handelaar in (stereo)tipes” maak (Koch, 2002 : 55, 65). Hierteenoor stel Koch 'n benadering voor in terme van 'n dialektiese en ambivalente voorstelling van die vreemde en die ander (2002 : 71).

5.8 Stiltes in die argief : die problematiek rondom die representeerbaarheid van die Ander

Where history is silent, myth often speaks – Dorothy Driver

Die argief is in tradisionele vorme van die geskiedskrywing benader as 'n bron van empiriese bewysmateriaal oor die verlede (Munslow, 1997 : 7, 20). 'n Sodanige benadering tot die argief word egter in die eietydse geskiedenisfilosofie bevraagteken. Daar is reeds verwys na Paul Ricoeur se bewering dat die argief 'n institusionele karakter het (1988 : 117, 188). Foucault se assosiasie van diskoers met 'n vorm van magsuitoefening sou van toepassing kon wees op die wyse waarop kennis binne die koloniale tyd versamel is en uiteindelik bewaar is. Ena Jansen (2003 : 24) skryf dat “[archieven] in de zin van Foucault en postkoloniale theoretici, zoals Stoler, spreken tot de verbeelding omdat zij steeds weer oproepen tot interpretatie, tot vertaling van configuraties van macht”. Die

argief bestaan uit 'n sisteem van insluiting en uitsluiting ; “van *wetten en regels* die vorm geven aan wat wel en niet gezegd en gehoord mag worden”, aldus Jansen. Wesseling lewer ook kommentaar in hierdie verband :

De winnaars van de geschiedenis herscheppen het verleden naar hun eigen beeld. Dit perspectief op het verleden wordt bovendien aangescherpt door de eis dat de historicus zijn uitspraken op de bronnen moet baseren. De bronnen immers bevatten veel meer informatie over vorsten, staatslieden, militairen en andere prominente publieke figuren dan over onderworpen volkeren en maatschappelijke groeperingen, die doorgaans geen toegang hebben tot de kanalen van de officiële cultuur en zelden een spoor achterlaten in de bronnen. Het selectieve karakter van historische bronnen duidt op de haast onontwarbare verstrengeling van historische kennis en politieke macht (1991a : 28).

Die argief het dus 'n institusionele karakter en is selektief m.b.t. die inligting wat wel daarin ingesluit is. Dit bestaan uit afwesighede, stiltes en gapings met betrekking tot sekere onderwerpe en subjekte in die geskiedenis (Munslow, 1997 : 69)⁵⁴. Viljoen merk op dat daar in die Suid-Afrikaanse argiewe geen egodokumente is wat deur slawe geskryf is nie (2002 : 92). Foster beweer eweneens in haar artikel “Die boekstawing van die sewentiende-eeuse landsreise. Die omsetting van gebeurtenis tot feit” (2004) dat wanneer historiese bronne ondersoek word daar in ag geneem moet word dat die boekstawing van historiese gebeurtenisse nie op 'n onskuldige of neutrale wyse plaasvind nie (Foster, 2004 : 22). Sy analyseer enkele Suid-Afrikaanse reisjoernale (waaronder die reisjoernaal van Pieter van Meerhof waarna daar verwys word in *Eilande*) en die moontlike weglatings, aanvullings, vergissings, waninterpretasies, verdraaiings en

---

⁵⁴ Ook Henk van Woerden skryf in sy bundel *Domein van glas* (2000), wat handel oor Dimitri Tsafendas se lewensgeskiedenis, oor die leemtes in die argivale rekord waarmee die navorser gekonfronteer word en wat 'n poging om 'n geheelbeeld van die geskiedenis te vorm, belemmer : “Bykans alle inligting oor Demitrios Tsafendas is uit primêre bronne bymekaargemaak. Dit alreeds veroorsaak een van die belangrikste probleme. Diegene wat in argiewe rondsnuffel, kry selde meer as 'n stapel berigte waarvan die omvang net so groot is as die groeiende teenstrydighede. Ook die leemtes tree duideliker op die voorgrond” (2000 : 181). Van Woerden vergelyk die navorser se poging tot beeldvorming van 'n persoon soos Tsafendas uit die argivale materiaal wat oor hom versamel is met die restourasie van 'n antieke kleivoerwerp. Oor Tsafendas is daar egter net 'n “versameling skerwe” beskikbaar met baie ontbrekende fragmente oor sy lewensgeskiedenis.

ideologiserings in die beeld van die historiese werklikheid wat dit ons bied. Reisjoernale is hierbewens ook geskryf volgens gestandaardiseerde riglyne waarvolgens joernalhouers die werklikheid moes waarneem, soos wat Foster (2004 : 20) met verwysing na Huigen se studie *De weg naar Monomotapa. Nederlandstalige representaties van geografiese, historiese en sociale werklikheden in Zuid-Afrika* (1996) aantoon. Die argief bied dus geensins ‘n volledige beeld of getroue beeld op die historiese werklikheid nie. Ampie Coetzee let in aansluiting by Foster daarop dat die stem van die Ander binne reisverslae en argivale dokumente altyd op ‘n monologiese wyse gemedieer is deur koloniste of setlaars en dat dit ons herwinningstaak van die stem van die Ander vandag kompliseer (2000 : 51). Daar is ‘n soortgelyke stilte in die argiewe m.b.t. historiese figure soos Eva/Krotoa en Pieterella. Wanneer Eva wel in Van Riebeeck se dagregister ter sprake kom, moet ‘n mens in ag neem dat sy nie self aan die woord is nie, maar dat sy deur Van Riebeeck uit ‘n koloniale blik gerepresenteer word.

Die eietydse historiese/postkoloniale roman kan met vrug aangewend word om die bogenoemde stiltes in die historiese rekord in te vul. Hierdie proses om die gapings in die geskiedenis in te vul geskied egter nie onproblematies nie. Hoe skryf ‘n mens immers oor figure waaroor daar min of weinig besonderhede in die historiese rekord beskikbaar is ? Kan die geskiedenis van die Ander gerekonstrueer word ?

André P. Brink beweer in sy essay “Stories of history : reimagining the past in post-apartheid narrative” dat gapings in die historiese rekord deur die verbeelding ingevul moet word ; hy verwys in hierdie verband na ‘n “imagined rewriting of history” (1998 : 37). Margherethe Jordaan (Viljoen, 2002 : 93) let ook op die rol wat die literêre verbeelding mag speel om stem te gee aan die stemloses in die geskiedenis. In Brink se roman *Anderkant die Stilte* (2002) word die narratief van

Hanna X, 'n vrou oor wie daar nie veel meer inligting in die argiewe beskikbaar is as haar naam nie, byvoorbeeld heeltemal versin deur die verbeelding. Hierdie roman herinner aan die subgenre van die historiese roman wat Wesseling (1991b) beskryf met die term die Uchroniese fiksie. Soos reeds genoem is, is die Uchroniese fantasie 'n utopiese verhaal waarin alternatiewe weergawes van die geskiedenis deur die gebruik van die verbeelding geskryf word sodat daar in diegene wat in die geboekstaafde geskiedenis aan die “verloorkant” was se guns getel word. Die wyse waarop Hanna X die admiraal wat haar verkrag en vermink het aan die einde van die roman op 'n openbare wyse verneder, herinner aan hierdie strategie. Soos wat Van Coller in sy artikel “*Anderkant die stilte* (André P. Brink) en die verwerking van trauma” (2005) aandui, kan *Anderkant die Stilte* by wyse van spreke beskou word as 'n illustrasie van die kritiek wat Brink alreeds in artikels (soos “Interrogating silence : new possibilities faced by South African literature”) geskryf het oor die wyses waarop skrywers die stiltes in die geskiedenis behoort te konfronteer. Brink beweer volgens Van Coller dat ons deur taal die stiltes in die geskiedenis moet ondersoek. Brink se kritiek en sy romans sluit in hierdie opsig nou aan by Haasse se roman *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* (1976) waarin 'n verbeeldingsvlug onderneem word om die stiltes in die historiese rekord in te vul.

'n Alternatiewe standpunt m.b.t. die wyse waarop stiltes in die historiese en argivale rekord gehanteer moet word, kan egter gevind word in die postkoloniale kritiek en veral die werk van Gayatri Spivak. 'n Vraagstuk m.b.t. die representasie van die Ander vorm 'n belangrike fokuspunt van die eietydse postkoloniale teorie. Ashcroft, Griffiths en Tiffin (1995 : 9) verwys na die onopgeloste debat tussen postkoloniale kritici aangaande die moontlikheid daarvan om stem te gee aan die Ander : “the main problem is how to effect agency for the post-colonial subject”. Die vraag is of die Ander gerepresenteer kan word binne 'n postkoloniale diskoers sonder om die Ander opnuut te “koloniseer”. Diane Elam beweer juis dat

alternatiewe, postkoloniale weergawes van die verlede dikwels neerkom op “nuwe” vorme van kolonialisme ; sy skryf dat “it is a tale told by Western voices and seen by Western eyes, authorizing versions of ‘otherness’ ” (Onega, 1995 : 140).

Spivak se artikel “Can the Subaltern Speak ?” (1988) verteenwoordig ‘n kritiek op die pogings wat tans in die Weste binne ‘n postkoloniale konteks aangewend word om stem te gee aan die Ander. Die Ander vorm volgens Spivak ‘n belangrike fokuspunt in die werk van Westerse intellektuele, waaronder Foucault. Sy beweer egter dat hierdie Westerse intellektuele, in hul poging om die diskoers van die Ander te rekonstrueer, ‘n klein mate van bewustheid in hul werk toon aangaande die feit dat hul eie denke ingebed is binne Westerse kennissisteme (Spivak, 1988 : 225). Hierdie intellektuele maak volgens haar naamlik dikwels die fout om hulself in hul werk as transparante agente voor te stel wat die diskoers van die Ander op ‘n onproblematiese wyse weer kan gee : “representing them, the intellectuals represent themselves as transparent” (Spivak, 1988 : 275). Die Westerse intellektueel verkeer onder die illusie dat sy of haar weergawe van die Ander objektief kan geskied, aldus Spivak. Dit kan lei tot die onbewuste voortsetting van die foute van die koloniale diskoers ; ‘n voortgesette “constitution of the Other as the Self’s shadow” (Spivak, 1988 : 280). Spivak is in hierdie opsig selfs krities teenoor die wyse waarop gekoloniseerde vroue binne die Westerse feministiese diskoers gerepresenteer word : “Spivak is only too well aware of the ways in which radical criticism, such as certain forms of feminism, even as it takes an interest in women of the Third World and Third World literature, unconsciously reproduces imperialist assumptions” (Young, 1990 : 162, 163). Haar kritiek dien dus as waarskuwing vir Westerse intellektuele om die foute van die koloniale diskoers te herhaal : “[the] danger [...] exists that giving voice to the voiceless and speaking on behalf of the voiceless could be seen as a renewed attempt to exert a

form of authority over them and to appropriate their voices for personal gain”
(Viljoen, 2002 : 92).

Spivak se kritiek teenoor die representasie van die Ander deur die Westerse intellektueel is ewe veel van toepassing op die postkoloniale skrywer. Herman Wasserman skryf dat die mediëring van die diskoers van subjekte wat voorheen gekoloniseer was binne die Afrikaanse literêre diskoers ooglopend problematies is (2000 : 98). Viljoen noem (met verwysing na Spivak se kritiek) in haar artikel “Kan die slaaf praat ? Die stem van die slaaf in enkele Brink-romans” dat die wit Suid-Afrikaanse skrywer in sy pogings om die stem van die Ander weer te gee, nie die fout moet maak om voor te gee dat hy homself volkome deursigtig kan maak nie (2002 : 93). Sue Kossew beweer byvoorbeeld dat Brink in sy representasies van die Ander nie genoeg klem plaas op die “voorwaardelikheid en betreklikheid van sy eie pogings om die stem van die slaaf te representeer” nie (Viljoen, 2002 : 95). Die blanke Afrikaanse skrywer wat voorheen in die geskiedenis in ‘n bevoorregte posisie was, sou hom onder andere kon skuldig maak aan paternalisme en ‘n vereksotisering van die Ander (Wasserman, 2000 : 98 – 100). Alhoewel Spivak se kritiek teenoor Westerse pogings om die stem van die Ander te representeer redelik kras is (sy neem byvoorbeeld in haar artikel nie eintlik representasies van die Ander in die Weste in ag wat nie gekenmerk word deur paternalisme nie), verteenwoordig haar betoog wel ‘n waarskuwing daarteen om in ‘n postkoloniale diskoers die foute van ‘n koloniale diskoers te herhaal.

Met die bogenoemde in gedagte sou die representasie van die figuur Eva/ Krotoa en haar dogter Pieterella in onderskeidelik Dalene Matthee se *Pieterella van die Kaap* en Sleigh se *Eilande* vergelyk kon word. *Pieterella van die Kaap* sou gegroepeer kon word saam met romans soos *Anderkant die Stilte* waarin stiltes in die geboekstaafde geskiedenis ingevul word deur die gebruik van die literêre verbeelding. Daar word gebruik gemaak van ‘n alwetende verteller, maar deur die

perspektief van Piaternella in die roman te fokaliseer word daar duidelik gepoog om die stem van die Ander weer te gee en empatie by die leser te wek oor die lot van Piaternella, die weeskind wat teen haar sin deur die Kompanjie gestuur word na Mauritius saam met ander figure in die samelewing wat as onwenslik geag word (soos die bannelinge Maijke van den Berg en Willem van Deventer). Die vooroordele in die gemeenskap teenoor haar en haar broer as die halfbloedkinds van Eva, die hottentottin, en Pieter van Meerhof, die sjirurgijn, word op subtile wyses uitgelig. Vir Piaternella is dit as dogtertjie byvoorbeeld ‘n natuurlike gedagte dat sy met haar blanke voogde se seun, Pieter van der Byl, eendag sal “trou”. Dit is duidelik dat die vriendskap tussen Piaternella en Pieter nie heeltemal sy moeder, Sophia van der Byl, se goedkeuring wegdra nie, want “[sy’s] ’n meisiekind – maar nie soos ander meisiekinders uit die vaderland nie” (Matthee, 2000 : 9). Ook m.b.t. Piaternella se volwasse lewe op Mauritius val die fokus op haar identiteit as halfbloed. Sy vrees dat sy en haar man Daniel Zaaijman ‘n “hottentotkind” sal kry ; ‘n vrees wat wel realiseer in die vorm van haar kind Maria. Haar hottentotafkoms is ook die rede waarom sy en haar skoonseun Roelof Diodati nie goed oor die weg kom nie. Ten spyte van haar skrynende bewustheid van haar kleur is daar egter by haar ook sprake van ‘n trots in haar afkoms. Wanneer haar broer Pieter sy skaamte oor sy hottentot-ma uitspreek korrigeer sy hom met die volgende woorde : “Sy was ‘n *Kwena* – ‘n regte mens” (Matthee, 2000 : 390). Buiten die fyn porselein in haar kombuis wat oor die jare as geskenk ontvang is of gekoop is by die Engelse skepe wat aandoen op Mauritius bewaar sy wel ook die potskerwe van ‘n pot wat haar ma jare van tevore gemaak het.

Die narratief van Eva/Krotoa word ook in die roman deur Piaternella weergegee in die vorm van herinneringe wat sy as weeskind van haar ma het. Eva se “gesplete” identiteit as ‘n vrou wat tussen twee kulture geleef het (eerstens as die tolk van Jan van Riebeeck en tweedens as die gekleurde vrou van ‘n blanke man) word onder andere in die roman verbeeld deur haar klerekas : velklere wat aangetrek

word wanneer sy haar eie mense besoek en laprokke vir haar lewe binne die Kaapse samelewing (Matthee, 2000 : 14, 15). Hierdie gespletenheid tussen twee kulture word ook verbeeld deur die wyse waarop sy tydens haar dronkenskap gegewens uit haar godsdiens met die “koloniste se godsdiens” verwar (Matthee, 2000 : 20). Eva/Krotoa se morele verval ná die moord op haar man word op ‘n empatieke wyse uitgebeeld sodat daar effektief weggeskram word van enige mate van stereotipering van die Ander in die roman. Die blaam vir haar ongelukkige lewe word eerder op die koloniste geplaas : “Toe haar ma klein was, was haar naam Krotoa. Die Hollanders het haar Eva gemaak en lapklere aangetrek” (Matthee, 2000 : 34). ‘n Moontlike kritiek teen Matthee is wel dat haar representasie van die Ander nie gepaard gaan met enige metafiksionele kommentaar nie en dat die voorwaardelikheid, betreklikheid en die beperkinge (vgl. Viljoen, 2003 : 95, 110) waaraan die outeur onderhewig is in die representasie van die Ander nie benadruk word nie. Soos wat reeds in hierdie hoofstuk genoem is, lewer Matthee nooit kommentaar oor die problematiek rondom historiese representasie in haar roman nie en dit geld ook vir haar representasie van Pieterella en Eva/Krotoa. Alhoewel sy ‘n groot stuk Suid-Afrikaanse geskiedenis op ‘n aangrypende wyse verbeeld is dit tog jammer dat sy nooit kommentaar van ‘n direkte of indirekte aard lewer oor die beperkinge verbonde aan argivale navorsing en haar eie beperkte posisie as historikus/argivale navorser/outeur wat poog om ‘n versweë gedeelte van die Suid-Afrikaanse geskiedenis weer te gee nie. Beide *Pieterella van die Kaap* en *Eilande* is historiese romans, maar in my opinie is dit slegs die roman *Eilande* wat soos baie ander postmodernistiese historiese romans die geskiedskrywing as sulks (en die problematiek verbonde aan geskiedskrywing) as ‘n tema het.

Eilande verteenwoordig soos *Pieterella van die Kaap* ‘n postkoloniale korrektief op die geskiedenis. Benewens die weergawe van die perspektief van Harry sentreer *Eilande* egter hoofsaaklik om die leefwêreld van die koloniste. Die

perspektief van Europese, manlike subjekte word gefokaliseer, terwyl die perspektief van slawe, indigene of vrouens nie weergegee word nie. Jan Vos, die slaaf van die Van Meerhof-kindere, of selfs die koloniale vrouens soos Maria van Riebeeck en Lamotius se vrou kom nie self aan die woord nie en word ook nooit ontwikkel tot ronde karakters in die teks nie. Pieterella en Krotoa/Eva is as figure in die roman in die posisie van die Ander, soos wanneer Van Riebeeck vir sy nuwe “sjirurgijn”, Pieter van Meerhof, vertel van “ons Ewatjie” (Sleigh, 2002 : 55). Daar is met betrekking Pieterella en Krotoa ‘n “oop plek” in die teks. Hul perspektiewe word nie gefokaliseer nie en dit is ook slegs op enkele plekke in die roman wat Pieterella of Krotoa aan die woord is. Pieterella en Krotoa kom meesal ter sprake wanneer hulle deur een van die sewe mansfigure of deur die ander koloniste waargeneem word, soos die volgende : “Fiskaal Deneyn het vir Pieterella in die kerk gesien. Dit was soos hy vermoed het : as jy die stof afwas en haar hare kam, sal sy ‘n mooi kind wees” (Sleigh, 2002 : 413). Die feit dat die Ander deur Westerse koloniale mans in *Eilande* waargeneem word, verklaar moontlik die wyse waarop daar dikwels na Pieterella en Krotoa uit ‘n kolonistiese blik in die teks gekyk word. Wanneer Van Meerhof Pieterella vir die eerste keer aan Van Riebeeck se etenstafel ontmoet, beskryf hy byvoorbeeld op ‘n paternalistiese wyse hoe sy op ‘n papegaai-agtige wyse Maria van Riebeeck se gedrag na-aap (Sleigh, 2002 : 60, 61). ‘n Mens sou tereg met Dorothea van Zyl saamstem dat ‘n mens in *Eilande* te make het met ‘n situasie waar ‘n wit skrywer via die wit verteller (De Grevenbroek) “in die vel inklim van die ‘ander’ en deur haar/sy oë na die koloniseerders kyk” (2003 : 59).

Nog koloniale stereotipes van die Ander kom ter sprake in die wyse waarop Eva se morele verval, prostitusie en alkoholisme sonder ‘n mate van deernis in die roman uitgebeeld word : “Eva was meesal traag om die poshuis, maar het luidrugtig op haar kindere geskel [...] Soms kon Hans Michiel [Callenbach – N.M.] haar in ‘n hewige humeurbui buite hoor dreig en vloek” (Sleigh, 2002 : 333). Sy word dus

(uit die koloniale blik van die koloniste) uitgebeeld as ‘n deugniet wat haar kinders verwaarloos.

Die hiërargie tussen kolonis en gekoloniseerde word in teenstelling tot die meerderheid van postkoloniale tekste (soos *Pieterella van die Kaap*) wat deel vorm van ‘n postkoloniale kontra-diskoers nie in *Eilande* op ‘n ooglopende wyse uitgedaag nie. Wanneer ‘n mens egter die stiltes in die teks gaan ondersoek, d.w.s. dit wat doelbewus nie gesê word nie, blyk dit dat ‘n mens in die roman wel te make het met ‘n subtiele kritiek op die kolonis en sy blik op die land en die indigene, soos in frases soos die volgende : “Die naam Afrika stoot hom gedurig af, dit bring beelde van slange, mensvreter, leeu, mismaakte mense, genadelose wreedheid, onkunde” (Sleigh, 2002 : 69). *Eilande* verteenwoordig ‘n subtiele kritiek teenoor die koloniste en hul verdraaide visie van Afrika. Daar word byvoorbeeld melding gemaak van die onrealistiese verwagtinge wat die koloniste van die binneland gehad het in hul soeke na die stad Monomotapa (vergelyk Huigen se studie *De weg naar Monomotapa. Nederlandstalige representaties van geografiese, historiese en sosiale werklikhede in Zuid-Afrika* (1996)), asook Van Meerhof se aantekening in sy reisjoernaal van ‘n driekoppige monster : “Hy was alleen, hy het met sy geweer langs die rivier geloop en het lank op ‘n klip gesit om die landskap te geniet. Hy het oor die water gestaar [...] Toe lig ‘n lewende monster sy voorlyf uit die water. Dit het drie koppe soos katkoppe gehad, en agter het drie lang sterte op die water gelê” (Sleigh, 2002 : 42). So ‘n tipiese kolonistiese blik op die land word interessant genoeg ook in die historiese figuur De Grevenbroek se Latynse brief van 1695 aangetref : “[the] number of animals here of earth, air, and water, and both domestic and wild, is so prodigious that it is like living in a zoo” (Schapera, 1933 : 265). De Grevenbroek se verwysing na “betroubare ooggetuies” se waarneming van ‘n eenhoring in die binneland en die waarneming van ‘n perd met twee

horings dien ook in sy etnografiese studie as aanduiding van sy koloniale visie op die land (Schapera, 1933 : 265).

Die feit dat *Eilande* eintlik ‘n indirekte kritiek verteenwoordig teenoor die koloniale visie op die land en die indigene wat in koloniale tekste soos De Grevenbroek se brief van 1695 aangetref word, herinner aan Marius Crous se kommentaar oor Antjie Krog se postkoloniale herskrywing van die briewe en dagboeke van Lady Anne Barnard in die digbundel *Lady Anne*. Crous beskryf Krog se bundel as ‘n “moderne herdigting” binne ‘n “eietydse konteks” van Lady Anne se geskrifte. Die historiese geskrifte van Lady Anne Barnard met die Eurosentriese visie op Afrika wat daarin aangetref kan word, dien vir die skrywende subjek as instrument om uit ‘n postkoloniale en feministiese oogpunt te besin oor haar eie identiteit as Afrikaanse en blanke vrou in Afrika, aldus Crous (2003 : 149). *Eilande* dien eweneens as postkoloniale korrektief op die koloniale visie op die Ander in De Grevenbroek se sewentiende eeuse brief.

Binne die oorheersende kolonistiese visie in *Eilande* kom Eva/Krotoa en Pieterella wel sporadies ter sprake. Die idee dat Krotoa (as tolk van Van Riebeeck en as die Hottentot-vrou van ‘n Europese man) ‘n vrou was wat tussen twee kulture geleef het en later verstoot is deur beide hierdie kulture kom soos in *Pieterella van die Kaap* ook aan die begin van die roman na vore : “Die Hollanders het haar geminag omdat sy bruin is, en die Koina omdat sy onder die Hollander woon” (Sleigh, 2002 : 97). Haar eie mense (die Goringhaicona) vermoed dat sy ‘n spioen is van die Hollanders (Sleigh, 2002 : 50), terwyl Van Riebeeck haar nie as tolk vertrou nie (Sleigh, 2002 : 107). Eva is in haar ambivalente rol as tolk ‘n “prototipiese tussenganger” : ‘n term wat Greenblatt gebruik om te verwys na iemand wat tegelykertyd in ‘n koloniale konteks in die sentrum en op die kantlyn staan (Coetzee, 2000 : 31). Soos in *Pieterella van die Kaap* word daar ook in *Eilande* verwys na die vooroordeel binne die gemeenskap

teenoor die halfslagkind Piaternella. Daar word verwys na Gert en Sofia van der Byl se vrees dat hul seun Pieter op haar mag verlief raak, wat dien as motivering om ander pleegouers vir Piaternella te vind : “Die enigste rede, meneer, is dat sy ‘n halfslag is. Of my seun haar in die moeilikheid bring en of hulle mekaar in eerbaarheid trou, maak nie verskil nie. Ek en my vrou is bang vir wat in ons familie kan gebeur. Vroeër of later kom daar ‘n kleintjie wat terugslaan na sy voorvaders. Ek praat van Eva” (Sleigh, 2002 : 533). Daar word ook verder in die roman verwys na die vooroordeel teenoor Daniel en Piaternella op hul oudag en hul marginalisasie binne die samelewing ná hul terugkeer na die Kaap. Die posisie van die indigeen in die koloniale samelewing word dus in die roman belig. Piaternella en Krotoa is ten spyte van die stilte in die teks rondom hulle tog ‘n samebindende faktor in die roman – die enkele draad wat die sewe narratiewe van die mansfigure verbind. Terwyl *Eilande* ‘n hoofkarakter kortkom, kan Piaternella beskryf word as ‘n samebindende figuur in die roman omdat elkeen van die sewe mansfigure iewers in hul lewens met haar te doen gehad het. *Eilande* is ‘n “soektog” na Piaternella in die geskiedenis, soos wat ‘n mens uit die inleiding “Stemme uit die see” kan aflei⁵⁵. Dit is deur die stories van die mansfigure in die roman wat die narratiewe van Krotoa en Piaternella agterhaal kan word. Autshumao was Krotoa se oom. Van Riebeeck was die man aan wie se huis Krotoa verwesters geraak het, die naam Eva gekry het en begin werk het as tolkin vir die Kompanjie. Van Meerhof was Krotoa se man en Piaternella se vader. Bart Borms was Piaternella se latere voog op Mauritius in die tyd toe sy al ‘n weeskind was. Hans Michiel Callenbach is die korporaal wat Van Meerhof as poshouer op Robbeneiland aflos wanneer die laasgenoemde vertrek op sy reis na Madagaskar. Pieter Deneyn was die advokaat deur wie se toedoen Piaternella en haar broer weggeneem is van Krotoa op Robbeneiland en geplaas is onder die pleegsorg van

---

⁵⁵ Ek sou daarom nie saamstem met L.S. Venter se bewering dat Piaternella nie ‘n sentrale rol in die roman speel nie (2002 : 11).

die Van der Byls. Daniel Zaaijman is die kuiper met wie Pieterella trou op Mauritius.

Dit is 'n strategiese keuse dat die verhale van die sewe mansfigure wie se lewens om Pieterella gedraai het, vertel word, eerder as wat daar gepoog word om met behulp van die verbeelding haar narratief te rekonstrueer. In die ondersoek van die argiewe is dit immers die mansfigure en koloniste wat met Eva en Pieterella te doen gehad het wie se stemme opklink. Vier van die sewe mansfigure in die roman se "stemme" is na my wete in die argiewe verteenwoordig. Peter Havgard/Pieter van Meerhof het as gevolg van sy landsreise 'n aandeel gehad aan die reisjoernale, waarna Elizabeth Conradie in haar studie *Hollandse Skrywers uit Suid-Afrika. 'n Kultuur-historiese studie Deel I (1652 – 1872)* verwys. Van Meerhof en sy tydgenote se reisjoernale is uitgegee in Godée Molsbergen se *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd (volume een) (1961)*. Hierbenewens het die fiskaal Pieter Deneyn die digbundel *Vrolyke uren : bestaande uit verscheide soorten van mengel-, boertige-, bruiloftsslemp- en andere gedichten (1643)* uitgegee tesame 'n etnografiese ondersoek, getiteld *Lusthof der huwelyken : behelsende verscheide seldsame ceremonien en ple die voor desen by verscheide natien en volckeren soo in Asia, Europa, Africa als P. de Neyn (1643)*. Laastens word ook Hans Michiel Callenbach in die argiewe verteenwoordig a.g.v. die briefwisseling wat hy met Van der Stel gevoer het ten tyde van sy verblyf op Robbeneiland (vgl. Sleight, 1993 : 306 – 362). In hierdie briewe het hy sy lot bekla oor die moeilike omstandighede en voedseltekort wat op Robbeneiland ondervind is. Pieterella en Krotoa se narratiewe beklee egter 'n oop plek in die argivale rekord, wat ook ten dele verklaar waarom 'n oop plek in *Eilande* gehandhaaf word rondom hulle. Dit is asof die leser soms in die skoene van die argivaris Sleight geplaas word wat in sy argivale ondersoeke van sewentiende eeuse dokumente hoofsaaklik koloniste en mans se perspektief van die werklikheid teëgekomp het – met die sporadiese dokumente wat wel iets oor die

lewens van indigene en vrouens in die sewentiende eeuse Kaapse samelewing verklap.

In teenstelling tot André P. Brink se beroep op skrywers om die gapings in die geboekstaafde geskiedenis in te vul deur middel van die literêre verbeelding (wat duidelik geïllustreer word deur die representasie van Pieterella in *Pieterella van die Kaap*), word daar dus in *Eilande* 'n stilte rondom die figure Eva/Krotoa en Pieterella gehandhaaf. Sleigh skets as skrywer die ruimte en tyd waarin hulle geleef het en konstrueer uit argivale materiaal die narratiewe van die figure wat die naaste aan hulle geleef het, maar huiwer om te veel oor die identiteit van Eva of Pieterella te spekuleer. Hy laat dit aan die leser oor om hul narratiewe met die verbeelding in te vul. Reeds in die inleidingsgedeelte van *Eilande* (“Stemme uit die See”) word daar gesuggereer dat dit 'n onmoontlike projek sou wees om 'n volledige profiel van Pieterella te skets : “Ek het haar nooit ontmoet nie. Dit is net verlange, maar verlange is 'n sentiment, 'n droom, en kan nie liefde wees nie. Hoe sal een soos ek weet ? Ek staan voor 'n beeld van 'n vrou en vra : Wie was jy ? Ek gaan op reis, vind nog 'n beeld van dieselfde persoon deur 'n ander geskilder, en vra weer : En jy ? Voor my lê nog 'n pad, nog 'n brug, nog 'n herberg met 'n bidkapel, weer dieselfde beeld, weer die vraag” (Sleigh, 2002 : 1, 2). Die problematiek wat verbonde is aan enige poging om die stiltes in die geboekstaafde geskiedenis in te vul word derhalwe in *Eilande* vooropgestel en 'n doelbewuste “oop plek” word rondom Krotoa en Pieterella gehandhaaf.

Met die bogenoemde herinner die roman aan Gayatri Spivak se kritiek. Sy kom in haar essay “Can the Subaltern Speak ?” tot die gevolgtrekking dat dit 'n haas onmoontlike projek is om die Ander binne 'n postkoloniale diskoers tot spreke te bring (Viljoen, 2002 : 92). Robert Young (1990 : 164) beskryf eweneens Spivak se voorstelle m.b.t. die representasie van die Ander as volg : “Rather than speak for a lost consciousness that cannot be recovered, a paternalistic activity at best,

the critic can point to the place of woman's disappearance as an *aporia*, a blind-spot where understanding and knowledge is blocked". Spivak beweer ook dat "the gendered subaltern amounts to a historical trace that cannot easily be retrieved in the production of subaltern histories" (Young, 1990 : 163). Die omsigtige wyse waarop daar te werk gegaan word om 'n profiel of beeld van die Ander in *Eilande* te skets, herinner aan die klem wat Spivak daarop plaas dat die representasie van die Ander nie iets is wat maklik kan geskied nie.

Dit blyk dat daar 'n groot korpus tekste geskryf is waarbinne Krotoa reeds as karakter of studie-objek gefigureer het⁵⁶. Vanuit verskillende ideologiese raamwerke word daar verskillende antwoorde verskaf op die vraag "Wie was Eva ?" en word sy ook op uiteenlopende wyses gerepresenteer. Diegene wat tydens die apartheidsjare konstruksies van Eva onderneem het, het byvoorbeeld gepoog om haar verbintenis met Van Meerhof te verswyg of het dit andersins gekritiseer. Ena Jansen (2003 : 12, 13) verwys in hierdie verband na die blyspel *Susanna Reyniers* (1908) deur Adriaan Francken waarin Eva se verbintenis met Van Meerhof hoegenaamd nie ter sprake kom nie (Van Meerhof word voorgestel as 'n vrygesel) en waarin sy op 'n bespotlike wyse uitgebeeld word. Krotoa se verbintenis met Van Meerhof is ook moeilik aanvaarbaar vir Elizabeth Conradie,

---

⁵⁶ Soos wat dit uit die essays van Pieter Conradie (1998), Kai Easton (2002) en Ena Jansen (2003) blyk, kom verwysings na en konstruksies van die figuur Eva onder andere na vore in Jan van Riebeeck se dagregister, Adriaan Francken se blyspel *Susanna Reyniers* (1908), die eerste volume van Elizabeth Conradie se studie in die literatuurgeskiedenis getiteld *Hollandse skrywers uit Suid-Afrika. 'n Kultuurhistoriese studie, Deel I (1652 – 1875)* (1934), A. Moorrees se studie *Die Nederduits Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1652 – 1873* (1937), E.C. Godée Molsbergen se studie *Jan van Riebeeck en zijn tijd : Een stuk zeventiende-eeuws Oost- Indië* (1937), D.B. Bosman se artikel in die *Huisgenoot* getiteld *Uit die biografie van 'n Hottentotin : 'n Eksperiment in beskawing* (1942), M.K. Jeffreys se artikel "The First Mixed Marriage" (1963), Vertrees C. Malherbe se studie *Krotoa : A Woman Between* (1990), Karen Press se gedig "Krotoa's Story" in haar bundel *Bird Heart Stoning the Sea* (1990), Antoinette Pienaar se eenmansvertoning *Krotoa* (1995), Christina Landman se artikel "The Religious Krotoa" (1996), Julia Wells se voorlesing "The Story of Eva and Pieter : Transcultural Marriage on the Road to Success in Van Riebeeck's Colonial Outpost" (1997), Trudie Bloem se roman *Krotoa-Eva : The woman from Robben Island* (1999), Dalene Matthee se roman *Pieterella van die Kaap* (2001), Zoë Wicomb se roman *David's Story* (2001) en Dan Sleigh se roman *Eilande* (2002). Carli Coetzee skryf ook 'n artikel getiteld "Krotoa remembered : a mother of unity, a mother of sorrows?" (1998) wat gepubliseer is binne die essaybundel *Negotiating the past : The making of memory in South Africa*.

soos wat dit uit haar studie *Hollandse Skrywers uit Suid-Afrika* (1934) blyk. Conradie verwys onder andere na die “onnatuurlike huwelik” tussen Krotoa en Havgard (Jansen, 2003 : 15). Binne ‘n post-apartheidskonteks kry Eva/Krotoa egter nuwe teken-waarde. Carli Coetzee (1998) verwys onder andere na ‘n huidige interpretasie van haar as ‘n volksmoeder van die Afrikaner, soos wat onder meer uit Antoinette Pienaar se eensmansvertoning *Krotoa* blyk. Nuwe konstruksies van Krotoa word dus binne ‘n nuwe ideologiese raamwerk gemaak. Easton maak met betrekking tot twee ikone in ons geskiedenis, Eva en Saartjie Baartman, die volgende opmerking wat verband hou met die wyse waarop Eva/Krotoa op verskillende wyses binne verskillende ideologiese kontekste gerepresenteer is : “the icons of Krotoa and Saartje have travelled through history, shifting, acquiring new definitions – from the age of colonialism, scientific racism and miscegenation to the current cultural politics of representation, reconciliation, and national belonging” (2002 : 238, 239).

Die vraag wat ‘n mens n.a.v. Easton se opmerking, asook die poststrukuralistiese geskiedenis-kritiek waarin die representeerbaarheid van historiese werklikheidsgegewens in twyfel getrek word (Wesseling (1991b : 82) praat in hierdie verband van die problematisering van die korrespondensie van die *historia rerum gestarum* (“the narrative about [...] events”) en die *res gestae* (“the actual deeds committed by persons in former epochs”)) wou vra is of enige konstruksie of representasie van Eva/Krotoa en Pieterella in die letterkunde nie gepaard behoort te gaan met die onderstreping van die idee dat dit bloot ‘n eietydse *representasie*, ‘n voorlopige konstruksie is eerder as ‘n getroue refleksie van die historiese figuur nie. Dit is presies wat Dalene Matthee *nie* doen in haar weergawe van Pieterella en Krotoa nie. Enige outeur is natuurlik veroorloof om die verbeelding in te span om versweë geskiednisse te vertel, maar dit behoort, soos wat reeds genoem is, gepaard te gaan met kommentaar oor die voorlopigheid en beperkinge van daardie representasie. Dit is ‘n punt wat oor die algemeen van toepassing behoort gemaak

te word op die groot aantal Afrikaanse historiese romans waardeur stiltes in ons geskiedenis m.b.t. marginale figure ingevul word, want selfs al het 'n outeur meer bronne oor figure beskikbaar as wat oor Krotoa en Pieterella beskikbaar is, maak hy of sy nog steeds 'n konstruksie van daardie figuur wat onderhewig is aan sy of haar eie subjektiewe beeld van die verlede.

In teenstelling tot Matthee sluit Sleigh wel in sy roman aan by die poststruktureelhistoriese geskiedenis-kritiek omdat Krotoa/Eva en Pieterella in 'n sekere mate in sy roman figureer as 'n "afwesige referent". Die stilte rondom Krotoa en Pieterella in die roman herinner in 'n sekere mate aan Derrida se begrip die supplement wat Meintjies beskryf as "that which unconsciously remains excluded in an attempt to conceptualise" (1998 : 180). Die problematiek verbonde aan historiese representasie (die onoorbrugbare gaping tussen die *historia rerum gestarum* en die *res gestae*) blyk in aansluiting by die oop plek in die roman oor die figure Krotoa en Pieterella veral uit die verwysing na die Maria-ikoon. Soos wat die klerk De Grevenbroek beweer, korrespondeer die ikoon van Maria wat deur die Rooms-Katolieke kerk geproduseer is nie met die werklike historiese figuur Maria nie. Hierdie ikoon is eerder die resultaat van die beeld wat die kerklui van haar gehad het – as 'n beeldskone, jong, droefgeestige maagd : "Hy weet dat pous Paulus Quintus in 1617 die maagdelike geboorte as verpligte kerkleer verklaar en alle ander opinies verbied het. As sy self ander inligting gehad het, sou sy dit moes verswyg. Daar is ook verkondig hoe sy moes lyk : *In hierdie mees genadevolle geheimenis moet Ons Dame uitgebeeld word in die blom van haar jeug, twaalf of dertien jaar oud, met innemende, ernstige oë, haar neus en mond perfek gevorm, blosende wange, lang golwende hare. Haar rok is wit, haar mantel blou. Haar oë kyk op na die hemel, haar hande is nederig oor haar bors gevou.* Toe het die pouslike kunstenaar 'n bedroefde dogter gesoek en gehuur as model. En van toe af is sy so geskilder, gekerf, gepleister, geverf" (Sleigh, 2002 : 698). Die klem word dus in hierdie aanhaling geplaas op die diskrepansie tussen

die werklikheid en (ideologies-gekleurde) representasies van die werklikheid (vergelyk ook Huigen (1996 : 37) se kommentaar).

Eilande is ‘n postkoloniale herskrywing van die geskiedenis en dit is ook in hierdie opsig relevant dat ‘n representasieproblematiek in die roman vooropgestel word. Enige postkoloniale herskrywing van die geskiedenis behoort gepaard te gaan met die onderstreping van die voorlopigheid daarvan en beperkinge verbonde aan historiese representasie. Binne die postkoloniale kritiek (soos in die bogenoemde essay van Spivak) is daar juis ‘n besef van die gevare verbonde aan representasie. Een van die sentrale uitgangspunte binne die postkoloniale kritiek is dat die representasie van die Ander binne die koloniale diskoers ook ‘n vorm van kontrole oor die Ander was : “The native has been dominated, controlled and mastered, not alone by brute force [...] but in the act of representation, and, more specifically, in the discourse of European representations of the African” (Brannigan, 1998 : 136). Said beweer in *Orientalism* (vergelyk die bespreking van Said se uitgangspunte in hoofstuk twee) dat representasies van die Ooste binne ‘n koloniale diskoers gemaak is wat geensins ‘n getroue refleksie van die werklike Ooste was nie, maar ‘n verdraaide beeld daarvan – soos voorgestel uit ‘n kolonistiese blik. Representasies van die Ander lei dikwels tot die appropriasie van die Ander. Die kritiek van Said handel dus oor verdraaide representasies wat binne die koloniale diskoers van die Ander gemaak is.

Die postkoloniale diskoers is egter glad nie heeltemal van die foute van die koloniale diskoers gevrywaar nie. Huigen beweer dat die foute van ‘n imperiale diskoers dikwels herhaal word in ‘n postkoloniale diskoers ; postkoloniale kritici maak hul dikwels skuldig daaraan om “het andere reduceren tot het eigene” (Koch, 2002 : 67). Huigen sluit dus hier aan by Spivak se waarskuwing teen die appropriasie van die Ander in die postkoloniale diskoers. Soos wat reeds genoem is, dien die Westerse intellektueel se verbondheid aan ‘n Westerse manier van

denke veral volgens Spivak as 'n hindernis om 'n Oosterling/indigeen te verstaan of te representeer. Die Ander word in die postkoloniale diskoers dikwels uit 'n Westerse perspektief of bril waargeneem wat lei tot 'n ewe groot verdraaide representasie van die Ander as in die koloniale diskoers. Spivak plaas dus 'n beroep op die postkoloniale kritikus of skrywer om konstant bewus te wees van die beperkinge in sy visie van die Ander en ook sy beperkte vermoë om die Ander te representeer.

Sleigh spring vervolgens die gevare van die postkoloniale diskoers vry deur aan die leser duidelik sy beperkte posisie as blanke Afrikaner en een-en-twintigste eeuse outeur/historikus te toon en so ook die beperkinge in sy insig in die lewe van 'n sewentiende eeuse Hottentot vrou en haar "halfslag" dogter. Die beeld of profiel wat hy van hulle skets is doelbewus onvolledig omdat hy in teenstelling tot die koloniale skrywer geensins die stem van die Ander wil approprieer nie. Sleigh se strategie om slegs 'n vae profiel van Krotoa en Pieterella te skets in sy roman, eerder as om te poog om die gapings in die historiese rekord te probeer invul met die verbeelding, kan miskien ten beste verklaar word aan die hand van Viljoen (1996 : 55, 56) se opmerking dat die navorser op die gebied van die koloniale diskoers hom- of haarself bevind op 'n "onsekere grensgebied" wat deur Young omskryf word as "an area of tension between definition and powerlessness to define, between containment of (the) subject and recognition of its uncontained plurality". Dit is hierdie "powerlessness to define" wat duidelik na vore tree in die representasie van Krotoa en Pieterella in *Eilande* en wat van Sleigh 'n postkoloniale skrywer en historikus maak wat 'n duidelike bewustheid toon van die probleme verbonde daaraan om die Ander te ken of weer te gee.

5.9 ‘n Onvolledige mosaïekwerk uit die brokstukke van die argief : ‘n Vergelyking tussen *Armosyn van die Kaap* deur Karel Schoeman en *Eilande*

mens maak gebruik van die fragmente wat jou te beurt val, maar te veel steentjies ontbreek, en die mosaïek kan nooit voldoende herstel word om die beeld na behore herkenbaar te maak nie – Karel Schoeman (2001 : 590)

Die wyse waarop Pieterella en Eva/Krotoa in *Eilande* gerepresenteer word, kan in verband gebring word met die representasie van die slavin Armosyn in Karel Schoeman se *Armosyn van die Kaap* (1999 en 2001). Soos wat daar in *Eilande* sprake is van ‘n “oop plek” m.b.t. Eva/Krotoa en Pieterella, word daar in *Armosyn van die Kaap* baie min inligting weergegee oor die eintlike onderwerp van die studie, naamlik die slavin Armosyn. Schoeman skep ‘n beeld van die geskiedenis van die slawehandel (met die oorsprong daarvan in die Portugese handelsryk), die uitbreiding van die V.O.C. se handelsryk, die ontstaansgeskiedenis van die Kaapkolonie, die Europese en koloniale samelewings en die invoer van slawe na die Kaapkolonie – wat ‘n mens bring by die rede waarom Armosyn hier in die sewentiende eeu ‘n slavin was. In *Armosyn van die Kaap. Voorspel tot vestiging, 1415 – 1651* (1999) is daar egter net sporadiese verwysings na Armosyn. Die tweede volume, *Armosyn van die Kaap. Die wêreld van ‘n slavin, 1652 – 1733* (2001), bevat wel ‘n hoofstuk oor Armosyn (waarin Schoeman nie veel meer oor haar verklap as die moontlike oorsprong van haar naam nie). Die meeste inligting oor Armosyn word verskaf in die twee laaste hoofstukke waarin die datum van haar vrylating, haar verblyf in ‘n huisie oorkant die slawelosie en haar latere pogings om enkele van haar kinders vry te koop, beskryf word. Daar is ‘n uitvoerige beskrywing van Armosyn se nageslag – waaruit dit blyk dat sy inderdaad ook die stammoeder is van enkele Afrikanerfamilies. Annie Gagiano lewer vervolgens die volgende kritiek teenoor *Armosyn van die Kaap* : “Schoeman’s own narrative (in this text) dwells somewhat expansively on the Dutch higher classes and on Dutch *achievements*,

more than on those at whose cost these achievements were attained” (2002 : 112).

Die deurlopende tema van Schoeman se tweedelige *Armosyn van die Kaap* is egter dat inligting oor die stemloses in die geskiedenis baie moeilik bekombaar is en dat dit derhalwe baie moeilik is om die stiltes in die historiese rekord m.b.t. die geskiedenis van die Ander in te vul. Die historiografie, as sulks, word deur Schoeman beskryf as ‘n argeologiese proses waardeur inligting op ‘n moeisame wyse uit die verlede opgediep moet word (2001 : 151, 398)⁵⁷. Schoeman sluit dus aan by die kritiek in die eietydse geskiedenisfilosofie waarin die representeerbaarheid of die kenbaarheid van die verlede geproblematiseer word. ‘n Representasieproblematiek geld vir die historiografie in die algemeen, maar in die besonder geld dit vir die groepe in die samelewing wie se geskiedenis nie gedokumenteer is nie :

Wat die amptenary en die vryliede betref, is dit moontlik om hul wêreld deur middel van argeologie en mosaïekwerk in groot mate te herskep en selfs die lewens van enkelinge te herkonstrueer, soos in hierdie boek herhaaldelik getoon sal word. Met betrekking tot die slawebevolking tas mens egter in die duister, veral wat betref die eerste paar jaar van geïnstusionaliseerde slawerny onder Jan van Riebeeck [...] Waar dit oor die afgrond van meer as drie eeue egter moeilik is om die denk- en gevoelswêreld van die sewentiende-eeuse blanke kolonis nog te begryp, is dit ‘n bykans onmoontlike taak ten opsigte van hierdie verteenwoordigers van ‘n verskeidenheid van tradisionele stamkulture uit die binneland van Afrika, en wat die ervaring van gevangenskap, ballingskap en slawerny vir hulle beteken het, kan mens aan die einde van die twintigste eeu nie eers raai nie (Schoeman, 2001 : 110).

In aansluiting by *Eilande* is daar dus in Schoeman se studie sprake van ‘n “huiwering” om die Ander te representeer. Schoeman skryf oor die slavin Armosyn dat ‘n mens langs baie ompaaie moet loop om hierdie verhaal te vertel ;

---

⁵⁷ Van Woerden (2000 : 181) vergelyk ook die historiese navorser se taak met die “restourasie van ‘n antieke kleivoorwerp” waarvan sekere fragmente ontbreek en ‘n geheelbeeld moeilik gevorm kan word uit die versameling “skerwe” waarmee jy gekonfronteer word.

“mens moet groot moeite doen as jy wil verstaan, of selfs probéér verstaan” (1999 : 199). Armosyn se narratief is geleë in die “halfduister rand van die gedokumenteerde geskiedenis”. Schoeman maak in *Armosyn van die Kaap* dus die problematiek wat verbonde is aan die invul van gapings in die historiese rekord (en spesifiek die gaping in die historiese rekord m.b.t. die narratief van die slaaf) sigbaar. Schoeman se huiwering om meer oor Armosyn weer te gee as die paar fragmente oor haar bestaan wat in die argivale rekord beskikbaar is, herinner aan Spivak se beskouing van die Ander as “a historical trace that cannot easily be retrieved in the production of subaltern histories” (Young, 1990 : 163, 173).

Schoeman probeer derhalwe nie ‘n profiel van Armosyn konstrueer nie. Hy konstrueer eerder ‘n beeld van die leefwêreld waarin Armosyn haar bevind het en waaroor daar wel inligting beskikbaar is. Hy noem dat hy in sy studie oor Armosyn “by ‘n gebrek aan voorgrond” dit nodig geag het om die agtergrond van haar lewe so volledig moontlik in te teken (Schoeman, 1999 : 199). Hierdie “agtergrond” van Armosyn se lewensverhaal sluit die geskiedenis van die Portugese handelsryk, die aanvang van slawehandel, die Nederlanders se toetrede tot hierdie handelsryk asook die slawehandel, die V.O.C. se latere vestiging van ‘n verversingspos aan die Kaap en die aanskaffing van slawe vir hierdie verversingspos in. Terwyl Schoeman dit onmoontlik vind om ‘n volledige beeld van hierdie persoon in die geskiedenis te konstrueer, verskaf hy dus ‘n beeld van die samelewing wat in die eerste plek iets soos slawerny geskep het.

5.10 Gevolgtrekkings

Soos wat reeds beklemtoon is in hierdie studie is die herskrywing van die weergawe van die geskiedenis in die Westerse historiografiese tradisie of ‘n Afrikanernasionalistiese diskoers een van die groot projekte binne ‘n postkoloniale kontra-diskoers (vergelyk hoofstuk twee). Vele Afrikaanse historiese romans wat

in die afgelope dekades geskryf is, het aan hierdie “projek” deelgeneem deur ‘n Afrikanernasionalistiese perspektief op die geskiedenis te vervang met die perspektief van die indigeen en ander marginale groepe in die geskiedenis soos vrouens. Die historiese romans van André P. Brink word veral met hierdie herskrywing van die Suid-Afrikaanse geskiedenis geassosieer (soos wat Godfrey Meintjies (1998) aantoon) en ‘n mens kan die lys uitbrei na vele ander outeurs soos Stockenström met haar *Kremetartekspedisie*, John Miles met sy *Kroniek uit die Doofpot*, Karel Schoeman se *Verkenning* en ander romans binne sy oeuvre, Ingrid Winterbach se *Niggie*, ensovoorts. Romans soos die voorbeelde waarna hier verwys word, vervul ‘n uiters belangrike funksie binne die Suid-Afrikaanse samelewing omdat geskiedenis wat buite bereik van historici is – omdat inligting binne die historiese rekord oor sekere marginale groepe in die geskiedenis eenvoudig baie skraap is – binne die bereik van die skrywer is wat vrye teuels het om “donker kolle” in die geskiedenis met die verbeelding in te vul. *Eilande* karteer dus geensins ‘n nuwe gebied in die Afrikaanse letterkunde in die sin dat dit soos vele ander eietydse romans ‘n postkoloniale herskrywing van die geskiedenis is nie, maar die aanpak tot en perspektief op die geskiedenis in die roman is myns insiens wel vernuwend.

Eilande bring die leser tot nuwe insigte oor die kompleksiteit van die koloniale verlede. Postkoloniale representasies van die geskiedenis in die historiese letterkunde kan maklik in die slagat trap om ‘n oorvereenvoudigde perspektief te bied op die koloniale geskiedenis waarin vinnige oordele uit ‘n post-Apartheidskonteks oor die verlede gefel word. *Eilande* verbreed egter ons insig in die koloniale geskiedenis en stel ook die uitdagings van die postkoloniale geskiedskrywing voorop. Soos wat reeds in hierdie hoofstuk benadruk is, is die beeld wat Sleigh van die koloniale samelewing in die roman skets geensins stereotiep nie en dit is onder andere ‘n manier waarop hy die eietydse leser of Suid-Afrikaner bewus maak daarvan dat die problematiese Suid-Afrikaanse

verlede moeilik is om volkome te deurgrond, te verwerk of te verstaan. *Eilande* is 'n roman met epiese proporsies waarin die verhaal van eenvoudige mense wat in 'n letterlike en figuurlike sin aan die rand van die kolonie geleef het, vertel word. Die erbarmlike lewens van die kompanjie-dienaars en vryburgers wat tot die werkersklas behoort het, word met groot empatie geskets. Die lewe van 'n soldaat in diens van die kompanjie was in sekere opsigte net so troosteloos soos dié van 'n slaaf en alhoewel die deursnit kompanjie-dienaar of vryburger wat tot die laer klasse in die kolonie behoort het ongetwyfeld in sekere opsigte aandadig was aan die kolonialisme, was hulle in sekere opsigte ook "gekoloniseer". Sodoende toon die outeur aan dat oorvereenvoudigings oor die onderskeid tussen kolonis en gekoloniseerde in die geskiedenis vermy moet word. Terwyl die koloniale geskiedenis wel sterk veroordeel word in die roman (deur onder andere die ondergrawing van mites in 'n Afrikanernasionalistiese weergawe van die geskiedenis), bied Sleigh dus geen eenvoudige antwoorde vir ons koloniale verlede nie.

Dit is relevant dat Sleigh in hierdie postkoloniale weergawe van die geskiedenis die leser verder herinner aan die problematiek wat verbonde is aan historiese representasie. *Eilande* maak 'n mens bewus van die relatiwiteit van die geskiedskrywing en stel die gedagte sterk voorop dat enige interpretasie van die koloniale geskiedenis 'n *voorlopige* karakter moet hê. Die geskiedenis is nooit ten volle in die greep van die historikus nie en so ook kan die Suid-Afrikaanse koloniale verlede wat oor meer as drie honderd jaar strek nooit volledig begryp of verwerk word nie en sal die koloniale geskiedenis oor nog driehonderd jaar uit bykomende hoeke en perspektiewe geanaliseer word. De Grevenbroek se onvermoë om 'n volledige greep op die geskiedenis te kry, is baie relevant vir die posisie waarin enige postkoloniale historiograaf verkeer in 'n poging om sin te maak uit die koloniale verlede. Hierbenewens word die subjektiewe karakter van die historiografie ook in die roman vooropgestel deur die weergawe van De

Grevenbroek se subjektiewe en bevooroordeelde visie op die sewentiende eeuse samelewing en die korrupte regering en ook die verskeie ander subjektiewe perspektiewe op die geskiedenis wat in die roman weergegee word.

Dit is in die bogenoemde opsig wat *Eilande* veral aansluit by André P. Brink (1998) se sienings oor die postkoloniale historiografie. Brink benadruk dat enige postkoloniale herskrywing van die geskiedenis gepaard behoort te gaan met ‘n besef van die feit dat die verlede nooit in sy volle totaliteit gerekonstrueer kan word nie en dat die historiese werklikheid nie toeganklik is nie (vergelyk die bespreking van Brink se artikel in hoofstuk vier). Die postkoloniale historiograaf of skrywer behoort volgens Brink in sy weergawe van die geskiedenis kennis te neem van die eietydse geskiedenis-kritiek (ek herhaal ‘n aanhaling uit my bespreking van Brink se kritiek in hoofstuk vier in hierdie verband) : “What the reader is left with, in the reading of any narrative text, but most pertinently in the reading of any attempt in the ‘new’ South African fiction to reclaim some of the historical land from the sea of oblivion or of accepted versions, is the irreducible fact of textuality” (1998 : 41, 42). Hierdie kritiek van Brink word duidelik in sy roman *Inteendeel* geïllustreer. *Inteendeel* is ‘n postkoloniale historiese roman waarin daar ‘n ooglopende kennisname is van die narratiewe karakter van die historiografie, die tekstuele karakter van die verlede en die probleme verbonde aan historiese representasie. Sodoende word die postkoloniale weergawe van die verlede wat Brink in hierdie roman gee geensins voorgehou as ‘n finale, afsluitende waarheid oor of beskouing van die verlede nie. Dit is eerder ‘n voorlopige interpretasie van die koloniale verlede wat duidelik die produk is van die outeur se verbeelding en sy subjektiewe perspektief op die geskiedenis verteenwoordig : d.w.s. die illusie dat dit ‘n getroue afbeelding van die verlede is, word nie onderhou nie. Brink se representasie van die koloniale verlede val soms selfs in ‘n klugtige en absurde modus. In *Inteendeel* falsifiseer hy op sekere plekke historiese gegewens en vermeng feit en fiksie. Hierdie klugtige modus kom ook na

vore in *Anderkant die Stilte* deurdat hy in sy representasie van die Namibiese geskiedenis telkens oordryf (vergelyk Van Coller (2005) se kommentaar op die roman). Brink se representasies van die geskiedenis word dus nie voorgehou as “historie” nie, maar as *storie*. Godfrey Meintjies analiseer in hierdie verband in sy artikel “Postcolonial Imaginings. An Exploration of Postcolonial Tendencies in André Brink’s Oeuvre” (1998) die sentrale rol wat die verbeelding speel in Brink se postkoloniale historiese romans.

Die postkoloniale weergawe van die geskiedenis in *Eilande* het dus soos in Brink se historiese romans (en ook soos in die historiese romans van Karel Schoeman) ‘n sterk relatiewe en voorlopige karakter. Die gevolgtrekking kan hieruit gemaak word dat baie eietydse Afrikaanse, postkoloniale historiese romans in teenstelling tot die tradisionele historiografie nie voorgee dat die geskiedenis ten volle en akkuraat gerepresenteer kan word nie, maar dat slegs voorlopige konstruksies van die verlede gemaak kan word. Hierdie voorlopige aard van konstruksies van die geskiedenis in die eietydse historiese roman herinner aan Alun Munslow se opmerking oor die dekonstruktivistiese benadering tot die historiografie dat “there are many different stories to be told about the same events, the same past” (1997 : 11). Oor die Suid-Afrikaanse koloniale verlede kan daar in die toekoms uit nuwe perspektiewe juis nuwe historiese narratiewe geskryf word. Andries Visagie (1995b : 25, 26) lewer die kommentaar dat ‘n mens uit ‘n dekonstruktiewe benadering tot die geskiedskrywing geen finale lesing van die geskiedenis kan gee nie. Die dekonstruksie relativeer ons denke oor die geskiedenis en bring ons tot die besef dat “[geen] teks wat daarna streef om die geskiedenis te herskryf as ‘n korrektief op die bestaande geskiedskrywing” beskou kan word as “die finale manier waarop die geskiedenis geïnterpreteer behoort te word nie”. Die geskiedenis kan in ‘n dekonstruktiewe benadering beskou word as ‘n teks wat gekenmerk word deur complementariteit en waartoe daar voortdurend nuwe interpretasies bygevoeg kan word (Visagie, 1995b : 12, 13).

Sleigh se benadering tot die postkoloniale historiografie verskil wel in een opsig van dié van Brink en dit is in hul benaderings tot die representasie van die Ander – soos wat reeds aangetoon is. Die verbeelding staan in Brink se historiese romans sentraal en dit geld ook vir sy representasie van die Ander. Hierteenoor verkies Sleigh om nie die “donker kol” in die geskiedenis m.b.t. Krotoa en Pieterella heeltemal in te vul nie, maar staan hy eerder as ‘n postkoloniale skrywer in ‘n posisie van ‘n “powerlessness to define” m.b.t. die Ander (vergelyk die bogenoemde opmerking van Viljoen). In hierdie opsig verteenwoordig sy roman nie ‘n meer “korrekte” hantering van die koloniale verlede as Brink se romans nie, maar bied dit wel ‘n vernuwende manier om die koloniale verlede weer te gee omdat die klem in die representasie van Krotoa en Pieterella val op die onsekerhede en beperkinge van die postkoloniale geskiedskrywing.

‘n Slotopmerking wat ‘n mens wel oor *Eilande* kan maak, is dat alhoewel die roman ‘n postkoloniale korrektief bied op die geboekstaafde geskiedenis dit onomwonde ook ‘n androsentriese visie op die geskiedenis bied. Dit is in sekere opsigte vreemd dat daar in ‘n roman wat ‘n sodanige postkoloniale korrektief op die geskiedenis verteenwoordig geen sprake is van ‘n poging om ‘n feministiese korrektief op die geboekstaafde geskiedenis te gee nie. Selfs koloniale vrouens soos Theuntjie Borms en Maria van Riebeeck staan soos die gekoloniseerdes in die roman in die posisie van die Ander omdat hulle altyd uit die perspektief van een van die mansfigure waargeneem word en soos Krotoa en Pieterella net sporadies ter sprake kom. ‘n Mens sou wel verantwoording hiervoor kon vind in die idee dat die argiewe hoofsaaklik ‘n koloniale en *manlike* perspektief op die sewentiende eeu bied (met slegs die sporadiese vrouestem) en *Eilande* myns insiens in hierdie opsig ‘n visie op die geskiedenis verteenwoordig soos wat dit in die argiewe aangetref word (en Sleigh as argivaris dit in die argiewe aangetref het). In teenstelling tot hierdie benadering wat in *Eilande* gevolg word, was daar al egter pogings om die versweë geskiedenis van vrouens in die Nederlandse

koloniale tydperk in Suid-Afrika te boekstaaf. Daar is byvoorbeeld die studie *A Tapestry of Lives. Cape Women of the 17th Century* (2004) deur June McKinnon waarin die geskiedenis van Nederlandse koloniale vrouens uit hierdie tydperk, maar ook bekende indigeenvrouens of “halfslagvrouens” se geskiedenis ter sprake kom. Marijke Barend (2002) ondersoek ook in haar artikel oor die egodokument as bron van vrouegeskiedenis egodokumente wat aan die Kaap deur vrouens uit die Nederlandse koloniale tydperk geskryf is – waaronder die briewe wat deur Maria van Riebeeck geskryf is aan haar familie in Nederland.

Daar is enkele moontlike geldige argumente om ‘n stilte in ‘n historiese roman of historiografiese studie te handhaaf waar dit gaan om die geskiedenis van ‘n indigeen of slawevrou en hierdie argumente is in hierdie hoofstuk genoem : soos die idee dat die stem van die slawevrou of die indigeen nie in die argiewe verteenwoordig word nie en dat wanneer indigene wel ter sprake kom in die argiewe hulle meesal uit ‘n koloniale perspektief waargeneem word. Hier kan die myns insiens geldige standpunt ingeneem word om ‘n stilte oor de Ander te handhaaf omdat die postkoloniale historiograaf of skrywer erkenning lewer van sy of haar “powerlessness to define”. Die stem van vele koloniale vrouens is egter wel verteenwoordig in die argiewe al is dit net in die vorm van enkele skrapse egodokumente. Sleigh verkies ten spyte hiervan om ‘n stilte oor hierdie figure te handhaaf. Hella Haasse se historiese romans verteenwoordig in hierdie opsig ‘n “teenpool” tot Sleigh se historiese roman omdat sy wel vrouestemme in die geskiedenis weergee en egodokumente benut om hierdie vrouestemme te rekonstrueer. Die gedagte ontstaan wel by jou as vroulike leser in *Eilande* of Sleigh as manlike outeur nie dalk erkenning in sy roman deur sy werkswyse wil gee oor sy “powerlessness to define” met betrekking tot vroulike subjekte in die geskiedenis nie.

‘n Verantwoording kan wel gevind word vir Sleigh se werkswyse om ‘n androsentriese en koloniale perspektief op die geskiedenis in sy postkoloniale herskrywing van die geskiedenis in *Eilande* weer te gee in die opsig dat hy hier weereens (soos met sy ondergrawing van ‘n digotomiese onderskeid tussen kolonis en gekoloniseerde) weier om ‘n literêre handelaar in stereotipes te word. ‘n Belangrike vraag wat *Eilande* by ‘n mens oproep is of ‘n postkoloniale weergawe van die geskiedenis noodwendig geskryf moet word uit die perspektief van die Ander of uit die perspektief van die vrou en of ‘n historiese roman slegs as postkoloniaal kan kwalifiseer indien daar geskryf word uit die perspektief marginale groepe soos vrouens en indigene. Sleigh bewys die teendeel omdat hy die perspektief van manlike koloniste weergee, maar met ‘n subtiële kritiek op hierdie koloniste se visie op die land, die inboorlinge en vrouens. Die ironie van die romanteks is ook dat ‘n vrou (naamlik Pieterella) die afwesige fokuspunt vorm van *Eilande*. Jurij Lotman se tese dat die afwesige (minus priem) in die teks eintlik die belangrikste fokuspunt van die teks vorm is van toepassing op die figuur Pieterella as die afwesige fokuspunt van die roman.

Hoofstuk 6

Die evolusie van die Nederlandse historiese roman vanaf die negentiende tot die laat twintigste eeu

6.1 Inleiding

Een van die motiverings agter die bestudering van Hella Haasse se historiese romans sou wees dat sy beskou kan word as een van die sentrale eksponente van vernuwing in die historiese romangenre in Nederland in die twintigste eeu. Benewens die geweldige omvang van historiese romans in haar oeuve (daar is 'n somtotaal van meer as tien historiese romans in haar oeuve), blyk dit dat haar mees eksperimentele werke soos *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven*, *De tuinen van Bomarzo* (1968) en *Shaduwbeeld of Het geheim van Appeltern* (1989) in verband gebring kan word met die eksperimentele historiese romans van Louis Ferron. Dit is egter verbasend dat daar in seminale Nederlandse studies oor die historiese roman soos Elisabeth Wesseling se *Writing History as a Prophet. Postmodernist Innovations of the Historical Novel* (1991b) baie aandag geskenk word aan die postmodernistiese vernuwing wat die outeur Louis Ferron binne die genre bewerkstelling het, maar geen melding gemaak word van Haasse nie. Wesseling se studie sentreer weliswaar nie rondom die Neerlandistiek nie, maar laat die leser met 'n onvolledige beeld van die impak van die postmodernisme op die Nederlandse historiese roman. Pelckmans (1988) situeer in sy studie *De Nieuwe Historische roman* Haasse juis by 'n postmodernistiese stroming in die Nederlandse letterkunde. Daar sal dus vervolgens gepoog word om Haasse se werk binne ontwikkelinge in die Nederlandse kritiek op die historiese letterkunde te situeer en om te omskryf op welke wyse haar historiese romans verteenwoordigend is van 'n postmodernistiese stroming in die letterkunde.

6.2 Die Klassieke benadering tot die Nederlandse historiese roman in die kritiek

So relatief onlangs as 1979 verskyn Willem Drop se *Verbeelding en Historie. Verschijningsvormen van de Nederlandse historische roman in de Negentiende eeuw*. Uit hierdie studie blyk dit dat daar 'n groot produksie van historiese romans in die Nederlandse letterkunde tydens die negentiende eeu was ; Drop verwys na die groot aantal beoefenaars van hierdie genre in die negentiende eeu waaronder M.J. de Neufville, P. van Limburg Brouwer, A. Drost, J. van Lennep, J.E. Schut, J.F. Oltmans, J. Krabbendam, A.L.G. Toussaint, A.L.G. Bosboom-Toussaint, L. Mulder, H.J. Schimmel en A.S.C. Wallis. 'n Tekortkoming van Drop se benadering is wel dat hy in sy studie wat in 1979 verskyn geensins poog om ontwikkelinge binne die Nederlandse historiese roman in die negentiende eeu te kontrasteer met die ontwikkelinge in die Nederlandse historiese romans van sy eie tyd nie. Deur byvoorbeeld nie in die slothoofstuk van sy studie enigsins melding te maak van die invloed van die postmodernisme op Nederlandse historiese romans wat in die sewentigerjare geskryf is of die invloed van die Marxisme op Theun de Vries se historiese romans nie, laat hy die indruk dat die historiese romangenre 'n "dooie" genre is wat tot die negentiende eeu behoort of dat die wyse waarop die geskiedenis in die negentiende eeuse historiese roman gerepresenteer is steeds as die norm behoort te geld. 'n Mens kry veral uit Drop se bespreking "De Historische roman in het Algemeen" (1979 : 8 – 13) die indruk dat hy nog vashou aan verouderde benaderings tot die historiese roman wanneer hy die volgende omskrywing (wat duidelik pas binne die raamwerk van die Klassieke historiese roman) van die historiese romangenre gee :

Een historische roman in de ruimste zin is een roman, die speelt in een tijd, die voor zijn auteur 'verleden' is. Dit zegt op zichzelf niets over de afstand, die de auteur van dit verleden scheidt, en ook niets over de aard van de weergave ervan. Het zegt wèl iets over de instelling tegenover de behandelde tijd, een

instelling namelijk, die deze tijd als *historisch* ziet, als behorend tot dat geheel, waarvan de wetenschappelijke geschiedschrijving een samenhangend en verklarend verhaal kan geven (1979 : 8).

Hierdie definisie van die historiese roman is tekenend van 'n Klassieke benadering tot die historiese roman omdat daar eerstens voorveronderstel word dat alle insidente en besonderhede in die historiese letterkunde moet behoort tot die verlede : hier word dus nie voorsiening gemaak vir die wyse waarop die grens tussen die hede en verlede soms op 'n parodiërende wyse in die postmodernistiese historiese roman opgehef word nie (soos byvoorbeeld deur die gebruik van anachronismes in *The Name of the Rose* deur Umberto Eco of die wyse waarop die hede en verlede saambestaan in *Toorberg* deur Etienne van Heerden). Tweedens is daar in Drop se omskrywing van die historiese roman nog 'n vertrou, eie aan tradisionele en wetenskaplike vorme van die historiografie, in die akkurate en getroue rekonstrueerbaarheid van die verlede. Soos wat reeds in vorige hoofstukke aangetoon is, tree die Klassieke historiese roman, asook die kritiek wat binne die raamwerk van die Klassieke historiese letterkunde gelewer word, as't ware in "gesprek" met tradisionele vorme van die historiografie in die tradisie van Ranke. Hierdie gesprekvoering tussen hierdie twee diskoerse word weereens geïllustreer in Drop se kritiek omdat hy nog n.a.v. Ranke se wetenskaplike benadering tot die historiografie glo dat die verlede gerepresenteer kan word "*wie est gewesen*". Dit spreek ook uit die waardering wat hy het vir Scott se historiese romans ; hy beskryf Scott se historiese romans as "*de historische roman*", waarin 'n beeld opgeroep word van "een exact gesitueerd verleden , duidelik onderscheiden van de eigen tijd". Tekenend van Drop se argaïese benadering tot die historiese roman is ook sy opmerking dat die historiese roman gekenmerk word deur die skepping van 'n outensiteitsillusie, d.w.s. die illusie met geskep word dat ons "tijdgenoot [...] zijn van een voorbijgegaan verleden". 'n Outeur moet volgens Drop "de kleur van de verleden aanbrengen". Opsetlike falsifikasies van historiese inligting of die historiese rekord soos wat 'n mens dikwels in die postmodernistiese

historiese roman aantref, is ook vir Drop in sy argaïese benadering tot die historiese roman ondenkbaar en hy skryf die volgende in hierdie verband :

Nu is het natuurlik met het historiese element in de historische roman precies als met het psychologische in iedere roman ; indien de auteur de illusie verstoort door apert onjuiste voorstellingen, die direkt als zodanig zijn te herkennen, dan kunnen we zijn werk niet meer als historische roman waarden (1979 : 10).

‘n Waardevolle aspek van Drop se studie is wel dat dit ‘n beeld gee van invloede op die Klassieke historiese roman in Nederland, asook verskillende tendense in die negentiende eeuse Nederlandse historiese roman. Dit is van belang dat Drop die invloed van Scott op die Nederlandse historiese roman bespreek. Hier verwys hy spesifiek na die invloed wat Jacob van Lennep se verhandeling *Over het belangrijke van Hollands grond en oudheden voor gevoel en verbeelding* (1827) gehad het om ‘n bewussyn van Scott se historiese romans in Nederland te vestig en om die grootskaalse produksie van Nederlandse historiese romans in die negentiende eeu aan te moedig (1979 : 51 – 55). Verskeie skrywers wyk egter ook af van die formules wat Scott in sy romans toepas, soos wat Drop opmerk. Die invloed van Scott op die Nederlandse historiese roman het volgens Drop veral betrekking op die groot aantal historiese avontuurromans wat tot 1840 in Nederland geskryf is (1979 : 334 – 335). Daar is in die historiese avontuurroman sprake van ‘n fokus op ‘n historiese konfliktsituasie en ‘n beeld van die verlede word geskep deur milieubeskrywing (Drop, 1979 : 10, 11). Oltmans, Drost en Van Lennep se historiese romans is voorbeelde van die historiese avontuurroman waarin daar sprake is van ‘n “ontvlugting in die grootse verlede, weg van die alledaagse realiteit” (Van der Elst, Ohlhoff en Schutte, 1988 : 322).

Goedegebuure (1996 : 444, 445) noem in aansluiting by Drop dat negentiende eeuse Nederlandse outeurs van historiese romans soos Hendrik Conscience met *De leeuw van Vlaanderen* (1838), Aernout Drost met *Hermingard van de*

Eikenterpen (1832), H.J. Schimmel met *Mary Hollis* (1860), ens. heel waarskynlik nooit roemryke loopbane as skrywers sou gehad het nie as dit nie was vir die invloed wat Scott gehad het om die historiese romangenre te populariseer nie. Enkele ooreenkomste tussen die werk van Nederlandse outeurs van historiese romans in die negentiende eeu en die romans van Scott is dat daar ook in Nederlandse historiese romans gebruik gemaak is van die konvensie van die *couleur locale* en dat die romans ook geskryf is met die ideologiese doelwit om die nasionale identiteit te versterk. Die voorwendsel dat die romans ‘n outentieke weergawe van die historiese werklikheid is, is soos in Scott se werk gehandhaaf.

Dit blyk egter dat die belangstelling in Scott se romankuns teen 1850 afneem en dat die aksent “verlegd” word na psigologiese historiese romans wat volgens Drop in ooreenstemming is met die algemene ontwikkeling in die romankuns in hierdie tyd. In die psigologiese historiese roman word die aandag veral gerig op die psige en “innerlijke lotgevallen” (Drop, 1979 : 258). A.L.G. Bosboom-Toussaint se historiese romans word volgens Prinsen gekenmerk deur ‘n sodanige “scherp psychologisch inzicht” en “kennis van den menschelijken geest en het menschelijk gemoed” (1919 : 65). Dit herinner natuurlik aan Wesseling se ontleding van die ontwikkeling van die Klassieke na die postmodernistiese gedaante van die historiese roman in haar studie *Writing History as a Prophet. Postmodern Innovations of the Historical Novel* (1991b). Daar is reeds in hoofstuk drie met verwysing na Wesseling se studie genoem dat Scott se invloed op die historiese roman in die latere negentiende eeu getaan het met die toenemende belangstelling binne die letterkunde in die individu se subjektiewe beleving van die realiteit – wat later sou kulmineer in die Modernisme. Wesseling praat van ‘n “subjectivization of history” in die Modernistiese historiese roman (1991b : 75). Dit blyk uit Drop se kritiek dat hierdie ontwikkeling ook van toepassing mag wees op ontwikkelinge in die Nederlandse historiese roman, maar daar is natuurlik verdere ondersoeke en navorsing in hierdie rigting nodig om te bepaal in watter

mate die Modernisme in die Nederlandse historiese roman neerslag gevind het. Fokkema (1995 : 57) beskryf wel Nelleke Noordervliet se historiese romans as modernisties. Hy assosieer haar roman *De naam van de vader* (1993) met James Joyce se modernistiese romans met betrekking tot die gebruik van die “stream of consciousness” metode en *monologues intérieurs*.

Benewens die historiese avontuurroman en die psigologiese historiese roman verwys Drop ook na die voorkoms van die “in die storie ingepaste roman” en die historiese “ideëenroman” in Nederland in die negentiende eeu (Drop, 1979 : 344, 345). Die “in die storie ingepaste roman” behels dat die outeur hom beperk tot die weergawe van ‘n historiese gebeurtenis n.a.v. geboekstaafde historiese gegewens wat aangevul word deur ‘n uiters eenvoudige “romanhandeling” (Drop, 1979 : 11). Hierdie romans dien volgens Drop veral as komplement vir die wetenskaplike geskiedskrywing van die negentiende eeu (1979 : 140). Verder is daar ook die historiese “ideëenroman” wat die outeur se instelling en eie oortuigings t.o.v. die verlede reflekteer. ‘n Religieuse instelling spreek volgens Drop die sterkste in die Nederlandse historiese “ideëenroman” van die negentiende eeu (1979 : 139). Dit kan egter ook ‘n wysgerige of politieke instelling wees wat die outeur se visie op en representasie van die verlede rig, aldus Drop. Min historiese romans van die negentiende eeu word egter uit ‘n politieke hoek geskryf. A.L.G. Bosboom- Toussaint se historiese romans is ‘n voorbeeld van die historiese “ideëenroman” waarin die verlede uit ‘n religieuse oogpunt gerepresenteer word : “[die] ingryping van God in die menslike bestaan word [...] vooropgestel, en toeval speel ‘n klein rol” (Van der Elst, Ohlhoff en Schutte, 1988 : 323).

Benewens die feit dat die skryf van psigologiese historiese romans in die latere negentiende eeu ‘n bydrae gehad het tot die tanende invloed van Sir Walter Scott in die Nederlandse letterkunde, identifiseer Goedegebuure (1996 : 445, 446)

sekere bykomende ontwikkelinge in die Nederlandse historiese roman waardeur daar wegbeweeg is van die Scott-model. Daar moet dus nie onder die indruk verkeer word dat Scott se invloed op die Nederlandse historiese roman van 'n absolute aard was nie. So byvoorbeeld was daar in 'n latere roman van Arthur van Schendel, *Een zwerver verliefd* (1904), sprake van geen definitiewe verwysings na die tyd of plek waarin die roman afspeel nie. Goedegebuure (1993 : 772, 773) beskryf Schendel se weergawe van die geskiedenis as “een droomland waarin neoromantiese motieven als eenzelvigheid en wereldverzaking de historisch te reconstrueren werkelijkheid overwoekeren”. Die neo-romantiese trekke in Van Schendel se romans word deur Van der Elst, Ohlhoff en Schutte ook soos volg beskryf : “Van Schendel beeld mense uit wat vreugde én lyding ervaar ; mense wat ideale nastreef, maar wie se drome onvervuld bly ; mense wat in hulle onvolkomenheid juis grootse, bewonderenswaardige figure is. Deur hierdie empatie met die mens en al sy tekortkominge, in die liefdevolle weergawe van die elkedagse lewe, en deur die geloof in die menslike heroïek te midde van die kleinlike en die aftakelende, kan die leser op paradoksale wyse die aartsrealis Johannes van Melle in Van Schendel se neo-romantiese wêreld herken” (1988 : 348).

J. Prinsen stel in sy studie *De Oude en de Nieuwe historische roman in Nederland* (1919) voor dat die Nederlandse tagtigers 'n effek gehad het op die tanende invloed van Scott se historiese romans op die Nederlandse letterkunde. Prinsen noem dat Scott se invloed die sigbaarste is in die Nederlandse historiese romans wat tussen 1835 en 1880 geskryf is (1919 : 40, 97). Hy beweer egter dat die historiese romans wat tot die tradisie van Scott se romans behoort het 'n mode is wat verbygegaan het (Prinsen, 1919 : 69, 71). Voorts beskryf hy ooreenkomste tussen die Nederlandse historiese roman van die laat negentiende eeu en die vernuwende historiese romans van die Franse outeur Gustave Flaubert waarin historiese juistheid nie meer die belangrikste fokuspunt is nie, maar daar eerder

sprake is van 'n soeke na "schoonheid" in die verlede (Prinsen, 1919 : 87). Grové en Buning (1968 : 12 – 14) noem dat die *l'art pour l'art* beginsel behels dat die kuns ter wille van die kuns beoefen word ; "[geen] godsdienstige, sedelike of maatskappelijke ideale nie, maar bloot die diens van die skoonheid". Sentraal aan die kuns staan die dogma van skoonheid (eerder as die dogmas van godsdiens of die staat). Hierdie skoonheidsideaal van die tagtigers word in die historiese romans wat in Nederland in die laat negentiende eeu geskryf is, gereflekteer ; Prinsen skryf dat "[het] schoonheidsbegeeren, de passie om pure skoonheid te skeepen, om te wekken de zuivere skoonheidsontroering" in die historiese romans wat op hierdie stadium geskryf word, sigbaar is (1919 : 87).

'n Latere ontwikkeling in die Nederlandse historiese roman word verteenwoordig deur die outeur Simon Vestdijk se historiese romans. Vestdijk debuteer in die dertigerjare van die twintigste eeu. In sy romans is daar sprake van "aandacht voor het alledaagse en het marginale, datgene wat geen aandacht had gekregen van de historici die zich op de voorgrond en op de hoofdrolspelers concentreerden" (Goedegebuure, 1993 : 774). Vestdijk werp 'n verrassende "zijlicht" op die geskiedenis deur hierdie benadering. Hy kan beskou word as 'n voorloper van die sogenaamde mentaliteits- of maatskappygeskiedskrywing (ook genoem sosiale geskiedskrywing) waarin daar op die alledaagse lewens van alledaagse mense gefokus word.

Ná die bloeitydperk van die Nederlandse historiese roman in die negentiende eeu verkeer die Nederlandse historiese roman verder in 'n stagnante fase in die middel van die twintigste eeu. Fenoulhet (1996b : 259 – 263) beweer dat hierdie stagnasie in die Nederlandse historiese letterkunde besonder sigbaar was in die vyftigerjare tot die sewentigerjare van die twintigste eeu en dat dit 'n situasie was wat voortgeduur het tot die begin van die negentigerjare. Willem Drop se studie wat in 1979 gepubliseer is, waarin daar nog geen blyke is van 'n besef van

vernuwing of 'n waardering van vernuwing binne die Nederlandse historiese roman nie, is moontlik 'n simptoom van hierdie stagnante fase in die Nederlandse historiese letterkunde. Dit is egter so dat daar al in die sewentigerjare – toe Drop se studie verskyn het – eksperimentele historiese romans van Haasse en Ferron verskyn het. 'n Mens sou dus kon spekulereer dat alhoewel daar reeds in sekere historiese romans in die sewentigs blyke was van vernuwing daar nog nie sprake was van 'n grootskaalse bewustheid van vernuwing in die literêre kritiek nie. Vanaf die middel tot die laat twintigste eeu het daar immers nie veel historiese romans in Nederland verskyn nie. 'n Skrywer soos Harry Mulisch het wel in hierdie tyd historiese romans soos *Het stenen bruidsbed* (1959), *De aanslag* (1982) en *De compositie van de wereld* (1980) gepubliseer, maar sy werk word nie deur Goedegebuure (1996 : 446) as vernuwend getipeer nie.

Terwyl Drop se studie gewortel is in 'n Klassieke benadering tot die historiese roman, is daar wel in die Nederlandse kritiek op die historiese roman van die laat sewentigerjare reeds spore aanwesig van 'n postmodernistiese benadering in die kritiek. Drop se *Historie en Verbeelding* word gekritiseer deur M.J. ten Berge (1979 : 349) omdat hy hom by 'n meer tradisionele benadering tot die historiese roman skaar waarin die onsekerhede in die moderne roman of die skeptiese trekke in die geskiedskrywing nie betrek word nie. Hy noem dat Drop se ondersoek beperk bly tot die nagaan van die integrasie van historiese gegewens in die historiese roman, asook karaktertekening in die historiese roman. Hy het dit veral teen Drop dat die “gesprek” tussen die historiografie en historiese roman nooit deel vorm van sy kritiese besinning oor die historiese roman nie.

Daar is in artikels soos dié van Ten Berge getuienis dat daar in die Nederlandse literêre kritiek van die laat sewentigerjare tog 'n mate van bewuswording is van vernuwing in die historiese romangenre ; hy beskryf die ontstaan van 'n “andere” historiese roman wat afwyk van die Scott-model en ooreenkomste toon met die

werk van Bertolt Brecht. ‘n “Gesprek” tussen die historiese roman en die historiografie vorm ‘n meer prominente deel van Ten Berge se bespreking van die historiese roman as meer tradisionele benaderings tot die historiese roman soos dié van Drop. Hy verwys na Ankersmit se kritiek oor die narratiewe element van die historiografie en noem die historiese roman “de naaste buur van het geschiedverhaal”.

6.3 Tendense in die Nederlandse en Vlaamse historiese roman in die twintigste eeu

‘n Aspek wat Hella Haasse se werk as outeur van historiese romans dalk so merkwaardig maak, is dat sy tydens die bogenoemde stagnante fase van die historiese roman vernuwing in haar historiese romans bewerkstellig en dat haar eksperimente met die genre reeds op ‘n baie vroeë stadium die vernuwing in die genre in die laat twintigste eeu in Nederland antisipeer. Ten Berge (1979 : 350) beskryf Haasse se *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en Bergse brieven* (1976) en *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* (1978) in terme van ‘n “experimenteertocht” met die historiese roman. Erica van Boven (1996 : 452) beskryf Haasse eweneens as een van die vernuwers van die historiese romanggenre in Nederland.

Aleid Truijens (2004 : 21) beweer dat kritici nie genoeg erkenning gee daaraan dat Haasse van die Klassieke prototipe van die historiese roman afgewyk het en vormeksperimente met die genre onderneem het lank vóór die oplewing van die genre in Nederland in die laat twintigste eeu nie. Verder is die kommentaar op haar werk dat haar uitgebreide oeuvre van historiese romans, waarvan die eerste historiese roman (*Het woud der verwachting*) reeds in 1949 verskyn het, die veranderinge in die Nederlandse historiese letterkunde ten volle registreer omdat haar vroegste historiese romans as Klassieke historiese romans omskryf kan word,

terwyl sy haar op 'n latere stadium wend tot uiteenlopende eksperimente met die genre wat haar latere romans as postmodernisties tipeer (Fenoulhet, 1996b : 261). Goedegebuure (1993 : 771, 772) maak eweneens die volgende opmerking in hierdie verband : “Van Scott naar het postmodernisme : aan de hand van die spanningsboog vallen de historiserende fictie en de romandocumentaire waaraan Haasse zich een leven lang heeft gewijd, te karakterisen”. Haasse maak aanvanklik gebruik van tegnieke behorende tot die Klassieke historiese fiksie soos die skepping van 'n *couleur locale*, maar begin in latere werk soos *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* (1978) direk gebruik te maak van sitate uit argivale tekste. Hierdie dokumenteroman spreek geensins van 'n poging om feite in fiksie te omskep nie, maar spreek eerder van 'n poging om die grense tussen feit en fiksie te problematiseer en selfs om weg te beweeg van fiksie. Paul de Wispelaere beskryf hierdie defiksionaliserende tendens in Haasse se dokumenteromans as 'n manier om die grens tussen roman en geskiedenis te problematiseer (1995 : 27).

Beide Jane Fenoulhet (1996b) en Jaap Goedegebuure (1996) beskryf Hella Haasse as 'n sentrale eksponent in die vernuwing van die Nederlandse historiese roman in die laat twintigste eeu. Goedegebuure (1996 : 446 – 448) skryf dat sy die genre ingrypend vernuwe het met vormlike eksperimente soos die fragmentariese of andersyds a-chronologiese opbou van die latere historiese romans in haar oeuvre. Haasse se *De tuinen van Bomarzo* (1968) word deur Goedegebuure beskryf as haar eerste metateks waarin hierdie ontwikkeling in haar werk duidelik sigbaar is en daar sprake is van 'n relativering van “historiese waarheid”. Vernuwende aspekte van Haasse se historiese romans wat Goedegebuure uitsonder is die problematisering van die grense tussen die geskiedenis en die verbeelding in haar werk (hy noem dat fiksie en die historiese werklikheid twee “nauw verweven draden” in haar romans vorm) en ook die “kruisbestuwing” in haar historiese romans tussen diverse tipes tekste en genres

soos die essay, biografie en roman. Hierdie intertekstuele wisselwerking in Haasse se werk herinner myns insiens aan Crous (2002b : 37) se opmerking m.b.t. Barthes se poststrukuralistiese teksopvatting (soos uiteengesit in die essay “From Work to Text”) dat genrekategorieë in ‘n sodanige poststrukuralistiese benadering tot die teks opgehef word. Die grens tussen literêre en nie-literêre tekste word eweneens in Foucault se opvattinge oor diskoers ondergrawe (Crous, 2002b : 75).

Haasse sluit verder volgens Goedegebuure (1993 : 773, 774) soos Simon Vestdijk aan by die sogenaamde maatskappygeskiedskrywing oftewel sosiale geskiedskrywing waarin diegene wat behoort tot die “marge van de officiële geschiedenis, waarvan we het minste afweten” se geskiedenis vertel word. So byvoorbeeld word die storie van Giovanni Borgia, ‘n onbelangrike historiese figuur oor wie daar nie veel meer inligting bestaan as sy naam nie, in *De scharlaken stad* (1954) vertel. Haasse sluit hiermee aan by Vestdijk se uitgangspunt dat die alledaagse en marginale aspekte van die geskiedenis wat in die historiese roman gerepresenteer word, dien as aanvulling tot die offisiële geskiedskrywing waarin daar slegs op belangrike historiese figure gefokus word. Soos reeds genoem was Vestdijk met sy benadering ‘n voorloper van die vernuwende stroming in die historiografie genaamd die sosiale geskiedskrywing.

Daar is egter ‘n belangrike verskil tussen Vestdijk en Haasse se gebruik van marginale figure in die geskiedenis waarop Goedegebuure let (1993 : 774). In die historiese romans van Vestdijk is dit duidelik dat die invloed van Scott se historiese romans geld. Na aanleiding van die konvensie van die Klassieke historiese letterkunde om nie belangrike historiese figure as protagoniste te gebruik nie (omdat daar gepoog word om nie histories onjuis te wees nie), is die protagoniste dikwels in die Klassieke historiese roman marginale of redelike obskure figure oor wie daar so min bekend is dat enige fiktiewe representasie van

hul lewens nie historiese feite kan weerspreek nie. In die Klassieke historiese roman is die belangrike, “groot” historiese figure egter steeds aanwesig, soos wat Goedegebuure dit beskryf : “Een gefingeerd of obscuur personage staat op het eerste plan, en de historische hoofdrolspelers vervullen de bijrollen”. Haasse wyk egter van hierdie konvensie af omdat sy hoofsaaklik op marginale figure fokus en belangrike historiese figure meesal nie ‘n prominente of sekondêre posisie in haar historiese romans speel nie ; “zij kiest nooit voor de hoofdrolspelers”.

In die negentigerjare is daar nie net in die Nederlandse historiese roman nie, maar ook in die literêre kritiek op die historiese roman sprake van ‘n kentering : “Aan het begin van de jaren negentig beleefde de historische fictie in Nederland een kleine renaissance” (Goedegebuure, 1993 : 775). Maria Grever verwys eweneens na ‘n “*come back*” van die Nederlandse historiese roman aan die einde van die twintigste eeu en postmodernistiese variante van die genre waarin daar sprake is van ‘n refleksie op die geskiedskrywing omdat daar implisiet kommentaar gelever word op die kenbaarheid van die verlede (1999 : 515, 516). Fenoulhet beskryf hierdie nuwe belangstelling in die verlede en die representasie van die verlede as ‘n verskynsel wat nie net tot die literatuur beperk is nie, maar as ‘n algemene kultuurverskynsel in Nederland. Literêre kongresse vind plaas waar “het bewustzijn van het verleden in het Nederlandse cultuur en de manieren waarop dat tot [literêre – N.M.] uiting kom” die fokuspunt vorm (Fenoulhet, 1996b : 259). Dit blyk dat daar op hierdie stadium in die Nederlandse literatuurgeskiedenis weer soos in die negentiende eeu sprake is van ‘n opbloeï van Nederlandse historiese romans. Daar word steeds konvensionele historiese romans soos Hannie Alders se *Non nobis* (1987) en *Jan van Scorel* (1995), Daphne Meijer se *Het plezier van de duivel* (1995) en Pim Wiersinga se *Gracchanten* (1995) geskryf, aldus Goedegebuure (1996 : 450). Goedegebuure skryf van Meijer se roman dat “de authenciteitsillusie zover doorgedreven [is] dat de dialogen tussen de personages vaak vervallen in archaïserend taalgebruik”. Tollebeek (1996 : 461) verwys ook

na die “groteske taaltravestie” waarvan Meijer in haar roman gebruik maak om ‘n *couleur locale* daaraan te verleen. Andersins is daar egter ook vernuwing te bespeur in die werk van outeurs soos P.F. Thomése met *Zuidland* (1990), Nelleke Noordervliet met *Het oog van de engel* (1991), Magriet de Moor met *De virtuoos* (1993) en Thomas Roosenboom met *Gewassen Vlees* (1994). Verder verwys Pelckmans (1988 : 12) na die postmodernistiese tegniek van geskiedenisvervalsing in Marc Alstein se *Het uitzicht op het wereld*.

Soos wat reeds genoem is, kan Hella Haasse met haar eksperimentele historiese romans wat vanaf die laat sestigerjare geskryf is, beskryf word as ‘n skrywer wat in haar werk die bogenoemde literêre vernuwing in die historiese romangenre lank voor die negentigerjare geantisipeer het. In die romans van Willem Brakman (soos *De oorveeg* (1984)) en die outeur Louis Ferron (soos sy *Turkenvespers* (1977)) is daar eweneens sprake van ‘n sodanige antisipasie van vernuwing in die Nederlandse historiese roman in die negentigerjare en dit is om hierdie rede dat Goedegebuure (1996 : 448) Haasse met hierdie twee outeurs assosieer. Van ‘n postmodernistiese stroming in die Nederlandse historiese roman, oftewel die eerste tekens van ‘n postmodernistiese stroming, is daar dus reeds in die sewentiger- en tagtigerjare sprake. Die verhouding tussen fiksie en die werklikheid word in Haasse se *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* (1976) gekompliseer ; dit is ‘n roman waarin “fictie realiteit aanneemt en de werkelijkheid de trekken van een verzinzel krijgen” volgens Goedegebuure. Hierdie spel tussen werklikheid en fiksie is ook aanwesig in die romans van Brakman waarin karakters dikwels ontleen word uit klassieke verhale (soos byvoorbeeld Don Quixote in *Een voortreffelijke ridder* (1995)) of die Bybel (soos Lasarus in *De gehoorzame dode* (1964)). Brakman inkorporeer vervolgens sy karakters binne ‘n vertelling waarin die onderskeid tussen die hede en die verlede vervaag en ondergrawe sodoende die konvensies van die Klassieke historiese roman soos die skepping van ‘n outensiteitsillusie (Goedegebuure, 1993

: 775). Die vervaging van die grens tussen die hede en die verlede, asook die grens tussen feit en fiksie is ook ter sprake in Ferron se *Turkenvespers* waarin “het beleg van Wenen door de Turken meer dan twee eeuwen in de tijd wordt verplaatst, komponist Schubert, vondeling Kaspar Hauser en cineast Josef von Sternberg elkaars tijd- en plaatsgenoten zijn” en ook ‘n “stortvloed [...] literaire en kultuurhistorische toespelingen” deur die skrywer gebruik word, aldus Goedegebuure. Ferron beskryf *Turkenvespers* as ‘n roman wat balanseer op die rand van werklikheid en verbeelding (Visagie, 1995b : 136).

Daar is volgens Goedegebuure (1996 : 451) in die drie genoemde romans van Ferron, Brakman en Haasse sprake van ‘n postmodernistiese vermenging van verskillende “tjidslagen”. Teenoor die modernisme waarin daar ‘n preokkupasie is met die hede, is daar volgens Goedegebuure in postmodernistiese romans soos Ferron se *Turkenvespers* en Haasse se *Een gevaarlijke verhouding* sprake van ‘n nadruk op die historisiteit van die hede en die narratiewiteit eerder as die waarheid van enige representasie van die hede of verlede. Met betrekking tot die gebruik van die verbeelding in die postmodernistiese historiese roman skryf hy die volgende : “De historische romancier van het huidige moment vertelt een verhaal over een mogelijke wereld die een mozaïek is van scherven werkelijkheid en verbeelding”.

‘n Mens sou by Goedegebuure se bespreking van outeurs wat beskryf kan word as die voorlopers en inisieerders van ‘n postmodernistiese tendens in die Nederlandse historiese roman die naam van die Vlaamse outeur Louis Paul Boon kon voeg. Van der Elst, Ohlhoff en Schutte beskryf die drie historiese romans wat Boon vanaf 1971 tot 1979 geskryf het (*Pieter Daens*, *De zwarte hand* en *Het Geuzenboek*) as romans waarin daar sprake is van defiksionalisering (1988 : 391). ‘n Sodanige defiksionaliserende tendens kom reeds na vore in romans van Boon soos *Menuet* (1955) waarin feitelike dokumentasie uit die alledaagse

werklikheid, naamlik koerantopskrifte in die vorm van ‘n aaneenlopende teks aan die bokant van die opeenvolgende bladsye geplaas word naas die fiksionele gegewens van Boon se romanteks. Die defiksionaliserende tendens in Boon se genoemde historiese romans het veral te make daarmee dat hy in hierdie romans ‘n (feitelike) verslag gee van persone en gebeure wat in sy vroeëre romans beskryf is en ook outobiografiese gegewens in sy romans verweef (Van der Elst, Ohlhoff en Schutte, 1988 : 391).

Hierdie tendense in die postmodernistiese Nederlandse en Vlaamse historiese roman kan geassosieer word met Paul Pelckmans (1988 : 9, 10) se opmerking in sy studie *De nieuwe historische roman. Een terreinverkenning* dat ‘n “probleemloos-directe” weergawe van die realiteit binne tradisionele romans vandag in die postmodernistiese historiese roman ondergrawe word. Die postmodernistiese historiese roman volg volgens Pelckmans in die spore van die *nouveau roman* wat gekenmerk word deur ‘n fokus op die taal as sodanig en die konvensies van die “vertel-act”. Die Klassieke historiese roman was volgens Pelckmans ‘n “extreem voorbeeld van [...] naiviteit” omdat daar geglo is dat ‘n “probleemloos-directe” weergawe van die realiteit moontlik is. Dit het veral te make met die wyse waarop daar in Klassieke historiese romans gepoog is om die geskiedenis te representeer met ‘n “argeologiese exactheid”.

Benewens ‘n defiksionaliserende tendens in die nuwe historiese romans wat in die Nederlandse letterkunde geskryf word en ‘n problematisering van historiese representasie, is daar ook sprake van ‘n problematisering van subjektiwiteit in postmodernistiese historiese romans soos Louis Ferron se *Turkenvespers* wat Andries Visagie in sy studie *Visies op die geskiedenis in die Postmodernistiese literatuur, met verwysing na Etienne van Heerden se Casspirs en Campari’s en Louis Ferron se Turkenvespers* (1995b) beskryf. Die problematisering van humanistiese opvattinge oor die subjek in die poststrukturelisme filosofie (en

spesifiek die werk van Foucault) is van toepassing op die wyses waarop die subjek ook in die postmodernistiese letterkunde op verskeie wyses geproblematiseer word. Visagie ondersoek vervolgens die manifestering van poststrukturalistiese opvattinge oor die subjek in Louis Ferron se *Turkenvespers* (1995b : 122 – 142). Hy noem dat daar in die postmodernistiese historiese roman sprake is van ‘n hunkering na die sekerhede wat die humanistiese subjek bied, maar dat hierdie hunkering terselfdertyd in die postmodernistiese historiese roman verydel word deur die desentrering van die subjek. Van ‘n sodanige desentrering van die subjek is daar in Ferron se *Turkenvespers* sprake deurdat die hoofkarakter Kaspar Hauser se subjektiwiteit deur intertekstualiteit geproblematiseer word. Daar is ‘n “onontwarbare collage van intertekste wat laag op laag in die subjek van Kaspar gekonsentreer word”. Die identiteit van Kaspar Hauser in die roman word nie slegs bepaal deur die historiese figuur Kaspar Hauser (‘n Duitse weeskind met onsekere afkoms) nie, maar ook deur die drama Kaspar wat deur Peter Handke geskryf is, aldus Visagie. Verder word intertekstuele verwysings uit Ferron se biografie betrek en stem Kaspar Hauser ook ooreen met ‘n karakter Simplicius Simplicissimus uit die werk van ‘n sewentiende eeuse Duitse skrywer Hans Jacob Christoffel van Grimmelshausen. Andersins word verwysings na ‘n film deur Werner Herzog oor die lewe van Kaspar Hauser (getiteld *Elkeen vir homself en God teen almal* (1974)) ook betrek. ‘n Ontologiese verwarring tree in tussen die verskillende tekste (fiksioneel en histories) waaruit die karakter Kaspar Hauser saamgestel word. Met betrekking tot hierdie ontologiese verwarring skryf Visagie dat die postmoderne mens van individualiteit ontdaan word deur die oormatige keuse van moontlike identiteite. Verder word daar in die representasie van die karakter Kaspar Hauser in die roman ook nie gepoog om getrou te wees aan die konvensies van die realisme nie. Kaspar is in die roman duidelik ‘n figuur van “bordkarton”, aldus Visagie ; hy is ‘n “kunsmatige” subjek waardeur die tekstuele aard van die romanwêreld ontbloot word.

By die analise van ontwikkelinge in die Nederlandse historiese roman en postmodernistiese tendense in die genre ontstaan daar verder enkele relevante vrae waarop daar hier net voorlopige antwoorde gegee kan word. Watter motiewe en werksywes is dominant in die Nederlandse postmodernistiese historiese roman en hoe vergelyk dit met die postmodernistiese Afrikaanse historiese roman ? Wat dien as katalisator vir die vernuwing van die historiese roman in die Nederlandse letterkunde ? Politieke verset en politieke verandering het ‘n groot aandeel gehad in ontwikkelinge in die postmodernistiese Afrikaanse historiese roman en ná 1994 word daar in Suid-Afrika ‘n groot aantal Afrikaanse historiese romans gepubliseer wat postmodernisties is, maar terselfdertyd ook postkoloniaal van aard is. Hiermee tree die politieke komponent van die postmodernisme duidelik sigbaar na vore. In Nederland was daar natuurlik nie sprake van so ‘n onlangse politieke kentering nie en ‘n mens sou wou vra in watter mate, indien wel, die postmodernistiese Nederlandse historiese roman as polities bestempel kan word. Dit sou onder meer te make kon hê met die wyse waarop die problematiese Nederlandse koloniale verlede in Indonesië in die letterkunde gehanteer word. Terselfdertyd sou ‘n mens kon vra of hierdie verlede vir die Nederlandse outeur ewe “problematies” as vir die Suid-Afrikaanse outeur is ? Op hierdie vraag bied Haasse se *Heren van de Thee* ‘n voorlopige antwoord. Die herskrywing van die Nederlandse koloniale geskiedenis word onder meer in die historiese romans van Hella Haasse en Nelleke Noordervliet beoog, aldus Fokkema en Grijzenhout (2001 : 89). Fokkema en Grijzenhout lewer die volgende kommentaar in hierdie verband : “In de romans die zij schrijven, worden allerlei oude vanzelfsprekendheden met nieuwe ogen en gevoeligheden gezien, de gangbare koloniale mythen van *tempo doeloe* doorgeprikt en zo de Indische geschiedenis herschreven en herkijkt”. Die gedagte dat die problematiese koloniale verlede in Nederland soos in Suid-Afrika ‘n belangrike rol speel, word deur Fokkema en Grijzenhout in die hoofstuk “Beeld en tegenbeeld van het koloniale verleden” in *Rekenschap. 1650 – 2000* verwoord.

Visagie beweer dat die geskiedenis en politiek skyn om 'n sterker bemoeienis in die Afrikaanse postmodernistiese literatuur te wees as in die Nederlandse postmodernisme (1995b : 144). Hy noem ook dat “betrokke literatuur histories nie soveel prominensie in die Nederlandse literatuur geniet nie”. Dit blyk egter daar wel enkele voorbeelde van betrokke literatuur in die Nederlandse en Vlaamse historiese roman te vinde is soos in die romans van Theun de Vries en Louis Paul Boon.

In die Nederlandse literêre kritiek op die eietydse historiese roman geniet die vraagstuk aangaande die verband tussen die historiografie en letterkunde, soos in die Afrikaanse literêre kritiek aandag. Fenoulhet (1996b : 259 – 263) noem dat daar in die Nederlandse kritiek gevra word of daar 'n wesentlike verskil is tussen die geskiedenis en fiksie. Sommige vorme van die geskiedskrywing beweeg baie naby aan die letterkunde (vakhistorici skryf volgens Fenoulhet “bijna wetenskapelijke” historiese romans), terwyl daar in historiese romans ook tog soos in die historiografie sprake is van die seleksie van historiese materiaal en 'n interpretasie van die verlede. Andersyds spreek Nederlandse en Vlaamse outeurs van die historiese roman soos Hella Haasse en Louis Paul Boon die vraag m.b.t. die problematiese verhouding tussen feit en fiksie in hul historiese romans aan en word die grensgebied tussen feit en fiksie in hierdie skrywers se werk verken. 'n Twyfel in die moontlikheid om die verlede werklik te kan rekonstrueer, is ook sentraal aan hierdie skrywers se werk, aldus Fenoulhet. Die epistemologiese twyfel wat te bespeur is by sekere historici in die twintigste eeu, wat behels dat daar geglo word “dat we over de werkelijkheid, van heden zo goed als verleden, niet meer te berde kunnen brengen dan wat een goed verteller er over weet op te dissen”, kan volgens Goedegebuure (1993 : 775) geassosieer word met die werkswyse van eietydse beoefenaars van die historiese letterkunde soos Thomése en Haasse.

Dit blyk verder dat die uitgangspunte van die narrativistiese geskiedenisfilosowe oor die nabyheid van die diskoerse van die historiografie en die letterkunde 'n groot aandeel gehad het in die vestiging van 'n bewussyn in die Nederlandse literêre kritiek oor die noue verband tussen die historiografie en die letterkunde (Fenoulhet, 1996b : 259). In hierdie opsig is daar dus 'n ooreenkoms tussen die Afrikaanse en Nederlandse literêre kritiek op die historiese roman omdat die narrativiste (vergelyk hoofstuk vier) ook op die Afrikaanse kritiek 'n groot invloed gehad het. Die positivistiese benadering tot die geskiedskrywing het volgens Fenoulhet behels dat daar geglo is dat die verlede betekenisvol is en dat dit gerekonstrueer kan word, maar in die narrativistiese benadering tot die geskiedskrywing word daar besef dat die historiografie gedeeltelik fiksioneel is omdat die historikus betekenis aan die verlede toevoeg in sy konstruksies van die verlede.

Marcel Janssens analiseer in sy artikel “Historiografisch narrativisme en historiografische roman” (1996) die interdisiplinêre “gesprek” tussen die postmodernistiese historiese roman en die narrativistiese geskiedenisfilosowe. Met betrekking tot die werk van Ankersmit maak hy die stelling dat die “historiografiese verbeelding ‘in niets’ meer [...] verskillen van andere vormen van representatie zoals de roman of de muziek” (1996 : 47). Janssens maak die stelling dat die ontwikkelinge in die historiese romangenre en die skryf van postmodernistiese historiese romans byna sinchronies plaasvind aan die vernuwing in die historiografie en geskiedenisfilosofie waarvan die narrativisme deel uitmaak. Die narrativisme vind in die postmodernistiese historiese letterkunde neerslag in die gebruik van historiografiese metafiksie, aldus Janssens. Pieter de Meijer let eweneens in sy artikel “De moderne historicus als literair verteller” (1985) op die invloed van Hayden White se *Metahistory* (1973) op die kritiek om 'n bewussyn te vestig met betrekking tot die literêre aspekte van die geskiedskrywing. Hy assosieer verder die gesprekvoering oor die narratiewe

karakter van die historiografie met Lyotard se skrywe oor die narratiewe karakter van betekenissisteme, wat in 'n "condition postmoderne" as teenpool dien tot 'n wetenskaplike, empiriese benadering tot kennis (De Meijer, 1985 : 176 – 178). De Meijer analiseer in sy artikel die ooreenkomste tussen die historiografie en die literatuur met betrekking tot die rol van die verteller in beide vorme van diskoers. Die verteller kan in die historiografiese diskoers wisselende mates van "interventie" in die teks hê : vanaf 'n aanwesige ek-verteller tot 'n moeilik waarneembare "onpersoonlike" verteller. Van so 'n aanwesige ek-verteller is daar byvoorbeeld myns insiens duidelik sprake in Schoeman se *Armosyn van die Kaap*.

Aan die wisselwerking tussen die diskoerse van die historiografie en die letterkunde word daar ook aandag geskenk in Paul de Wispelaere se essay "Geschiedschrijving en Fictionalisering" (1995). Hy noem dat geskiedskrywing en die literatuur twee komplementêre begrippe is. In die eietydse kritiek op die historiese roman is daar 'n bewuswording van die idee dat "het onderscheid tussen de relatieve betrouwbaarheid van de historische documentaire en de gefingeerde werkelijkheid van de roman flinterdun geworden is" (De Wispelaere, 1995 : 11, 12). Hy verwys in hierdie verband na die historikus Simon Schama se opvattinge oor die subjektiewe karakter van die historiografie en sy ondergraving van empiriese benaderings tot die historiografie. Die historikus Schama beskryf juis sy eie historiografiese studies nie as geskiedskrywing nie, maar as "historische novellen of vertellingen". De Wispelaere let ook op Ankersmit se onderskeid tussen 'n narrativistiese en "sciëntistiese" opvatting oor die geskiedskrywing in sy belanghebbende studie *De Navel van de geschiedenis* (1991). Taal word in 'n narrativistiese benadering tot die geskiedskrywing ondeursigtig en absorbeer ons blik op die geskiedenis ; betekenis word nie in die geskiedenis ontdek nie, maar gekonstrueer in die narratiewe voorstelling van die geskiedenis. Hierdie twyfel in die narratiewe benadering in die geskiedskrywing in die representeerbaarheid van die historiese werklikheid word vervolgens deur De Wispelaere geassosieer met

die ondergrawing van die naturalisme en die realisme in die twintigste eeuse letterkunde (1995 : 19 – 21). Soos in die eietydse geskiedenisfilosofie is daar in die eietydse roman sprake van ‘n twyfel in die moontlikheid om die werklikheid voldoende weer te gee.

In aansluiting by die bogenoemde fokus in die kritiek op die “gesprek” tussen die historiografie en die letterkunde, ondersoek Tollebeek (1996 : 465) in sy artikel “Ballingen in de eigen tijd. De hedendaagse historische roman en de 18de eeuw” hoe die historiese roman by sekere eietydse tendense in die historiografie aansluit. Tollebeek verwys na die noue skakels tussen die kulturele oftewel sosiale geskiedskrywing en eietydse Nederlandse historiese romans. Eietydse Nederlandse historiese romans soos Rooseboom se *Gewassen Vlees* sluit volgens Tollebeek aan by die wyse waarop die agtiende eeuse geskiedenis in Nederland vanuit ‘n kultuurhistoriese oogpunt vandag geherwaardeer word.

Terwyl sekere ooreenkomste tussen Nederlandse en Afrikaanse historiese romans en die kritiek op die Nederlandse en Afrikaanse historiese roman geïdentifiseer kan word, is daar ook verskille en oor hierdie verskille kan daar hier net voorlopige aanduidings gegee word. Een verskil is dat die postmodernisme ‘n moontlike groter invloed op die Afrikaanse literatuur as die Nederlandse literatuur gehad het. Dat daar wel sprake is van ‘n postmodernistiese stroming in die Nederlandse letterkunde blyk uit Fokkema se bespreking van postmodernistiese tendense in enkele Nederlandse historiese romans in *Literary History, Modernism, and Postmodernism* (1984). Andries Visagie (1995b : 122) noem egter dat die begrip “postmodernisme” met groter huiwering gehanteer word in die Nederlandse literêre wereld as in Suid-Afrika waar die postmodernisme sedert die tagtigerjare ‘n merkbare invloed op die Afrikaanse letterkunde was. Die Franse poststrukturalisme het ook in die Suid-Afrikaanse literêre kritiek ‘n groter rol gespeel as in die Nederlandse literêre kritiek. Met verwysing na die kritiek van

Anthony Mertens (1988) noem Visagie dat daar slegs enkele outeurs in die Nederlandse letterkunde is wie se werk as postmodernisties beskryf kan word, soos Bert Schierbeek, J.F. Vogelaar, Cees Nooteboom, Louis Ferron, Sybren Polet, Gerrit Krol, W.F. Hermans en Harry Mulisch. In Bart Vervaeck se uitgebreide studie oor die postmodernisme in die Nederlandse en Vlaamse letterkunde, *Het postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse roman* (1999), is daar wel blyke van 'n groter kennisname in die Nederlandse literêre kritiek van postmodernistiese tendense in die Nederlandse letterkunde. Vervaeck assosieer ook 'n baie groter korpus Nederlandse en Vlaamse romans (hy beskryf ongeveer 'n honderd Nederlandse en Vlaamse romans wat in verskillende grade postmodernistiese trekke toon en in die laaste 25 jaar van die twintigste eeu geskryf is) met die postmodernisme as wat Anthony Mertens doen.

'n Ooglopende rede vir verskille tussen die Afrikaanse en Nederlandse historiese roman is dat die geskiedenis van Suid-Afrika en Nederland, alhoewel dit gedeeltelik ooreenstem, andersyds radikaal verskil. Die Duitse geskiedenis en die belewing van die Tweede Wêreldoorlog is 'n voorbeeld hiervan en word onder meer in Louis Ferron se trilogie *Gekkenschemer* (1974), *Het Stierenoffer* (1975) en *De keisnieder van Fichtenwald* (1976) weergegee. In Ferron se drieluik word 'n eeu Duitse geskiedenis gerekonstrueer deur die vermenging van feitelike materiaal met fiktiewe gegewens (Goedegebuure, 1996 : 451). Ferron poog in hierdie romans om aan die Duitse geskiedenis 'n "uitgesproken grotesk karakter" te gee. In 'n onderhoud met Willem Roggeman noem Ferron dat hy gevoel het dat hy in *De keisnieder van Fichtenwald* skryf oor 'n onderwerp "dat zo gruwelijk is en zo eigenlijk niet te bevatten, terwijl het toch de tastbare werkelijkheid behandelt, die zo aan zichzelf ontstegen is, dat het bijna een nachtmerrie is" (1983 : 16). Die "recente" oorlogsverlede van die Tweede Wêreldoorlog kom ook ter sprake in die historiese romans van W.F. Hermans (*De donkere kamer van Damokles* (1958) en *Herinneringen van een engelbewaarder* (1971)), Hugo

Claus (*Het verdriet van België* (1983)) en Monika van Paemel (*De vermaledijde vaders* (1985)), volgens Goedegebuure (1993 : 774). Hierbenewens beskryf Fokkema in sy artikel “Het culture verwerking van het verleden in literatuur” die wyse waarop die problematiese Duitse geskiedenis in Harry Mulisch se *De ontdekking van de hemel* (1992) en Nelleke Noordervliet se *De naam van de vader* (1993) weergegee word.

Die invloed van tradisies in die Europese letterkunde op die eietydse Nederlandse historiese roman is ook te bespeur. Goedegebuure (1996 : 449 – 450) verwys na die invloed van die Simbolisme en die werk van Stéphane Mallarmé op Thomas Rooseboom se representasie van die geskiedenis in *Gewassen vlees*. Soos in sekere eietydse Afrikaanse historiese romans (soos Etienne van Heerden se *Casspirs en Campari's* (1991)) en die Afrikaanse literêre kritiek het die Marxisme verder ook neerslag gevind in Nederlandse historiese romans soos dié van Theun de Vries, ‘n tydgenoot van Haasse. Theun de Vries se historiese romans sou beskryf kon word as ‘n moderne variant van die subgenre van die historiese roman wat Willem Drop beskryf as die historiese “ideëenroman” ; d.w.s. ‘n roman waarin die outeur se visie op die geskiedenis of sy ideologiese oortuigings oor die geskiedenis bepaal hoe die geskiedenis in sy roman gerepresenteer word. Die Marxisme dien in Theun de Vries se werk as die “referentiekader” waaruit die geskiedenis waargeneem word. Hy was aanvanklik ‘n lid van die CPN, maar word later ‘n “partijloos marxist” (De Maere, 1988 : 1). De Vries skryf volgens De Maere (1988 : 3, 4) aanvanklik historiese romans met romantiese trekke soos *Rembrandt* (1931), maar representeer later die geskiedenis in *Stiefmoeder Aarde* (1936) in terme van die maatskaplike geskiedenis. Sy historiese romans toon toenemend ‘n Marxistiese oriëntasie teenoor die geskiedenis met ‘n fokus op historiese evolusie, die “emancipatiewerking van de geschiedenis” en ‘n klem op maatskaplike relasies. Tipies van die teleologiese beskouing op die geskiedenis wat dikwels in ‘n Marxistiese

benadering tot die geskiedenis aangetref word, word die geskiedenis in De Vries se historiese romans gerepresenteer in terme van die “onomkeerbaarheid van de positieve loop van de geschiedenis” (De Maere, 1988 : 15). De Maere (1988 : 4, 5) noem dat De Vries dikwels van die tegniek gebruik maak om die protagoniste in sy romans te plaas in ‘n histories-revolusionêre situasie : “[dat] personage word gevormd in een breed geschilderde maatschappij die scherpe tegenstellingen in zich verenigt ; het voelt de contrasten aan, komt tot een ruimer maatschappelijk inzicht, en doet een progressieve keuze die zich ontlaadt in een belangrijke maatschappelijke daad”. De Maere (1988 : 13) noem vervolgens dat Theun de Vries “als enige orthodoxe marxist in die periode van onze literatuur iets unieks vertegenwoordigde”.

In verdere navorsing sou daar ondersoek ingestel kon word na die wyses waarop die Marxisme in die Nederlandse letterkunde en spesifiek die Nederlandse historiese roman neerslag vind en hoe dit vergelyk met Marxistiese en betrokke Afrikaanse historiese romans. Dit is relevant dat daar in beide die Nederlandse en Afrikaanse historiese roman van die twintigste eeu nie net sprake is van vernuwing m.b.t. ‘n postmodernistiese stroming in die historiese roman en ‘n poststrukuralistiese perspektief op die geskiedenis nie, maar ook vernuwing m.b.t. die wyse waarop die Marxisme die skryf van historiese romans motiveer. Soos wat reeds in hierdie studie genoem is, verwys Viljoen (1993) na twee belangrike invloede op die wyses waarop die geskiedenis in eietydse Afrikaanse historiese romans herskryf word, naamlik die Marxisme en die poststrukuralisme (en tersyde die postmodernisme). As voorbeeld van die Marxistiese stroming in die Afrikaanse historiese roman bespreek Viljoen Van Heerden se *Casspirs en Campari’s* (1991) en as voorbeeld van die poststrukuralistiese stroming bespreek sy Lettie Viljoen (Ingrid Winterbach) se *Belemmering* (1990). Benewens Viljoen lewer Philip John (1998) ook ‘n belangrike aandeel tot die Marxistiese kritiek op die Afrikaanse historiese roman deurdat hy aantoon hoedat

sekere bekroonde en populêre historiese romans uit die tweede helfte van die twintigste eeu geherwaardeer of herlees kan word uit die oogpunt van die betrokke literatuur. 'n Interessante aspek van die ontwikkeling van die Nederlandse historiese roman in die twintigste eeu wat met die tendense in die Afrikaanse historiese roman verband hou is die feit dat Hella Haasse en Theun de Vries getel het onder die min outeurs wat nog historiese romans in die “stagnante” fase van die historiese roman in Nederland geskryf het en dat hierdie outeurs onderskeidelik 'n groot aandeel gehad het in die inlywing van 'n postmodernistiese en 'n Marxistiese benadering tot die historiese roman.

Die Vlaamse skrywer Louis Paul Boon sluit met die invloed van die sosialistiese ideologie op sy historiese romans aan by Theun de Vries. Boon skryf drie historiese romans getiteld *Pieter Daens* (1971), *De swarte hand* (1976) en *Het Geuzenboek* (1979) (Van der Elst, Ohlhoff en Schutte, 1988 : 391). In sy artikel “Pieter Daens of hoe in de Negentiende eeuw de arbeiders van Aalst vochten tegen armoede en onrecht” groepeer Verdoodt (1995 : 79) Boon se *Peter Daens* by die sosiaal-psigologiese historiese romans wat na die Tweede Wêreldoorlog in Vlaandere geskryf is. Verdoodt noem dat daar in hierdie roman sprake is van 'n “grote sympathie voor de underdogs van de geschiedenis” (1995 : 81). Boon sluit hiermee aan by 'n groot aantal betrokke historiese romans in die Vlaamse letterkunde soos *Eer Vlaandere vergaat* (1923) van Jozef Simmons en *'n Leeuw van Vlaanderen* (1900) van Cyriel Buysse. Daar is volgens Humbeeck (1995 : 104, 105) sprake van 'n nadruk in *Pieter Daens* op die begroning van die mens in die materiële werklikheid, tesame met 'n verlange na vooruitgang.

Postmodernistiese historiese romans kan egter ook funksioneer as betrokke literatuur, soos wat reeds in hierdie studie betoog is en dit is ook van toepassing op die Nederlandse historiese romans wat inpas in 'n postmodernistiese verwysingsraamwerk eerder as 'n Marxistiese verwysingsraamwerk. Elisabeth

Wesseling het haar teorie oor Uchroniese fiksie in *Writing History as a Prophet. Postmodern Innovations of the Historical Novel* (1991b) onder meer ontwikkel met verwysing na Louis Ferron se *Turkenvespers* (1977). Wesseling se uitgangspunte oor die Uchroniese fiksie is reeds in hoofstuk drie van hierdie studie bespreek. In die postmodernistiese historiese roman is daar nie slegs sprake van ‘n dekonstruksie van tradisionele, wetenskaplike vorme van die geskiedskrywing en ‘n problematisering van die grense tussen hede en verlede, feit en fiksie en die grens tussen die historiografie en letterkunde nie, maar ook van ‘n openlike weerspreking van die gekanoniseerde geskiedenis of word daar openlik in konflik getree met die gekanoniseerde weergawes van die geskiedenis. Die postmodernistiese outeur van die historiese roman is skrywend bewus van die feit dat die weergawe van die geskiedenis in die tradisionele historiografie dikwels ‘n eensydige beeld op die geskiedenis toon van die “maghebbers” ; Wesseling skryf dat “postmodernist writers are committed to [...] an exposure of the political uses of history” (1991b : 118). Soos wat reeds genoem is behels die Uchroniese fantasie dat die historiese rekord uit die perspektief van die “verloorders” in die geskiedenis herskryf word en dat die outeur deur die gebruik van die verbeelding en “counterfactual conjecture” (vgl. Wesseling, 1991b : 149) historiese feite verdraai in die guns van minderheidsgroepe in die geskiedenis. In postmodernistiese historiese romans vind ‘n mens Uchroniese alternatiewe tot die gekanoniseerde geskiedskrywing (d.w.s. ‘n alternatiewe weergawe van die geskiedenis waarin feite verdraai word). Hierdie alternatiewe geskiedenis is geïnspireer deur utopiese en emansiperende ideale (Wesseling, 1991b : 157). As ‘n voorbeeld van die Uchroniese fiksie kan daar verwys word na *Alternative histories. Eleven stories of the world as it might have been* (1986) waarin fantasie gebruik word om die verloop van die geskiedenis te verander. In van die verhale in hierdie bundel word daar byvoorbeeld gespekuleer oor wat sou gebeur het indien die atoombom nie op Hiroshima in die sestigs geval het nie of indien die Romeinse ryk nie die historiese stad Carthage vernietig het nie.

Louis Ferron se *Turkenvespers* sluit by die bogenoemde aan volgens Wesseling omdat hy die chronologiese gang van die geskiedenis in sy roman uitdaag deur die gebruik van anachronismes. Die inval van die Turke, 'n sewentiende eeuse gebeurtenis wat deur Wesseling beskryf word as die “climax of the continual wars between the Habsburg empire and its Ottoman rival”, word deur Ferron geplaas in die milieu van Wene in die laat negentiende eeu. Die Turke vernietig Wene en stig 'n nuwe Orde. Visagie (1995b : 135) beskryf *Turkenvespers* as 'n anachronistiese collage bestaande uit grepe uit die Wes-Europese geskiedenis vanaf die oorloë tussen die Habsburg en Ottomaanse ryk tot en met die Tweede Wêreldoorlog. Deur hierdie anachronistiese werkswyse ondergrawe Ferron volgens Wesseling die “metaphysical concept of history as an autonomous process of significant change in which historical persons fulfill their necessary, inalienable roles and historical events occur in their proper place and time” (1991b : 162). Visagie (1995b : 132) sluit in sy kommentaar op *Turkenvespers* hierby aan : “In *Turkenvespers* word die teleologiese, rasionele benadering tot die geskiedenis doelbewus ondermyn deur die beskrywing van die Weense fin de siècle te vermeng met fantastiese en anachronistiese gegewens”. Ferron vervals opsetlik die geskiedenis in hierdie romans wat sy werk as postmodernisties tipeer (Goedegebuure, 1996 : 776). Ferron sluit hier aan by die genre van die Uchroniese fiksie omdat hy die geboekstaafde geskiedenis in sy roman versteur en ondergrawe, maar sy roman toon egter volgens Wesseling nog die volle reikwydte van die Uchroniese fiksie waarin daar sprake is van 'n preokkupasie met minderheidsgroepe in die geskiedenis nie.

Die redenasiefout in Wesseling se benadering tot die postmodernistiese historiese roman is (soos wat reeds genoem is) dat sy in haar omskrywing van die postmodernistiese historiese roman slegs voorsiening maak vir daardie historiese romans waarin die bestaande historiese rekord verdring of ontwortel (“displace”) word, soos wat die geval in *Turkenvespers* is. Sy maak egter nie

voorsiening vir daardie historiese romans wat in konflik tree met die historiese rekord deur dit te supplementeer met die geskiedenis van marginale subjekte soos slawe, vrouens of die werkersklas nie. Haasse se romans val in hierdie tweede kategorie. Nie net kan haar romans geassosieer word met die sosiale geskiedskrywing nie (vergelyk die bogenoemde opmerking van Goedegebuure), maar verteenwoordig baie van haar historiese romans ook 'n feministiese korrektief op die geskiedenis. In *Momente in die Nederlandse Letterkunde* word sy beskryf as een van die *grandes dames* van die feministiese letterkunde in Nederland wat daarin slaag om geykte gesindhede ten opsigte van die vrou se posisie in die samelewing om ver te werp (Van der Elst, Ohlhoff en Schutte, 1988 : 405 – 409). Maria Grever (1999 : 417) verwys na die wyses waarop die postmodernistiese historiese roman kan funksioneer as 'n middel om alternatiewe geskiedenis van gemarginaliseerde groepe soos vrouens weer te gee en dit is van toepassing op Haasse se romans.

Hoofstuk 7

‘n Soektog in die argiewe na vrouestemme : Hella Haasse se *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter, Heren van de Thee* en *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven*

7.1. Inleiding

Nie al die historiese romans deur Hella Haasse word soos Umberto Eco (1980) se *The Name of the Rose* gekenmerk deur ooglopende postmodernistiese speletjies nie. Nietemin word Haasse se *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* (1978) in *De Nieuwe Historische Roman. Een terreinverkenning* (1988) deur Paul Pelckmans beskryf as postmodernisties. Haasse se latere, eksperimentele historiese romans word eweneens in Marcel Janssens (1996 : 52) se artikel “Historiografisch narrativisme en historiografische roman” beskryf as ‘n vorm van historiografiese metafiksie : “In het werk van Hella Haasse ontmoeten literaire (meta-)fictie van een romanschrijver en het ‘nieuwe’ narrativisme van de professoren in de geschiedenis elkaar”.

Haasse het in haar uitgebreide oeuvre van historiese romans uiteenlopende eksperimente met die genre uitgevoer waarvan die drie romans wat in hierdie hoofstuk bespreek sal word voorbeelde is. Een van die innoverende wyses waarop Haasse die historiese romangenre gebruik het, is in haar sogenaamde dokumenteromans. Dit is ‘n kenmerk van Haasse se werk dat die inhoud van haar historiese romans meesal nie fiktief van aard is nie, maar die resultaat van haar navorsing in argiewe. As skrywer betree of “oortree” sy die domein van die historikus. Haasse maak gebruik van die tegniek om direkte aanhalings in haar historiese romans te maak uit argivale dokumente, soos briewe, verslae of dagboeke. Haar werkswyse in hierdie dokumenteromans sluit by Linda Hutcheon

se tese aan dat daar in die postmodernistiese historiese roman sprake is van ‘n “ ‘contamination’ of the self-consciously literary with the verifiably historical” (1988 : 224).

Haasse se werkswyse in haar dokumenteromans herinner aan die werkswyse van die Nuwe Historisiste omdat sy ongelese argivale geskrifte wat min waardering in die tradisionele, politieke geskiedskrywing ontvang het, herwaardeer en daardeur ons perspektief op die geskiedenis verbreed. Die egodokumente waarop Haasse enkele historiese romans in haar oeuvre baseer, bied ‘n blik op die lewens van uiteenlopende vrouens in die geskiedenis soos Jenny Roosegaarde Bisschop, die ongelukkige eggenote van ‘n teeplantasie-eienaar in die destydse Java, Batavië, of die *femme fatale* Charlotte Sophie Bentinck, ‘n Europese adellike wat alle sosiale konvensies van haar tyd oortree het. Haasse supplementeer sodoende die kanonieke weergawe van die geskiedenis deur die narratiewe van relatief onbekende vrouefigure, waarmee sy aansluit by ‘n Foucauldiaanse benadering tot die geskiedenis waarin die fokus val op die marginale in die geskiedenis.

‘n Verdere, nog radikaler eksperiment met die konvensies van die historiese roman in Haasse se werk word aangetref in Haasse se *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* (1976), ‘n irrasionele, feministiese alternatief tot die feitelik-gesentreerde, androsentriese historiografiese tradisie. In *Een gevaarlijke verhouding* word fantasie uit ‘n subversiewe oogpunt gebruik om ‘n feministiese alternatief tot die geboekstaafde geskiedenis te skep. Die feministiese historiografie neem dus uiteenlopende vorme aan in Haasse se historiese romans : vanaf die “ontginning” van die stem van vergete vrouefigure in die geskiedenis uit egodokumente tot ‘n ontologiese verwarring tussen feit en fiksie in *Een gevaarlijke verhouding*.

7.2 Die skrywer as historikus : Haasse se dokumenteromans

Jane Fenoulhet noem in haar artikel “Hella S. Haasse and the Historical Novel or The Triumph of Fact over Fiction” dat Haasse in haar historiese romans op ‘n oorspronklike wyse van argivale dokumente en egodokumente gebruik maak (Fenoulhet (1996 : 112) beskryf die insluiting van dagboekfragmente en brieffragmente in Haasse se historiese romans as ‘n “hallmark of her historical writing”). Van haar vroegste historiese romans soos *Het woud der verwachting* (1949) en *De scharlaken stad* (1952) was die produk van historiese navorsing, eerder as die verbeelding (Fenoulhet, 1996 : 110). Dit blyk dat enkele van Haasse se historiese romans geskool is op haar navorsing van egodokumente, ‘n ongewilde bron binne die tradisionele, politiek-gerigte geskiedskrywing waarin die stem van die individu nie veel tel nie. Dekker omskryf egodokumente as historiese bronne soos dagboeke, outobiografieë, memoires, reisverslae en briewe waarin die outeur iets meedeel rondom hom- of haarself (1988 : 161)⁵⁸. Haasse se *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* (1978), die opvolgroman *De groten der aarde of Bentinck tegen Bentinck* (1981) en *Heren van de Thee* (1992) was gebaseer op haar analise van egodokumente. Vir die skryf van *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* (1978) het Haasse ‘n speurtog onderneem deur Engelse, Duitse en Nederlandse argiewe (sy het onder meer die Bentinck-argief in die Rijksarchief Gelderland te Arnhem, die British Library van die British Museum en die Fürstlich Schaumburg-Lippisches Hausarchiv in Bückeburg gekonsulteer). *Heren van de Thee* is geskool op haar analise van die bewaarde briewe en dokumente van die Kerkhovens en Roosegaarde Bisschops wat tot haar beskikking gestel is deur die Stichting Indisch Thee- en Familie-archief (Haasse, 1992 : 297).

---

⁵⁸ Die term “egodokument” is vir die eerste keer in die vyftigerjare van die vorige eeu gemunt deur Jacques Presser (Dekker, 2002 : 7).

Historiese navorsing is sekerlik nie ‘n nuwe aspek van historiese romans nie. Soos wat benadruk is, het feitelike navorsing reeds by die skryf van die Klassieke historiese roman ‘n belangrike rol gespeel. Die wyse waarop historiese feite in onderskeidelik die Klassieke en die nuwe historiese roman gehanteer word, verskil egter aansienlik. Haasse vernuwe die historiese romangenre deur die *direkte* sitering van fragmente en uittreksels uit die dagboeke en briewe wat sy in haar soektogte in argiewe teëgekomp het. Soos wat reeds genoem is, beweer Brian McHale dat daar in die Klassieke historiese roman sprake is van ‘n verskansing van die “ontological ‘seams’ between fictional projections and real-world facts” (1987 : 220, 221). Historiese feite en argivale inligting word dus op so ‘n wyse met fiktiewe gegewens in die Klassieke historiese roman vermeng dat feit en fiksie nie onderskeibaar is nie – d.w.s. al die gegewens, of dit nou feitelik of fiktief is, moet ewe outentiek voorkom. In Klassieke historiese romans is daar, soos wat benadruk is, sprake van ‘n poging om ‘n *effet du réel* te skep.

In Haasse se romans word die grens tussen feit en fiksie egter juis vooropgestel : “The tension between fact and fiction is being exposed, brought out into the open, so that the reader is denied the comfortable illusion of the historical novel as costume drama” (Fenoulhet, 1996 : 112). Fenoulhet (1996 : 111, 112) verwys na die direkte invoeging van brief- en dagboekfragmente in *Het woud der verwachting* en *De scharlaken stad*. Hierdie tegniek tree eweneens na vore in die tweede helfte van *Heren van de Thee* (met die sitering van briewe en dagboekuitreksels), terwyl *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* hoofsaaklik bestaan uit fragmente uit dagboeke, “zelfportrette”, memoires, briewe, huwelikskontrakte, boedels, ens. Haasse se historiese romans is derhalwe al deur Maria Grever (1999 : 682) beskryf met die term “dokumentaromans” – ‘n subgenre van die historiese roman waarin historiese dokumente deur middel van literêre tegnieke verbind word tot ‘n geheel.

Haasse neem nie deel aan die radikale spel met die geskiedenis en die geskiedskrywing wat tiperend is van baie postmodernistiese historiese romans nie. Die invoeging van outentieke historiese dokumente in haar romans is egter wel 'n manier waarop haar werk aansluit by die postmodernisme. In die nawoord tot *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* skryf sy dat die roman in sy geheel saamgestel is uit outentieke dokumente ; sy beskryf dit as 'n "montage van outentieke stukke" wat net gedeeltelik gewysig of verkort is (Haasse, 1978 : 461 - 463)⁵⁹. Marcel Janssens (1996 : 52) vergelyk Haasse se *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* met 'n collage (volgens die H.A.T. is 'n collage 'n versameling van verskillende fragmente, 'n artistieke komposisie bestaande uit brokkies materiale wat vasgeplak is op 'n oppervlak). Gerber (1992 : 55) noem dat collage in die letterkunde behels dat elemente uit die werklikheid of uit ander literêre tekste geabstraheer word en op 'n multivlakkige wyse aangebied word, waardeur die grens tussen die teks en die werklikheid geproblematiseer word. As voorbeelde van collage in die letterkunde dink 'n mens aan Antjie Krog se *Lady Anne* waar 'n ovulasiekaart in die teks gedruk word of Louis Paul Boon se *Menuet* waarin koerantknipsels naas die hoofteks geplaas word. Linda Hutcheon (1988 : 114) beweer dat historiese materiaal in die postmodernistiese historiese roman geïnkorporeer word, maar nooit volkome geassimileer word nie, wat herinner aan die wyse waarop Haasse dokumente op 'n skynbare ongedimeerde en onverwerkte vorm in haar historiese romans weergee.

Haasse wyk ook van die patroon van die Klassieke historiese roman af deur haar navorsingsproses deur die argiewe so "sigbaar" moontlik te maak in haar romans. Goedegebuure (1993 : 771) noem dat daar in *Mevrouw Bentinck* in plaas van 'n alwetende verteller, wat tiperend van die Klassieke historiese roman is, 'n "arrangerende tekstbezorger" aan die woord is. Die leser kan die drade van Haasse

---

⁵⁹ Al Rudolf Kerkhoven se briewe in *Heren van de Thee* is volgens Hellwig (2001 : 164) outentiek. Jenny Kerkhoven se dagboekinskrywings is egter fiktief van aard, aldus Hellwig.

se speurtogte deur die argiewe volg deur die bronvermeldings wat gemaak word, soos byvoorbeeld “Ru Kerkhoven aan zijn broers Edu en Emile, 6 februari 1904” (Haasse, 1992 : 260), “Rudolf Kerkhoven aan een aspirant-theeplanter, 1906” (Haasse, 1992 : 270) of “Lady Portland aan haar zoon, Willem Bentinck [...] Nijenhuis, zomer 1732” (Haasse, 1978 : 113). In *Heren van de Thee* is daar verder in die gedeeltes waarin familiefotos beskryf word (soos byvoorbeeld “Momentopname : vier generaties, 1906” (Haasse, 1992 : 271) of “Groepsportret : een bruiloft, 1905” (Haasse, 1992 : 265)) ‘n anonieme, eksterne waarnemende instansie (Haasse ?) aan die woord wat binne die hede poog om die fotos te interpreteer : “Men mist Jenny, de moeder van de bruidegom ; misschien is zij de dame wier kostbare toilet met kanten volants aan de rand van de fotografie maar voor de helft zichtbaar is. Ook Bertha valt in dit gezelschap te ontdekken” (Haasse, 1992 : 265). Die proses van betekenisgewing uit argivale materiaal word derhalwe vooropgestel in Haasse se historiese romans. Haasse se werkswyse herinner aan Elisabeth Wesseling se kommentaar dat die outeur van die nuwe historiese roman nie meer gemoeid is met die vraag hoe hy ‘n betroubare beeld van die verlede kan skep nie, maar eerder op ‘n metahistoriese wyse fokus op die probleme wat gepaard gaan daarmee om die verlede te representeer (1988a : 147).

In ‘n sekere sin betree of oortree Haasse as romanskrywer die domein van die historikus. Haar werkswyse het die kommentaar van Meijnsing ontlok dat die romanmatige teruggedu word deur die argiefwerk waarop *Heren van de Thee* geskool is (Roos, 1994 : 32). Die feit dat Haasse telkens in die “erkenning” aan die einde van haar romans melding maak van haar argivale navorsing en bronne versterk verder die gedagte dat sy die dubbele rol van skrywer en historikus/argivaris beklee. Dit herinner natuurlik aan die kritiek wat binne die eietydse geskiedenisfilosofie en veral die werk van die narrativiste soos Hayden White en

Frank Ankersmit gelewer word teenoor die streng skeiding wat voorheen gehandhaaf is tussen die diskoerse van die historiografie en die letterkunde.

Die skeiding tussen literêre en nie-literêre diskoerse soos die geskiedenis word nie net in die geskiedenisfilosofie nie, maar ook in die literatuurteorie vandag bevraagteken (vgl. Hutcheon, 1988 : 224). Haasse se werkswyse herinner aan Barbara Foley se kommentaar in *Telling the Truth. The Theory and Practice of Documentary Fiction* dat “[factual] and fictive discourses are not immutable essences but are historically varying types of writing, signaled by, and embodied in, changing literary conventions” (1986 : 27). ‘n Streng onderskeid tussen feitelike en fiksionele diskoerse word deur die subtitel van Haasse se *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter, “Een ware geschiedenis”*, geproblematiseer. Aan die begin van hierdie roman word die leser eweneens herinner dat dit nie ‘n “sprokie” is nie, maar dat dit gebaseer is op ware feite (Haasse, 1978 : 9).

Haasse se werkswyse kan verder beskou word as ‘n poging om die diskursiewe karakter van die verlede op die voorgrond te plaas. Linda Hutcheon beweer dat daar in die postmodernistiese historiese fiksie ‘n erkenning is van die “paradox of the *reality* of the past but its *textualized accessibility* to us today” (1988 : 114). Die opvatting dat ‘n mens toegang het tot die konkrete historiese werklikheid word ondergrawe en die geskiedenis word benader as ‘n teks, ‘n diskursiewe konstruk (Hutcheon, 1988 : 143). Michael Green skryf ook die volgende in hierdie verband : “Historical fiction is commonly assumed to be more directly related to its referent than other fictional forms, just as history itself is often thought to seek direct contact with the past. But both history and fiction are, each in their own way, deeply intertextual, for both are concerned with ‘sources’, with evidence (usually written evidence) for what happened, what was the case” (1992 : 35). Die geskiedenis word in *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter*

aangebied as ‘n versameling of *montage* van argivale dokumente, waaruit die leser self moet sin maak, wat herinner aan Sleigh se opmerking dat daar geen geskiedenis is nie anders as “die ontleding en vertolking van dokumente” nie (2002 : 757).

Met betrekking tot die invoeging van ‘n ovulasiekaart in *Lady Anne* deur Antjie Krog lewer Viljoen die kommentaar dat die invoeging van dokumente van enige aard in die postmodernistiese teks ‘n Brechtiaanse vervreemdingsproses tot gevolg het, “deurdat dit die volgehoue illusie van óf feit óf fiksie deurbreek en op dié manier die spanning rondom die grens volhou” (1991 : 62). Die insluiting van dokumente binne die postmodernistiese teks het nie die tradisionele funksie (soos in die Klassieke historiese roman) dat dit die geloofwaardigheid van die teks moet bevestig nie, aldus Viljoen.

7.3 Intertekstuele verbande met die briefroman en dagboekroman

‘n Verdere sleutel by die analise van Haasse se romans is die feit dat dit aansluit by die dagboekroman en briefroman. Daar kan volgens Koch onderskei word tussen ‘n monologiese (waar een persoon aan die woord is) en ‘n polilogiese/dialogiese vorm van die briefroman (waar meerdere persone aan die woord is) (2002 : 151). *Heren van de Thee, Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter en Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* sluit aan by die briefwisselingsroman (wat Bernard Duyfhuizen, 1985 : 1, beskryf as *Briefwechelromanen*) omdat meer as een spreker aan die woord is.

Die ontwikkeling van die dagboekroman was grotendeels die gevolg van die florerende dagboekskryf-kultuur in die agtiende eeu (Martens, 2002 : 55, 56). Briefromans is eweneens in interaksie met die briefvorm ontwikkel as ‘n vorm van antikuns om die stem van die burgery teenoor die adel tot uiting te bring, aldus Voßkamp (Koch, 2002 : 154, 155). In beide die briefroman en dagboekroman

was daar sprake van die imitasie van onderskeidelik die formaat van die brief en die dagboek (Martens, 1985 : 56 – 58). Die agtiende en negentiende eeuse letterkunde is getipeer deur ‘n strewe na mimesis en ‘n *effet du réel* is nagestreef deur ‘n roman as ‘n brief of dagboek te “vermom” (Martens, 1985 : 57 – 60). Martens beskryf die dagboekroman, die briefroman en die Klassieke historiese roman as mimetiese genres : “authors not only imitated real documents but also, apparently, tried to disguise the fact that they were doing so ; they presented their imitations not only as ‘novels’ but as ‘histories’ ” (1985 : 58). Deur die imitasie van die briefformaat en dagboekformaat wou outeurs aan hul romans ‘n voorkoms van outentisiteit verleen – Barbara Foley (1986) verwys na die ontstaan van die “pseudofactual novel” in hierdie tyd, wat behels het dat outeurs hul romans aangebied het in die vorm van ‘n geveinsde joernaal of dagboek.

Dagboekromans en briefromans was ‘n vorm van triviale literatuur (Martens, 1985 : 100). Jerzy Koch verwys na die romanties-sentimentele karakter van die briefromanggenre in die sewentiende eeu en die prominente rol van ‘n liefdesmotief daarin (2002 : 54). Briefromans het soms ‘n didaktiese of komiese karakter gehad (Koch, 2002 : 154). Teen 1830 neem die produksie van briefromans en dagboekromans radikaal af met die toename van die gewildheid van Gotiese romans en historiese romans (Martens, 1985 : 100). ‘n Derdepersoonsvertelvorm word op hierdie stadium deur skrywers verkies b6 die eerstepersoonsvertelvorm. Met die ontwikkeling van die moderne sielkunde was daar teen 1880 egter weereens ‘n hernude belangstelling in die bekentenisliteratuur (Martens, 1985 : 100, 115). Die “self” staan op hierdie stadium sentraal in die letterkunde in die psigologiese roman ; daar is ‘n fokus in die letterkunde op die “reality of the individual mind” (Martens, 1985 : 133). Desnieteenstaande is daar aan die begin van die twintigste eeu tog diegene wat die opinie huldig dat die briefroman ‘n argaïese en beperkte genre is (Koch, 2002 : 195).

In die laat twintigste eeu word die genres van die briefroman en dagboekroman afgestof en ondergaan dit 'n vernuwingsproses. Daar is hier sprake van wat Waugh beskryf as 'n selfbewuste reïntroduksie (oftewel herbenutting (“recycling”)) van en spel met verouderde literêre konvensies binne die eietydse letterkunde (1984 : 6, 43, 44). Daar word geëksperimenteer met die dagboekroman in die vorm van 'n oop slot, 'n diskontinue en fragmentariese struktuur of meervoudige perspektiewe (Martens, 1985 : 195, 196). 'n Vorm van antikuns word in eietydse briefromans beoefen, aldus Koch (2002 : 155). Altman assosieer eietydse eksperimente met die briefroman met tendense binne die modernistiese literatuur soos meerstemmigheid, 'n elliptiese vertelling, innerlike monoloog, ens. (Koch, 2002 : 155). Daar is volgens Koch wel ook postmodernistiese eksperimenteringsmoontlikhede vir briefromans.

In die Afrikaanse letterkunde is daar enkele voorbeelde van die eksperimentasie met die briefromangenre. Terwyl daar ook aanvanklik meer populêre briefromans geskryf word wat 'n didaktiese funksie vervul, neem Hettie Smit met haar roman *Sy kom met die sekelmaan* (1942) egter 'n stap in die Afrikaanse letterkunde om die genre te vernuwe, soos wat Jerzy Koch (2002 : 163, 164) aandui. Dit word gevolg deur nog vernuwende romans in hierdie genre soos *18-44* (1967) deur Etienne Leroux, 'n roman waarin die briefvorm volgens Botha benut is om weg te breek van die tradisionele Afrikaanse roman (1987 : 167). André P. Brink se *Inteendeel* (1993) kan beskryf word as 'n postmodernistiese permutasie van die briefromangenre. Die “uiterste en onmoontlike” brief wat die figuur Estienne Barbier in hierdie roman “vanuit die dood” aan die slavin Rosette rig, het 'n ireële status, soos wat reeds in die eerste reël aangedui word : “Ek is dood : jy kan nie lees nie : dié sal (daarom) nie 'n brief gewees het nie” (1993 : 13). Die briefvorm word in hierdie roman benut in 'n poststruktureelste spel met betekenisgewing (die eerste reël van die roman is juis die eerste reël uit Derrida se “Hors Livre” in *La Dissémination*). Deur die spel met die formaat van die

briefvorm in *Inteendeel* word daar ‘n “wêreld in woorde” geskep, wat nie noodwendig skakel met die realiteit nie en wat herinner aan die volgende stelling van Waugh : “To be aware of the sign is thus to be aware of the absence of that to which it apparently refers and the presence only of relationships with other signs within the text. The novel becomes primarily a world of words, self-consciously a replacement for, rather than an appurtenance of, the everyday world” (1984 : 42, 43, 57). Hier word dus heeltemal gebreek met die mimetiese karakter van die agtiende eeuse briefroman. Willie Burger noem dat “die moontlikheid om die werklikheid mimeties weer te gee” in *Inteendeel* ondergrawe word (1995 : 174).

In eietydse briefromans word daar dus afgewyk van die konvensies van die ou briefroman. Haasse se romans verteenwoordig ook ‘n sodanige vernuwing en permutasie van die dagboekroman en briefroman. *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* verteenwoordig sekerlik haar radikaalste spel met die genre omdat daar hier, soos in *Inteendeel*, sprake is van briewe wat geensins ‘n reële status kan hê nie. Dit is ‘n metaroman omdat Haasse self (of haar alter ego) betrokke is in ‘n briefwisseling met ‘n romankarakter, die markiesin de Merteuil – een van die sentrale karakters in Choderlos de Laclos se Klassieke briefroman *Les Liaisons dangereuses*.

Heren van de Thee en *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* is ook nie tradisionele briefromans of dagboekromans nie, maar ‘n hibriede vorm tussen die historiese roman en die briefroman. Die briewe en dagboekuittreksels in hierdie romans is nie soos in die Klassieke dagboekroman en briefroman fiktief nie. Haasse orden en jukstaponeer werklike dagboekfragmente en briefuittreksels. Briewe, dagboeke en ander egodokumente dien in hierdie twee romans as ‘n venster op die geskiedenis en spesifiek op die wêreld van vrouens.

7.4 Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter en Heren van de Thee

7.4.1 Fragmentarisasie en poliperspektivisme in Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter

Haasse laat dit volgens Janssens self aan die leser in *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* oor om 'n beeld van die verlede uit die collage van dokumente wat in die roman aangebied word te vind, “*zijn* weg uit een doolhof van gebroken spiegels en schijnuitgangen” af te tas en “de open plekken met *zijn* verbeelding” in te vul (1996 : 52). Dokumente soos briewe, dagboekuittreksels, “zelfportrette”, kontrakte, boedels, ens. word in 'n chronologiese volgorde in hierdie roman aangebied, maar bied geensins aan die leser 'n geheelbeeld op die geskiedenis en die lewe van die hoofkarakter van die roman, Charlotte Sophie Bentinck, nie. 'n Alwetende verteller (of eksterne instansie (Haasse ?)) onderbreek wel die geannoteerde dokumente om aan die leser sekere noodsaaklike feite mee te deel wat nie in die briewe na vore kom nie, maar die roman het 'n fragmentariese struktuur en hoofstukindelings ontbreek.

'n Mens word gekonfronteer met 'n groot aantal subjektiewe perspektiewe op die geskiedenis en op die kontroversiële figuur waarom die roman draai, naamlik Charlotte Sophie Bentinck. Die leser moet in 'n sekere sin soos 'n argivaris te werk gaan om die briefwisselingsnetwerk waarmee hy/sy gekonfronteer word, te ontleed. Haasse se roman kan beskryf word as 'n gekompliseerde voorbeeld van die briefwisselingsroman omdat sy, benewens enkele kontrakte, “zelfportrette”, dagboekinskrywings, ens., 'n magdom briewe annoteer waarin 'n groot aantal figure met mekaar kommunikeer, waaronder Willem Bentinck, Lady Portland, Thomas de Larrey, Albrecht Wolfgang zu Schaumberg Lippe, Charlotte Sophie Bentinck, Anton von Aldenburg, Wilhelmine Marie von Aldenburg-von Hesse

Homburg, die prins van Nassau, Abraham Trembley, Georg zu Schaumberg Lippe, Madame von Bielcke, Friedrich zu Schaumberg Lippe, die heer Neubour, Charlotte Amélie von Aldenburg, ens⁶⁰. Haase se tegniek om ‘n verskeidenheid van subjektiewe perspektiewe weer te gee, herinner aan Bakhtin se begrip meerstemmigheid, wat soos volg deur Emerson en Morson omskryf word : “[real] dialogism will incarnate a world whose unity is essentially one of multiple voices, whose conversations never reach finality and cannot be transcribed in monologic form. The unity of the world will then appear as it really is : polyphonic” (1990 : 61). *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* sluit by die meervoudige-ek roman aan. Die meervoudige-ek narratief bestaan uit verskeie eerstepersoonsvertellings deur verskillende sprekers, wat gekoördineer word in ‘n narratiewe struktuur (Janssens, 1997 : 335).

Joris Gerits beweer dat die diverse vertellersperspektiewe in *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* op die tweede gedeelte van die titel, “onverenigbaarheid van karakter”, van toepassing is (1988 : 170). Dit blyk uit die roman dat daar nie finale antwoorde te verskaf is op die vraag wie die historiese figuur Charlotte Sophie Bentinck werklik was nie. Was sy bloot ‘n wanaangepaste vrou wat haar kinders verwaarloos het en haar eggenote Willem Bentinck sonder enige grondige rede verlaat het of behoort ons haar te beskou as een van die vroegste voorbeelde in die geskiedenis van ‘n feminis ? Daar word gesuggereer dat dit ‘n onmoontlike taak is om uit historiese dokumentasie ‘n getroue beeld te vorm van die historiese figuur Charlotte Sophie Bentinck en, per implikasie, van die geskiedenis.

---

⁶⁰ In *Heren van de Thee* is daar ‘n alwetende verteller aan die woord en in die eerste helfte van die roman word die perspektief van Rudolf Kerkhoven gefokaliseer. In die tweede helfte van hierdie roman is daar wel ook soos in *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* verskeie figure aan die woord in die uittreksels uit dagboeke en briewe wat gesitêr word. Hierbenewens word die perspektiewe van ander karakters buiten Rudolf Kerkhoven (soos Jenny Kerkhoven, Bertha Kerkhoven, ens.) ook in hierdie gedeelte van die roman gefokaliseer. Hierdie roman neig dus ook in ‘n mate na meerstemmigheid.

Soos wat Janssens in sy artikel “Witnesses and ‘Truth’ in the Multiple-I Narrative” redeneer, is waarheid iets wat binne die narratiewe vorme van die geskiedskrywing vandag al hoe meer gerelativeer word (1996 : 337). Daar word nie meer soos in die tradisionele vorme van die geskiedskrywing geglo in die bestaan van ‘n enkele waarheid oor die verlede nie (Carroll noem dat daar in tradisionele vorme van die historiografie gepoog word om ‘n “imaginary aura of coherence, integrity, and fullness” aan die verlede te verleen (1998 : 40)). Hy skryf die volgende in hierdie verband : “I would not say that the old positivistic school of historiography had the ambition to reconstruct the past telling the truth and nothing but the truth, but since the *nouvelle histoire* (the new history), contemporary historiographers have been giving up the ambition of reconstructing history *wie es wirklich gewesen* almost completely” (Janssens, 1997 : 337). Waarheid word in die nuwe vorme van die historiografie gerelativeer, soos wat Janssens aandui.

Haasse se historiese romans toon volgens Janssens ‘n soortgelyke ontwikkeling as die geskiedenisfilosofie : vanaf ‘n alwetende vertellersperspektief in haar eerste historiese romans (waardeur ‘n enkele waarheid oor die verlede gerekonstrueer is) tot meervoudige perspektiewe op die verlede in haar latere historiese romans waardeur ‘n komplekse beeld van die verlede geskep word (1997 : 338)⁶¹. Die meervoudige perspektiewe in Haasse se historiese romans dien volgens Janssens op ‘n ikoniese vlak as metafoor vir die relatiwiteit van waarheid in die geskiedskrywing (1997 : 340 – 342). Janssens skryf ook die volgende in hierdie verband :

Haar historiese romans liepen parallel met de evolutie in de akademische

---

⁶¹ Linda Hutcheon beweer ook dat daar in die postmodernistiese historiese roman in plaas van die visie van ‘n enkele subjek (met vertroue in sy vermoë om die verlede te ken) sprake is van “multiple points of view” op die geskiedenis (1988 : 117).

geschiedschrijving : aanvankelik maak zij gebruik van een tradisioneel alwetende verteller die, zoals in de wetenskaplike geschiedschrijving van het tradisionele model, met een nog niet geproblematiseerde vertrouwen in eigen kunnen de ‘waarheid’ van het verleden reconstrueer ; maar geleidelijk heeft zij meervoudige perspektieven en gezichtspunten ingevoer, die het beeld van het verleden danig kompliseren [...] In het werk van Hella S. Haasse ontmoeten literaire (meta-) fiktie van een romanschryver en het ‘nuwe’ narratiewe van die professore in die geskiedenis elkaar in het al een paar keer vermeldde middenvlak. In beide vorme van narratiewe overheers die problematiserende, relativerende polyperspektiewe (1996 : 52).

Elisabeth Wesseling assosieer soos Janssens die tendens in die nuwe historiese roman “om die orde van die verhalende verhoog open te breek” met die eietydse geskiedenisfilosofie (1988a : 156 , 157). Die geskiedenis is in tradisionele vorme van die historiografie “als een ordelike ontwikkeling” gesien ; d.w.s as ‘n kousale en teleologiese proses (Wesseling, 1998a : 152). Die fragmentasietegnieke binne eietydse historiese romane kan egter geassosieer word met die eietydse kritiek op die tradisionele vorme van die historiografie, soos wat Wesseling aantoon.

Die ondermyning van ‘n geheelbeeld op die geskiedenis kom ook in die eietydse Afrikaanse historiese roman na vore. Viljoen (1993 : 5) beweer dat daar in die eietydse Afrikaanse historiese roman sprake is van spanning tussen totalisasie en fragmentasie. Sy verwys na Foucault se opvattinge oor die diskontinuiteit van die geskiedenis en sy onderskeid tussen “total history” en “general history” : “[the] first assumes as spatio-temporal continuity amongst all phenomena and draws everything together according to a single principle ; the second analyses the space of dispersion and heterogeneous temporalities” (Viljoen, 1993 : 4, 5). Foucault se begrip “general history” kan beskou word as ‘n kritiek teenoor enige tipe geskiedenisopvatting waarin die verlede benader word as ‘n samehangende geheel en waarin gebeure op ‘n kousale wyse skakel (vergelyk hoofstuk een). Hierdie geskiedenisbeskouing word in enkele Afrikaanse historiese romane gereflekteer deur ‘n paradoksale kombinasie van pogings tot totalisasie en fragmentasie, aldus

Viljoen. Die outeur se pogings tot eenheid oftewel totalisasie word sigbaar gemaak (soos byvoorbeeld die ordening van gebeure in 'n narratiewe formaat), maar andersyds is daar ook sprake van 'n ondermyning van eenheid in die romans ('n tendens wat onder meer geïdentifiseer kan word in Lettie Viljoen se *Belemmering*), aldus Viljoen.

7.4.2 Die egodokument as bron van kleingeskiedenis

*Je zegt : die brieven zijn geschiedkundig niet van belang. Misschien niet. Maar het is toch ook een feit dat het nageslacht dikwijls het meest heeft aan de 'sidelights', die een veel klaarder beeld geven van de toen heersende toestanden, en vooral van de toen gangbare opvattingen, dan bij voorbeeld een serie cijfers. De zaken zijn dood, en kunnen niet herrijzen, maar de personen kunnen voor ons weer leven als we vernemen wat ze dachten en voelden (sitaat uit 'n brief van Bertha de Rijck van der Gracht-Kerkhoven aan haar broer Karel van Kerhoven soos aangehaal deur Haasse in *Heren van de Thee*)*

Die gebruik van egodokumente in Haasse se historiese romans kan beskou word as 'n vernuwende aspek van haar werk omdat die egodokument 'n tipe historiese bron is wat binne die tradisionele geskiedskrywing min aandag geniet (Dekker, 1988 : 161, 189). Leopold von Ranke het reeds in die negentiende eeu die opinie uitgespreek dat egodokumente soos die outobiografie 'n onbetroubare bron van inligting oor die geskiedenis is (Dekker, 2002 : 10). Dit is veral die selektiewe aard van die menslike geheue wat die betroubaarheid van egodokumente onder verdenking plaas (Kriel, 1998 : 93). Tot die vyftigerjare en sestigerjare van die vorige eeu het die klem in die historiografie hoofsaaklik geval op die studie van lang periodes in die geskiedenis en is kwantitatiewe metodes deur baie historici benut (Dekker, 2002 : 9). Die historiografie moes 'n objektiewe, eerder as 'n subjektiewe diskoers wees en offisiële bronne het meer aandag geniet as egodokumente (Dekker, 2002 : 16). Daar is boonop gefokus op prominente historiese figure wat 'n rol gespeel het in die politieke arena eerder as op die

lewens van alledaagse mense, waarvan egodokumente ‘n bron van inligting is (Kriel, 1998 : 93).

Die linguistiese wending in die geesteswetenskappe en die geskiedskrywing het in die laat twintigste eeu meegebring dat die nut van egodokumente as ‘n bron van historiese inligting geherwaardeer is, soos wat Dekker in die studie *Egodocuments and History : Autobiographical Writing in its context since the Middle Ages* aantoon : “The alteration in the appraisal of egodocuments as a genre must be regarded as an aspect of the cultural or linguistic turn in history” (2002 : 12). Lawrence Stone beweer dat daar vandag met die opkoms van die narratiewe geskiedskrywing opnuut sprake is van ‘n belangstelling in die persoonlike biografie (1981 : 96). Binne die narrativistiese kritiek in die geskiedenisfilosofie word die idee dat die historiografie ‘n objektiewe diskoers is, ondergrawe – soos wat reeds in hoofstuk twee geredeneer is. Elke representasie van die verlede is subjektief van aard. Dit blyk dat hierdie insig ook van toepassing is op historiese bronne. Die betroubaarheid van egodokumente is voorheen bevraagteken omdat dit ‘n subjektiewe karakter het. Daar word egter vandag tot die gevolgtrekking gekom dat egodokumente nie veel verskil van ander bronne wat ook gekonstrueer is deur ‘n “ek” nie – hierdie “ek” word dalk net meer verskuil in die teks (Kriel, 1998 : 91, 92). Vrae is sedertdien die sewentigs van die vorige eeu gevra aangaande die alledaagse lewens van gewone mense in die geskiedenis, wat belangstelling in die egodokument aangewakker het, aldus Dekker⁶². Egodokumente kan ‘n mens se perspektief verruim op die geskiedenis omdat dit ‘n bron van inligting is van die sosiale en “mentale” wêreld van individue in die geskiedenis (Dekker, 1988 : 171). Mary Lindemann beweer dat egodokumente as ‘n historiese bron ‘n alternatiewe beeld op die geskiedenis bied

---

⁶² Vergelyk byvoorbeeld die bundel “Kikkertje lief. Brieven van Aagje Luijtsen” (2003), ‘n publikasie van ‘n versameling briewe van ‘n agtiende eeuse Texelse vrou aan haar man op see (die V.O.C. amptenaar Harmanus Kikkert). Dit verteenwoordig volgens Sleight ‘n “seldsame stuk geskiedenis uit die mikrokosmos van die VOC” (2004 : 9).

as die “rigid categories constructed by historians preoccupied with studying large groups and big structures” (Dekker, 2002 : 9). Daar is voorheen in die historiografie slegs gefokus op belangrike historiese gebeurtenisse en historiese figure, terwyl die kleingeskiedenis van individue min aandag gekry het. Ego-dokumente is derhalwe ‘n bron van mikrogeskiedenis, soos wat Dekker (2002 : 16) beweer (Kriel (1998 : 92) noem dat die egodokument ‘n goeie bron is van nie-amptelike geskiedskrywing). Die geskiedskrywing is voorheen benader in terme van die vaslegging van ‘n kollektiewe geheue, maar vandag word daar al hoe meer gefokus op die “persoonlike” geheue, aldus Dekker.

Die aandag wat vandag aan die egodokument as historiese bron geskenk word, korreleer met die kritiek wat deur filosowe soos Lyotard en Foucault gelewer word teenoor ‘n beeld van die geskiedenis as ‘n groot samehangende metaverhaal. Ashcroft, Griffiths en Tiffin noem dat “for Lyotard, the establishment of concepts such as the postmodern [...] would not be designed to set up ‘new meta-narratives’, that is, would not be constituted in the attempt to re-establish a single, monolith, and legitimizing discourse, but rather in the attempt to articulate a weave of practices grounded in the particular and local” (1989 : 166). Soos wat reeds genoem is verkies Lyotard ‘n veelvuldigheid van heterogene, konflikterende en onversoembare geskiedenis bo ‘n universele perspektief op die verlede (Young, 1990 : 63). Foucault sluit by Lyotard aan in sy kritiek teenoor die strewe na ‘n “suprahistorical perspective” op die verlede wat tiperend is van tradisionele vorme van die historiografie (‘n sodanige poging om ‘n geheelbeeld op die geskiedenis te vorm word deur hom beskryf met die term *total history*) (1994b : 379). ‘n “Suprahistorical perspective” op die verlede het die funksie “to compose the finally reduced diversity of time into a totality fully closed upon itself”. Foucault beweer dus dat ons in plaas van ‘n strewe na ‘n geheelbeeld op die geskiedenis moet fokus op die uniekheid van elke gebeurtenis : “An entire historical tradition (theological and rationalistic) aims at dissolving the singular

event into an ideal continuity – as a teleological movement or a natural process. ‘Effective’ history, however, deals with events in terms of their most unique characteristics, their most acute manifestations” (Foucault, 1977 : 139 – 164).

Mikro-stories (vergelyk ook die bespreking in hoofstuk vyf) is in die geskiedskrywing die beliggaming van die bogenoemde ideaal om in plaas van ‘n geheelbeeld op die geskiedenis (in sintetiese vorme van die geskiedenis-beoefening) te fokus op die triviale of die lokale. Dit is ‘n term wat Ankersmit in sy studie *De navel van de geschiedenis. Over interpretatie en historische realiteit* (1990) bespreek en behels dat daar geskryf word oor persone wat binne die tradisionele vorme van die historiografie as irrelevant geag word of dat klein en betekenislose gebeure opgeteken word (Ankersmit, 1990 : 178, 221). In plaas van ‘n sintetiese beeld op die verlede, wat kenmerkend is van die tradisionele historiografie, is die mikro-storie ‘n dispersiewe vorm van geskiedskrywing (Ankersmit, 1990 : 58, 221).

Die egodokumente wat in *Heren van de Thee* en *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* gesitêr word, gee ‘n mens insig in die denk- en leefwêreld van mense wie se narratiewe andersyds tot die vergetelheid van die argief beperk sou wees. Haasse skeep in *Heren van de Thee* ‘n beeld van die mikrokosmos van twee koloniale families in die Ooste in die laat negentiende en vroeg twintigste eeu. Jane Fenoulhet beweer dat Haasse in *Heren van de Thee* ‘n nuwe dimensie aan die opgetekende geskiedenis van die Nederlandse kolonisasie van Java verleen deurdat sy dokumente ondersoek wat verband hou met die persoonlike en huislike lewe, die sosiale en “persoonlike” geskiedenis van die koloniste (1996 : 114).

Meer spesifiek sentreer die roman rondom die “mikro-storie” van Rudolf Kerkhoven, ‘n prototipe kolonis, wat na die afloop van sy studies in Europa in die

voetspore van sy oupa, pa en ooms (almal “heren van de thee”) volg en ook sy eie plantasieryk opbou. Nie lank nadat Rudolf Kerkhoven vanuit Nederland na die Ooste vertrek en hom vestig op die ongetemde plantasie Gamboeng nie, trou hy met Jenny Roosegaarde Bisschop. Die geïsoleerde bestaan van Rudolf Kerkhoven en sy gesin op hul afgesonderde plantasie in die Preanger word beskryf en daar word, in aansluiting by die sosiale geskiedskrywing, uitgebrei oor hul aanvanklike primitiewe behuising, probleme met die vind van genoegsame voedsel en die afwesigheid van goeie vervoermiddele.

Hierbenewens word die wel en weë van die uitgebreide familiekring van Rudolf en Jenny Kerkhoven in die roman geannoteer. Familieaangeleenthede soos die twis tussen Rudolf en sy familieleden ná sy vader se dood, wat grotendeels die gevolg was van Rudolf se hebsug, vorm ‘n fokuspunt in die roman. Groot historiese gebeurtenisse en invloedryke figure se narratiewe word gewoonlik in die tradisionele vorme van die historiografie aangeteken, maar in *Heren van de Thee* word daar, in aansluiting by *Eilande*, gefokus op mense wat binne die offisiële geskiedskrywing al vergete is. Daar word byvoorbeeld net sporadies na die Anglo-Boereoorlog verwys. Binne die familieverband van die Kerkhovens is die geboorte van ‘n kind of die afsterwe van ‘n familielid ‘n ewe belangrike historiese gebeurtenis as die gebeure waaraan daar in die politieke geskiedskrywing aandag geskenk word. Linda Hutcheon se opmerking dat daar in die postmodernistiese historiese fiksie sprake is van ‘n “questioning of the universal and totalizing in the name of the local and particular” kan dus met Haasse se romans geassosieer word (1988 : 12). Soos wat dit inderdaad uit Rudolf Kerkhoven se bestekopname aan die einde van sy lewe blyk, is dit sy eie familiekring en hul geskiedenis wat vir hom tel eerder as groot politieke gebeurtenisse :

Als student had hij geloofd dat hij van nature in een grotere ruimte thuishoorde dan de mensen die hij kende, maar dat was zelfbedrog geweest. In

werkelijkheid had zijn wereld altijd bestaan uit zijn ouders, broers en zusters, met een periferie van nog enkele leden uit de wijdvertakte familie die in zijn overgrootouders Van der Hucht haar oorsprong vindt. Met Jenny en zijn kinderen had hij een nieuwe ‘uitloop’ gevormd. In de praktijk had hij alle fasen van verbond en oorlog, conflict en gewapende vrede ervaren binnen de beperkte kring van zijn bloedverwanten (Haasse, 1992 : 291).

‘n Baie hinderlike aspek by lees van die roman is wel dat soveel skynbare irrelevante inligting oor die twee families waarom die roman sentreer, die Roosegaarde Bisschops en Kerkhovens, weergegee word. Die roman bestaan uit ‘n oneindigende hoeveelheid relase oor kindergeboortes, troues, sterftes, besonderhede oor die families se plantasies en familiegeskille. Daar behoort egter in ag geneem te word dat *Heren van de Thee* geskool is op Haasse se analise van familie-argiewe – waarin sulke skynbare betekense detail opgeteken sou wees. Ariane Baggerman skryf n.a.v. haar navorsing van familie-argiewe, wat naas die offisiële staatsargiewe bestaan, dat egodokumente tydens die negentiende eeu nie slegs geskryf is vir introspeksie deur die individu met die bedoeling dat niemand anders dit lees nie (2002 : 161 – 163). Sy noem dat gegoede Nederlandse families (sy verwys na ‘n “bourgeois archive tradition”) tydens die negentiende eeu outobiografiese tekste geskryf het wat vir die nageslag bewaar is en dit was ‘n poging tot die konstruksie van ‘n sogenaamde “family memory”. Die familie-argief is geskryf soos ‘n familie-epos, aldus Baggerman. Die oënskynlike irrelevante relase oor die Roosegaarde Bisschops en Kerkhovens wat in *Heren van de Thee* weergegee word, behoort dus geïnterpreteer word n.a.v. die tradisie van die familie-argief. Deur die feit dat Haasse enigsins aandag skenk aan die familie-argief as historiese bron gee sy ‘n alternatiewe perspektief op die geskiedenis as in die politiek-gerigte tradisionele vorme van historiografie.

Henriëtte Roos beweer dat Haasse in *Heren van de Thee* daarin slaag om ‘n mens ‘n stem en perspektief anders as die dominante een te laat hoor deur haar ondersoek van die familie-argiewe van die Kerkhovens (1994 : 36). Sy noem ook

dat *Heren van de Thee* illustreer dat “die kern van ‘n mens se bestaan nie deur die geboekstaafde geskiedenis nie, maar eerder deur persoonlike, en dikwels ongelese geskifte, openbaar en verklaar kan word” (Roos, 1994 : 34). Haasse se werkwyse word vervolgens deur Roos in verband met die Nuwe Historisisme. Die Nuwe Historisiste beoefen ‘n intertekstuele vorm van kritiek waardeur die ooreenkomste tussen diverse tekste binne ‘n sekere historiese periode ondersoek word (Brannigan, 1998 : 11, 154). Die verwantskap tussen tekste soos reisjoernale, dagboekinskrywings, kanonieke literêre tekste, strafdokumente, ens. interesseer die Nuwe Historisiste (Brannigan, 1998 : 11 12). Roos noem dat die Nuwe Historisiste konvensionele en dominante aannames oor die geskiedenis ondermyn deur te delf in onkonvensionele teksvorme (soos dagboeke of mondelinge mededelings) waardeur die stem van stemloses gehoor kan word (1994 : 30). Sodoende word ons perspektief op die geskiedenis verbreed : “Baie vereenvoudig kan ‘n primêre doelstelling van die Nuwe Historisisme beskryf word as ‘n poging om inligting oor eras en areas wat glad nie of onvolledig of verwronge deur die gekanoniseerde geskiedskrywing geboekstaaf is, te herwin” (Roos, 1994 : 30).

Met die skryf van *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* het Haasse op ooreenkomstige wyse egodokumente, briewe, memoires en kontrakte, wat betrekking het op die Bentincks en die Von Aldenburgs (asook die graaf Albrecht Wolfgang zu Schaumberg Lippe en sy gesin) bestudeer. Familie-intriges soos gereelde huwelike, die geboorte en opvoeding van kinders, die afsterwe van ‘n patriarg of die buite-egtelike verhouding tussen Charlotte Sophie Bentinck en die graaf Albrecht Wolfgang zu Schaumberg Lippe, ‘n familieskandaal, vorm in die roman ‘n groter fokuspunt as belangrike politieke aangeleenthede soos ‘n potensiële oorlog tussen Spanje en Engeland (Haasse, 1978 : 274).

Dit is duidelik dat Haasse ‘n mens se gekondisioneerde idees van wat as belangrik of onbelangrik in die geskiedenis geag behoort te word, uitdaag. Haasse verskuif

ons perspektief vanaf die politieke sfeer van die geskiedenis na die private en die biografiese, waarvan die egodokumente wat binne haar romans aangehaal word, spreek. Henriëtte Roos beweer dat die persoonlike eerder as die politiese in Haasse se historiese romans vooropgestel word : “[her] narratives reveal no great political secrets nor do they notarize grand events : intimate experiences are told retrospectively, the mood is nostalgic, the matters personal” (1994 : 27). Hutcheon (1988 : 94) merk op dat daar in die postmodernistiese historiese roman sprake is van ‘n poging “[to] elevate ‘private experience to public consciousness’ [...] to render inextricable the public and historical and the private and biographical”, wat van toepassing is op Haasse se romans.

Die bogenoemde herinner ook aan Louise Viljoen se kommentaar dat ‘n roman soos *Belemmering* (1990) deur Lettie Viljoen die tradisionele skeiding tussen die offisiële geskiedenis en die familiegeskiedenis ondergrawe : “the narratives about public histories are juxtaposed with the narratives about family histories” (1993 : 12). Daar is volgens Viljoen in *Belemmering* sprake van ‘n denaturalisasie van die tradisionele onderskeid tussen die “public and private” oftewel die “personal and the political”. ‘n Soortgelyke vermenging van die private en biografiese met die politiese vind plaas in Elsa Joubert se *Die Reise van Isobelle* (1995). Matilda Smith noem dat ‘n persoonlike familiegeskiedenis in hierdie roman vermeng word met die kollektiewe Suid-Afrikaanse geskiedenis vanaf die begin van die twintigste eeu (1998 : “opsomming”).

Lawrence Stone noem dat daar in die dissipline van die historiografie vandag ‘n toenemende belangstelling in die alledaagse lewens van mense eerder as in politieke gebeurtenisse is. As gevolg van die toedoen van die sosiale geskiedskrywing het daar volgens Stone ‘n “radical shift of subjectmatter” in die historiografie plaasgevind (1978 : 23). Daar is dus vandag sprake van ‘n belangstelling in die “private lives of quite obscure people” eerder as in

magskwessies of in “kings and prime ministers, wars and diplomacy” (Stone, 1981 : 92)⁶³. Hierdie ontwikkelinge in die historiografie het gelei tot die ontstaan van nuwe studievervelde, soos die familiegeskiedenis, wat binne die tradisionele geskiedskrywing as irrelevant geag is :

the history of the family [...] embraces not only the demographic limits which constrain family life but also kinship ties, family and household structures, marriage arrangements and conventions and their economic and social causes and consequences, changing sex roles and their differentiation over time, changing attitudes toward and practice of sexual relations, and changes in the affective ties binding husband and wife, and parents and children (1981 : 25).

7.4.3 Gender, die historiografie en die historiese roman

Heren van de Thee en *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* sou nie soos *Eilande* volkome geassosieer kon word met Brian McHale se begrip apokriewe geskiedskrywing nie. Haasse analiseer wel dokumente en figure binne die geskiedenis wat geen of min aandag kry binne die tradisionele politiek-georiënteerde historiografie nie, maar die meeste figure in haar romans kom hoofsaaklik uit die bevoorregte klas. ‘n Mens het dus hier nie te make met figure wat heeltemal binne die samelewing gemarginaliseer is soos in *Eilande* nie (byvoorbeeld Callenbach, Bart Borms, Daniel Zaaijman of De Grevenbroek). Daar is reeds genoem dat Haasse haar romans op familie-argiewe gebaseer het en familie-argiewe is hoofsaaklik saamgestel deur diegene wat tot die bevoorregte klas behoort het, soos die grawe en gravinne wie se stemme in *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* weergegee word of die welgestelde Javaanse

---

⁶³ Stone beweer dat “[until] very recently historians have [...] concentrated most of their attention on kings and presidents, nobles and bishops, generals and politicians. In the last few decades this situation has changed dramatically, and some of the major works of history have been devoted to inarticulate masses, whose annals have turned out, on inspection, to be certainly short but far from simple” (1981 : 92).

plantasie-eienaars en hul gesinne wie se narratiewe in *Heren van de Thee* neergepen word.

Haasse se historiese romans sluit egter wel by McHale se term “apokriewe” geskiedskrywing aan in die opsig dat vrouestemme uit die geskiedenis ‘n fokuspunt binne haar romans is. Kritiek uit feministiese kringe teenoor die Westerse historiografiese tradisie is gerig teenoor die feit dat dit ‘n diskoers is waarin ‘n manlike perspektief bevoordeel word ; Rendall verwys na die “male domination of the historical record” (1991 : 50). Maria Grever beweer dat die vakdissipline van die historiografie in die verlede op so ‘n wyse georganiseer was dat ‘n vroulike perspektief op die geskiedenis uitgesluit was :

De opkomst van de moderne, rationele geschiedwetenschap die resulteerde in het ontstaan van een eigen methodologie, epistemologie, onderzoekspraktijk en geschiedschrijving, steunde [...] op specifieke sekse- en genderverhoudingen. Geschiedwetenschap en geschiedenis raakten nauw met mannen en mannelijkheid verbonden. Uitsluitend mannelijke beroepsbeoefenaren organiseerden zich in historische genootschappen en verkregen leerstoelen aan de universiteiten (1999 : 538)⁶⁴.

Grever se stelling kan geassosieer word met die poststrukuralistiese kritiek waarin “institusionele, historiese, politiese en sosiale beperkinge op die produksie van die diskoers” aandag kry (Burger, 1995 : 31 – 33)⁶⁵. Foucault beweer dat diskoers deur ongeskrewe diskursiewe reëls gereguleer word ; diskoers is ‘n vorm van magsuitoefening. In die essay “The Order of Discourse” noem hy dat die regulering van kennis binne die vakdissipline een van die wyses is waarop diskoers instrumenteel is in die bevordering van sekere magsverhoudinge (vergelyk hoofstuk een). Elke navorser moet voldoen aan die teoretiese horison van die

---

⁶⁴ Ook Michelle Perrot noem dat “[since] history has existed as a ‘scientific’ discipline – in other words, more or less since the nineteenth century – the amount of attention given to women has varied, depending on men’s perception, since up until now, to all intents and purposes men were the only historians” (1984 : 2).

⁶⁵ Linda Hutcheon skenk eweneens volgens Burger aandag aan hierdie beperkinge op diskoers in haar studie *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction*.

dissipline wat 'n normatiewe en beperkende invloed op sy werk het, aldus Foucault. Dit herinner aan die bogenoemde tese van Grever oor die vakdissipline van die historiografie.

In die laaste twintig jaar was daar wel pogings om vrouens in die historiese rekord in te skryf (Offen, Pierson en Rendall, 1991 : xxx). Linda Hutcheon verwys na die ondergraving van eurosentriese, etnosentriese en ook androsentriese diskoerse in die postmodernisme. Daar is volgens haar in die eietydse historiografie, maar ook in die postmodernistiese kuns sprake van 'n belangstelling in marginale groepe wat 'n stilte beklee het in die geskiedenis op grond van hul klas, ras, etnisiteit of geslag (Hutcheon, 1988 : 61). Die poging wat in eietydse Afrikaanse historiese romans soos *Die Reise van Isobelle* deur Elsa Joubert, *Hierdie Lewe* van Karel Schoeman, *Anderkant die Stilte* deur André P. Brink of *Niggie* deur Ingrid Winterbach aangewend word om vrouestemme in die geskiedenis neer te pen, kan geassosieer word met 'n sodanige kritiek teenoor die androsentriese historiografiese tradisie. Virginia Woolf se *Orlando* kan eweneens in sekere opsigte beskou word as 'n feministiese alternatief tot die androsentriese geskiedskrywing (Woolf se manlike hoofkarakter, Orlando, gaan in die helfte van die roman in 'n onverklaarbare koma in en wanneer hy weer wakker word is hy 'n vrou !⁶⁶).

Haasse se gebruik van die egodokumente van Charlotte Sophie Bentinck in *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* om die geskiedenis van hierdie onkonvensionele vrouefiguur te rekonstrueer, herinner aan Antjie Krog se *Lady Anne* wat gebaseer is op die dagboek van Lady Anne Barnard en Melanie Grobler se *Tye en Swye van Hester H.* (1991) wat gebaseer is op die joernaal van

---

⁶⁶ Hierbenewens verontagsaam Woolf die konvensies van die realisme in die roman (wat natuurlik ook haar werk plaas in die raamwerk van die modernisme), omdat die lewensverhaal van Orlando, haar hoofkarakter, strek oor etlike eeue. Sy bied in hierdie opsig 'n irrasionele, vroulike alternatief tot die Westerse historiografiese tradisie wat gekenmerk word deur 'n empiriese benadering tot die historiografie.

Hester Harov. Dit is relevant dat Haasse haar historiese romans juis op egodokumente baseer omdat dit 'n uiters geskikte bron van inligting (of een van die min beskikbare bronne van inligting) is oor vrouens in die geskiedenis. Rudolf Dekker noem dat egodokumente vandag waardering geniet omdat dit inligting verskaf oor marginale groepe soos vrouens, “nie-europeërs” of slawe in die geskiedenis (2002 : 13, 16). Winnie Rust (2000 : 285) verwys na Annemarie van Niekerk se siening dat daar in die feministiese historiografie op dagboeke, outobiografieë en mondelinge bronne gefokus word. Offen, Pierson en Rendall beweer ook dat dagboeke, outobiografieë en briefwisselings beskou kan word as 'n belangrike inligtingsbron vir vrouegeskiedenis (1991 : xxxi).

Die ruimte vir die kreatiwiteit van vrouens was in die verlede beperk, aldus Koch (2002 : 169). Die skrywende vrou het volgens Koch buite die ideaalbeeld van die vrou (eggenote, moeder en huisvrou) gestaan en die brief of dagboek was een van die min aanvaarbare mediums waardeur vrouens hulself kon uitdruk. Sandra Gilbert en Susan Gubar analyseer juis in *The Madwoman in the Attic* die posisie van die negentiende eeuse vroulike outeur en vrese van die vrou rondom outeurskap as 'n “monstrous and unwomanly activity that transgressed cultural boundaries” (Showalter, 1986 : 6). Marijke Barend noem in haar artikel “‘Want de egaliteit maalt die schepsels in het hoofd’. Egodokumenten, vrouwen en verre reizen” dat vrouens in die geskiedenis in 'n mindere mate as mans deelgeneem het aan die skryftradisie (2002 : 27, 28). Alhoewel die egodokument die hoofsaaklike medium was waardeur vrouens hulself kon uitdruk, is daar in vergelyking met die biografiese tekste met manlike outeurs slegs 'n klein persentasie bewaarde egodokumente deur vrouens beskikbaar in die argiewe : “Uit een onderzoek in Nederlandse bibliotheken bleek dat minder dan tien procent van de ruim duizend bibliografisch beschreven egodocumenten uit de zestiende tot en met het begin van de negentiende eeuw werd geschreven door een vrouw” (Barend, 2002 : 37). Vrouens is in die geskiedenis met andersoortige tekstuele beperkinge

gekonfronteer as mans, aldus Barend (2002 : 27, 28). Vrouens het nie ‘n formele opvoeding gehad nie. In uitsonderlike gevalle is die dagboeke en briewe van vrouens (meesal vrouens uit die goeie stand) wel bewaar, soos die dagboek van Lady Anne Barnard, die briewe van Johanna Maria van Riebeeck of die dagboek van die susters Swellengrebel (die dogters van die goewerneur Hendrik Swellengrebel), soos wat Barend aantoon.

Egodokumente getuig van die unieke ervaringswêreld van die vrou in die geskiedenis – wat aansienlik verskil van die beeld op die verlede wat aangetref word in egodokumente wat deur manlike outeurs geskryf is. Barend noem dat die egodokumente met vroulike outeurs getipeer word deur ‘n vroulike diskoers wat behels dat aandag geskenk word aan menslike verhoudinge en huislike (“things happening inside the house”) of persoonlike gegewens (2002 : 27, 28). Jerzy Koch noem ook dat die huislike lewe en die vrou se gevoelslewe twee motiewe is wat sterk na vore tree in vrouens se egodokumente (2002 : 170). Die gesiteerde egodokumente van Jenny Kerkhoven, die vorstin Katharina van Rusland, Wilhelmine Marie von Aldenburg of Charlotte Sophie Bentinck in *Heren van de Thee* en *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* kan derhalwe beskryf word in terme van ‘n vroulike diskoers omdat dit ‘n mens ‘n beeld gee van die ervaringswêreld van onderskeidelik die agtiende en negentiende eeuse vrou, soos byvoorbeeld die feit dat jy jouself in jou tienerjare heel waarskynlik reeds bevind het binne ‘n gereëde huwelik of dat ‘n opvoeding of loopbaan jou as vrou nie beskore was nie.

Die feit dat die persoonlike en die huislike op die voorgrond geplaas word in Haasse se romans, met die aandag wat geskenk word aan kindergeboortes, die beskrywing van Jenny van Kerkhoven se primitiewe huis in die Preanger of die fokus op familiesake, is ‘n duidelike poging om vrouens se ervaring van die realiteit weer te gee. Hierdie fokus op die persoonlike, die private en die

biografiese, eerder as op groot politiese gebeurtenisse, is in terme van 'n feministiese perspektief op die geskiedenis relevant. Fenoulhet beweer dat Haasse 'n balans bewerkstellig tussen die offisiële weergawe van die geskiedenis en vrouegeskiedenis: "Hella Haasse's experiments with finding a new voice for the historical novelist are not limited to the fact-fiction relationship. Her persistent, yet never strident, efforts to shift the focus away from 'official' history and strike a better balance between the public domain and a more private history involving the lives of women and children, have helped redress an imbalance" (1996 : 111). Volgens Offen, Pierson en Rendall is 'n onderskeid tradisioneel binne androsentriese diskoerse tussen private en publieke wêreld, oftewel die politieke arena en die huishoudelike sfeer gehandhaaf (1991 : xxxii). In 'n feministiese diskoers word hierdie onderskeid egter ondergrawe. Warhol verwys na die bevraagtekening van die skeiding tussen die publieke sfeer ("the world of events, economics and men") en die private sfeer ("the world of domesticity, morality and women") binne die feministiese historiografie (1991 : 762).

Binne 'n feministiese perspektief op die geskiedenis is daar dus duidelik nuwe opvattinge oor wat binne die historiografie bestudeer moet word of wat in die geskiedenis as belangrik geag behoort te word. Die tradisionele, politiek-gerigte geskiedskrywing, wat deur manlike historici soos Ranke of Michelet beoefen is, is gekenmerk deur 'n fokus op "staten, staatsinstellings en staatsmannen" (Grever, 1999 : 538). Feministiese historici soos Jane Rendall glo dat hierdie eensydige blik op die politieke en "publieke" sfeer van die geskiedenis vandag aangevul moet word met 'n blik op die "private" geskiedenis van vrouens : "[those] who have seen only activity in the public sphere as historically worthy of study should now be challenged" (1991 : 50).

Feministiese historici beoefen derhalwe 'n apokriewe vorm van geskiedskrywing waarin gebeurtenisse en persone wat binne die kanonieke, manlike weergawe van

die geskiedenis genegeer is, ondersoek word. Yvonne Knibiehler noem dat daar in die feministiese geskiedskrywing gepoog word om gebeurtenisse wat binne die tradisionele, “manlike” geskiedskrywing as onbelangrik geag is, op te diep uit die geskiedenis om sodoende die tradisionele hiërargie van wat as belangrik en onbelangrik geag behoort te word in die geskiedenis om te keer (1984 : 35, 36). Feministe beweer boonop dat manlike historici se opvattinge oor geskiedenis geen ruimte laat vir vrouens se belewing van die realiteit nie : “Both historians and anthropologists emphasize the incompleteness of androcentric models of history and culture and the inadequacy of such models for the analysis of female experience” (Showalter, 1985 : 261)⁶⁷.

Haasse sluit by die bogenoemde aan omdat sake wat binne die tradisionele politiek-gerigte geskiedskrywing as irrelevant geag sou word, maar wat juis verband hou met die persoonlike geskiedenis van vrouens in haar romans beskryf word. Dit is veral die primitiewe verblyfomstandighede van Jenny Kerkhoven op die plantasie Gamboeng wat op uitvoerige wyse weergegee word in *Heren van de Thee* : “Haar huishouden stelde haar dagelijks voor problemen. Dag in dag uit bond zij de strijd aan tegen de tocht, die door de kieren van de deuren en de spleten in die planken vloer blies, en bij de lage temperaturen van het bergklimaat Rudolf, het kind en haar telkens weer verkoudheden bezorgde. Als het hard regende lekte het overal in huis. Vocht veroorzaakte zwarte vlekken in kleren, klamboes en linnengoed” (Haasse, 1992 : 177). Benewens bekommernisse oor die bekikbaarheid van genoegsame hoeveelhede vars kos in die afgesonderde Preanger, is daar ook die swangerskappe wat Jenny moet verduur en die

---

⁶⁷ Showalter skryf eweneens die volgende in hierdie verband : “Women have been left out of history not because of the evil conspiracies of men in general or male historians in particular, but because we have considered history only in male-centered terms. We have missed women and their activities, because we have asked questions of history which are inappropriate to women” (1986 : 260).

opvoeding van haar kinders waarop daar gefokus word. Lanters lewer die volgende kommentaar in hierdie verband :

Heren van de Thee [...] reveals a great deal about the daily lives of women – wives, daughters, and mothers of the tea planters. While the ups and downs of the men’s days are largely governed by word-related events such as crop yields, market forces, land improvement, and tea processing, the women’s stories are more personal as they struggle with inadequate housing and sanitation, lack of companionship and entertainment, the private worries of having too many children (or not being able to have any), of raising and teaching them after they are born, and of having to part with them when they are old enough to go to school in Holland (1994).

Die feit dat belangrike politieke gebeurtenisse in Haasse se historiese romans ‘n sekondêre rol beklee, kan beskou word as ‘n strategie om die tradisionele politiek-gerigte geskiedskrywing te bevraagteken. Hutcheon se opmerking dat daar in postmodernistiese historiese romans soos Christa Wolf se *Cassandra* sprake is van ‘n perspektiefverskuiwing vanaf “men and their politics and wars” na die “untold story of women and everyday life” herinner eweneens hieraan (1988 : 95).

Met betrekking tot die roman *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* noem Jane Fenoulhet eweneens dat ‘n “world-historical events” tot die agtergrond gereleger word waarteen gebeure afspeel (1996 : 113). Hierdie roman kan beskou word as ‘n korrekatief op die geboekstaafde, politiek-gerigte geskiedenis waarin hoofsaaklik mans en hul leefwêreld gedokumenteer word. Charlotte Sophie Bentinck, die protagonis van *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter*, kan gereken word as een van die eerste voorbeelde van ‘n feminis in die geskiedenis. Die patriargale waardes van die samelewing is deur hierdie agtiende eeuse gravin uitgedaag, met die gevolg dat sy ‘n buitestaander in die samelewing geword het. Sy het byvoorbeeld die feit dat haar erfposisie van haar as vrou ontnem is, betwis. Sy is egter ‘n historiese figuur wat binne die tradisionele politieke geskiedskrywing min aandag geniet het omdat

haar bydrae tot die geskiedenis weliswaar nie op 'n politieke vlak was nie : “Mrs Bentinck is a woman overlooked by history – nothing unusual when the prerequisite for inclusion is a position of power in the worlds of national or international politics” (Fenoulhet, 1996 : 113). Die volgende opmerking van Joris Gerits (1988 : 169) hou ook hiermee verband : “Mevrouw Bentinck hoort niet thuis in het pantheon van figuren als Ceaser, Filips II, Napoleon, maar Hella Haasse heeft wel duidelijk gemaakt dat deze vrouw in haar tijd en in haar klein domein geschiedenis heeft geschreven door de hardnekkigheid waarmee ze haar passie heeft gevolgd en blijvend gestalte gegeven tegen alle redelijkheid en conventie in”.

Benewens die feit dat die “persoonlike” sfeer van vrouens en vrouens se unieke beleving van die werklikheid in die feministiese historiografie aandag kry, word vrouens se subjekposisies ook in die feministiese historiografie en letterkunde geanaliseer. Linda Hutcheon staan juis in *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction* 'n hele hoofstuk af aan vraagstukke rondom subjektiwiteit en die geskiedenis. Sy ondersoek verskillende opponerende sienings van die subjek in die poststrukuralisme en die nuwe historiese roman.

In die poststrukuralisme is daar deur onder andere die toedoen van Foucault 'n poging om die humanistiese subjek te ondergrawe (vergelyk ook hoofstuk een in hierdie verband). Die humanistiese beskouing van die subjek word soos volg deur Victor Burgin omskryf : “The ‘individual’ presupposed in humanism is an autonomous being, possessed of self-knowledge and an irreducible core of ‘humanity’, a ‘human essence’ in which we all partake, an essence which strives over history progressively to perfect and realize itself” (Hutcheon, 1988 : 226). Foucault propageer in teenstelling tot hierdie humanistiese konsipiëring van die subjek egter 'n “dissosiasie van identiteit”, soos wat Visagie (1997 : 110) beweer. Daar word

in die postmodernisme verwys na die desentrering van die subjek (Waugh, 1989 : 7).

Soos wat Patricia Waugh (1989 : 1) aantoon, het die bogenoemde kritiek teenoor humanistiese opvattinge oor die subjek 'n groot invloed gehad op die postmodernistiese letterkunde. Daar is volgens Onega in die eietydse eksperimentele fiksie 'n obsessiewe poging om die subjek te dekonstrueer : “Analyzing the ways in which the contemporary novel nuances its reaction against the ‘master narratives’ of patriarchal humanism, the critics often point to the undermining of the concept of the ‘bourgeois individual subject’, which is denounced as one of the most widespread artificial constructions of the patriarchal system, of realistic fiction and of the Western worldview at large” (1995 : 139).

Terwyl humanistiese opvattinge oor die subjek binne 'n poststrukuralistiese konteks ondergrawe word, word 'n sodanige ondergraving van die subjek egter binne feministiese diskoerse as onvanpas geag. Waugh betoog dat vroueskrywers in die verlede immers nooit 'n eie subjektiwiteit kon ervaar wat hulle 'n gewaarwording van 'n persoonlike outonomie, 'n kontinue identiteit, 'n geskiedenis of 'n aktiewe rol in die wêreld kon gee nie (Visagie, 1997 : 110). In die feministiese diskoers is daar derhalwe juis 'n soeke na 'n koherente subjektiwiteit. Daar word in die feministiese letterkunde nie gefokus op die dekonstruksie van die subjek nie, maar op die konstruksie van die subjek (Waugh, 1989 : 20)⁶⁸. Alhoewel die feministiese letterkunde dus nou gekoppel is aan die postmodernistiese projek om die humanisme (in terme van die aandadigheid daarvan aan die vrou se onderdrukking) te ondergrawe, staan die feministiese outeur in 'n ambivalente posisie teenoor die postmodernisme (Waugh, 1989 : 14, 15). In hierdie opsig kan die posisie van die vroulike outeur

---

⁶⁸ Dit is egter nie net in die feministiese literêre kritiek waarin die vrou se subjektiwiteit 'n fokuspunt vorm nie. Judith Lowder Newton noem dat daar eweneens in die feministiese historiografie aandag geskenk word aan die konstruksie van subjektiwiteit (1998 : 154).

in die postmodernistiese letterkunde vergelyk word met die posisie van die swart/bruin/indiër skrywer : “[feminist] and black theory and practice, to name only the most evident, have qualified the (male, white, Euro-centered) poststructuralist rejection of the *cogito* and bourgeois subjectivity : they cannot reject that which they do not have, that to which they have not been allowed access [...] [feminist] theory and art [...] know they must first inscribe female subjectivity before they can contest it” (Hutcheon, 1988 : 226)⁶⁹.

Dit blyk dat die bogenoemde poging tot die “inskripsie” van die vrou se subjektiwiteit in die letterkunde ‘n komplekse proses is waarin die konvensionele sosiale rol van die vrou, asook die bestaande representasies van die vrou (uit ‘n manlike perspektief) in die letterkunde, geskiedenis of enige ander diskoers in ag geneem moet word. Die vrou word binne ‘n manlike diskoers dikwels voorgestel as die Ander : “Subjectivity, historically constructed and expressed through the phenomenological equation self/other, necessarily rests masculine ‘selfhood’ upon feminine ‘otherness’ ” (Waugh, 1989 : 8). Waugh noem dat daar in die feministiese kritiek aandag geskenk word aan die wyses waarop die vrou se subjektiwiteit binne die samelewing gekonstrueer word deur diskursiewe of ideologiese formasies (1989 : 2, 14). Hiermee word daar natuurlik baie nou aangesluit by Foucault se tese in “The Order of Discourse” oor die noue verbintenis tussen mag en diskoers en die wyse waarop die subjek deur diskursiewe reëls beheer word. Jane Rendall noem ook dat gender-identiteit binne die feministiese geskiedskrywing ‘n fokuspunt vorm. Die werk van Michel Foucault het volgens haar ‘n invloed gehad op feministiese historici se belangstelling in die ideologiese konstruksie van gender (Rendall, 1991: 51). Enige poging tot die vind van ‘n koherente identiteit gaan dus gepaard met ‘n

---

⁶⁹ Waugh skryf ook die volgende in hierdie verband : “Those excluded from or marginalized by the dominant culture – for reasons of class, gender, race, belief, appearance, or whatever [...] may *never* have experienced a sense of full subjectivity in the first place” (1989 : 2)

besef van die beperkinge wat op die vrou as subjek geplaas word en 'n poging om hierdie beperkinge uit te daag.

Die ideologiese konstruksie van gender word in *Heren van de Thee* onder meer belig deur die feit dat dit binne hierdie negentiende en vroeë twintigste eeuse families 'n vanselfsprekende feit is dat die seuns 'n opvoeding in Nederland mag geniet, maar die meisies in die Ooste by die familie agterbly. In die patriargale sisteem is die vrou nie veel meer as 'n besitting wat deur die man verower moet word nie, soos wat onder meer uit Rudolf se waarneming van Jenny blyk : “Hij had er alles voor over om haar blik weer vast te houden, het gesprek voort te zetten, dat hem boeide als een verkenningstocht, stap voor stap, in een onbekend gebied ; sinds een etmaal wist hij dat hij dat gebied voor zich zou opeisen, zoals hij Gamboeng ‘veroverd had’ ” (1992 : 143)⁷⁰.

Enkele pogings word weliswaar deur Jenny Kerkhoven aangewend om uit die patriargale sisteem te probeer ontsnap. Daar word onder andere verwys na haar ambisie om vir 'n Bataafse dagblad te begin skryf. Andersins poog sy ook om haar swangerskappe te beperk deur 'n kruieagtige middel : “[zij] was van plan in de toekomst haar leven anders in te richten [...] [voortaan] zou zij die kruiden gebruiken, om de ooievaar op een afstand te houden” (Haasse, 1992 : 208). Sy onderneem ook alleen 'n reis na Batavië (Haasse, 1992 : 208, 209). Hierdie identiteitstrewes van Jenny word in die roman gejuks taponeer met die sosiale rol wat die vrou behoort te vervul, waarmee die teks aansluit by die feministiese historiografie (Lowder Newton, 1998 : 155). Dit is byvoorbeeld onaanvaarbaar vir Rudolf Kerkhoven dat sy vrou met die koms van die motor leer om te bestuur. 'n Mens sou ook wonder of die diagnosering van Jenny se psigologiese

---

⁷⁰ Jenny beskryf haar moeder eweneens in haar dagboek as haar vader se besitting : “Papa adoreert haar, maar hij beschouwt haar als zijn eigendom, het spreekt voor hem vanzelf dat zij niets kan, niets is, zonder hem” (1992 : 152).

versteuring in 'n latere stadium van haar lewe nie verband hou met die feit dat haar gedrag nie altyd voldoen het aan die norm nie. Andersins kan haar psigologiese steurnis ook beskou word as 'n vorm van protes. Shoshona Felman noem in haar artikel "Women and Madness. The Critical Phallacy" dat "madness is the impasse confronting those whom cultural conditioning has deprived of the very means of protest or self-affirmation" (1991 : 7). Selfmoord is uiteindelik die enigste manier vir Jenny om uit 'n patriargale sisteem te ontsnap (Haasse, 1992 : 282). Die karakter Jenny in *Heren van de Thee* sluit aan by die tendens in die feministiese letterkunde om die vrou se buitestaanderskap in die samelewing, haar posisie as die Ander weer te gee (Waugh, 1989 : 11). Die buitestaanderskap van die vrou word ook dikwels in die feministiese letterkunde verbeeld in terme van 'n psigologiese afwyking of skisofrenie, aldus Waugh.

Terwyl die patriargale bestel nog op subtiele wyses in *Heren van de Thee* ondermyn word, verteenwoordig die roman *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* 'n besliste alternatief tot die androsentriese historiografiese tradisie. Charlotte Sophie Bentinck se gedrag en persoonlikheid strook nie met dié van die deursnit agtiende eeuse vrou nie. Sy verskil in 'n groot mate van haar moeder Wilhelmine Marie en haar niggie Lottgen wat beskryf kan word as deugsame, "blijmoedige" vrouens, " 'fijn' godsdienstig, familieziek, dol op nuwtjies, verhalen en skandalen uit de grote wereld waartoe zij behoren" (Haasse, 1978 : 32). Charlotte Sophie vergesel hierteenoor die mans op jagtogte, word op 'n jong ouderdom gefassineer deur die skrywer Voltaire en toon 'n buitengewone skryfvermoë. Sy ontwikkel later in haar leeftyd 'n belangstelling in goeie letterkunde, soos wat 'n mens uit 'n brief van Abraham Trembley aan haar kan aflei : "Ik heb de indruk, mevrouw, dat u nu wat ernstiger lectuur wenst en dat u geen belangstelling meer hebt voor die ellendige romans waarmee schobbejakken voor grof geld hart en geest van de mensen vergiften. Ik zal mij twee maal bedenken voor ik u iets dergelijks stuur" (Haasse, 1978 : 303). Haar

onkonvensionele persoonlikheid mag dalk ook ‘n moontlike verklaring wees vir haar vader se bekenning in sy “zelfportret” dat sy dogter nie volkome sy goedkeuring wegdra nie (Haasse, 1978 : 24).

Ten spyte van haar adellike afkoms is Charlotte Sophie onderhewig aan die beperkinge wat deur ‘n samelewing met patriargale waardes op haar geplaas word. In aansluiting by die feministiese kritiek word daar dus in die roman gefokus op die kulturele konstruksie van die vrou se subjektiwiteit (vgl. Belsey, 1991 : 593) of die wyse waarop die vrou se identiteitsvorming dikwels bepaal word deur ideologiese en diskursiewe formasies (vgl. Waugh, 1989 : 14, 24). Waugh verwys na feministiese outeurs se analise en ondergraving van die sosiaal-gefundeerde subjekposisies waarin die vrou gedwing word. Charlotte Sophie word op ‘n baie jong ouderdom en met ‘n klein mate van seggenskap in ‘n gereelde huwelik met Willem Bentinck in die eg verbind. Indien sy self ‘n eggenoot kon kies sou dit moontlik die graaf Albrecht Wolfgang zu Schaumburg Lippe wees, wat haar reeds met hul eerste ontmoeting fassineer. Die graaf word egter deur ‘n ironiese sameloop van omstandighede en deur haar ouers se toedoen binne ‘n gereelde huwelik met haar niggie Lottgen in die eg verbind.

As getroude vrou bied haar lewe in Den Haag saam met Willem Bentinck nog minder vryheid aan haar as haar grootwordjare op die landgoed Varel. Sy skryf aan haar vriend Albrecht Wolfgang zu Schaumburg Lippe dat sy vasgevang is in haar huis en slegs uitgaan om kerk toe te gaan of deel te hê aan ligsinnige vrouekuiertjies (Haasse, 1978 : 178). Dit herinner onder meer Viljoen se tese dat die konstruksie van genderidentiteit dikwels te make het met ruimtelike ordenings (2002 : 193). Sy verwys na die sosioloog Shirley Ardener se tese dat daar sekere “social maps” is waarvolgens reëls bepaal word vir ‘n man of vrou se gedrag en wat ook bepaal binne watter ruimtes ‘n man of vrou mag funksioneer. Ardener se kritiek word deur Viljoen van toepassing gemaak op *Hierdie Lewe* (1993) van

Karel Schoeman, waarin daar ook 'n duidelike onderskeid is tussen “vroulike” ruimtes en “manlike” ruimtes, die binne-ruimte (waarin die vrou vasgevang is) en die buite-ruimtes. Die skeiding tussen “manlike” en “vroulike” ruimtes kom as volg in *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* ter sprake : “Charlotte Sophie verveelt zich in Den Haag. In brieven aan haar ouders beklagt zij zich erover, dat er voor vrouwen die niet tot de zeer besloten kring van diplomaten behoren weinig anders te doen is dan visites maken, kaartspelen en dozijnen romans lezen” (Haasse, 1978 : 153). Die briewe wat in *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* aangehaal word, skep 'n subtile beeld van die agtiende eeuse samelewing en die beperkinge op vrouens en individue in hierdie tyd. Die seksuele word byvoorbeeld nooit verwoord in die briewe tussen Charlotte Sophie en haar minnaar Albrecht Wolfgang nie, huwelike word deur die ouers gereël en 'n vrou het geen sê oor haar eie kinders nie. Die roman herinner in sekere opsigte aan die roman en flik *Age of Innocence* (deur Edith Warton) – omdat 'n mens hier te make het met 'n wêreld van sosiale beperkinge en reëls.

As vrou moet Charlotte Sophie aan sekere sosiale norme voldoen. Haar vader betig haar in 'n brief oor haar onkonvensionele en ondeugsame gedrag en beskryf aan haar die ideale gedrag van 'n vrou : “Zij moet waken tegen die gedecideerde toon en manier van doen [...] Zij moet haar drift intomen [...] Zij moet de besteding van haar inkomsten beter regelen” (1978 : 190 – 192). Haar “onbetaamlike” gedrag word in 'n brief van die heer Schrader aan die heer Neubour bespreek :

In mannen is die zogenaamde vivacité een karakterfout ; maar in vrouwen is het onverdraaglijk. En in een dame van stand is het 't toppunt van belachelijkheid en zelfs buitengewoon schadelijk, indien haar echtgenoot een openbare functie bekleedt, en als hij verplicht is rekening te houden mét en attenties te bewijzen áán andere personen van de Staat waarin hij leeft. Als die

Staat een Republiek is, gelden al deze overwegingen oneindig veel meer. De voornaamheid van een vrouw van hoge rang bestaat juist hierin dat zij beseft dat haar positie en haar beschaving haar in staat stellen met meer gemak al wat goed, waardig en minzaam is in praktijk te brengen dan mensen van lagere afkomst dat kunnen ; dat zij zich niets gelegen laat liggen aan scherpzinnige opmerkingen vol geestigheid of kennis, kortom aan al die dingen waar mensen zich gewoonlijk op laten voorstaan ; dat zij niet het hoogste woord heeft en niet wil schitteren in gezelschap (Haasse, 1978 : 145).

Charlotte Sophie Bentinck is in sekere opsigte die antitese van die tipiese heldinne wat in die klassieke dagboekromans of briefromans voorgekom het. Daar is reeds in gedeelte 6.3 genoem dat Haasse se romans intertekstuele verbande toon met twee verouderde genres, die dagboekroman en die briefroman. Martens beskryf die stereotipe heldin wat in die negentiende eeuse briefjoernaalroman voorgekom het as volg : “One can expect her to be chaste, well bred, and reserved ; she behaves herself irreproachably, and with the greatest delicacy [...] she desires to marry the one man that she loves, and she is sensitive, yet above all things obedient to the wishes of her parents ; if her story takes her beyond her wedding, she proves a steadfast wife and a tender, self-sacrificing mother” (Martens, 1985 : 79)⁷¹. Charlotte Sophie Bentinck se karakter kontrasteer natuurlik heeltemal met hierdie beeld van die deugsame vrou in die letterkunde ; hierdie anti-heldin van Haasse is dus ‘n moontlike kommentaar op stereotipe uitbeeldings van die vrou in die letterkunde. Charlotte Sophie “oortree” op verskeie wyses die ideaalbeeld van die vrou in die literatuur. Sy verlaat haar eggenoot Willem Bentinck en gaan ‘n buite-egtelike verhouding aan met Albrecht Wolfgang zu Schaumberg Lippe. Later skei sy van Willem Bentinck. Sy verwek twee buite-egtelike kinders by Albrecht Wolfgang. Haar gedrag is selfs binne ‘n hedendaagse konteks onaanvaarbaar. Charlotte Sophie kan dus beskou word as die antitese van die stereotipe representasie van die vrou deur manlike skrywers. Waugh beweer juis dat die feministiese outeur krities is teenoor die “literary abuse or textual

---

⁷¹ Op hierdie chauvinistiese uitbeelding van die vrou in die negentiende eeuse briefroman was daar slegs een uitsondering in die laat negentiende eeu, naamlik Duitse briefromans (die sogenaamde *Frauenroman*), wat uit ‘n feministiese oogpunt geskryf is (Martens, 1985 : 174).

harassment of women in classic and popular male literature” (1989 : 28). Elaine Showalter noem dat die stereotipe beeld van die vrou in die literatuur binne die feministiese kritiek uitgedaag word (1986 : 5).

Charlotte Sophie se soeke na ‘n koherente identiteit en haar emansipasieproses is ‘n verdere motief in *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter*, soos wat die titel van die roman reeds suggereer. Tydens haar jeug beskik sy nog nie oor ‘n selfstandige of koherente identiteit nie, soos wat uit die volgende frase uit ‘n outobiografiese “zelfportret” blyk : “Ik weet niet waarom ik mijn portret moet maken. Ik ken mezelf niet. Als er alleen sprake was van het uiterlijk, hoefde ik maar voor een spiegel te gaan zitten om mezelf nauwkeurig te beschrijven ; maar er bestaan geen spiegels voor ons binneste” (Haasse, 1978 : 47). Die annotering van Charlotte Sophie se “zelfportret” in die roman is relevant, omdat outobiografiese geskrifte, soos wat Mascuch dit stel, te make het met die konstruksie van ‘n eie identiteit (Dekker, 2002 : 12). Hennie Aucamp (1998 : 7) skryf dat die ego of die ek (op byna ekshibisionistiese wyse) sentraal staan in die mededelings wat ‘n mens in egodokumente soos briewe, dagboeke, outobiografieë en memoires vind. Kriel assosieer verder die dagboek met ‘n soeke na selfkennis (1998 : 94). In hierdie opsig herinner die roman aan Hettie Smit se roman *Sy kom met die Sekelmaan* waarin ‘n dagboekformaat eweneens benut word en die vrou se soeke na ‘n eie identiteit vooropgestel word : “De hele roman vindt zijn motivatie in de impuls om de geestestoestanden van het schrijvende ik te onthouden, te herinneren en vast te leggen” (Koch, 2002 : 171).

Charlotte Sophie se soeke na ‘n eie identiteit maak van haar ‘n buitestaander in die samelewing. As houvrou van Albrecht Wolfgang zu Schaumberg Lippe en moeder van hul buite-egtelike kinders is sy ‘n verstoteling in die samelewing. Haar egskedding met Willem Bentinck het tot gevolg dat sy op ‘n onregverdige wyse van haar erfposisie onteien word en ook verhinder word om ooit weer hul seuns te

sien. In vele opsigte kan Charlotte Sophie beskryf word as ‘n vrou wat voor haar tyd was. Sy wend enkele pogings aan om Willem Bentinck se pogings om die landgoed Varel uit haar besit te neem, te betwis. Die onregverdige behandeling van die vrou in die samelewing (‘n samelewing waarin sy geen besitreg op eiendom, geen voorregte soos ‘n skoolopleiding, geen reg op ‘n erfposisie, geen gesag oor die opvoeding van haar kinders of die voorreg van ‘n eie beroep het nie) word verder deur haar beskryf in ‘n eie reeks verhandelinge – ‘n vroeë voorbeeld van ‘n feministiese geskiedenis, wat herinner aan ‘n teks soos Virginia Woolf se *A room of one’s own* (Haasse, 1978 : 367 – 369).

Die verhouding met Albrecht Wolfgang bied wel nie vir Charlotte Sophie die volkome vryheid waarop sy gehoop het nie. Hul verhouding versuur boonop wanneer hy nog ‘n buite-egtelike verhouding aangaan (Haasse, 1978 : 402). Dit is eers na Albrecht Wolfgang se sterwe (in ‘n tweegeveg) wat sy haar emansipasieproses voltooi wanneer sy op reis gaan, om eerstens hulp by Friedrich die tweede van Duitsland in te win m.b.t. die onregverdige onteiening van haar eiendom deur Willem Bentinck en tweedens ‘n nuwe lewe en “selfbewustzijn” te ontdek in “verre landen” waar sy keiserinne, filosowe en geleerdes ontmoet (Haasse, 1978 : 454). Hierdie reis wat Charlotte Sophie onderneem word verder in die opvolgroman van *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* weergegee (*De groten der aarde of Bentinck tegen Bentinck* (1980)).

Waugh noem dat stereotipes in die letterkunde dikwels in die feministiese roman omgekeer word en hier is dus sprake van ‘n omkering van die manlike *Quest-narratief* wat tiperend was van die negentiende eeuse letterkunde (1989 : 22, 23). In die negentiende eeuse realistiese roman was die man gewoonlik die heldefiguur, terwyl die vrou ‘n passiewe rol beklee het, soos wat Waugh dit beskryf : “The male hero may act in the world to assert his subjectivity and autonomy, but the woman character may only provide the domestic world of feeling”. Die feit dat

Charlotte Sophie se minnaar (Albrecht Wolfgang) tot sterwe kom en sy vervolgens op 'n reis gaan, kan beskou word as 'n omkering van hierdie tipiese karakterbeelding van die man en vrou in die letterkunde. Terwyl haar minnaar leef is sy nog in 'n sekere sin in 'n passiewe vroulike rol, maar wanneer hy sterf gaan sy op reis en voltooi haar emansipasieproses.

7.4.4 *Heren van de Thee* : die ambivalente posisie van die vrou in die koloniale bestel

Terwyl die vrou die fokuspunt vorm van beide *Heren van de Thee* en *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter*, ondergaan Jenny Kerkhoven in *Heren van de Thee* nooit 'n volledige emansipasieproses nie en bly sy in die posisie van die Ander in die teks. Haasse probeer duidelik in hierdie roman die posisie van die vrou in die patriargale bestel belig. Ten spyte van die feit dat Jenny se perspektief en haar dagboekuittreksels in die tweede gedeelte van die roman weergegee word, is dit Rudolf Kerkhoven se perspektief wat in die roman oorheers (vgl. Roos (1994 : 35) se opmerking) en sy bly grotendeels in die posisie van die “passive and objectified ‘other’ in the male constructed dichotomy ‘self/other’ ” (Onega, 1995 : 139). Haar posisie in die samelewing kan in 'n sekere mate in verband gebring word met die posisie van indigene. Daar is in *Heren van de Thee* soos in *Eilande* 'n stilte i.v.m. die Ander. Die plantasiewerkers op Gamboeng kom skaars ter sprake en die Kerkhoven kinders se kinderoppasser Engko word nie tot 'n ronde karakter ontwikkel nie. Dit is verder opmerklik dat Eduard Kerkhoven, Rudolf Kerkhoven se oom, se konkubine Goey La Nio slegs sporadies ter sprake kom.

Peter van Zonnenveld beskryf die Indies-Nederlandse letterkunde as koloniale literatuur waarin die historiese en psigologiese konfrontasie tussen die ooste en weste weergegee word (1988 : 10). Henriëtte Roos skryf dat dit 'n kerngegewe

van die postkoloniale letterkunde is dat daar met die visie van diegene wat voorheen gemarginaliseer is gekyk word, terwyl koloniale literatuur verwys na literatuur waarin die sentrum se visie op die gemarginaliseerdes die dominante perspektief is (1994 : 29). Die meerderheid van Indies-Nederlandse letterkunde verteenwoordig volgens Roos ‘n sodanige koloniale perspektief op die Ander, “gesien die feit dat in die oorgrote meerderheid van die tekste daar wel vanuit ‘n Nederlandse perspektief na die Indonesiese wêreld gekyk word”. *Heren van de Thee* verteenwoordig inderdaad die perspektief van die kolonis op die Ander en op Indonesië, soos beliggaam deur die stem en perspektief van Rudolf Kerkhoven. Rudolf se verhaal wat in die roman weergegee word, vanaf sy studentedae tot sy vestiging op die plantasie Gamboeng en sy uiteindelijke status as die skatryk eienaar van enkele plantasies, is basies die verhaal van elke kolonis wat hom suksesvol in die Ooste gevestig het. *Heren van de Thee* herinner aan die formaat van die klassieke *Bildungsroman* waarin ‘n manlike hoofkarakter, ten spyte van weerstand in die lewe, sukses behaal.

Die roman sluit dus aan by *Eilande* in die opsig dat die kolonis se perspektief weergegee word in plaas van die perspektief van die gekoloniseerde. Hierdie koloniale perspektief kom reeds baie duidelik na vore in die eerste hoofstuk van die roman, naamlik “Gamboeng, de eerste dag”, wanneer Rudolf Kerkhoven die onbewerkte plantasie Gamboeng vir die eerste keer besoek. Die landskapsbeskrywing van Gamboeng in hierdie hoofstuk, soos gesien uit die perspektief van Rudolf Kerkhoven, herinner aan David Spurr se kommentaar oor die “strategic, aesthetic, or economic valorization of the landscape” binne die koloniale diskoers (en veral binne koloniale reisjoernale) (1993 : 17). Die wyse waarop die indigene in *Heren van de Thee* beskryf en waargeneem word, strook verder met die idee binne die koloniale diskoers dat die Europese individu superieur is in vergelyking met nie-Europese mense en kulture (vergelyk Ashcroft, Griffiths en Tiffin, 1989 : 7). *Heren van de Thee* verteenwoordig egter

soos *Eilande* ‘n subtiele kritiek teenoor die koloniale diskoers. ‘n Mens dink in hierdie verband veral aan ‘n insident waar Rudolf met ‘n Soendanse edelman, Karta Winata, die koloniale roman *Robinson Crusoe* bespreek : “Op de vraag wat hij eigenlijk van *Robinson Crusoe* vond, antwoordde Karta Winata dat hij in dat boek de langzaam groeiende verstandhouding tussen een beschaafd en een door onwetendheid lager staand mens voortreffelijk uitgebeeld achtte. Rudolf had de vraag gesteld, omdat hij zich kon voorstellen dat de leerlingen van de Soendase kweekschool wellicht een opvoedkundige tendens – en een weinig vleierende vergelijking – zouden vermoeden over een westerling en een wilde. Achteraf was hij er nog niet zo zeker van dat Karta Winata niet juist het omgekeerde had bedoeld” (Haasse, 1992 : 102, 105). Die Ander word eweneens uit ‘n tipiese koloniale blik waargeneem in gevalle soos die volgende : “De maaltijd bestond uit soep, getrokken van een meegebrachte kip. Scherpere geuren verrienden dat Moentajas en Djengot zich achter het huisje te goed deden aan een van die inheemse gerechten waar hij maar steeds niet aan wennen kon” (Haasse, 1992 : 14). Hier is dus sprake van ‘n subtiele kritiek op die koloniale visie van die Ander.

In romans soos *Eilande* en *Heren van de Thee* is die stem en perspektief van die Ander afwesig, maar soos in *Eilande* moet daar ook in die stiltes van die teks gelees word in *Heren van de Thee*. In aansluiting by die stilte wat in *Eilande* gehandhaaf teenoor Eva/Krotoa en Piernella is daar in *Heren van de Thee* ‘n stilte m.b.t. die figuur Goey La Nio. As figuur wat effektief tussen twee kulture geleef het, herinner sy in ‘n groot mate aan Eva/ Krotoa in *Eilande*. As vrou en indigeen was sy “dubbeld” gemarginaliseer binne die samelewing. Goey La Nio was die konkubine van Rudolf Kerkhoven se oom Eduard Kerkhoven en ook die ma van sy drie kinders. Dit blyk dat dit binne die koloniale families nie toelaatbaar of aanvaarbaar is dat daar oor die verbintenis tussen Goey La Nio en Rudolf se

oom, Eduard Kerkhoven, gepraat word nie. Rudolf kom slegs per toeval te wete van die verbintenis tussen Goey La Nio en Eduard Kerkhoven :

In het afgelopen voorjaar had een van de tantes Rudolf onder geheimhouding een brief laten lezen die zij van zijn moeder ontvangen had. Er stonden dingen in over Eduard, waarvan niemand in de familie ooit iets had vermoed. De in aller ogen ‘eeuwige vrijgezel’ bleek een vrouw en twee kinderen te hebben. Maar de vrouw was een Chinese, en hun verbintenis stond niet op één lijn met een Europees huwelijk [...] Het bericht had de bewuste tante erg aangegrepen – zij wist niet hoe zij er de anderen van in kennis moest stellen [...] Hij vond niet dat hij aan zijn ouders kon laten merken dat hij het geheim kende, voor zij zelf hem in vertrouwen nemen (Haasse, 1992 : 42).

Tineke Hellwig skryf in haar artikel “Asian Women in the Lives of Dutch Tea Planters : Two Narratives from West Java” (2001 : 161) dat inter-rassige verhoudings tussen Indonesiese vrouens en Nederlandse mans ‘n algemene verskynsel in Indonesië was. Dit was egter ‘n praktyk wat met afkeur bejeën is deur die Nederlandse gemeenskap : “Dutch people in the Netherlands had great difficulties accepting concubinage and illegitimate children, as the existence of both were in absolute conflict with Dutch Christian morality”. Hellwig verwys in haar artikel na die verhouding tussen Goey La Nio en Eduard Kerkhoven wat in Haasse se *Heren van de Thee* uitgebeeld word. Soos wat dit uit Hellwig (2001 : 162) se artikel blyk, dra Haasse se roman daartoe by om ‘n stiltes in die geskiedenis in te vul m.b.t. die lot van die Indonesiese konkubine, wat binne ‘n manlike en koloniale weergawe van die geskiedenis genegeer is.

Dit is opmerklik dat *Heren van de Thee* ‘n aanklag is teenoor die koloniale bestel, maar ook terselfdertyd teenoor die patriargale bestel. ‘n Patriargale diskoers word ondergrawe deur die invoer van subperspektiewe, waardeur die posisie van die vrou binne die koloniale sfeer belig word, aldus Roos (1994 : 35). Die posisie van die vrou binne die patriargale bestel word onder meer belig deur die twee kontrasterende fotos van onderskeidelik sy vader en sy moeder wat Rudolf as ‘n

jong man in sy besit het. Rudolf se pa se foto word soos volg beskryf : “Als altijd trof hem het waardige, voorname uiterlijk van zijn vader : dat hoge voorhoofd, die milde open blik. Mr. R. Kerkhoven senior zat ontspannen in een gebeeldhouwde stoel, de rechterarm losjes gesteund op een tafel, zijn glacéhandschoenen in de linkerhand” (Haasse, 1992 : 26). Hierteenoor beskryf hy die foto van sy ma soos volg : “Het portret van zijn moeder riep bij nadere beschouwing vragen op. Hij bewonderde haar mooie ogen, maar meende nu toch bij haar mondhoeken al een zweem van de droevige trek te bespeuren die zich op de Bataviase fotografie tot een verbeterde lijn had verhard. Hij wist uit brieven dat zij vaak aan hoofdpijn leed, en last had van wat zijn vader ‘zenuwachtigheid’ noemde” (Haasse, 1992 : 27). Die onderdrukte posisie van die vrou binne die patriargale/koloniale bestel word dus versigbaar, wat ook die onderliggende ironie van die titel, *Heren van de Thee*, onderstreep. Rudolf Kerkhoven skets in die eerste gedeelte van die roman ‘n perfekte prentjie van sy welgestelde koloniale familie en hul wêreld van oorfloed ; hy besoek byvoorbeeld die reuse landgoed Duin en Berg van sy “oudoom” Guillaume van der Hucht waar die huis getuig van ‘n uitspattige lewensstyl met die uitgestalde jagtrofeë en kosbare “curiositeite” soos Chinese en Japanse porselein. Hierdie perfekte wêreldtjie van die koloniste het egter ook tekortkominge – soos die gemarginaliseerde posisie van die vrou.

Die bogenoemde aspek van die roman herinner aan André P. Brink se *Anderkant die Stilte* (2002). Brink diep ‘n vergete stuk geskiedenis op uit die koloniale verlede van Namibië, naamlik die lot van minderbevoorregte Duitse vrouens wat “ingevoer” is vanuit Duitsland om te trou met die Duitse mans in die kolonie. Die geweld teenoor vrouens binne die koloniale bestel word op ‘n eksplisiete wyse – wat neig na oordrywing – uitgebeeld ; die beskrywing van verkragtings en verminkings het veral op die vroulike leser ‘n ontstellende effek. Hanna X, die hoofkarakter, is een van die slagoffers van die Duitse soldate se geweld teenoor vrouens en bly as gevolg van haar onaansienlike, verminkte gesig in *Frauenstein*,

‘n tehuis iewers in die woestyn vir die ongewenste Duitse vrouens in die kolonie. Daar is dus ‘n duidelike poging om die genegeerde stem van die vrou in die geskiedenis weer te gee. Brink se (stereotipe) uitbeelding van die vrou as ‘n seksuele objek werp wel uit ‘n feministiese perspektief sekere vrae op. Soos wat reeds in die voorafgaande onderafdeling genoem is, poog die feministiese skrywer/skryfster om stereotipes in die letterkunde in verband met die representasie van die vrou om te keer (daar is reeds genoem dat die feministiese letterkunde volgens Waugh (1989 : 28) ‘n reaksie is teen die “literary abuse or textual harassment of women in classic and popular male literature”). Die vraag is egter of Brink nie juis voortbou op die beeld van die vrou in die letterkunde soos waargeneem uit ‘n patriargale of chauvinistiese oogpunt nie. Hanna X is wel nie ‘n stereotipe beeldskone heldin nie (haar gesig is intendeel afskuwelik vermink), maar Brink maak hom soms skuldig daaraan om die vrou in die stereotipe rol van seksuele objek voor te stel. Dit is dus ‘n moontlike beswaar teenoor die roman : die seksuele vergrype van mans in die koloniale bestel word op so ‘n grafiese wyse uitgebeeld en oorheers die romanteks in so ‘n mate dat die identiteit van die vrou in die koloniale bestel en in die geskiedenis vereenvoudig word in terme van haar posisie as ‘n seksuele objek.

Van Coller (2005 : 10) verwys na die kritiek wat teenoor *Anderkant die Stilte* gelewer is in terme van die neiging tot stereotipering, karikaturisering en oordrywing. Hy skryf ook met betrekking tot die uitbeelding van die manlike karakters in die roman dat “[bykans] alle mans is seksuele perverte wat óf seks koop óf afdwing [...] Verteenwoordigers van die koloniale maghebbers (byvoorbeeld soldate) word almal so uitgebeeld dat die berugte Hollywood-Nazi’s soos engele naas hulle vertoon”. Brink maak van ‘n groteske, bykans karnavaleske verstelstyl gebruik, aldus Van Coller. Die oordrywing en stereotipering in *Anderkant die Stilte* is egter in ‘n sekere mate instrumenteel. Brink plaas deur die uitbeelding van die geweld teenoor vrouens binne ‘n

koloniale konteks mans as onderdrukkers en geweldenaars in die beskuldigdebank, aldus Van Coller. Die vrou se marginale sosiale rol en haar marginale posisie in die historiografie word volgens Van Coller in *Anderkant die Stilte* onder woorde gebring.

Terwyl die geweld teenoor vrouens op 'n grafiese en oordryfde wyse uitgebeeld word, is die roman per slot van sake wel 'n poging om Hanna X te bemagtig. *Anderkant die Stilte* kan beskryf word as 'n Uchroniese fantasie. Die feit dat die roman eindig waar Hanna X die man wat haar vermink het (Herr Hauptman Heinrich Böhlke) in die openbaar verneder, herinner aan die strategie binne Uchroniese fantasieë om die verloop van die geskiedenis in die guns van minderheidsgroepe om te keer.

Myns insiens lewer *Anderkant die Stilte* 'n bydrae tot die Afrikaanse letterkunde in die opsig dat die marginalisasie van die vrou in verband gebring word met die marginalisasie van die indigeen. Soos in *Heren van de Thee* word nie slegs die marginaliteit van die indigeen in die koloniale bestel vooropgestel nie, maar ook die marginaliteit van die vrou. Van Coller noem in hierdie verband dat die homogene historiografiese blanke diskoers binne 'n postkoloniale konteks nie bloot vervang kan word deur 'n dominante swart historiografie nie (2005 : 9). Brink vestig die leser se aandag op die kompleksiteit van die geskiedenis, want die blanke historiografiese diskoers wat binne 'n koloniale konteks in Suid-Afrika dominant was, was terselfdertyd ook 'n patriargale diskoers, aldus Van Coller.

Met die voorafgaande in gedagte is dit relevant dat Ashcroft, Griffiths en Tiffin beweer dat “[feminist] perspectives are of increasing importance in post-colonial criticism and indeed the strategies of recent feminist and recent post-colonial theory overlap and inform each other” (1989 : 31, 32). Feministiese kritici trek dikwels 'n analogie tussen die verhouding tussen mans en vrouens aan die een

kant en die verhouding tussen die kolonis en gekoloniseerde aan die ander kant. Daar word beweer dat die vrou binne die samelewing op metaforiese wyse “gekoloniseer” is : “They share with colonized races and peoples an intimate experience of their politics of oppression and repression” (Ashcroft, Griffiths en Tiffin, 1989 : 174). Robyn Warhol en Diane Herndl noem dat “feminists agree that the oppression of ethnic and racial minorities, gay men and lesbians, and working class people is closely tied to the oppression of women (1991 : x). Die wyse waarop die onderdrukking van vrouens soos Betsy Roosegaarde Bisschop en Jenny Kerkhoven binne ‘n patriargale sisteem belig word in *Heren van de Thee*, sluit hierby aan. Die vrou is in die koloniale situasie in ‘n ambivalente posisie : aandadig aan die koloniale bestel, maar ook slagoffer van die patriargale bestel. Van Zonnenveld noem met betrekking tot die (Indies-Nederlandse) koloniale literatuur dat die verhouding tussen man en vrou in hierdie koloniale romans nou saamhang met opvattinge oor die verwantskap tussen bevolkingsgroepe in die koloniale sisteem (1988 : 13, 14). Haasse se roman verteenwoordig derhalwe ook ‘n kritiek teenoor die uitbeelding van die vrou in die Nederlandse koloniale letterkunde.

Dit blyk dus dat marginaliteit binne die koloniale ruimte nie ‘n eenduidige konsep is nie, maar dat ‘n mens eerder moet ondersoek instel na verskillende vorme van marginaliteit. Onderlinge verskille en ooreenkomste tussen marginale subjekte soos Jenny Kerkhoven en Goey La Nio behoort ondersoek te word. Hierdie aspek van *Heren van de Thee* herinner aan J.M. Coetzee se *Foe* (1986), ‘n postkoloniale herskrywing van Daniel Defoe se *Robinson Crusoe*, waarin subjekte ook om verskillende redes gemarginaliseer is. Die marginale posisie van die vrou Susan Barton in *Foe* kan vergelyk en gekontrasteer word met die posisie van die stom indigeen Friday.

7.5 Die geskiedskrywing as ‘n verbeeldingsvlug : *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven*

7.5.1 *Een gevaarlijke verhouding* : ‘n “gevaarlike” spel met die grense tussen werklikheid en verbeelding, “historie” en storie

Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven (1976), ‘n roman waarvoor Hella Haasse in 1977 die Literaire Witte prijs ontvang, kan beskryf word as ‘n ekperimentele teks waarin die grense tussen werklikheid en verbeelding, geskiedenis en fiksie getoets word. Jaap Goedegebuure (1996 : 448) is van mening dat Haasse in hierdie postmodernistiese historiese roman die kompleksiteit van die verhouding tussen werklikheid en fiksie ten toon stel : “[het] resultaat is dat de fictie realiteit aanneemt en de werkelijkheid de trekken van een verzinzel krijgt”. Die “gevaarlike spel” tussen fiksie en werklikheid, geskiedenis en verbeelding in *Een gevaarlijke verhouding* herinner aan die wyse waarop die grens tussen werklikheid en fiksie eweneens in die historiese romans van Louis Ferron opgehef word (vgl. die kommentaar van Goedegebuure (1996 : 448)). Ferron noem dat hy die grens tussen werklikheid en fiksie ophef omdat alles verbeelding is en dat hy “een andere werkelijkheid” inlyf by die bestaande werklikheid (Roggeman, 1983 : 8). Die “werklikheid” bestaan in Ferron se opinie nie net uit die alledaagse werklikheid nie, maar ook uit die werklikheid van fantasie en drome.

‘n Mens se eerste intuïsie as leser van *Een gevaarlijke verhouding* is om die roman nie te klassifiseer as ‘n historiese roman nie. Die roman speel nie af in die historiese werklikheid nie, betrek nie die retoriese middele van die Klassieke historiese roman soos ‘n *couleur locale* nie en daar is ook geen sprake van die gebruik van historiese gegewens of feite uit die historiese rekord om ten minste aan die roman die voorkoms van ‘n historiese roman te verleen nie. *Een*

gevaarlike verhouding verteenwoordig egter myns insiens ‘n spel met die historiese romangenre waarin die spelreëls van die historiese roman drasties oortree word en die limiete van die realisme uitgetoets word. Ontologiese vraagstukke met betrekking tot die representeerbaarheid van die historiese werklikheid word myns insiens in die roman vooropgestel deur die wyse waarop daar geensins gepoog word om die historiese werklikheid in hierdie roman op ‘n “argeologiese” wyse te rekonstrueer nie en die outeur eerder haar verbeelding benut om geskiedenis te skep. “Historie” word in die roman omvorm tot storie.

Die essayistiese en outobiografiese inslag van die teks bemoeilik as sulks die klassifikasie van die teks as ‘n roman. ‘n Geïnstusionaliseerde onderskeid tussen feitelike en fiksionele diskoerse word deur die eklektiese vermenging van diskursiewe vorme soos die essay, outobiografie, mite, roman, feministiese diskoers, historiese roman, ens. ondergrawe. Daar bestaan wel ooglopende ooreenkomste tussen *Een gevaarlike verhouding* en die briefroman. *Een gevaarlike verhouding* kan soos *Inteendeel* van André P. Brink beskryf word as ‘n postmodernistiese variant van die briefroman. Die briefwisseling tussen ‘n anonieme twintigste eeue outeur (Haasse ?) en ‘n berugte agtiende eeuse romankarakter, die markiesin de Merteuil uit Choderlos de Laclos se *Les liaisons dangereuses*, word weergegee. Soos in *Inteendeel* het ‘n mens dus hier te make met ‘n onmoontlike briefwisseling met ‘n irreële status, ‘n “irreële correspondentiesituatie” (vergelyk Gerlo (1982 : 125)), d.w.s ‘n uittarting van die romankonvensies van die realisme. Die roman is terselfdertyd ‘n herskrywing van De Laclos se *Les liaisons dangereuses* (1782), wat in die kritiek beskryf word as ‘n prototipiese Klassieke briefroman. Die laasgenoemde roman handel oor die “gevaarlike” verhouding tussen die vrydenke markiesin de Merteuil, ‘n *femme fatale*, en die vicomte Valmont. Sy is ‘n berugte romankarakter juis omdat sy uit wraak en jaloesie teenoor Valmont en sy geliefde Madame de Tourvel, Valmont in ‘n valstrik lei en sy dood veroorsaak in ‘n swaardgeveg. Haasse kies egter in *Een*

gevaarlijke verhouding die kant van hierdie *femme fatale* en herskryf haar verhaal uit 'n feministiese perspektief. Soos wat Foe deur J.M. Coetzee 'n postkoloniale en feministiese herskrywing van Daniel Defoe se *Robinson Crusoe* is, is *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* 'n feministiese herskrywing van *Les liaisons dangereuses*.

Die briefwisseling met die markiesin de Merteuil is die resultaat van die twintigste eeuse outeur (Haasse se alter ego ?) se fantasievlug of dagdroom wanneer sy naby haar tuiste in Den Haag 'n wandeling onderneem in die Daal-en-Bergse laan. Hierdie laan is in haar verbeelding 'n plek waar die romankarakter, die markiesin de Merteuil, moontlik kon tuisgaan tydens haar verblyf in Holland : “Ik stond met mijn gezicht gekeerd naar de Bosjes van Pex, wazig bruin en groen van jong loof, en stelde mij daar, tussen dat struweel, in plaats van tennisbanen, voetbalvelden, pony-menage en café-restaurant, een klein landshuis voor” (Haasse, 1976 : 5). Die hele romanteks en briefwisseling met die markiesin is derhalwe 'n ooglopende versinsel en verbeeldingsvlug. Dit is egter relevant dat daar geen pogings in die teks is om die fiktiewe aard daarvan te maskeer nie. In hierdie opsig kontrasteer *Een gevaarlijke verhouding* drasties met sogenaamde pseudo-feitelike (“pseudo-factual”) romans soos *A Journal of the Plague Year* deur Daniel Defoe waarin outeurs tot uiterstes sou gaan om die leser te oortuig van die waarheidsgetrouheid van hul vertellings. Die illusies wat op 'n sodanige wyse in die realisme gekoester word, word egter in die postmodernistiese teks ondergrawe : “De wereld van het boek wordt nadrukkelijk voorgesteld als een boekenwereld, een verhaal, een fictie” (Vervaeck, 1999 : 19).

Die verhaal en karakters in die postmodernistiese teks is dikwels ooglopend die resultaat van versinsels. Bart Vervaeck noem dat die postmodernistiese fiksie geen poging verteenwoordig om die konkrete of “egte” werklikheid weer te gee nie, maar dat die postmodernistiese fiksie “geënt” is op ander fiktiewe wêrelde (1999 :

121). Vervolgens is die implikasie dat die egte, waarneembare wêreld ook ‘n moontlike fiksie is. Die wêreld in die postmodernistiese roman word voorgestel as ‘n “opvoering” van ander fiksies (Vervaeck, 1999 : 21). So byvoorbeeld “parasiteer” die historiese roman *The Name of the Rose* deur Umberto Eco op die fiktiewe vorm van die speurverhaal met William van Baskerville in die rol van die “Sherlock Holmes” wat moet bepaal wie die misterieuse moorde in die abdy pleeg.

Haasse se hele roman *Een gevaarlijke verhouding* “teer” eweneens in ‘n groot mate op bestaande tekste en bestaande fiktiewe wêrelde. In aansluiting by poststrukturalistiese en postmodernistiese opvattinge oor tekstualiteit, kan *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* beskryf word as ‘n postmodernistiese spel met intertekstualiteit. Die twintigste eeuse outeur wat in die roman deelneem aan die briefwisseling is in gesprek met ‘n romankarakter, die “meest beruchte vrouwenfiguur uit de Europese letterkunde” (Haasse, 1976 : 7), naamlik die markiesin de Merteuil. Daar word gevra of dit geoorloof is om ‘n karakter wat deur ‘n ander skrywer geskep is weer te benut (Haasse, 1976 : 8). Dit is egter ‘n bekende postmodernistiese tegniek in die letterkunde om bekende, kanonieke tekste op ‘n palimpsestiese wyse te herskryf – waarvan *Foe* deur Coetzee ‘n voorbeeld is. Hambidge (1995 : 45, 51) beskryf die palimpstes of gesuperponeerde teks as ‘n bekende strategie in die postmodernistiese literatuur. ‘n Mens dink hier aan die voorbeeld van Hambidge se *Swart Koring* as die parodiërende herskrywing van *Sy kom met die Sekelmaan* deur Hettie Smit. Die intertekstuele spel in *Een gevaarlijke verhouding* met die briefroman van De Laclos hou verder ook verband met die verwysing na twee bekende agtiende eeuse Nederlandse outeurs, Betje Wolff en Aagje Deken, in die roman. Wolff en Deken was self ook beoefenaars van die briefromangenre en was onder meer bekend vir hul briefroman *Historie van Mejuffrouw Sarah Burgerhart* (1782).

Benewens die feit dat *Een gevaarlijke verhouding* 'n postmodernistiese eksperiment van die briefromangenre verteenwoordig, word die grense van die realisme ook soos in baie eietydse historiese romans in hierdie teks oorskry. Die parodiërende spel wat Haasse met die romankarakter die markiesin de Merteuil speel, sluit in dat die markiesin nie te alle tye in *Een gevaarlijke verhouding* behandel word soos 'n fiktiewe persoonasie nie, maar soos 'n werklike historiese persoon. Martha Gerlo noem in haar artikel "Hella S. Haasses gevaarlijke verhouding met de markiezin de Merteuil" dat Haasse ten opsigte van die markiesin de Merteuil "dezelfde houding [aanneemt] als t.o.v. de reële personen in haar historische romans" (1982 : 126). Die twintigste eeuse outeur wat in die teks aan die woord is, spekulêer dat De Laclos die markiesin de Merteuil moontlik geskool het op 'n vrou wat hy self geken het : "Heeft hij u, naar wel beweerd wordt, werkelijk naar levend model getekend ? Wilde hij op die manier wraak nemen op een schoonheid uit de hoge aristocratie die hem in zijn jeugd een om zijn – in versvorm geuite – adoratie had bespot ?" (Haasse, 1976 : 9). Die wyse waarop daar in *Een gevaarlijke verhouding* gespekuleer word oor die moontlikheid dat die romankarakter 'n werklike persoon was, herinner aan Bart Vervaeck se opmerking dat moontlikhede en toevallighede in die postmodernistiese wêreld belangriker geag word as feite (1999 : 155). Die twintigste eeuse outeur noem ook dat die karakter van die markiesin de Merteuil in *Les liaisons dangereuses* op so 'n lewensgetroue wyse geskep word dat 'n mens kan glo sy het werklik bestaan (Haasse, 1976 : 7). Met hierdie spekulasies in gedagte word die markiesin dus soms in die romanteks aangespreek asof sy 'n werklike persoon was en ook 'n "stem" gegun in die briefwisseling met die twintigste eeuse outeur in die teks. Fiksie word dus in die roman aangebied asof dit feit is. Daar is dus in *Een gevaarlijke verhouding* in aansluiting by Fokkema (1984 : 42) se skrywe oor die postmodernistiese letterkunde sprake van 'n vervaging van die onderskeid tussen feit en fiksie.

Die ontologiese verwarring in *Een gevaarlijke verhouding* met betrekking tot die skeiding tussen werklikheid en fiksie het ook te make met die wyse waarop Haasse die agtiende eeuse romankarakter van De Laclos in verbinding laat tree met werklike historiese figure uit die agtiende eeu, naamlik die twee bekende vroueskrywers Betje Wolff en Aagje Deken. Andersyds word daar in 'n spel met feite en fiksie weer, teenstrydiglik, erkenning gegee aan die feit dat die markiesin de Merteuil slegs 'n fiktiewe karakter is, soos in die volgende stelling : “Waarom richt ik mij tot u ? Waarom tracht ik tegenover u – denkbeeldige, driewerf onbestaanbare ontvangster van dit epistel – op schrift te stellen wat ik heb menen te lezen tussen de regels door van de brieven die Laclos zijn roman door u, aan u en over u heeft laten schrijven ?” (Haasse, 1976 : 32).

Hella Haasse speel derhalwe in *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* 'n “gevaarlike” spel met die grens tussen fiksie en geskiedenis. 'n Mens het in hierdie roman te make met 'n tipiese postmodernistiese spel met die grens tussen kuns en die werklikheid (Hambidge, 1995 : 16)⁷². Fiktiewe gegewens (soos die verhouding tussen die markiesin en Valmont) word soms in die roman gehanteer asof dit feit was, wat bydrae tot die ontologiese verwarring tussen feit en fiksie in die teks. Haasse se roman sluit in hierdie opsig aan by die eietydse bevraagtekening van die werklikheidsgetrouheid en waarheidsgetrouheid van die historiografie. Haar roman laat by 'n mens die vraag in watter mate die sogenaamde feitelike diskoers van die historiografie bestaan uit fiksie. Fenoulhet (1996 : 110 - 113) noem dat Haasse in *Een gevaarlijke verhouding* die grens tussen feit en fiksie uitbuit. Die gegewe dat Haasse werklike historiese figure soos

---

⁷² Vergelyk ook Patricia Waugh se kommentaar oor die ontologiese verwarring tussen feit en fiksie in die postmodernistiese en metafiksionele teks (1984 : 29). Die speelse hantering van die markiesin de Merteuil, 'n karakter uit 'n boek, as 'n werklike historiese figuur in die roman, herinner aan die volgende stelling van Waugh : “The question of the ontological status of fictional characters is ultimately inseparable from that of the question of the referentiality of fictional language” (1984 : 93).

Aagje Deken en Betje Wolff op 'n gelyke voet hanteer as die fiktiewe markiesin de Merteuil, maar aan die ander kant ook fiktiewe gegewens toevoeg aan die lewensgeskiedenis van Betje Wolff en Aagje Deken (m.b.t. hul verbintenis met die markiesin se bediende Francoise en die feit dat die markiesin de Merteuil hul geld steel), vorm deel van hierdie uittarting van die grens tussen feit en fiksie in *Een gevaarlijke verhouding*. Historiese feit word op 'n ooglopende wyse met fiktiewe historiese gegewens verwar en die geïnstusionaliseerde onderskeid tussen “historie” en storie word ondergrawe. *Een gevaarlijke verhouding* maak 'n mens in hierdie opsig myns insiens bewus van die narratiewe karakter van die historiografie. Daar is in die postmodernisme sprake van “a return to storytelling in the belief that we can be sure of nothing but story” en daar word geglo dat “even history is first and forever a form of storytelling” (Attebury, 1989 : 40, 42).

Haasse oortree deur hierdie spel met feit en fiksie in *Een gevaarlijke verhouding* een van die basiese konvensies van die Klassieke historiese roman, waarna Brian McHale in *Postmodern Fiction* (1987) verwys. McHale beweer dat daar in die Klassieke historiese roman gepoog word om die grens tussen feitelike en fiksionele gegewens (die grens tussen “fictional projections and real-world facts”) op 'n onopsigtelike wyse oor te steek. Die postmodernistiese historiese roman (waarvan *Een gevaarlijke verhouding* 'n voorbeeld is) is egter volgens McHale (1987 : 220, 221) 'n vorm van “illusion-breaking art” : “it systematically disturbs the air of reality by foregrounding the ontological structure of texts and of fictional worlds”. McHale verwys verder na die spel wat dikwels in postmodernistiese historiese romans met feitelike en fiksionele gegewens gespeel word, wat herinner aan Haasse se roman : “history and fiction exchange places, history becoming fictional and fiction becoming ‘true’ history – and the real world seems to get lost in the shuffle” (1987 : 96). Dit herinner aan Goedegebuure (1996 : 448) se opmerking met betrekking tot *Een gevaarlijke verhouding* dat die werklikheid in die roman die trekke van 'n versinsel kry.

Die bogenoemde spel met feit en fiksie in die roman het ook betrekking op die twintigste eeuse outeur wat, naas die markiesin, deelneem aan die briefwisseling. Die leser kan nooit met sekerheid sê of hierdie twintigste eeuse outeur Hella Haasse of haar alter ego is wat aan die woord is nie en of die spreker slegs 'n verteller is in die roman nie. Etienne van Heerden verwys na die flikkeringe en doeblerings van die konkrete outeur wat in die postmodernistiese fiksie aangetref word en hy haal André P. Brink as volg in hierdie verband aan : “in die Derridiaanse wêreld waaruit die Auctor verdwyn het, tree juis 'n ál meer sigbare outeur/verteller op ! Tog verdwyn die paradoks gou : die auctor neem allermins die plek van Auctor in : hy verwyd maar die tyd, hy speel en fabriseer en breek weer ; hy konstateer niks, maar roep net moontlikhede op en skep behae uit die onhoudbare teenstrydighede waaraan hy hulle self weer ten gronde laat gaan. Hy poneer geen betekenis nie, maar laat toe dat betekenis vrygestel word. Op stuk van sake word hy self 'n produksie van sy teks. En uiteindelik word besluite oorgelaat aan die leser, wat self 'n fiksie verteenwoordig” (Van Heerden, 1997 : 55). Patricia Waugh (1984 : 131) skryf eweneens in *Metafiction* dat die speelse toetrede van die konkrete outeur tot die fiksionele wêreld van die teks by uitstek 'n eienskap is van die metafiksionele teks :

The *appearance* of mimesis, of 'showing', is produced [...] by constructing an ostensibly autonomous reality through maximum information and minimum narratorial presence. Metafictional novels which hang on to the concept of author as inventor of the text, which aim to show there are only 'degrees de diegesis' [...] exaggerate authorial presence in relation to story or information. Very often the Real Author steps into the fictional world, crosses the ontological divide. Instead of integrating the 'fictional' with the 'real' as in traditional omniscient narrative, he or she splits them apart by commenting not on the *content* of the story but on the act of narration itself, on the *construction* of the story.

In *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* het 'n mens dus te make met 'n *auctor*-figuur waardeur die konvensies van die realistiese roman en 'n

eenvoudige onderskeid tussen feit en fiksie uitgedaag word. Soos wat Waugh in die voorafgaande stelling beweer, dien die skynbare “afwesigheid” van die konkrete outeur in die realistiese roman as tegniek om die teks die voorkoms te gee van ‘n mimetiese refleksie van die realiteit. Die metafiksionele roman word egter in teenstelling tot die realistiese roman nie voorgehou as ‘n mimetiese refleksie van die realiteit nie, maar as ‘n taalkonstruksie. Die konvensies van die realistiese roman word dus opsetlik binne die metafiksionele roman oortree (Waugh, 1984 : 32 - 34). In die metafiksionele spel in *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* met die konkrete outeur/ *auctor*-figuur word selfs die outeur se geskepte karakter, die markiesin de Merteuil, bewus van haar teenwoordigheid, soos wat uit die volgende passasie blyk :

Ik zou zó lang kunnen turen naar het lage geboomte rondom mijn tuin, tot ik in die warreling van bladeren en twijgen, in de bewegende licht- en schaduwplekken en in de steeds van vorm veranderende openingen tussen het loof een gestalte ontwaar, in sluike, voetvrije kleren, met loshangende, kort haar ; een vrouw die hard loopt wanneer zij dat wil, en die ongehinderd alléén alle paden kan volgen ; een vrouw die in een andere realiteit bestaat, en voor wie ik, zoals ik hier zit, even vreemd ben als een archeologische vondst (Haasse, 1976 : 44).

“Historie” word in *Een gevaarlijke verhouding* omvorm tot storie. In aansluiting by die bogenoemde vervaging van die grens tussen feit en fiksie, werklikheid en verbeelding, historiografie en versinsel in die roman *skep* die twintigste eeuse feite deur die verbeelding, wat herinner aan Attebury se opmerking dat daar in die postmodernistiese kritiek benadruk word dat die historiografie ‘n narratiewe karakter het (1989 : 40, 42). Die rekonstruksie van die verlede word in *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* aangebied in terme van ‘n spekulasieproses, ‘n verbeeldingsvlug. Haasse se roman bied ‘n duidelike (wat soms neig na ‘n irrasionele) feministiese alternatief tot die Westerse, logosentriese en manlike historiografiese tradisie waarin feite belangriker geag word as fantasie.

Wanneer Haasse (oftewel haar alter ego) in die Daal-en-Bergse laan loop en haar verbeelding dat dit moontlik die blyplek kon wees van die markiesin de Merteuil, is dit in die eerste plek nie van belang dat daar geen feitelike verifikasie beskikbaar is vir haar gedagte dat dit die blyplek was van die markiesin nie of geen ruïne te vinde is van die markiesin se blyplek nie. Die markiesin se lewensverhaal en geskiedenis word in 'n groot gedeelte van die roman aangebied as 'n spel met die verbeelding. Soos in die magiese realisme daag Haasse die grens tussen fiksie en die verifieerbare feit uit.

Fantasie speel 'n sentrale rol in Haasse se alternatief tot die feitlik-gesentreerde historiografiese diskoers. Die roman bied myns insiens in hierdie opsig 'n indirekte kritiek op die empirisisme van die historiografiese tradisie soos dit daarna uitgesien het tot die middel van die twintigste eeu. In 'n dekonstruktiewe benadering tot die historiografie word die talige en diskursiewe karakter van die historiografie egter vooropgestel en Haasse se roman is 'n *radikale* toepassing van 'n sodanige dekonstruktiewe benadering tot die historiografiese diskoers waarin daar geglo word dat "history does not exist except as text". Die verbeeldingsvlug van die twintigste eeuse outeur (Haasse se alter ego) in *Een gevaarlijke verhouding* neig teen die einde van die romanteks selfs om hand uit te ruk wanneer die markiesin de Merteuil, die twintigste eeuse outeur se briefgenoot, *self* besluit om 'n verbeeldingsvlug te onderneem en self haar eie narratief skryf. Hierdie verbeeldingsvlug behels dat sy geld steel van Aagje Deken en Betje Wolff en dat sy haar bannelingskap in Holland beëindig (brief nommer tien). Die verbeeldingsvlug van die twintigste eeuse outeur beweeg verder in die dertiende brief naby aan die irrasionele wanneer die markiesin haarself voorstel as Merlin die towenaar. Haasse skep in *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* 'n werklikheid-in-woorde (vergelyk Hambidge (1995 : 12)) waarin historiese feite, fiktiewe gegewens en mites (soos die mite van King Arthur)

saambestaan⁷³. Hiermee herinner die roman aan McHale se opmerking dat daar in die postmodernistiese historiese roman dikwels sprake is van ‘n samesmelting van “history and the fantastic” (1987 : 90). Die postmodernistiese historiese roman voldoen volgens McHale nie altyd aan die konvensies van die realisme nie.

Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven is dus een van die historiese romans van Haasse waarin daar op die ooglopendste wyses sprake is van wat Linda Hutcheon noem historiografiese metafiksie, ‘n (self)bewustheid van die geskiedenis en fiksie as menslike konstrakte. Dit blyk egter dat hierdie selfrefleksiwiteit oor die geskiedskrywing en fiksie as konstrakte ook soos in *Heren van de Thee* en *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* te make het met ‘n beskouing van die historiese diskoers as ‘n ideologiese konstrak. Die roman *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* bestaan nie net uit postmodernistiese speletjies met die geskiedenis en fiksie nie, maar is ook ‘n ernstige aanklag teenoor die androsentriese karakter van die Westerse historiografiese tradisie. In aansluiting by die genre wat deur Wesseling omskryf is in *Writing History as a Prophet. Postmodern Innovations of the Historical Novel*, naamlik die Uchroniese fantasie, word ‘n alternatiewe, vroulike perspektief op die geskiedenis in *Een gevaarlijke verhouding* weergegee met die hulp van die verbeelding. Om die apokriewe en alternatiewe geskiedenis van vergete persone in die geskiedenis te skryf, is dit boonop soms nodig om te spekuleer. Die geskiedenis van baie vrouens kan moontlik net deur die verbeelding ingevul word. Die twintigste eeuse outeur wat aan die woord is in *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-bergse brieven* beweer juis dat die markiesin de Merteuil, indien sy

---

⁷³ Vergelyk Waugh se opmerking dat metafiksionele tekste die gedagte dat taal eenvoudig die werklikheid op ‘n onproblematiese en objektiewe wyse kan reflekteer, uitdaag (1984 : 3). Hutcheon beweer eweneens dat “In literature words create worlds ; they are not necessarily counters, however adequate, to any extraliterary reality” (1984 : 102, 103). Sy skryf ook die volgende in hierdie verband : “If, as recent structuralist theories have suggested, language constructs and diverts our world and the limits of what we can conceive and communicate, then can there be such a creature as a transparent linguistic text in the traditional linguistic mode ?” (Hutcheon, 1984 : 85).

werklik geleef het, se lewe nie in die geskiedenisboeke aangeteken sou wees nie aangesien sy veral op haar oudag 'n buitestaander in die samelewing was (Haasse, 1976 : 6).

Fantasie speel 'n sentrale rol in die herskrywing van die geskiedenis in die postmodernistiese historiese roman – waarvan die subgenre van die Uchroniese fantasie 'n voorbeeld is. Terwyl dit in die Uchroniese fantasie 'n kwessie is van die verdraaiing van *bestaande* historiese feite in die guns van minderheidsgroepe in die geskiedenis (die slag van bloedrivier sou byvoorbeeld in 'n Uchroniese fantasie in die guns van die Zoeloes beëindig word), is Haasse se roman egter byna in sy totaliteit gebaseer op fantasie. By Haasse gaan dit nie bloot om 'n verdraaiing van feite binne die opgetekende historiese rekord nie, maar 'n radikale problematisering van die grens tussen feit en fiksie, 'n uitdaging tot die manlike (feitelik-gesentreerde) historiografiese diskoers en die skryf (of versinning) van alternatiewe vrouegeskiedenis deur die verbeelding. Dit herinner aan Linda Hutcheon se bewering dat daar in die postmodernistiese historiese roman 'n uitdaging gestel word teenoor die gedagte dat slegs aangetekende historiese feite 'n waarheidsaanspraak het – historiese feite is in 'n ewe groot mate as fiksie menslike konstrunkte, die produk van diskoerse en betekenissisteme (1988 : 93).

Die briefwisseling met die markiesin de Merteuil is ten dele ten doel om die stiltes in De Laclos se roman oor haar in te vul deur middel van 'n verbeeldingsvlug. Daar word derhalwe gespekuleer oor die markiesin de Merteuil se voorkoms, want nêrens in sy roman gee De Laclos 'n duidelike beskrywing van hoe sy gelyk het nie (Haasse, 1976 : 9, 10). Die twintigste eeuse outeur poog ook om gapings in die “geskiedenis” van die romankarakter in te vul deur te spekulêr oor haar kinderjare – waaroor daar nog 'n gaping in de Laclos se roman bestaan (Haasse, 1976 : 11, 12). Hierdie verbeeldingsvlug word verder gevoer in verband met die markiesin se huwelik, haar lewe op die landgoed van die markies de Merteuil, die

markies de Merteuil se latere sterwe en haar lewe as weduwee (Haasse, 1976 : 17 – 19). De Laclos se roman eindig waar die markiesin de Merteuil vlug vanaf Frankryk na Holland nadat dit aan die lig gekom het dat sy ‘n groot aandeel gehad het in Valmont se dood. In Haasse se roman word daar egter bespiegel oor haar bestaan in Holland, waar sy gebly het en hoe sy haar tyd verwyd het. Die twintigste eeuse outeur wat aan die woord is in *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* beskryf die markiesin in haar verbeeldingsvlug as iemand wat in boeke belangstel. Die markiesin is in buitestaander in Holland, nie net oor haar reputasie as krimineel nie, maar ook oor haar gesig wat misvorm is deur pokke.

Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven herinner derhalwe aan pogings binne nuwe historiese romans om “herstories” as alternatief tot die manlik-gesentreerde “history” te skryf. De Laclos se roman word herskryf uit ‘n feministiese perspektief. Waar die markiesin uitgebeeld word as ‘n immorele vrou in de Laclos se roman, word sy in *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* uitgebeeld as ‘n eensame, verstote vrou wat haar dae alleen slyt in haar huis in Holland en haar tyd met literatuur verwyd (en op bejammerenswaardige wyse poog om haar boeke te lees met die een oog wat sy nie verloor het toe sy pokke gehad het nie !). In Haasse se roman word daar met die lot van die agtiende eeuse, onderdrukte vrou gesimpatiseer ; die markiesin word uitgebeeld as ‘n vrou wie se gedrag onaanvaarbaar was juis omdat dit buite die norm van haar tyd was. Aspekte oor die lewe van die markiesin de Merteuil wat De Laclos blykbaar nie geïnteresseer het nie, soos die feit dat sy op ‘n baie jong ouderdom in ‘n gereelde huwelik met ‘n baie ouer man gedwing is of dat sy as jong bruid op die verlate landgoed van die markies de Merteuil eensaam en verveeld was, word deur die twintigste eeuse spreker bespreek in die eerste brief van die roman. Haar posisie in die samelewing word onder andere vergelyk met die lot van die proletariaat in die destydse Frankryk (Haasse, 1976 : 20). Haasse neem nie slaafs die inligting oor die markiesin in De Laclos se roman oor nie, maar vul die leemtes in De Laclos se

werk oor haar in, aldus Gerlo (1982 : 126). De Laclos se representasie van die markiesin word soos volg beskryf in Haasse se roman : “Laclos’ roman is niet zozeer de kroniek van uw beslissende schandelijke intriges, als wel het verslag van uw geleidelijke nederlaag” (1976 : 26). Hierteenoor fokus Haasse op die onderdrukking van die vrou in samelewing. Die markiesin de Merteuil het sekere norme en konvensies binne die samelewing t.o.v. vrouens (deur haar boheemse lewensstyl) oortree en dit word in Haasse se roman uitgelig as rede vir haar buitestaanderskap (Fenoulhet, 1996 : 113).

Deur die keuse van die berugte, anti-heldin en *femme fatale* van De Laclos (die markiesin de Merteuil) as hoofkarakter vir haar roman daag Haasse doelbewus sekere stereotipes binne die letterkunde oor die vrou uit. Haasse se roman is ‘n aanklag teenoor die wyse waarop vrouens voorheen in die letterkunde en die geskiedskrywing gerepresenteer is. In die briefwisseling tussen die markiesin en die twintigste eeuse outeur word enkele representasies van die vrou in die letterkunde en die historiografie bespreek, vanaf die Antieke tye tot die agtiende eeu. Die markiesin de Merteuil vergelyk in die derde brief van die roman die representasies van die tipiese manlike held in die letterkunde met die stereotipe beeld van die vrou in die letterkunde. Mans soos King Arthur of Lancelot word in die letterkunde geteken in terme van prestasies, heldedade en avonture (Haasse, 1976 : 61). Representasies van die vrou in die letterkunde word egter soos volg deur die markiesin beskryf : “Ik moet bekennen dat verreweg de meeste vrouwenfiguren die ik bij mijn lectuur in vroegere jaren ben tegengekomen, óf edele, deugdzame personages waren (van het soort waaraan ik nu minder dan ooit herinnerd wens te worden), óf wezens zonder andere verdienste dan hun stereotiepe schoonheid en liefthalligheid” (Haasse, 1976 : 62). Sy beskryf eweneens die tipiese vrouekarakter in die letterkunde as ‘n “overgevoelige, dweeppzieke, snel bezwijmende, tot in het uiterste de normen van deugd en fatsoen dienende schonen die de hedendaagse stroming in de letterkunde ons voorzet”

(Haasse, 1976 : 85). Met hierdie kommentaar op die representasie van die vrou in die letterkunde herinner die roman natuurlik aan Patricia Waugh se opmerking dat die stereotipe uitbeelding van die vrou in die letterkunde deur die feministiese outeur uitgedaag word (Waugh (1989 : 28) verwys na die bevraagtekening van die “literary abuse or textual harassment of women in classic and popular male literature”). Die mees lewensgetroue uitbeeldings van vrouens in die letterkunde, beweer die markiesin in *Een gevaarlijke verhouding*, kan gevind word in vrouefigure in die letterkunde wat nie voldoen aan die samelewing se norme nie – onbegryplike, amorele en “slegte” vrouekarakters (waarvan die markiesin natuurlik self ‘n voorbeeld is) (Haasse, 1976 : 86, 87). Dit is ook dikwels vrouens wat nie ‘n passiewe rol in ‘n roman beklee nie. Die twintigste eeuse outeur se poging om deur haar verbeelding die lewensnarratief van De Laclos se berugte vrouekarakter (die markiesin) te herskryf, bied dus ‘n alternatief tot die geyskte representasies van die vrou deur manlike outeurs.

Die karakter van die markiesin de Merteuil herinner in ‘n groot mate aan mevrouw Bentinck in *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter*. Mevrouw Bentinck is ook ‘n buitestaander in die gemeenskap en ‘n vrou wat weier om te konformeer aan die norme wat die samelewing stel t.o.v. vrouens. Die markiesin de Merteuil kan soos Mevrouw Bentinck beskryf word as ‘n anti-heldin, ‘n antitese van die geyskte beeld in die literatuur van die vrou as deugszaam of beeldskoon. ‘n Interessante aspek van die roman is dat die markiesin de Merteuil se antagonis in De Laclos se *Les liaisons dangereuses* Madame de Tourvel, die vrou wat Valmont bó die markiesin de Merteuil verkies en wat by haar ‘n ongekende mate van jaloesie wek, in *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* beskryf word as die prototipiese, geïdealiseerde vrouekarakter wat in sewentiende romans aangetref kan word. De Tourvel se eienskappe word soos volg beskryf : “Spontaneïteit, liefde, naïveteit, vroomheid, tederheid, opofferingsgezintheit” (Haasse, 1976 : 34).

Een van die wyses waarop die stereotipe beeld van die vrou uitgedaag word in *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* is deurdat Haasse van die markiesin de Merteuil 'n gretige leser en skrywende vrou maak. Soos wat reeds genoem is, het die skrywende vrou voor die twintigste eeu buite die ideaalbeeld van die vrou gestaan as moeder, eggenote of huisvrou (vergelyk Koch (2002 : 169) se opmerkings). Daar word in Haasse se roman verwys na enkele vroueskrywers soos Betje Wolff, Aagje Deken en die barones Van Zuylen. Dit is daarom relevant dat die markiesin in *Een gevaarlijke verhouding* ook skryf. Sy skryf briewe aan 'n onbekende briefgenoot (die twintigste eeuse outeur) van wie sy net vaagweg van bewus is. Die inhoud van haar briewe is boonop 'n taboe-onderwerp, naamlik die verhouding tussen haar en Valmont. Die gedagte dat haar briewe in die sewentiende eeu nooit gelees sal word nie en sy ook in haar tyd nie 'n geskikte briefgenoot kan vind nie (vergelyk die tweede brief in die roman) is 'n sosiale kommentaar op die onderdrukte rol van die vrou in die sewentiende eeuse samelewing. Martha Gerlo noem dat die beeld van die vrou in die literatuur, asook die vertekening van die vrou in die geskiedskrywing in *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* vooropgestel word (1982 : 114). 'n Volgende onderwerp wat die markiesin dus in haar briefwisseling met die twintigste eeuse outeur aanraak, is die plek van die vrou in die historiese rekord : “Ik vraag mij af of het voor een vrouw wel mogelijk is zich een plaats te verwerven in de annalen van de geschiedenis, anders dan door haar tijdgenoten te schokken” (Haasse, 1976 : 112). Dit is hoofsaaklik vrouens wat misdrywe begaan het, vorstinne of diegene wat die moeders of eggenote was van beroemde mans wat wel in die annale van die geskiedenis opgeteken is. Die markiesin verwys ten slotte na daardie vrouens wie se narratiewe nooit opgeteken is nie en wat in stilte moes ly (Haasse, 1976 : 113, 114).

Terwyl Haasse in haar dokumenteromans soos *Heren van de Thee* en *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* op oorspronklike wyse gebruik maak

van argivale dokumente, is die “argief” waarvan Haasse in *Een gevaarlijke verhouding* gebruik maak derhalwe die offisiële historiese rekord en die Europese letterkunde. Die weergawe van die narratief van die markiesin de Merteuil kan in ‘n sekere sin beskou word as ‘n feministiese, apokriewe vorm van geskiedskrywing waarin die verbeelding ingespan word om stiltes in die historiese rekord in te vul – wat as alternatief dien tot die weergawes van die vrou in die tradisionele historiografie. Hiermee herinner die roman ook aan die vermenging van fantasie en feit deur die gebruik van die magiese realisme in eietydse historiese romans. Hervás beweer dat daar in die nuwe historiese roman, deur onder andere die gebruik van die magiese realisme, sprake is van ‘n fiksionalisering van die historiografie: “The magical realism born with South American fiction presents the fantastic dimension of reality ignored by the historiographical canon” (1995 : 75). Andersins is Haasse se roman ook ‘n palimpsestiese herskrywing (vergelyk Hambidge (1995 : 45) se kommentaar) van De Laclos *Les liaisons dangereuses* en ‘n poging om die narratief van die berugte markiesin de Merteuil te herskryf uit ‘n feministiese oogpunt. In hierdie opsig herinner *Een gevaarlijke verhouding* aan Linda Hutcheon (1988 : 124, 132) se kommentaar dat tekste uit die geskiedenis, maar ook die letterkunde dikwels op parodiërende wyse herverwerk word in die eietydse historiese roman: “Historiographic metafiction, like the non-fictional novel, [...] turns to the intertexts of history as well as literature”.

7.5.2 *Een gevaarlijke verhouding* as “skryfbare” teks

Barthes onderskei in sy poststrukuralistiese benadering tot literatuurstudie tussen die tradisionele, leesbare teks en die onkonvensionele, skryfbare teks. Die leser is met betrekking tot die leesbare teks in ‘n passiewe rol omdat die leesbare teks nie veel verdere interpretasie en denke van hom of haar verg nie. Wat die skryfbare teks egter betref, verander die lesersrol vanaf ‘n passiewe verbruiker

(“consumer”) na ‘n produsent (“producer”), soos wat Eagleton dit stel : “The most intriguing texts for criticism are not those which can be *read*, but those which are ‘writable’ (*scriptable*) – texts which encourage the critic to carve them up, transpose them into different discourses, produce his or her semi-arbitrary play of meaning athwart the work itself” (1983 : 137). Die skryfbare teks het geen finale betekenis nie, maar bestaan uit ‘n grenslose web van kodes en betekenare, ‘n “galaxy of signifiers”, soos wat Eagleton dit stel. In skryfbare tekste word daar dus baie naby beweeg aan ‘n poststrukuralistiese opvatting oor betekenisgewing wat gekenmerk word deur onbepaaldheid en ‘n uitstel van betekenis.

Myns insiens kan *Een gevaarlijke verhouding* omskryf word as ‘n sodanige skryfbare teks omdat sekere tradisionele konvensies verbonde aan die literêre diskoers op sulke verregeande wyses verbreek word in die teks dat dit die leser in ‘n posisie plaas waar hy of sy tot geen finale konklusie kan kom oor die betekenis of aard van die roman nie. Een van die mees basiese literêre konvensies wat Haasse oortree en wat die leser se interpretasie van die teks bemoeilik is dat sy nie eintlik hou by een definitiewe genre nie. *Een gevaarlijke verhouding* lees soos wat reeds genoem is soms soos ‘n briefroman, ‘n historiese roman of ‘n feministiese teks, maar andersins het dit ook die voorkoms van ‘n essay, terwyl dit andersins ook lees soos die outeur se persoonlike biografie. Enkele ander romans binne Haasse se oeuvre soos *De Tuinen van Bomarzo* word eweneens gekenmerk deur ‘n vermenging van genres ; Truijens noem dat *De Tuinen van Bomarzo* ‘n essayistiese inslag het, maar andersins ook lees soos ‘n outobiografie en ‘n historiese roman (2004 : 13). In *Zwanen schieten* is daar eweneens ‘n oorskreiding van die tekstuele grense tussen die roman, essay en outobiografie (Truijens, 2004 : 94). In aansluiting by ‘n poststrukuralistiese teksopvattinge word genrekategorieë dus dikwels in Haasse se romans uitgedaag (vgl. Crous, 2002 : 37).

As ‘n “skryfbare” teks bied *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse briewe* eweneens ook geensins maklike antwoorde oor die vraag of dit as ‘n historiese roman beskou moet word nie, al dan nie. Goedegebuure (1993 : 771, 772) beskryf *Een gevaarlijke verhouding* as geen historiese roman in die konvensionele sin van die woord nie, alhoewel dit in noue relasie staan tot die kulturele klimaat van die agtiende eeu. Hy beskou die roman wel as deel van die “historiserende werk” in Haasse se oeuvre waarin daar sprake is van ‘n relativerende en skeptiese houding tot die geskiedenis. Hy noem dat Haasse in *Een gevaarlijke verhouding* “dimensies van die romanuniversum” ondersoek wat selde in die konvensionele literatuur ter sprake kom, maar wel in die postmodernistiese literatuur. Goedegebuure (1996 : 448) skryf in verdere kommentaar oor *Een gevaarlijke verhouding* dat fiksie in die postmodernistiese historiese roman trekke van die realiteit aanneem en die werklikheid trekke van ‘n versinsel kry : “De historiese romancier van het huidige moment vertelt een verhaal over een mogelijke wereld die een mozaïek is van scherven werkelijkheid en verbeelding”. Goedegebuure bring Haasse se romans onder andere in verband met die eksperimentele historiese romans van Willem Brakman waarin daar eweneens sprake is van ‘n herskrywing en hersirkulasie van gegewens uit bekende literêre tekste soos Cervantes se *Don Quixote* in Brakman se *Een voortreffelijke ridder* (1995). Brakman maak dus soos Haasse nie gebruik van historiese gegewens, maar verhef fiktiewe gegewens uit bekende literêre werke tot die status van feit.

Terwyl Klassieke historiese romans ‘n retoriese konstruksie was waarin daar deur verskeie tegnieke soos die *couleur locale* poog is om so ‘n geloofwaardig moontlike beeld van die geskiedenis te skep, word daar in modernistiese historiese romans op ‘n selfrefleksiewe wyse metahistoriese kommentaar gelewer oor die skryf van geskiedenis. ‘n Empiriese benadering tot historiese representasie word dus in die modernistiese historiese roman ondergrawe. Die postmodernistiese historiese roman gaan selfs ‘n stappie verder deurdat daar nie net bloot

metahistoriese kommentaar in die roman ingesluit word nie, maar ook sprake is van 'n parodie van die konvensionele historiese diskoers, insluitende die konvensionele historiese roman (Wesseling, 1991b : 109). Wesseling beskryf die eienskappe van die postmodernistiese historiese roman as synde “parodically inverting and exaggerating the rhetoric of historical representation” (1991b : 114).

Een gevaarlijke verhouding kan myns insiens beskou word as 'n sodanige parodie van die konvensionele historiese diskoers en konvensionele historiese roman. Soos wat 'n mens uit die eerste paragraaf van die roman kan aflei, is die twintigste eeuse outeur wat aan die woord is duidelik in haar wandeling in die Daal-en-Bergse laan in 'n soektog na die verlede. Sy stel haar voor hoe hierdie laan in die suidelike gedeelte van Den Haag in die agtiende eeu sou gelyk het en watter geboue daar bestaan het waarvan daar nou geen remnante oor is nie.

Die twintigste eeuse outeur vind in haar soeke na die verlede egter geen duidelike en sekere beeld van die geskiedenis nie en haar soektog na die verlede ontaard in 'n palimpsestiese spel met feit, fabel en bestaande tekste en outeurs soos De Laclos en Betje Wolff en Aagje Deken. Hutcheon (1988 : 124, 125) noem dat intertekste uit die geskiedenis en die letterkunde dikwels op parodiërende wyse geïnkorporeer word in die postmodernistiese historiese roman om die diskursiewe karakter van die verlede voorop te stel. Haasse werk egter in haar historiese roman hoofsaaklik met intertekste uit die letterkunde, waarmee sy aansluit by die tendens in die postmodernistiese letterkunde om nie die konkrete of “egte” werklikheid te probeer weergee nie, maar eerder te “teer” op bestaande representasies van die werklikheid in ander fiktiewe tekste (Vervaeck, 1999 : 121). 'n Basiese en baie eng definisie van die historiese roman sou wees dat dit 'n fiksionele narratief is waarbinne historiese materiaal geïnkorporeer word (Wesseling, 1991b : 27). Dit

blyk egter dat hierdie basiese voorvereiste vir die historiese roman in radikale eksperimente met die genre in postmodernistiese historiese romans opgehef word. Daar is in Haasse se roman sprake van wat Wesseling noem 'n omkering of inversie van die retorika van historiese representasie. In tradisionele benaderings tot historiese representasie is daar geglo dat die geskiedskrywing bestaan uit twee komponente 'n *res gestae* ("the actual deeds committed by persons in former epochs") en 'n *historia rerum gestarum* ("the narrative about those events") (Wesseling, 1991 : 82). In empiriese benaderings tot historiese representasie word daar geglo dat die *historia rerum gestarum* die *res gestae* reflekteer. In die modernistiese historiese roman en nog in 'n groter mate in die postmodernistiese historiese roman word die outonomie van die *historia rerum gestarum* met betrekking tot die *res gestae* egter benadruk. Wesseling verwys na die "exposure of the autonomy of the narratives about historical events with respect to the events themselves" (1991b : 120).

Haasse se roman is myns insiens 'n illustrasie van die bogenoemde beginsel. In die skryf van geskiedenis en in die soeke na die verlede skryf ons net narratiewe wat die blote produk is van ons verbeelding. Die volgende stelling van Wesseling met betrekking tot die postmodernistiese historiese roman is veral baie van toepassing op die strategie wat Haasse in haar roman volg : "the making of history is analyzed as if it were the writing of a story" (1991b : 120). Haasse se werkswyse sluit dus aan by die bogenoemde kommentaar van Wesseling oor die ontmaskering van die afwesigheid van korrespondensie tussen die historiese werklikheid en representasies van daardie werklikheid binne die poststrukturalistiese geskiedenis-kritiek. *Een gevaarlijke verhouding* sluit aan by Bertolt Brecht se opvattinge oor die *Vervremdungseffekt* en die Russiese Formaliste se beginsel *ostranenie* waarin die outonomie van die kunswerk met betrekking tot die werklikheid benadruk word. Enige eietydse representasie van die geskiedenis is in hierdie benadering slegs 'n diskursiewe konstruk, 'n narratief of storie eerder as 'n

venster op die historiese werklikheid. Wesseling se kommentaar dat die “constitutive role of the imagination” in die historiese diskoers al hoe meer in die geskiedenis-kritiek betrek word, is eweneens relevant vir die wyse waarop Haasse in plaas van tradisionele metodes van die historiografie ‘n verbeeldingsvlug onderneem in haar soektog na die verlede. Bart Vervaeck (1999 : 32) noem in aansluiting hierby dat die geskiedenis in ‘n postmoderne opvattinge daarvan alleenlik as ‘n verhaal benader kan word. Die “egte” en ware geskiedenis is ‘n illusie.

7.5.3 Fantasia as ‘n subversiewe instrument in die feministiese literatuur

Hella Haasse se romans word gekenmerk deur ‘n soeke en voortdurende preokkupasie met die nie-waarneembare werklikheid wat skuil agter die waarneembare werklikheid. Daar is volgens Aleid Truijens sprake van ‘n soeke na ‘n verborge, onderliggende werklikheid in Haasse se werk (2004 : 94). ‘n Mens sou ten slotte kon spekuleer oor die wyses waarop en redes waarom die grens tussen die waarneembare en die nie-waarneembare in *Een gevaarlijke verhouding* uitgedaag word. Soos wat reeds benadruk is, speel die verbeelding ‘n sentrale rol in *Een gevaarlijke verhouding* en is die hele teks eintlik die resultaat van die dagdroom van die outeur wat aan die woord is in die teks. Patricia Waugh verwys na die viering van die mag van die verbeelding in die postmodernistiese fiksie wat miskien van toepassing is op die wyse waarop Haasse die verbeelding benut as ‘n instrument om bestaande representasies van die vrou in die letterkunde en die geskiedenis te subverteer (Attebury, 1989 : 40).

Die wyse waarop Haasse die grens tussen die waarneembare en die nie-waarneembare ondersoek in haar romans kan geassosieer word met wat Rosemary Jackson beskryf as die “fantastical mode” in die letterkunde : “[the] fantastic exists in the hinterland between ‘real’ and ‘imaginary’, shifting the relations

between them through indeterminacy”. Die “fantastical mode” in die letterkunde behels dat die beperkinge en konvensies wat aan die realistiese teks opgestel word, oorskry word, aldus Rosemary Jackson (1981 : 1). Dit behels dat “unities of time, space and character, [...] chronology, three-dimensionality and [...] rigid distinctions between animate and inanimate objects, self and other, life and death” in die teks opgehef of ondergrawe kan word. Haasse doen in *Een gevaarlijke verhouding* onder meer weg met chronologie deur in die hede ‘n gesprek te hê met ‘n karakter uit die sewentiende eeu. Sy verhef ook die fiksionele tot die status van die reële deur met ‘n karakter uit ‘n boek ‘n gesprek te hê en hierdie karakter op sommige plekke in *Een gevaarlijke verhouding* op ‘n verwarrende wyse te hanteer asof sy ‘n konkrete persoon is. Uit ‘n Foucauldiaanse oogpunt sou ‘n mens dus kon beweer dat die outeur die regulerende orde verbonde aan diskoers, die dominante diskursiewe reëls verbonde aan die tradisionele vorme van literatuur, versteur deur die gebruik van fantasie. Die verwysing na Merlin die towe naar in die laaste briewe in die roman is ‘n duidelike toespeling op die feit dat ‘n mens in die teks te make het met ‘n realiteit-spel.

Rosemary Jackson skryf in haar studie *Fantasy : The Literature of Subversion* (1981) oor die wyses waarop die verbeelding in die literatuur op ‘n subversiewe wyse benut kan word. Alle literatuur waarin daar gebruik gemaak word van ‘n “fantastical mode” is nie subversief nie, aldus Jackson. Dit is soms ‘n blote instrument in die ontspanningsliteratuur soos in *The Lord of the Rings* (en *The Hobbit*) van J.R.R. Tolkien, d.w.s. ontvlugting vir die leser uit die alledaagse werklikheid. Jackson beskryf Tolkien se boeke in terme van ‘n nostalgiese, humanistiese en Utopiese visie van ‘n alternatiewe en beter werklikheid (1981 : 2 – 9). In ‘n analise van die subversiewe gebruik van fantasie in die letterkunde moet die literatuur gelees word teen die agtergrond van die sosiale konteks, die historiese, ekonomiese, seksuele en politiese parameters waarbinne die literatuur geskep word ; Jackson skryf dat “fantasy characteristically attempts to compensate

for a lack resulting from cultural constraint : it is a literature of desire, which seeks that which is experienced as absence and loss” (1981 : 3). Dit wat buite dominante waardesisteme van die samelewing staan, kan deur die gebruik van fantasie in die letterkunde verwoord word : “The fantastic traces the unsaid and the unseen of culture : that which has been silenced, made invisible, covered over and made ‘absent’” (Jackson, 1981 : 4 – 6). Jackson noem in hierdie verband dat die subversiewe gebruik van fantasie in die letterkunde duidelike verbande toon met die psigo-analise omdat dit wat onderdruk word op ‘n onbewuste vlak aangespreek word. Sosiale strukture en norme wat die individu onderdruk, word deur fantasie ondergrawe. Fantasie word ook in die kritiek van Bakhtin verbind met sy begrip die karnivaleske, aldus Jackson (1981 : 15).

Genres in die letterkunde wat ressorteer onder ‘n verbeeldingsmodus kan as sulks beskryf word as marginale genres of ongekanoniseerde genres volgens Attebury (1989 : ix,x) en funksioneer daarom dikwels as instrument vir vroueskrywers om hul identiteit te verwoord : “no nrealistic literature has something special to offer to the woman writer, who is already defined by her culture as the irrational, the disruptive, the formless, the Other”. Fantasie is een van die maniere waarop vroueskrywers ‘n manlike diskoers kan disrupteer. Haasse plaas haarself myns insiens ook as feministiese skrywer buite die dominante en geïntitutionaliseerde norme van die literêre diskoers deur van fantasie gebruik te maak. Soos wat Rosemary Jackson benadruk, neig die gebruik van fantasie in die letterkunde soms aan die karnivaleske. *Een gevaarlijke verhouding* speel soos wat genoem is sterk in op die representasie van die vrou binne die literêre tradisie en ook die negatiewe uitbeelding van vrouens in tekste soos De Laclos se *Les liasons dangereuses*. Haasse staan deur haar werkswyse en ondergraving van die realisme in die letterkunde ook buite hierdie literêre tradisie. Haar narratief oor die markiesin de Merteuil, wat definitief nie as rasioneel beskryf kan word nie, maar soms aan die irrasionele grens, herinner aan die wyse waarop feministiese kritici soos Cixous

(in *The Laugh of the Medusa*) opsetlik afwyk van die skryfkonvensies van die akademiese diskoers en ‘n impressionistiese, byna onwetenskaplike skryfwyse volg. Die wyse waarop Haasse van die dominante norme van die literêre diskoers afwyk en op ‘n Foucauldiaanse wyse hierdie geïntitutionaliseerde norme uitdaag, herinner ook aan die onkonvensionele, impressionistiese skryfwyse wat die Suid-Afrikaanse feministiese skrywer Ingrid Winterbach in romans soos *Landskap met Vroue en Slang* (soos verskyn onder haar skuilnaam Lettie Viljoen) volg.

Hella Haasse gebruik fantasie verder duidelik uit ‘n subversiewe oogpunt in die sin dat sy dit benut om ‘n alternatiewe, “vroulike” weergawe van die geskiedenis te skep. Soos wat reeds benadruk is, is die verbeelding in baie gevalle die enigste instrument tot ‘n mens se beskikking om die stiltes in die historiese rekord met betrekking tot vroulike subjekte in te vul. Die skryftradisie is in die verlede hoofsaaklik deur die bevoorregte klas beoefen en ook hoofsaaklik deur mans. Slegs die absolute minderheid van argivale dokumente is geskryf deur vroulike outeurs. Argiewe bied ons dus selde insig in die geskiedenis van vroulike subjekte. Hierbenewens was die fokuspunt van die historiografiese tradisie in die verlede van so ‘n aard dat dit ‘n manlike perspektief op die geskiedenis bevoordeel het met die aandag op groot historiese gebeurtenisse soos revolusies en manlike politieke leiers. Die geboekstaafde geskiedenis bied derhalwe heel dikwels ‘n manlike blik op die verlede. Om dus die geskiedenis van vroulike subjekte te ondersoek, behels dikwels dat die historiese ondersoeker hom of haar moet verlaat op die verbeelding. Deur Haasse se gebruik van fantasie om die ongeskrewe geskiedenis van ‘n vroulike subjek te fabriseer, word “waarheid” en “feite” eweneens binne die historiografiese diskoers gerelativeer wat herinner aan die volgende opmerking van Jackson : “fantasy is a story based on and controlled by an overt violation of what is generally accepted as possibility ; it is the narrative result of transforming the condition contrary to fact into ‘fact’ itself” (1981 : 14).

Slotopmerkings

Met die voorafgaande analise van die verwantskap tussen die historiografie, die historiese roman en die geskiedenisfilosofie het dit geblyk dat al drie hierdie diskoerse vanaf die negentiende eeu tot in die laat twintigste eeu en een-en-twintigste eeu 'n evolusie ondergaan het vanaf 'n empiriese benadering tot die representasie van die verlede tot relativisme en skeptisisme m.b.t. die moontlikheid om die verlede op 'n transparante wyse te representeer.

Tydens die negentiende eeu is die geskiedskrywing, deur onder andere die invloed van Leopold von Ranke, benader as 'n empiriese wetenskap (vergelyk hoofstuk twee). In die historiografie was daar, soos in die naturalistiese skilderkuns, sprake van 'n poging om 'n mimetiese kopie van die historiese werklikheid te verskaf in die geskiedenissteks, soos wat Ankersmit benadruk. Taal is benader as 'n transparante medium om die verlede te representeer. Die historikus is ook soos 'n wetenskaplike beskou as 'n objektiewe agent om die verlede te representeer.

Klassieke historiese romans is in 'n groot mate beïnvloed deur die bogenoemde ideale en uitgangspunte binne die historiografie. Die empirisisme binne die historiografie is in die Klassieke historiese roman gereflekteer deur die wyse waarop outeurs soos Sir Walter Scott ook in die historiese roman gepoog het om 'n lewensgetroue afbeelding van die verlede te skep (vergelyk hoofstuk drie). Die outeur van die Klassieke historiese roman het egter nie altyd soos die historikus van die negentiende eeu getrou by die feite gebly nie⁷⁴, maar deurentyd wel die illusie in sy roman onderhou dat sy roman die geskiedenis op 'n mimetiese wyse reflekteer. Waar die historikus van die negentiende eeu soos 'n wetenskaplike te werk gegaan het, was die outeur van die Klassieke historiese roman 'n kunstenaar

---

⁷⁴ Enkele outeurs soos die Italianer Alessandro Manzoni was wel die uitsondering op die reël, soos wat reeds genoem is in hoofstuk drie.

in oëverblindery. Selfs feite wat fiktief van aard was, is aangebied as waarheid. Dorothea van Zyl (1995 en 1997) verwys derhalwe na die skepping van ‘n *effet du réel* in die Klassieke historiese roman.

Wat die eietydse geskiedenisfilosofie, historiografie en die nuwe historiese roman betref, blyk dit dat hierdie diskoerse in reaksie teenoor die negentiende eeuse opvattinge oor onderskeidelik die geskiedskrywing en die historiese roman ontstaan het. ‘n Representasieproblematiek is sentraal binne die eietydse geskiedenisfilosofie. Daar word benadruk dat die geskiedenis ‘n afwesige entiteit is wat onmoontlik volledig deur woorde gerekonstrueer kan word. Taal word nie meer benader as ‘n transparante medium om die historiese werklikheid weer te gee nie. Indien die tradisionele vorme van die historiografie vergelyk kan word met die naturalistiese skilderkuns kan die eietydse historiografie vergelyk word met eksperimentele vorme van die eietydse skilderkuns waarin die moontlikheid om ‘n realistiese, werklikheidsgetroue kopie van die werklikheid te skep al hoe meer betwyfel word. Poststrukuralistiese denkers soos Foucault, Derrida en Barthes het ‘n groot invloed gehad op die eietydse geskiedenisfilosofie, soos wat aangetoon is in die studie. Die geskiedskrywing word benader as ‘n subjektiewe en ideologiese konstruksie waarin die verlede dikwels op ‘n verwronge of eensydige wyse uitgebeeld word. White en Ankersmit identifiseer derhalwe enkele ooreenkomste tussen “historie” en storie, die geskiedskrywing en die literatuur.

Nuwe historiese romans verteenwoordig ‘n kreatiewe “reaksie” op die bogenoemde vraagstukke binne die geskiedskrywing en geskiedenisfilosofie, soos wat telkens benadruk is in die studie. Sekere eietydse historiese romans ondergrawe die konvensies van die realisme deur die gebruik van die magiese realisme. Soos in Haasse se *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* word die grens tussen feit en fiksie, werklikheid en verbeelding op ‘n ooglopende en verwarrende wyse oorgesteek. Inhoudelik is sommige nuwe

historiese romans soms totaal en al fiktief, soos in die Uchroniese fantasie. Die aard van die historiografie en fiksie as retoriese, subjektiewe of ideologiese konstrunkte (eerder as mimetiese kopieë van die geskiedenis) word in die nuwe historiese roman vooropgestel deur die gebruik van historiografiese metafiksie. Die geskiedenis word gesien as 'n teks, wat gebaseer is op ander tekste en dus is enige interpretant van die geskiedenis vasgevang in 'n spiraal van tekste sonder om by die historiese werklikheid uit te kom.

Dit is onmoontlik om al die vorme van die nuwe historiese roman te kategoriseer en daar bestaan nie 'n besliste bloudruk van die nuwe historiese roman nie. 'n Representasieproblematiek kan egter uitgesonder word as 'n gemeenskaplike kenmerk van nuwe historiese romans – daar is oor die algemeen sprake van 'n twyfel in die nuwe historiese roman in die representeerbaarheid van die konkrete historiese werklikheid. Die probleem is dat die romansier, soos die historikus, nooit die geskiedenis eerstehands kan ervaar nie, maar hom moet verlaat op subjektiewe argivale dokumentasie wat binne 'n sekere ideologiese raamwerk geskryf is. 'n Tweede aspek van die nuwe historiese roman is 'n beskouing van die geskiedenis en fiksie as ideologiese konstrunkte en dit was veral hierdie aspek van die nuwe historiese roman waarop daar in hierdie studie gefokus is. Foucault se insigte oor die noue verbintenis tussen diskoers en mag is van toepassing op die wyse waarop die historiografie in die verlede 'n eensydige manlike en Westerse perspektief op die verlede verteenwoordig het. In die nuwe historiese roman is daar vandag sprake van 'n “projek” om die perspektief op die geskiedenis binne die androsentriese en Westerse historiografiese tradisie te verbreed met die perspektief van marginale subjekte, waarmee dit aansluit by sekere nuwe tendense in die historiografie :

Great deeds of great men ; chronological accounts of battles and borders, treaties and territories : if this is what 'history' connoted through much of the

twentieth century, the term has recently come to embrace much more. Historiography has departed from diachronic narratives of political and military 'events', moving into more synchronic accounts of such matters as conventions for courtship, attitudes toward smell and personal hygiene, and even patterns of weather in the past. The 'new history' tries, among other things, to scrutinize the experience of those who have inhabited the margins of culture and society, whose voices had previously been silenced because their race class, gender, or nationality denied them access to power and self-expression in the world of 'events' (Warhol, 1991 : 761).

Die verbintenis van die diskoers van die historiografie met 'n vorm van magsuitoefening is veral binne die Suid-Afrikaanse konteks 'n aktuele punt van bespreking – in ag genome die problematiese, koloniale verlede waarmee ons vandag gekonfronteer word. 'n Sodanige gebruik van diskoers as 'n instrument van magsuitoefening kom na vore in die Afrikanernasionalistiese weergawe van die geskiedenis. Soos wat (met verwysing na Wasserman en Viljoen se kritiek) benadruk is, word 'n mens egter in die herskrywing van die Suid-Afrikaanse geskiedenis gekonfronteer met kontradiksies soos die feit dat die Afrikaner, wat tydens die Apartheidsjare in die skoene van die kolonis gestaan het, self ook gekoloniseer is tydens die Britse bewind in Suid-Afrika. Van Coller (2005) benadruk eweneens dat 'n oorwegende blanke historiografie binne 'n postkoloniale konteks vandag nie bloot vervang kan word met 'n swart historiografie nie, maar dat die genegeerde perspektief van byvoorbeeld vrouens ook in die herskrywing van die geskiedenis in ag geneem moet word. Binne 'n postkoloniale konteks in Suid-Afrika is die herskrywing van die geskiedenis dus 'n kompleksere proses as wat 'n mens aanvanklik vermoed.

Die historiese romans wat in hierdie studie onder oë geneem is, sluit nie in so 'n groot mate aan by die representasieproblematiek binne die nuwe historiese fiksie nie, as wat die romans verteenwoordigend is van die problematisering van die geskiedenis as 'n ideologiese konstruk. *Eilande* is 'n postkoloniale weergawe van die geskiedenis wat 'n alternatief bied tot die mitiese uitbeelding van die

ontstaansgeskiedenis van die Kaapkolonie binne die Afrikanernasionalistiese weergawe van die geskiedenis. Hella Haasse se historiese romans sluit hierby aan omdat dit 'n feministiese perspektief, eerder as 'n androsentriese perspektief op die geskiedenis bied. In beide Haasse en Sleigh se romans word die offisiële geskiedskrywing gesupplementeer. Sleigh se roman bevat die apokriewe narratiewe van subjekte wat binne die tradisionele geskiedskrywing as onbelangrik geag word. *Eilande* is in teenstelling tot die tradisionele geskiedskrywing nie 'n poging om die verlede te dissekter in terme politieke aangeleenthede, die ekonomie of die rol van politieke figure nie, maar is eerder, in aansluiting by *Armosyn van die Kaap* van Karel Schoeman, 'n poging om die geskiedenis van vergete, marginale figure soos soldate, matrose en kuipers weer te gee. Haasse supplementeer ook in haar romans die tradisionele geskiedskrywing deur haar fokus op kleingeskiedenis in plaas van groot politieke aangeleenthede.

Nuwe historiese romans is in 'n sekere sin 'n baie handige medium om die onopgetekende, apokriewe geskiedenis van marginale subjekte te ondersoek. Waar die historikus homself/haarself hoofsaaklik moet verlaat op opgetekende data of op getuienis om stiltes in die historiese rekord in te vul, het die outeur die bykomende instrument van die literêre verbeelding om gapings in die historiese rekord in te vul. Outeurs van nuwe historiese romans, soos Brink en Sleigh, verskil egter in 'n groot mate in terme van die besluit om die verbeelding in te span, al dan nie, om die "stem" van die Ander te rekonstrueer. Die stiltes wat Sleigh in sy roman handhaaf rondom Pieterella en Krotoa kan beskou word as 'n poging om die problematiek verbonde aan die representasie van die Ander voorop te stel. Die vraag is of die Westerse/postkoloniale outeur geoorloof is om "in die vel te klim" van die koloniale subjek om sy perspektief weer te gee. Sleigh se werkswyse kan onder meer geassosieer word met die postkoloniale kritiek en veral die werk van Spivak, waarin die Westerling se vermoë of outoriteit om die stem van die indigeen weer te gee in twyfel getrek word. Hierteenoor neem Brink die

alternatiewe, maar ewe legitieme standpunt in om wel die geskiedenis van die Ander deur die verbeelding te versin ('n keuse wat Haasse ook maak in *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven*). Brink se werkswyse sluit ten nouste aan by Elisabeth Wesseling se kommentaar oor die wyse waarop die verbeelding ingespan kan word in die herskrywing van die geskiedenis uit die perspektief van marginale subjekte. 'n Derde opsie m.b.t. die representasie van die Ander kom in Haasse se dokumenteromans na vore. Haasse betree as outeur die domein van die historikus, maar haar werkswyse verskil aansienlik van dié van die konvensionele historikus. Haasse maak gebruik van “apokriewe”, haas vergete argivale dokumente soos briewe, memoires, kontrakte, ens. wat hoofsaaklik in familie-argiewe gevind is om vergete vrouestemme in die geskiedenis te reconstrueer. Die wyse waarop tradisionele historici selektief met historiese bronne omgaan en sekere historiese bronne soos die egodokument summier afgeskryf het as 'n onakkurate bron van historiese inligting staan onder verdenking binne Haasse se benadering. Haasse maak dus hoofsaaklik nie van die verbeelding gebruik in die representasie van die marginale subjek binne haar dokumenteromans nie, maar gaan wel baie kreatief om met bestaande historiese bronne in haar soeke na vergete stemme in die geskiedenis.

Deur die analise van eietydse historiese romans in die studie het sekere vrae aangaande die representasie of representeerbaarheid van die marginale subjek wel na vore getree. Is die manlike outeur geoorloof om as agent op te tree om die vrou in die geskiedenis te representeer ? Hierdie vraag is veral van toepassing op Brink se representasie van die vrou in *Anderkant die Stilte*. Brink is as manlike outeur wat genegeerde vrouestemme in die geskiedenis weergee in 'n sekere sin in 'n ewe problematiese posisie as die Westerse skrywer wat binne 'n postkoloniale konteks die stem van die indigene weergee. Die stilte wat Haasse in *Heren van de Thee* handhaaf rondom die figuur Goey La Nio werp nog 'n vraagstuk op : is die

Westerse feminis geoorloof om die perspektief van die nie-Westerse vrou weer te gee ?

Een van die sentrale bevindinge in die studie was dat marginaliteit nie 'n eenduidige konsep is nie en dat nuanserings en verdere ondersoek oor hierdie konsep nodig is. Die posisie van die gemarginaliseerde subjek kan byvoorbeeld nie altyd verklaar word in terme van 'n antitetiese model van kolonis en gekoloniseerde, Self of Ander nie. Sleigh se *Eilande* illustreer byvoorbeeld dat die grens tussen gekoloniseerde en kolonis in die geskiedenis nie altyd vas is nie. Subjekte soos De Grevenbroek het behoort tot die groep wat as koloniste bekend gestaan het in die geskiedenis, maar was in ander opsigte ook 'n "gekoloniseerde" in die geskiedenis. Ander figure soos Goey La Nio en Eva was weer "dubbeld" gekoloniseer vanweë hul status as indigene en vrouens in die gemeenskap.

Die posisie van verskillende gemarginaliseerde subjekte in die geskiedenis kan verder vergelyk en gekontrasteer word. In die analise van Haasse se werk het dit onder meer geblyk dat die eietydse pogings in die letterkunde om die genegeerde stem van die vrou in die geskiedenis te rekonstrueer in verband gebring kan word met die postkoloniale projek om die stem van die gekoloniseerde subjek in die geskiedenis te representeer. Die posisie van die vrou in die letterkunde en die geskiedenis kan om verskeie redes in verband gebring word, maar ook gekontrasteer word met die posisie van die indigene. Vrouens was in die koloniale konteks gemarginaliseer, maar terselfdertyd ook in die posisie van onderdrukker.

'n "Projek" binne die postmodernistiese historiese roman om die stem van gemarginaliseerde subjekte in die geskiedenis weer te gee, behoort ten slotte gepaard te gaan met 'n besef van die diverse, "onreduseerbare" verskeidenheid van "subjekposisies" waarin marginale subjekte hulle in die geskiedenis bevind. Die Westerse (en androsentriese) metaverhaal van die geskiedenis kan binne die

postmodernistiese historiese roman slegs vervang word met 'n pluraliteit van kleingeskiedenis van diverse marginale subjekte in die geskiedenis. Dit sluit aan by Linda Hutcheon se waarskuwing teenoor 'n monolitiese beskouing van die Ander binne die postmodernistiese kritiek :

Most theoretical discussions of difference owe much to the work on the differential system of language and its signifying processes by Saussure, Derrida, Lacan, and others. Meaning can be created only by differences and sustained only by reference to other meaning [....] The single concept of 'otherness' has associations of binarity, hierarchy, and supplementarity that postmodern theory and practice seem to want to reject in favor of more plural and deprivileging concept of difference and the ex-centric. Postmodernist discourses – either those by women, Afro-Americans, natives, ethnics, gays, and so on, or those provoked by their stands – try to avoid the trap of reversing and valorizing the other, of making the margin into a center, a move that many have seen as a danger for deconstruction's privileging of writing and absence over speech and presence or for some feminisms' gynocentralizing of a monolithic concept of Women as other than Man. Postmodern difference is always plural and provisional (1988 : 65).

Bibliografie

Abrahams, Fernel. 2002. *Eilande* is ‘n meesleurende, vaardig geweefde teks. *Rapport*. 23 Junie : 15.

Ankersmit, F.R. 1990. *De navel van de geschiedenis. Over interpretatie en historische realiteit*. Groningen : Wolters-Noordhoff.

Ankersmit, F.R. 1986. *Denken over geschiedenis. Een overzicht van moderne geschiedfilosofiese opvattingen*. Groningen : Wolters-Noordhoff.

Ankersmit, F.R. 1998a. Historiography and Postmodernism. In : Fay, B., Pomper, P. en Vann, R.T. (reds.). *History and Theory. Contemporary Readings*. Massachusetts : Blackwell : 175 – 192.

Ankersmit, F.R. 1983. *Narrative Logic : A semantic analysis of the historian’s language*. Boston en Londen : Marthinus Nijhoff.

Ankersmit, F.R. 1998b. Reply to Professor Zagorin. In : Fay, B., Pomper, P. en Vann, R.T. (reds.). *History and Theory. Contemporary Readings*. Massachusetts : Blackwell : 206 – 222.

Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth en Tiffin, Helen. 1989. *The Empire writes back. Theory and practice in postcolonial literatures*. Londen : Routledge.

Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth en Tiffin, Helen (reds.). 1995. *The Postcolonial studies reader*. New York en Londen : Routledge.

Attebery, Brian. 1989. *Strategies of Fantasy*. Bloomington en Indianapolis : Indiana University Press.

Aucamp, Hennie. 1998. *Beeltenis verbode. Bespiegeling oor egodokumente en biografieë*. Kaapstad, Pretoria en Johannesburg : Human en Rousseau.

Baggerman, Ariane. 2002. Autobiography and Family Memory in the Nineteenth Century. In : Dekker, Rudolf (red.). *Egodocuments and History. Autobiographical writing in its social context since the Middle Ages*. Rotterdam : Hilversum Verloren : 161 – 173.

Baker, Houston A. Jnr. 1985. Caliban’s Triple Play. In : Gates, Henry Louis (red.). *“Race”, Writing, and Difference*. Chicago en Londen : The University of Chicago Press : 381 – 395.

Bakhtin, M.M.. 1982. *The dialogic imagination* (vertaal deur Holquist en Clark). Austin, Texas : The University of Texas Press.

Bal, Mieke. 1985. *Introduction to the Theory of Narrative* (vertaal deur Christine van Boheemen). Toronto : University of Toronto Press.

Barend, Marijke. 2002. “Want de egaliteit maalt die schepsels in het hoofd”. Egodokumente, vrouwen en verre reizen. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 9 (1) : 27 – 46.

Barthes, Roland. 1977a. From Work to Text. In : Barthes, Roland. *Image.Music.Text* (vertaal deur Stephen Heath). Glasgow : William Collins : 155 – 164.

Barthes, Roland. 1970. Historical Discourse. In : Lane, Michael (red.). *Structuralism. A Reader*. Londen : Jonathan Cape : 145 – 155.

Barthes, Roland. 1977. *Image.Music.Text* (vertaal deur Stephen Heath). Glasgow : William Collins.

Barthes, Roland. 1977b. The Death of the Author. In : Barthes, Roland. *Image.Music.Text* (vertaal deur Stephen Heath). Glasgow : William Collins : 142 – 148.

Belsey, Catherine. 1993. “Constructing the Subject : Deconstructing the Text”. In : Warhol, Robyn en Herndl, Diane (reds.). *Feminisms. An Anthology of Literary Theory and Criticism*. New Brunswick en New Jersey : Rutgers University Press : 593 – 609.

Bermann, Sandra. 1984. Introduction. In : Manzoni, Alessandro. *On the Historical Novel (Del romanzo storico)*. Lincoln en Londen : University of Nebraska Press : 1 – 59.

Blok, Aad, Steen, Gerard en Wesseling, Lies (reds.). 1988. *De historische roman*. Utrecht : Stichting Grafiet.

Blok, Aad en Wesseling, Lies. 1988. De geschiedenis bestaan niet : Interview met Louis Ferron. In : Blok, Aad, Steen, Gerard en Wesseling, Lies (reds.). *De historische roman*. Utrecht : Stichting Grafiet : 176 – 188.

Bock, Gisela. 1991. Challenging Dichotomies : Perspectives on Women’s History. In : Offen, Karen, Pierson, Ruth en Rendall, Jane (reds.). *Writing Women’s History. International Perspectives*. Basingstoke en Londen : Macmillan : 1 – 23.

Botha, Elize. 1992. Briefroman. In : Cloete, T.T. (red.). *Literêre terme en teorieë*. Pretoria : HAUM Literêr : 49 – 50.

Botha, Elize. 1987. *Prosakroniek*. Kaapstad : Tafelberg.

Bouchard, Donald (red.).1977. *Language, Counter-Memory, Practice. Selected essays and interviews by Michel Foucault*. Oxford : Basil Blackwell.

Brannigan, John. 1998. *New Historicism and Cultural Materialism*. New York : St. Martin's Press.

Bril, Kornelis. 1986. *Westerse Denkstructuren. Een Probleemhistorisch onderzoek*. D. Phil. - proefskrif. Amsterdam : VU Uitgeverij.

Brink, André P. 2002. *Anderkant die Stilte*. Kaapstad en Johannesburg : Human en Rousseau.

Brink, André P. 1993. *Inteendeel*. Kaapstad en Johannesburg : Human en Rousseau.

Brink, André P. 1998. Stories of History : Reimagining the Past in Post-apartheid Narrative. In : Nuttall, Sarah en Coetzee, Carli (reds.). *Negotiating the Past. The making of memory in South Africa*. Oxford, New York : Oxford University Press : 89 – 99.

Burger, Willem. 2001. Mathee se lyn styg.

Burger, Willie. 1996. Geskiedenis in resente genealogiese romans. *Afrikaanse letterkundevereniging Bundel van referate* : 47 – 60.

Burger, Willie. 2000. Karel Shoeman's Voices from the Past : Narrating the Anglo-Boer War. *Current Writing* 12 (1) : 1 - 16.

Burger, Willie. 1995. *Postmodernisme in Resente Afrikaanse Romans*. Ongepubliseerde D. Phil. – proefskrif. Die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys, Potchefstroom.

Burger, Willie en Van Vuuren, Helize (reds.). 2002. *Sluiswagter by die Dam van Stemme : Beskouings oor die werk van Karel Schoeman*. Pretoria : Protea Boekhuis.

Burke, Peter (red.). 1992. *Critical Thought Series 2 . Critical Essays on Michel Foucault*. Aldershot : Scolar Press.

Byatt, A.S. 2001. *On Histories and Stories. Selected Essays*. Londen : Vintage.

Canguilhem, George. 1994. The Death of Man, or Exhaustion of the cogito ? (vertaal deur Catherine Porter). In : Gutting, Gary (red.). *The Cambridge Companion to Foucault*. Cambridge : Cambridge University Press.

Carr, David. 1998. Narrative and the Real World : An argument for Continuity. In : Fay, B, Pomper, P en Vann, R.T. (reds.). *History and Theory. Contemporary Readings*. Massachusetts : Blackwell : 137 – 152.

Carroll, Noël. 1998. Interpretation, History, and Narrative. In : Fay, B, Pomper, P en Vann, R.T. (reds.). *History and Theory. Contemporary Readings*. Massachusetts : Blackwell : 34 – 56.

Cilliers, Cecile. 2000. Insidente, karakters bly in geheue. Geskiedenis, oormaat inligting verswelg egter verhaal. *Volksblad*. 22 Mei 2000 : 6.

Cilliers, Cecile. 2002. Schoeman skep historiese siklus vir SA. *Volksblad*. 21 Januarie : 4.

Cloete, T.T. (red.).1992. *Literêre terme en teorieë*. Pretoria : HAUM Literêr.

Coetzee, Ampie. 1998. “Midts de conditie dat sy vee sou brengen” : Representasies van koloniale kontrakte uit die 17de eeu. *Tydskrif vir Literatuurwetenskap* 14 (1 / 2) : 36 - 53.

Coetzee, Ampie. 2000. *'n Hele os vir 'n ou broodmes. Grond en die plaasnarratief sedert 1595*. Pretoria en Kaapstad : Van Schaik, Human en Rousseau.

Coetzee, Carli. 1998. Krotoä remembered : a mother of unity, a mother of sorrows ? In : Nuttall, Sarah en Coetzee, Carli (reds.). *Negotiating the Past. The making of memory in South Africa*. Oxford, New York : Oxford University Press : 112 – 119.

Conradie, Elizabeth. 1934. *Hollandse skrywers uit Suid-Afrika. 'n Kultuur-historiese studie Deel 1 (1652 - 1875)*. Pretoria : Firma H. De Bussy.

Conradie, Pieter. 1998. The Story of Eva (Krotoa) : Translation Transgressed. *Tydskrif vir Letterkunde* 14 (1/2) : 55 - 65.

Cranston, Maurice. 1992. Michel Foucault. In : Burke, Peter (red.). *Critical Thought Series 2 . Critical Essays on Michel Foucault*. Aldershot : Scholar Press : 13 – 21.

Crous, Marius. 2003. Anne en Antjie : Die wisselwerking tussen diskoerse in Antjie Krog se *Lady Anne*. *Stilet* 15 (2) : 149 – 171.

Crous, Marius. 2002a. Aspekte van die outeursfunksie in Antjie Krog se *Lady Anne* (1989). *Literator* 23 (3) : 1 – 15.

Crous, Marius. 2002b. *Die diskoers van Antjie Krog se Lady Anne* (1989). D.Litt.- proefskrif. Die Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.

Culler, Jonathan. 1988. *Framing the sign. Criticisms and its Institutions*. Oxford : Basil Blackwell.

Dekker, Rudolf. 1988. Egodocumenten : Een literatuuroverzicht. *Tijdschrift voor geschiedenis* 101 : 161 – 189.

Dekker, Rudolf (red.). 2002. *Egodocuments and History. Autobiographical Writing in its Social Context since the Middle Ages*. Rotterdam : Hilversum Verloren.

Deleu, Jozef (red.). 1996. *The Low Countries. Arts and Society in Flanders and the Netherlands. A Yearbook* (1996 – 1997). Rekkum, België : Stichting ons Erfdeel.

Deleyto, Celestino. 1995. “We are no Angels” : Woman versus History in Angela Carter’s *Wise Children*. In : Onega, Susana (red.). *Telling Histories. Narrativizing History, Historicizing Literature*. Amsterdam en Atlanta : Rodopi : 163 – 180.

De Neyn, Pieter. 1643. *Lusthof der huwelyken : behelsende verscheyde seldsame ceremonien en ple die voor desen by verscheyde natien en volckeren soo in Asia, Europa, Africa als P. de Neyn, mitsgaders desselfs Vrolycke Uyren, bestaande uyt verscheyde soorten van mengel-, boertige -, bruiloftsslemp - en andere gedichten*. Amsterdam : Jan Winkel.

De Maere, Jaak. 1988. Theun de Vries. *Kritsch lit. lex.* : 1 – 16.

De Meijer, Pieter. 1985. De moderne historicus als literair verteller. *Raster* 6 : 174 – 189.

Derrida, Jacques. 1970. Structure, sign and play in the Discourse of the Human Sciences. In : Macksay, Richard en Donato, Eugenio (reds.). *The Structuralist Controversy. The Languages of Criticism and the Sciences of Man*. Baltimore en Londen : The John Hopkins University Press : 247 – 272.

De Voogd, Peter. 1988. Sir Walter prijst Sir Horace. Historiografie en de Engelse Roman. In : Blok, Aad , Steen, Gerard en Wesseling, Lies (reds.). *De historische roman*. Utrecht : Stichting Grafiet.

De Wispelaere, Paul. 1995. Geschiedschrijving en fictionalisering. In : Janssen, A.J.M., De Kleijn, P.G.M. en Musschoot, A.M. (reds). *Nederlands in culturele context*. Woubrugge : Internationale Vereniging voor Neerlandistiek : 11 – 30.

Duyfhuizen, Bernard. 1985. Epistolary Narratives of Transmission and Transgression. *Comparative Literature* 37 (1) : 1 – 26.

Eagleton, Terry. 1983. *Literary Theory. An Introduction*. Oxford en Cambridge : Blackwell.

Earnshaw, Steven (red.). 1997. *Just Postmodernism*. Amsterdam, Atlanta : Rodopi.

Easton, Kai. 2002. Travelling through History, ‘New’ South African Icons : The Narratives of Saartje Baartman and Krotoä-Eva in Zoë Wicomb’s *David’s Story*. *Kunapipi* 24 (1, 2) : 237 – 250.

Ebels-Hoving, Bunna. 1988. Facta en ficta in de middeleeuwen. In : Blok, Aad, Gerard Steen en Wesseling, Lies (reds.). *De historische roman*. Utrecht : Stichting Grafiet : 50 – 69.

Eco, Umberto. 1998 (1980). *The Name of the Rose* (vertaal deur William Weaver). Londen : Vintage.

Eco, Umberto. 1979. *The Role of the Reader : Explorations in the Semiotics of Texts*. Bloomington : Indiana University Press.

Emerson, C. en Morson, G.S.. 1990. *Mikhail Bakhtin : Creation of a prosaics*. Stanford : Stanford University Press.

Ester, Hans. 1999. Van Poppie tot Isobelle. Zuid-Afrikaanse schrijfsters doorbreken het zwijgen over de Anglo-Boerenoorlog. *Tijdschrift voor geschiedenis* 112 (4) : 616 – 627.

Faubion, James (red.). 1994. *Michel Foucault. Aesthetics, Method and Epistemology*. Londen, New York, ens. : Penguin.

Fay, Brian. 1998. Introduction : The Linguistic Turn and Beyond in Contemporary Theory of History. In : Fay, B., Pomper, P. en Vann, R.T. *History and Theory*.

Contemporary Readings. Massachusetts : Blackwell : 1 – 12.

Fay, B., Pomper, P. en Vann, R.T. (reds.). 1998. *History and Theory*. *Contemporary Readings*. Massachusetts : Blackwell.

Fenoulhet, Jane. 1996a. Hella S. Haasse and the Historical Novel or : The Triumph of fact over fiction. In : Deleu, Jozef (red.). *The Low Countries. Arts and Society in Flanders and the Netherlands. A Yearbook (1996 – 1997)*. Rekkem, België : Stichting ons Erfdeel : 110 – 120.

Fenoulhet, Jane. 1996b. Het verleden in het heden. De nieuwe interesse voor de historische roman in het Nederlandse taalgebied. *Ons Erfdeel* 39 (2) : 259 – 266.

Fish, Stanley. 1989. *Doing What Comes Naturally. Change, Rhetoric, and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies*. Durham en Londen : Duke University Press.

Florence, Maurice. 1994. Foucault, Michel, 1926 – (vertaal deur Catherine Porter). In : Gutting, Gary (red.). *The Cambridge Companion to Foucault*. Cambridge : Cambridge University Press : 314 – 319.

Flynn, Thomas. 1994. Foucault's Mapping of History. In : Gutting, Gary (red.). *The Cambridge Companion to Foucault*. Cambridge : Cambridge University Press : 28 – 46.

Fokkema, Douwe. 1995. De culturele verwerking van het verleden in literatuur. In : Janssen, A.J.M., De Kleijn, P.G.M. en Musschoot, A.M. (reds). *Nederlands in culturele context*. Woubrugge : Internationale Vereniging voor Neerlandistiek : 47 – 62.

Fokkema, Douwe. 1984. *Literary History, Modernism, and Postmodernism*. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins.

Fokkema, Douwe en Frans Grijzenhout. 2001. *Rekenschap. 1650 – 2000*. Den Haag : Sdu Uitgevers.

Foley, Barbara. 1986. *Telling the Truth. The Theory and Practice of Documentary Fiction*. Ithaca en Londen : Cornell University Press.

Foster, Ronel. 2004. Die boekstaving van die sewentiende-eeuse landsreise. Die omsetting van gebeurtenis tot feit. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 11 (1) : 20 – 40.

Foucault, Michel. 1977a. History of Systems of Thought. In : Bouchard, Donald (red.). *Language, Counter-Memory, Practice. Selected essays and interviews by Michel Foucault*. Oxford : Basil Blackwell : 199 – 204.

Foucault, Michel. 1977b. Language to Infinity. In : Bouchard, Donald (red.). *Language, Counter-Memory, Practice. Selected essays and interviews by Michel Foucault*. Oxford : Basil Blackwell : 53 – 67.

Foucault, Michel. 1994a . Nietzsche, Freud, Marx. In : Faubion, James D. (red.). *Michel Foucault. Aesthetics, Method and Epistemology*. Londen, New York, ens. : Penguin : 269 – 278.

Foucault, Michel. 1994b. Nietzsche, Genealogy, History. In : Faubion, James D. (red.). *Michel Foucault. Aesthetics, Method and Epistemology*. Londen, New York, ens. : Penguin : 369 – 391.

Foucault, Michel. 1994c. On the Archaeology of the Sciences : Response to the Epistemology Circle. In : Faubion, James D. (red.). *Michel Foucault. Aesthetics, Method and Epistemology*. Londen, New York, ens. : Penguin : 297 – 333.

Foucault, Michel. 1994d. On the Ways of Writing History. In : Faubion, James D. (red.). *Michel Foucault. Aesthetics, Method and Epistemology*. Londen, New York, ens. : Penguin : 279 – 295.

Foucault, Michel. 1980. *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972 – 1977*. New York, Londen, ens. : Harvester Wheatsheaf.

Foucault, Michel. 1994e. Return to History. In : Faubion, James D. (red.). *Michel Foucault. Aesthetics, Method and Epistemology*. Londen, New York, ens. : Penguin : 419 – 432.

Foucault, Michel. 1972. *The Archaeology of Knowledge* (vertaal deur A.M. Sheridan). Londen : Tavistok.

Foucault, Michel. 1981. The Order of Discourse. In : Young, Robert (red.). *Untying the text. A Post-structuralist Reader*. Boston, Londen en Henley : Routledge en Kegan Paul : 48 – 78.

Foucault, Michel. 1970. *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*. Londen : Tavistok.

Foucault, Michel. 1994f. The Order of Things. In : Faubion, James D. (red.). *Michel Foucault. Aesthetics, Method and Epistemology*. Londen, New York, ens. :

Penguin : 261 – 267.

Foucault, Michel. 1994g. What is an Author ?. In : Faubion, James D. (red.). *Michel Foucault. Aesthetics, Method and Epistemology*. Londen, New York, ens. : Penguin : 205 – 222.

Gagliano, Annie. 2002. Schoeman and Slavery : *Armosyn van die Kaap. Voorspel tot Vestiging, 1415 – 1651*. In : Burger, Willie en Van Vuuren, Helize (reds.). *Sluiswagter by die Dam van Stemme : Beskouings oor die werk van Karel Schoeman*. Pretoria : Protea Boekhuis : 107 – 117.

Ganeri, Margherita. 1997. The Postmodern revival of the Historical Novel in Italy : Aesthetic and Cultural Implications. In : Earnshaw, Steven (red.). *Just Postmodernism*. Amsterdam, Atlanta : Rodopi : 221 – 235.

Gardner, Sebastian. 1995. Aesthetics. In : Grayling, A.C. (red.). *Philosophy One. A guide through the subject*. Oxford, New York : Oxford University Press : 583 – 627.

Gates, Henry Louis (red.). 1985. *“Race”, Writing, and Difference*. Chicago en Londen : The University of Chicago Press.

Geerts, Walter. 1988. Kanttekeningen bij *De Naam van de Roos*. In : Pelckmans, P. *De Nieuwe Historische Roman. Een terreinverkenning*. Amersfoort / Leuven : acco : 37 – 50.

Gerber, Adri. 1992. Collage in die Literatuur. In : Cloete, T.T. (red.). *Literêre terme en teorieë*. Pretoria : HAUM Literêr : 55 – 60.

Gerits, Joris. 1988. Een vrouw is ook een mens, maar dan van het vrouwelijk geslacht (*Mevrouw Bentinck* van Hella Haasse). In : Pelckmans, P (red.). *De Nieuwe Historische Roman. Een terreinverkenning*. Amersfoort / Leuven : acco : 163 – 178.

Gerlo, Martha. 1982. Hella S. Haasses Gevaarlijke Verhouding met die Markiezin de Merteuil. *Spiegel der Letteren* 2 (4) : 113 – 127.

Giliomee, Hermann. 2002. Karel Schoeman as historikus. In : Burger, Willie en Van Vuuren, Helize (reds.). *Sluiswagter by die Dam van Stemme : Beskouings oor die werk van Karel Schoeman*. Pretoria : Protea Boekhuis : 99 – 106.

Goedegebuure, Jaap. 1996. De negen levens van de historische roman. *Spiegel Historiae* 31 (11/ 12) : 444 – 451.

Goedegebuure, Jaap. 1993. Hella Haasse bringt een bezoek aan de tuinen van Bomarzo. De historische roman van de twintigste eeuw. In : Schenkeveld – Van der Dussen, M.A. (red.). *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen : Martinus Nijhoff : 769 – 776.

Gordon, Colin. 1980. Afterword. In : Foucault, Michel. *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972 – 1977*. New York, Londen, ens. : Harvester Wheatsheaf : 229 – 259.

Gossman, Lionel. 2003. Anecdote and History. *History and Theory* 42 (2) : 143 – 168.

Granado, Mariá Dolores Herrero. 1995. Fiction through History and/or History through fiction : Mary A. Ward's Theism as reflected in Robert Elsmere : An Illustration of the Ultimate Hegelian Paradox. In : Onega, Susana (red.). *Telling Histories. Narrativizing History, Historicizing Literature*. Amsterdam en Atlanta : Rodopi : 31 – 47.

Grayling, A.C (red.). 1995. *Philosophy One. A guide through the subject*. Oxford, New York : Oxford University Press.

Green, Michael. 1992. *Fiction as a Historicizing Form : Uses of History in Modern South African Fiction*. D. Phil.- proefskrif. Die Universiteit van York, York.

Greenberg, Martin en Waugh, Charles. 1986. *Alternative histories. Eleven stories of the world as it might have been*. New York, Londen : Garland Press.

Grever, Maria. 1999. Gender en genre van die historiese roman. *Tijdschrift voor geschiedenis* 112 (4) : 515 – 521.

Grevenbroek, Johannes G. de/van. 1933. Elegans et accurata gentis Africanæ circa Promontorium capitis Bonæ Spei vulgo Hottentotten nuncupatæ descriptio epistolaris (vertaal deur M.A. Farrington). In : Schapera, I. (red.). *The early Cape Hottentots described in the writings of Olfert Dapper (1668), Willem ten Rhyne (1686) and Johannes Gilielmus de Grevenbroek (1695)*. Van Riebeeck Vereniging Publikasie No. 14. Kaapstad : Nasionale Pers : 158 – 299.

Grobler, Melanie. 1991. *Tye en swye in die lewe van Hester H*. Kaapstad : Tafelberg.

Grové, A.P. en Buning, T.J. 1968. *Digters uit die Lae Lande*. Pietermaritzburg : Natalse Universiteitspers.

Gutting, Gary. 1994a. Introduction. Michel Foucault : A user's manual. In : Gutting, Gary (red.). *The Cambridge Companion to Foucault*. Cambridge : Cambridge University Press.

Gutting, Gary. 1989. *Michel Foucault's archaeology of scientific reason*. Cambridge : Cambridge University Press.

Gutting, Gary (red.). 1994b. *The Cambridge Companion to Foucault*. Cambridge : Cambridge University Press.

Haasse, Hella S.. 1976. *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven*. Amsterdam : Querido.

Haasse, Hella S.. 1992. *Heren van de Thee*. Amsterdam : Querido.

Haasse, Hella S.. 1978. *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter. Een ware geschiedenis*. Amsterdam : Querido.

Hambidge. 1995. *Postmodernisme*. Pretoria : J.P. van der Walt.

Harari, Josué V. (red.). 1979. *Textual Strategies. Perspectives in Post-Structuralist Criticism*. Ithaca : Cornell University Press.

Hassan, Ihab. 1987. *The Postmodern Turn. Essays in Postmodern Theory and Culture*. Ohio : Ohio State University Press.

Hellwig, Tineke. 2001. Asian women in the lives of Dutch tea planters : Two narratives from west Java. *Indonesia and the Malay World* 29 (85) : 161 – 179.

Hervás, Luisa. 1995. An Irreverent Chronicle : History and Fiction in Salman Rushdie's *Midnight's Children*. In : Onega, Susana (red.). *Telling Histories. Narrativizing History, Historicizing Literature*. Amsterdam en Atlanta : Rodopi : 117 – 134.

Hexter, J. H. 1998. The Rhetoric of History. In : Fay, B., Pomper, P. en Vann, R.T. (reds.). *History and theory. Contemporary Readings*. Massachusetts : Blackwell : 59 – 68.

Huigen, Siegfried. 1996. *De Weg naar Monomotapa. Nederlandstalige representaties van geografische, historische en sociale werkelijkheden in Zuid-Afrika*. Amsterdam : Amsterdam University Press.

Humbeeck, Kris. 1995. L.P. Boon historiograaf. Het beeld van de negentiende

eeuw in Boons 'historische romans'. In : Janssen, A.J.M., De Kleijn, P.G.M. en Musschoot, A.M. (reds). *Nederlands in culturele context*. Woubrugge : Internationale Vereniging voor Neerlandistiek : 85 – 108.

Hunt, Lynn. 1989. Introduction : History, Culture and Text. In : Hunt, Lynn (red.). *The New Cultural History*. Los Angeles, Berkeley en Londen : University of California Press : 1 – 22.

Hunt, Lynn (red.). 1989. *The New Cultural History*. Los Angeles, Berkeley en Londen : University of California Press.

Hutcheon, Linda. 1988. *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction*. New York, ens. : Routledge.

Hutcheon, Linda. 1984. *The Narcissistic Narrative : The metafictional paradox*. New York., ens. : Methuen.

Jackson, Rosemary. 1981. *Fantasy : The Literature of Subversion*. Londen en New York : Methuen.

Jameson, Fredric. 1972. *The Prison-house of Language. A Critical account of Structuralism and Russian Formalism*. Princeton en New York : Princeton University Press.

Jansen, Ena. 2003. 'Eva, wat sê hulle?' *Konstruksies van Krotoa in Suid-Afrikaanse tekste*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de Zuid-Afrikaanse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Amsterdam : Vossiuspers Universiteit van Amsterdam.

Janssen, A.J.M., De Kleijn, P.G.M. en Musschoot, A.M. (reds). 1995. *Nederlands in culturele context*. Woubrugge : Internationale Vereniging voor Neerlandistiek.

Janssens, Marcel. 1996. Historiografiese narrativisme en historiografiese roman. *Tydskrif vir Letterkunde* 34 (2) : 45 - 56.

Janssens, Marcel. 1997. Witnesses and 'truth' in the multiple-I narrative. *Tydskrif vir Literatuurwetenskap* 13 (3/ 4) : 334- 342 .

Jenkins, Keith. 1991. *Re-thinking History*. Londen en New York : Routledge.

Jenkins, Keith. 1999. *Why History ? Ethics and postmodernity*. London en New York : Routledge.

John, Philip. 1994a. De Jong, Foucault en 'n Ander Afrikaanse Letterkunde : 'n Hartstogtelike mislukking. *Tydskrif vir Literatuurwetenskap* 10 (2) : 238 – 254.

John, Philip. 1998. *Die Afrikaanse historiese roman en die literêre kritiek : Aspekte van die verhouding tussen literêr-kritiese perspektief en literêre tradisie*. Ongepubliseerde D. Litt.– proefskrif. Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.

John, Philip. 1994b. Literatuurgeskiedskrywing en diskoers : die 'begin' van die Afrikaanse letterkunde. *Literator* 15 (1) : 97 – 113.

John, Philip. 2004. Meer dydelikhyt oor die punch en die vis. 'n Vergelyking van *Niggie, Daar's vis in die punch* en *Eilande*. *Literator* 25 (1) : 23 – 45.

John, Philip. 2000. Versoening, *Aufarbeitung*, Renaissance, Verligting : Wat eis die Suid -Afrikaanse verlede van ons ? *Stilet* 12 (1) : 43 - 61.

Joubert, Elsa. 1995. *Die Reise van Isobelle*. Kaapstad : Tafelberg.

Kelly, Gary. 1989. *English Fiction of the Romantic Period 1789 – 1830*. Essex : Longman Group UK Limited.

Kerr, James. 1989. *Fiction against History. Scott as Storyteller*. Cambridge, New York, ens. : Cambridge University Press.

Knibiehler, Yvonne. 1984. Chronology and Women's History. In : Perrot, Michele (red.). *Writing Women's History*. Oxford en Cambridge : Blackwell : 34 – 40.

Koch, Jerzy. 2002. *Outsider onder de zijnen. Vormen van xenofanie in de Afrikaanse roman*. Wroclaw : Uniwersytetu Wroclawskiego.

Kriel, Lize. 1998. 'n Verkenning van Beskouings oor die Sogenaamde "Egodokument" as Bron vir Historiese Navorsing. *Historia* 43 (1) : 91 – 103.

Krog, Antjie. 1989. *Lady Anne*. Bramley : Taurus.

LaCapra, Dominick. 1998. History, Language, and Reading : Waiting for Crillon. In : Fay, B., Pomper, P. en Vann., R.T. (reds.). *History and Theory. Contemporary Readings*. Massachusetts : Blackwell : 90 – 118.

Lane, Michael (red.). 1970. *Structuralism. A Reader*. Londen : Jonathan Cape.

Lanters, Jose. 1994. *World Literature in review* 68 (4). Web28.epnet.com/citation

Lorenz, Chris. 1998. Historical Knowledge and Historical Reality : A Plea for “Internal Realism”. In : Fay. B., Pomper, P. en Vann, R.T. (reds.). *History and Theory. Contemporary Readings*. Massachusetts : Blackwell : 342 – 376.

Lowder Newton, Judith. 1989. History as Usual ? Feminism and the “New Historicism”. In : Veesper, H. Aram (red.). *The New Historicism*. New York : Routledge : 152 – 167.

Lukács, Georg. 1969. *The Historical Novel* (vertaal deur Hannah en Stanley Mitchell). Harmondsworth : Penguin Books.

Lyotard, Jean-Francois. 1984. *The Postmodern Condition : A Report on Knowledge* (vertaal deur Geoff Bennington en Brian Massumi). Minneapolis : Minnesota Press.

Macksay, Richard en Donato, Eugenio (reds.). 1970. *The Structuralist Controversy. The Languages of Criticism and the Sciences of Man*. Baltimore en Londen : The John Hopkins University Press.

Manzoni, Alessandro. 1984. *On the Historical Novel (Del romanzo storico)* (vertaal deur Sandra Bermann). Lincoln and London : University of Nebraska Press : 63 – 127.

Márquez, Gabriel García. 2000 (1967). *One Hundred Years of Solitude* (vertaal deur Gregory Rabassa). Londen, New York, ens. : Penguin Classics.

Martens, Lorna. 1985. *The Diary Novel*. Cambridge, Londen, New York, ens. : Cambridge University Press.

Mathee, Dalene. 2000. *Pieterella van die Kaap*. Kaapstad : Tafelberg.

McHale, Brian. 1987. *Postmodernist fiction*. New York : Methuen.

McKinnon, June. 2004. *A Tapestry of Lives. Cape Women of the 17th Century*. Kaapstad : Kwela.

Meintjies, Godfrey. 2001. ‘Literature of a newly ascendant spirit’ : Postcolonial historiographical aspects of three Afrikaans prose texts on the threshold of the new millenium. *Stilet* 13 (2) : 123 – 139.

Meintjies, Godfrey. 1998. Postcolonial Imaginings. An Exploration of Postcolonial Tendencies in André Brink’s Prose Oeuvre. *Tydskrif vir Literatuurwetenskap* 14 (1/2) : 166 – 192.

Miel, Jan. 1992. Ideas or Epistemes : Hazard Versus Foucault. In : Burke, Peter (red.). *Critical Thought Series 2 . Critical Essays on Michel Foucault*. Aldershot : Scolar Press : 105 – 119.

Mink, Louis. 1998. History and Fiction as Modes of Comprehension. In : Fay, B., Pomper, P. en Vann, R.T. (reds.). *History and Theory. Contemporary Readings*. Massachusetts : Blackwell : 121 – 136.

Minkley, Gary en Rassool, Ciraj. 1998. Orality, memory and social history in South Africa. In : Nuttall, Sarah en Coetzee, Carli (reds.). *Negotiating the Past. The making of memory in South Africa*. Oxford, New York : Oxford University Press : 89 – 99.

Montrose, Louis A. 1989. Professing the Renaissance : The Poetics and Politics of Culture. In : Veenser, H. Aram. *The New Historicism*. New York : Routledge : 15 – 36.

Morgan, Naòmi. 2001. Die roman maak geskiedenis : Jozef Simmons se *Eer Vlaanderen vergaat*. *Acta Academica* 33 (3) : 67 – 109.

Morson, Gary en Emerson, Caryl. 1990. *Mikhail Bakhtin. Creation of a Prosaics*. Stanford : Stanford University Press.

Mullenbröck, Heinz-Joachim. 1988. The nineteenth-century historical novel in England and the demands of realism : an attempt at evaluating the major phases of development. In : Blok, Aad , Steen, Gerard en Wesseling, Lies (reds.). *De historische roman*. Utrecht : Stichting Grafiet : 120 – 139.

Munslow, Alun. 1997. *Deconstructing History*. Londen : Routledge.

Murray, Paul L. 2002. *The Historiographic Metafiction of Etienne van Heerden*. Ongepubliseerde M.A. – skripsie. Die Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.

Nelson, Gary en Grossberg, Lawrence (reds.). 1988. *Marxism and the Interpretation of Culture*. Londen, Basingstoke : Macmillan.

Ndebele, Njabulo. 1998. Memory, Metaphor and the Triumph of Narrative. In : Nuttall, Sarah en Coetzee, Carli (reds.). *Negotiating the Past. The making of memory in South Africa*. Oxford, New York : Oxford University Press : 19 – 28.

Norman, Andrew, P. 1998. Telling It Like It Was : Historical Narratives On Their Own Terms. In : Fay, B., Pomper, P. en Vann, R.T. (reds.). *History and Theory : Contemporary Readings*. Massachusetts : Blackwell : 153 – 171.

Nuttall, Sarah en Coetzee, Carli (reds.). 1998. *Negotiating the Past. The making of memory in South Africa*. Oxford, New York : Oxford University Press.

Offen, Karen, Pierson, Ruth en Rendall, Jane. 1991. Introduction. In : Offen, Karen, Pierson, Ruth en Rendall, Jane (reds.). *Writing Women's History. International Perspectives*. Basingstoke, Londen, ens : Macmillan : xix – xli.

Offen, Karen, Pierson, Ruth en Rendall, Jane (reds.). 1991. *Writing Women's History. International Perspectives*. Basingstoke, Londen, ens : Macmillan.

Onega, Susana. 1995. "I'm telling you stories. Trust me" : History/ Story-telling in Jeanette Winterson's *Oranges are not the only fruit*. In : Onega, Susana (red.). *Telling Histories. Narrativizing History, Historicizing Literature*. Amsterdam en Atlanta : Rodopi : 135 – 147.

Onega, Susana. 1995. *Introduction : "A Knack for Yarns" : The Narrativization of History and the End of History*. In : Onega, Susana (red.). *Telling Histories. Narrativizing History, Historicizing Literature*. Amsterdam en Atlanta : Rodopi : 7 – 18.

Onega, Susana (red.). 1995. *Telling Histories. Narrativizing History, Historicizing Literature*. Amsterdam en Atlanta : Rodopi.

Oor eilande en stilte. 2002. *Beeld*. 20 Julie : 4.

Parkinson, G.H.R. 1977. *Georg Lukacs*. Londen : Routledge en Kegan Paul.

Partner, Nancy. 1998. Making Up Lost Time : Writing on the Writing of History. In : Fay, B., Pomper, P. en Vann, R.T. (reds.). *History and Theory : Contemporary Readings*. Massachusetts : Blackwell : 153 – 171.

Patchay, Sheena. 2001. Pickled Histories, Bottled Stories : Recuperative Narratives in *The God of Small Things*. *Tydskrif vir Literatuurwetenskap* 17 (3 / 4) : 145 – 160.

Patchay, Sheena. 1998. "Re-Telling histories" in *The Unbearable Lightness of Being* and *The Book of Laughter and Forgetting*. *Tydskrif vir Literatuurwetenskap* 14 (3 / 4) : 245 – 251.

Pelckmans, Paul (red.). 1988. *De Nieuwe Historische Roman. Een terreinverkenning*. Amersfoort / Leuven : acco.

Perrot, Michele (red.). 1984. *Writing Women's History*. Oxford en Cambridge :

Blackwell.

Pieters, Jürgen. 2003. De blik van Medusa en de praktijk van de historicus. *Nederlandse Letterkunde* 8 (1) : 41 – 61 .

Poster, Mark. 1984. *Foucault, Marxism and History. Mode of Production versus Mode of Information*. Cambridge : Polity Press.

Redekop, Ernest H. 1989. Real versus Imagined History : Cooper's European Novels. *Mosaic. A Journal for the Interdisciplinary study of Literature* 22 (4) : 81 - 97.

Rendall, Jane. 1991. 'Uneven developments' : Women's History, Feminist History and Gender History in Great Britain. In : Offen, Karen, Pierson, Ruth en Rendall, Jane (reds.). *Writing Women's History. International Perspectives*. Basingstoke, Londen, ens : Macmillan : 45 – 57.

Renders, Luc. 1996. Base en slawe : Ontmoetings tussen Europeane en Afrikane in Afrikaanse historiese romans oor die begin van die Europese kolonisasie van Suider- Afrika. *Stilet* 8 (2) : 72 – 85.

Ricoeur, Paul. 1988. *Time and Narrative. Volume Three* (vertaal deur Kathleen Blarney en David Pellauer) Chicago en Londen : The University of Chicago Press.

Rigney, Ann. 1990. *The Rhetoric of Historical Representation. Three narrative histories of the French Revolution*. Cambridge, New York, ens. : Cambridge University Press.

Roggeman, W. 1983. Gesprek met Louis Ferron. *Vlaamse Gids* 67 : 7 – 21 .

Roos, Henriëtte. 2002. Die “vaslê en behou van wat eens hier gebeur het” : Vrouestemme in *Verkenning* en *Dogter van Sion*. In : Burger, Willie en Van Vuuren, Helize (reds.). *Sluiswagter by die Dam van Stemme : Beskouings oor die werk van Karel Schoeman*. Pretoria : Protea Boekhuis : 305 – 320.

Roos, Henriëtte. 1994. Hella Haasse : Die “Koloniale” roman. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 1 : 27 – 39.

Rust, Winnie. 2000. *Limietberge. Die Fiksionalisering van die Kleingeskiedenis van Enkele Vrouefigure van Wellington*. M.A.-verhandeling. Die Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.

- Said, Edward. 1993. *Culture and Imperialism*. Londen : Vintage Books.
- Said, Edward. 1979. *Orientalism*. New York : Vintage Books.
- Said, Edward. 1992. Orientalism. In : Burke, Peter (red.). *Critical Thought Series 2. Critical Essays on Michel Foucault*. Aldershot : Scolar Press : 2 – 3.
- Sanders, Andrew. 1995. “*Sixty Years Since*” : *Victorian Historical Fiction from Dickens to Eliot*. In : Onega, Susana (red.). *Telling Histories. Narrativizing History, Historicizing Literature*. Amsterdam en Atlanta : Rodopi : 21 – 30.
- Sanders, Andrew. 1978. *The Victorian Historical Novel 1840 – 1880*. Londen en Basingstoke : The Macmillan Press Ltd.
- Sarup, Madan. 1988. *An Introductory guide to post-structuralism and postmodernism*. Hertfordshire : Harvester Wheatsheaf.
- Schapera, I. (red.). 1933. *The Early Cape Hottentots described in the writings of Olfert Dapper (1668) Willem ten Rhyne (1686) and Johannes Gilielmus de Grevenbroek (1695)*. Van Riebeeck Verening Publikasie No. 14. Kaapstad : Nasionale Pers.
- Schenkeveld – Van der Dussen, M.A. (red.). 1993. *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen : Martinus Nijhoff.
- Schoeman, Karel. 1999. *Armosyn van die Kaap : Voorspel tot Vestiging, 1415 – 1651*. Kaapstad : Human en Rousseau.
- Schoeman, Karel. 2001. *Armosyn van die Kaap : die Wêreld van ‘n Slavin, 1652 – 1733*. Kaapstad : Human en Rousseau.
- Schoeman, Karel. 1993. *Hierdie Lewe*. Kaapstad en Johannesburg : Human en Rousseau.
- Seamon, Roger G. 1983. Narrative Practice and the Theoretical Distinction between History and Fiction. *Genre* 16 (3) : 197 – 217.
- Senekal, Jan (red.) 1988. *Donker Weerlig : Literêre opstelle oor die werk van André P. Brink*. Kenwyn : Jutalit.
- Showalter, Elaine. 1985. Introduction. In : Showalter, Elaine (red.). *The New Feminist Criticism. Essays on women, literature and theory*. Londen : Virago Press : 3 – 17.

Showalter, Elaine (red.). 1985. *The New Feminist Criticism. Essays on women, literature and theory*. Londen : Virago Press.

Showalter, Elaine. 1985. Toward a Feminist Poetics. In : Showalter, Elaine (red.). *The New Feminist Criticism. Essays on women, literature and theory*. Londen : Virago Press : 125 – 143.

Sleigh, Dan. 2004. Aagje se briewe is seldsame geskiedenis. *Die Burger*. 18 Oktober.

Sleigh, Dan. 2002. *Eilande*. Kaapstad : Tafelberg.

Sleigh, Dan. 1993. *Die Buiteposte. V.O.C. buiteposte onder Kaapse bestuur 1652 - 1795*. Pretoria : HAUM.

Smith, Matilda C.. 1998. *Die reise van Isobelle (1995) van Elsa Joubert : Reise deur 'n Eeu Suider-Afrikaanse Geskiedenis*. M.A. – skripsie. Die Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.

Spivak, Gayatri Chakravorty. 1988. Can the Subaltern Speak ? In : Nelson, Gary en Grossberg, Lawrence (eds.). *Marxism and the Interpretation of Culture*. Londen, Basingstoke : Macmillan : 271 – 313.

Spurr, David. 1993. *The Rhetoric of Empire. Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing and Imperial Administration*. Durham en Londen : Duke University Press.

Steen, Gerard. 1988. John Fowles en Theun de Vries. Over de historische roman. In : Blok, Aad , Steen, Gerard en Wesseling, Lies (reds.). *De historische roman*. Utrecht : Stichting Grafiet.

Ten Berge, M.J. 1979. Hella Haasse en de Historische Roman, een verkenning. *Kleio* 20 (8) : 348 – 352.

Thomas, Brook. 1989. *The New Historicism and other Old-fashioned Topics*. In : Veesser, H. Aram (red.). *The New Historicism*. New York : Routledge : 182 – 203.

Thornton, William H. 1994. The Politics of Literary Historiography. *Tydskrif vir Literatuurwetenskap* 10 (3/4) : 425 - 436.

Tiffin, Helen. 1995. Post-colonial Literatures and Counter-discourse. In : Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth en Tiffin, Helen (reds.). *The Postcolonial studies reader*.

New York en Londen : Routledge : 95 – 98.

Todorov, Tzevetan. 1985. “Race”, Writing and Culture. In : Gates, Henry Louis (red.). *“Race”, Writing, and Difference*. Chicago en Londen : The University of Chicago Press : 370 – 380.

Tollebeek, J. 1996. Ballingen in de eigen tijd. De hedendaagse historiese roman en de 18de eeuw. *Spiegel Historiae* 31 (11/ 12) : 461 – 467.

Truijens, Aleid. 2004. Hella S. Haasse. *Kritisch literere lexicon* 94 : 1 – 25.

Van Boven, Erica. 1996. De beste historiese roman. *Spiegel Historiae* 31 (11/ 12) : 452 – 453.

Van Coller, H.P. 2005. *Anderkant die Stilte* (André P. Brink) en die verwerking van trauma. Om te verskyn.

Van Coller, H.P. 1988. Die historiesiteit van die literêre werk met verwysing na *Houd-den-Bek*. In : Senekal, Jan (red.). *Donker Weerlig : Literêre opstelle oor die werk van André P. Brink*. Kenwyn : Jutalit :166 - 196.

Van Coller, H.P. 1997. Die Waarheidskommissie in die Afrikaanse letterkunde : die Afrikaanse prosa in die jare negentig (Deel een). *Stilet* 9 (2) : 9 - 21.

Van Coller, H.P. 2002. *Eilande g'n dorre geskiedenis*. *Volksblad*. 19 Augustus 2002 : 6.

Van Coller, H.P. 1995. Tussen nostalgie en parodie : Die Afrikaanse prosa in die jare negentig (Deel een). *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 35 (3) : 197 – 208.

Van den Braembussche, Anton. 1988. Histories besef tussen literatuur en wetenskap. In : Blok, Aad , Steen, Gerard en Wesseling, Lies (reds.). *De historiese roman*. Utrecht : Stichting Grafiet : 28 – 49.

Van der Elst, J., Ohlhoff, C.H.F. en Schutte, H.J. (reds.). 1988. *Momente in die Nederlandse letterkunde*. Academica : Pretoria, Kaapstad.

Van der Merwe, Chris en Viljoen, Hein. 1998. *Alkant Olifant. 'n Inleiding tot die literatuurwetenskap*. Pretoria : J.L. van Schaik.

Van der Westhuizen, Gert. 2000. ‘Armosyn van die Kaap’ seldsame sosiale geskiedenis. *Beeld*. 22 Mei 2000 : 9.

Van der Wiel, Joke. 1988. De geschiedenis in balkostuum ; opvattinge over de historiese roman tot plm. 1838. In : Blok, Aad, Steen, Gerard en Wesseling, Lies (reds.). *De historiese roman*. Utrecht : Stichting Grafiet : 102 – 119.

Van Heerden, Etienne. 1997a. Die geding met die geheue : Kontemporêre fiksie se bydrae tot teoretiese besinnings oor die historiografie. *New Contree* 47 : 21 – 34.

Van Heerden, Etienne. 1997b. *Postmodernisme en die Prosa. Vertelstrategieë in vyf verhale van Abraham H. de Vries*. Kaapstad : Human en Rousseau.

Van Heerden, Etienne. 1986. *Toorberg*. Kaapstad : Tafelberg.

Van Heerden, Etienne. 1994. Vanuit eie werk : Die skrywer as historiograaf. *Tydskrif vir letterkunde* 32 (3) : 1 – 15.

Van Jaarsveld, F.A. 1980. *Westerse Historiografie en Geskiedenisfilosofie*. Pretoria en Kaapstad : HAUM.

Van Niekerk, Marlene. 1992. *Die vrou wat haar verkyker vergeet het*. Pretoria : HAUM.

Van Niekerk, Marlene. 1991. Middeleeuse hermeneutiek : ‘n eerste verkenning : deel 1. *Tydskrif vir geesteswetenskappe* 31 (1) : 13 - 29.

Van Onselen, Charles. 1996. *The seed is mine : the life of Kas Maine, a South African sharecropper, 1894 – 1985*. Kaapstad : Philip.

Van Stekelenburg, A.V. 2001. Een intellektueel in de vroege Kaapkolonie : de nalatenschap van Jan Willem van Grevenbroek (1644 - 1726). *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 8 (1) : 3 - 34.

Van Vuuren, Helize. 2002. “Op die limiete” : *Verkenning* (1996). In : Burger, Willie en Van Vuuren, Helize (reds.). *Sluiswagter by die Dam van Stemme : Beskouings oor die werk van Karel Schoeman*. Pretoria : Protea Boekhuis : 272 – 291.

Van Vuuren, Helize. 1996. Verkenning. *Karring* 12 (herfs) : 39 – 42.

Van Woerden, Henk. 2000. *Domein van glas* (vertaal deur Antjie Krog). Kaapstad : Queillierie.

Van Zyl, Dorothea. 1997. *Die Retorika en die Afrikaanse Historiese roman*. Die Universiteit van Stellenbosch Annale 1997/ 2 : I – 139.

Van Zyl, Dorothea. 1998a. Dis my appel en dis my peer. Retorika en die geskiedenis in *Die reuk van appels* deur Mark Behr. *Stilet* 10 (1) : 109 – 190.

Van Zyl, Dorothea. 1998b. Eeufeesviering van Afrikaans se eerste historiese roman. *Stilet* 10 (2) : 23 – 42.

Van Zyl, Dorothea. 2003. Perspektiewe op die ‘ander’ in *Pieterrella van die Kaap* deur Dalene Matthee en *Eilande* deur Dan Sleigh. *Stilet* 15 (2) : 53 – 67.

Van Zyl, Dorothea P. 1995. *Salomo syn oue goudvelde. Op die spoor van die retorika in die Afrikaanse romankuns*. Ongepubliseerde D.Litt. et Phil. proefskrif. Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria.

Veeser, H. Aram (red.). 1989. *The New Historicism*. New York : Routledge.

Venter, L.S. 2002. Baken as historiese roman. *Beeld*. 20 Mei 2002 : 11.

Verdoodt, Frans-Jos. 1995. Pieter Daens of hoe in de negentiende eeuw de arbeiders van Aalst vochten tegen armoede en onrecht. In : Janssen, A.J.M., De Kleijn, P.G.M. en Musschoot, A.M. (reds). *Nederlands in culturele context*. Woubrugge : Internationale Vereniging voor Neerlandistiek : 77 – 84.

Vervaeck, Bart. 1999. *Het postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse roman*. Brussel : Vubpress en Vantilt.

Viljoen, Louise. 2002. ‘Die ongeagte meisiekind, die ongetroude dogter, die oujongnootante’ : identiteitskonstruksie in *Hierdie Lewe*. In : Burger, Willie en Van Vuuren, Helize (reds.). *Sluiswagter by die Dam van Stemme : Beskouings oor die werk van Karel Schoeman*. Pretoria : Protea Boekhuis : 190 – 205.

Viljoen, Louise. 2002. Kan die slaaf praat ? Die stem van die slaaf in enkele Brink-romans. *Stilet* 14 (2) : 92 – 116.

Viljoen, Louise. 1996. Leipoldt en die Ooste : Leipoldt se reisbeskrywing *Uit my Oosterse dagboek* en die diskoers van die Oriëntalisme. *Stilet* 8 (2) : 53 – 71.

Viljoen, Louise. 1995. Postkolonialisme en die Afrikaanse letterkunde : ‘n verkenning van die rol van enkele gemarginaliseerde diskoerse. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 3 (2) : 158 – 175.

Viljoen, Louise. 1993. Re-presenting history : Reflections on two recent Afrikaans novels. *Current writing* 5 (1) : 1 - 24.

Viljoen, Louise. 1995. Re-writing history : André Brink's *An Act of Terror* (1991) and *On the Contrary* (1993). *Koers. Bulletin vir Christelike Wetenskap* 60 (4) : 505 – 519.

Viljoen, Louise. 1991. Susanna Smit en lady Anne Barnard – enkele aspekte van Antjie Krog se poësie as tagtiger-verskynsel. *Stilet* 3 (1) : 57 – 80.

Visagie, Andries. 1995a. Die status van die geskiedenis in die werk van Jacques Derrida. *Tydskrif vir Literatuurwetenskap* 10 (3) : 165 – 186.

Visagie, Andries. 1997b. Subjektiwiteit en geskiedenis in Etienne van Heerden se *Casspirs en Campari's*. *Stilet* 9 (1) : 109 – 126.

Visagie, Andries. 1995b. *Visies op die geskiedenis in die Postmodernistiese literatuur, met verwysing na Etienne van Heerden se Casspirs en Campari's en Louis Ferron se Turkenvespers*. Ongepubliseerde M.A.- verhandeling. Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.

Visagie, Jan. 2001. www.mweb.co.za/litnet/seminaar/armosyn.asp

Walia, Shelley. 2001. *Edward Said and the Writing of History*. Cambridge : Icon Books.

Warhol, Robyn en Herndl, Diane. 1993. About Feminisms. In : Warhol, Robyn en Herndl, Diane (reds.). *Feminisms. An Anthology of Literary Theory and Criticism*. New Brunswick en New Jersey : Rutgers University Press : ix – xvi.

Warhol, Robyn en Herndl, Diane (reds.). 1993. *Feminisms. An Anthology of Literary Theory and Criticism*. New Brunswick en New Jersey : Rutgers University Press.

Wasserman, Herman. 2000a. Postcolonial Cultural Identity in Recent Afrikaans Literary Texts. *Tydskrif vir Literatuurwetenskap* 16 (3 / 4) : 90 – 114 .

Wasserman, Herman. 2000b. Terug na die plaas – postkoloniale herskrywing in Etienne van Heerden se *Die Stoetmeester*. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 7 (1) : 29 – 55 .

Waugh, Patricia. 1989. *Feminine Fictions. Revisiting the Postmodern*. New York en Londen : Routledge.

Waugh, Patricia. 1984. *Metafiction. The Theory and Practice of self-conscious fiction*. Londen en New York : Methuen.

Wenzel, Marita. 2002. The many 'faces' of history : *Manly Pursuits* and *Op soek na generaal Mannetjies Mentz* at the interface of confrontation and reconciliation. *Literator* 23 (3) : 17 - 32 .

Wenzel, Marita. 1996. The "other" side of history as depicted in Isabel Allende's *Of Love and Shadows*. *Literator* 17 (3) : 1 – 13.

Wesseling, Elisabeth. 1991a. De politiek van het postmodernisme : Utopie en geschiedenis. *Forum der Letteren* 32 (11) : 23 – 34.

Wesseling, Elisabeth. 1988a. Geschiedenis als bodemlose bron ; de postmodernistische variant op de historische roman. In : Blok, Aad , Steen, Gerard en Wesseling, Lies (reds.). *De historische roman*. Utrecht : Stichting Grafiet : 140 – 162.

Wesseling, Elisabeth. 1988b. Ten geleide. In : Blok, Aad, Steen, Gerard en Wesseling, Lies (reds.). *De historische roman*. Utrecht : Stichting Grafiet : 8 – 19.

Wesseling, Elisabeth. 1991b. *Writing History as a Prophet. Postmodernist Innovations of the Historical Novel*. Amsterdam en Philadelphia : John Benjamins Publishing Company.

Wessels, André. 2000. Nog 'n meesterstuk van Schoeman. Blik op veelbewoë geskiedenis van SA in gemaklike skryftrant. *Die Volksblad*. 6 Maart : 8.

Wetzel, Andreas. 1988. Reconstructing Carthage : Archeology and the Historical Novel. *Mosaic* 21 (1) : 13 – 23.

White, Hayden. 1999. *Figural Realism : Studies in the Mimesis Effect*. Baltimore en Londen : The John Hopkins University Press.

White, Hayden. 1973. *Metahistory : The historical imagination in the nineteenth-century Europe*. Baltimore, ens. : The John Hopkins University Press.

White, Hayden. 1998. The Historical Text as Literary Artifact. In : Fay, B., Pomper, P. en Vann, R.T (reds.). *History and Theory. Contemporary Readings*. Massachusetts : Blackwell Publishers : 15 – 33.

White, Hayden. 1978. *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. Baltimore en Londen : The John Hopkins University Press.

Winterbach, Ingrid. 2002. *Niggie*. Kaapstad, Pretoria en Johannesburg : Human en Rousseau.

Woolf, Virginia. 1973. *A room of one's own*. Harmondsworth : Penguin.

Woolf, Virginia. 1958. *Orlando ; a biography*. Londen : Hogarth Press.

Woolf, Virginia. 1996 (1927). *To the Lighthouse*. Londen, New York, ens. : Penguin Books.

Young, Robert (red.). 1981. *Untying the text. A Post-structuralist Reader*. Boston, Londen en Henley : Routledge en Kegan Paul Ltd.

Young, Robert. 1990. *White Mythologies. Writing History and the West*. Londen en New York : Routledge.

Opsomming

Die voorafgaande studie is 'n verkenning van die interdisiplinêre en interdiskursiewe “gesprek” tussen die historiese roman, die historiografie en die geskiedenisfilosofie. 'n Streng skeiding tussen die diskoerse van die historiografie en die letterkunde word binne die eietydse literêre kritiek, maar ook binne die eietydse geskiedenisfilosofie bevraagteken. Die narrativistiese geskiedenisfilosowe soos Hayden White en Frank Ankersmit analiseer byvoorbeeld in hul werk die narratiewe eienskappe van die historiografie. Binne die literêre kritiek word die historiese roman eweneens vandag nie meer op 'n outonomistiese wyse bestudeer nie, maar val die klem binne benaderings soos dié van Linda Hutcheon en Elisabeth Wesseling op die noue verbintenis tussen die historiografie, die historiese roman en die geskiedenisfilosofie.

Ontwikkelinge binne die geskiedenisfilosofie en die historiografie vanaf die negentiende eeu tot die laat twintigste eeu is in die studie in verband gebring met ontwikkelinge binne die historiese romangenre. Alhoewel ontwikkelingsfases binne die geskiedenisfilosofie nie volkome korreleer met ontwikkelingsfases binne die historiese roman nie, is dit wel aantoonbaar dat die Klassieke historiese roman in sekere opsigte aansluit by die negentiende eeuse empirisisme binne die historiografie en die geskiedenisfilosofie en dat die nuwe historiese roman ook beïnvloed is of in 'n “dialog” gewikkel is met die eietydse geskiedenisfilosofie. Die poststrukuralistiese geskiedenisfilosofie het nie net 'n groot invloed gehad op die eietydse geskiedenisfilosofie nie, maar ook op die nuwe historiese roman.

Dit het geblyk dat die dekonstruksie van empiriese benaderings tot die historiografie in die geskiedenisfilosofie vandag geweldig baie deel met die eietydse kritiek op die historiese roman waarin 'n vertrouwe in die objektiewe representeerbaarheid van die historiese werklikheid ondergrawe word. Die

historiografie word, soos fiksie, beskou as 'n subjektiewe, ideologiese en retoriese konstruksie wat geensins die verlede op 'n transparante wyse kan representeer nie. Die geskiedenis word beskou as 'n teks wat konstant uit nuwe gesigspunte en uit nuwe ideologiese uitgangspunte herskryf word. Enige poging om 'n getroue beeld van die verlede te herskep, word gekortwiek deur beperkinge soos die feit dat argivale materiaal geensins 'n volledige beeld op die geskiedenis bied nie, elke dokument in die historiese rekord uit 'n sekere ideologiese gesigspunt opgestel is en die argief institusioneel van aard is.

Die idee dat die historiografie 'n ideologiese konstruksie is, word binne Hutcheon en Wesseling se kritiek geopper en dit was veral hierdie aspek van die historiografiese diskoers waaraan daar aandag geskenk is binne die studie. Foucault se assosiasie van diskoers met 'n vorm van maguitoefening is van toepassing gemaak op die wyse waarop die historiografiese diskoers in die verlede meegedoen het aan die koloniale diskoers, maar ook op die wyse waarop 'n hoofsaaklik manlike perspektief op die geskiedenis in die verlede in die historiografie bevoordeel is. Met verwysing na eietydse historiese romans soos *Eilande* (2002) deur Dan Sleight en Hella Haasse se *Heren van de Thee* (1992), *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* (1978) en *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* (1976) is ondersoek ingestel na die wyses waarop die nuwe historiese roman 'n alternatiewe vorm van geskiedskrywing verteenwoordig as die formele historiografie. Dit het geblyk dat nuwe historiese romans 'n alternatiewe perspektief bied op die geskiedenis as die Westerse en androsentriese historiografiese tradisie. Die bestaande historiese rekord word in die romans onder bespreking gesupplementeer met die perspektief van marginale subjekte soos vrouens, indigene of die mikro-geskiedenis van onbelangrike historiese figure. Haasse betree ook as skrywer die domein van die historikus deur haar herwaardering van "apokriewe" bronne van geskiedskrywing soos die brief, dagboek, huwelikskontrak of testament waarmee 'n alternatiewe

perspektief op die geskiedenis gebied word as die tradisionele, politieke geskiedskrywing.

Summary

The preceding study is an exploration of the interdisciplinary and inter-discursive “dialogue” between the historical novel, historiography and the philosophy of history. A rigid distinction between the discourses of literature and historiography is questioned in the contemporary literary criticism and the contemporary philosophy of history. In the work of the narrativist philosophers of history like Hayden White and Frank Ankersmit the narrative features of historiography is analysed. In contemporary literary criticism the historical novel is not studied in an autonomous manner. The emphasis in the work of Linda Hutcheon and Elisabeth Wesseling is on the close ties between historiography, the historical novel and the philosophy of history.

Developments in the philosophy of history and historiography from the nineteenth century until the late twentieth century has been related to developments in the genre of the historical novel in this study. Although the developmental phases of the philosophy of history does not correlate completely with the developmental phases of the historical novel, it can be alleged that the Classical historical novel can be associated with empiricism in nineteenth century historiography and philosophy of history and that the new historical novel has a close affiliation with the contemporary philosophy of history. The poststructuralist problematisation of history has had a big influence on the contemporary philosophy of history, as well as on the new historical novel.

It appears that the deconstruction of empirical approaches to historiography has a great deal in common with the contemporary critique on the historical novel in which confidence in the objective representability of the historical reality is undermined. Historiography (like fiction) is seen as a subjective, ideological and rhetorical construct which cannot represent the past in a transparent manner.

History is viewed as a text which is constantly rewritten from new points of view and new ideological perspectives. Each attempt to reconstruct a reliable image of the past is undermined by limitations like the fact that archival material does not provide a complete picture of the past, the fact that each archival document was written from an ideological perspective or that the archive is institutionalized.

The idea that history can be viewed as an ideological construct was proposed by Hutcheon and Wesseling in their work and it was especially this aspect of the historiographical discourse that was analysed in this study. Foucault's association of discourse with a form of power was applied to the manner in which the historiographical discourse took part in the colonial discourse in the past, but also the manner in which a principally male perspective on history was favoured in the historiographical discourse in the past. With reference to contemporary historical novels like *Eilande* (2002) by Dan Sleight as well as the novels of Hella Haasse like *Heren van de Thee* (1992), *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter* (1978) and *Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven* (1976) the ways in which the new historical novel represents an alternative form of historiography than formal historiography was investigated. It appears that new historical novels provides an alternative perspective on history than the Western and androcentric historiographical tradition. The existing historical record is supplemented in these novels with the perspective of marginal subjects such as women, indigenes, or the micro-histories of unimportant historical figures. The novelist Haasse enters the domain of the historian through the re-valuation of "apochryphal" historical sources such as the letter, diary, marriage certificate or will, whereby an alternative perspective is given on history than in the traditional, political historiography.

Key terms : New/postmodern historical novel, philosophy of history, narrativism, deconstruction of empiricist historiography, historiography and ideology, postcolonial and feminist historiography